

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

98772

KUR'AN'DA TEFEKKÜR

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan
İbrahim AKGÜN

~~98772~~

Danışman
Doç. Dr. Abdurrahman ELMALI

ŞANLIURFA – 2000

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN DA TEFEKKÜR

HAZIRLAYAN
İbrahim AKGÜN

DOKTORA
TEFSİR

Bu tez 26.10.2000 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği ile kabul edilmiştir.

Danışman
Doç.Dr.Abdurrahman ELMALI

Üye
Prof.Dr.Yakup ÇİÇEK

Üye
Prof.Dr.Bedreddin ÇETİNER

8.11.2000

Doç.Dr.Zühal KARA
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	1
ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	10
I- KUR'AN-KÂİNAT VE İNSAN İLİŞKİSİ.....	10
II-İSLAMIN DIŞINDAKİ DİĞER DİN VE DÜŞÜNCELERDE TEFEKKÜR..	14
A-Yahudilik ve Hıristiyanlık Geleneklerinde Tefekkür	17
1- Yahudilik.....	17
2- Hıristiyanlık.....	18
B- Doğu Geleneklerinde Tefekkür.....	21
1- Yoga.....	21
2-Hinduizm.....	22
3- Budizm	23
4-Taoizm.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN İNSANI GENEL OLARAK TEFEKKÜRE DAVET ETMESİ

I-KUR'AN'DA TEFEKKÜR KAVRAMINI BİLDİREN KELİMELER.....	27
A-TEFEKKÜR	28
1-Lügat manası	28
2-Istilah Manası	28
B-TEZEKKÜR	30
1-Lügat Manası.....	30
2-Istilah Manası	30
C-TEDEBBÜR.....	32
1- Lügat manası	32
2-Istilah Manası	32
D- NAZAR.....	33
1- Lügat Manası:.....	33
2- Istilah Manası	34
E-RÜ'YET.....	35
1-Lügat Manası.....	35
2-Istilah Manası	35
F- İ'TİBAR.....	36
1-Lügat Manası	36
2-Istilah Manası	37
II-TEFEKKÜRE VERİLEN ÖNEM	37
A-Kur'an'ın Tefekküre Verdiği Önem.....	37
B- Tefekkürün Mü'minin Ana Vasıflarından Biri Olması	40
III - KUR'AN'IN BİZZAT KENDİSİ HAKKINDA TEFEKKÜRÜ EMRETMESİ	
.....	42
A- Kur'an'ın Allah Kelamı Oluşunu Tefekkür	43

<i>B - Kur'an'ın Emir ve Hükümlerini Tefekkür</i>	51
IV- TEFEKKÜR VASITALARI	54
<i>A- Duyular</i>	54
1-Göz.....	54
2-Kulak.....	57
<i>B- Kalp</i>	60
<i>C- Akıl</i>	66
<i>D- Akıl-Kalp İlişkisi</i>	71
V- TEFEKKÜRÜN ENGELLERİ	73
<i>A- Gaflet</i>	74
<i>B- Ülfet</i>	76
<i>C- Kibir</i>	79
<i>D- Taklid</i>	80
<i>E- Cehalet</i>	82
VI-KUR'AN'DA TEFEKKÜR METODU	84
<i>A-Tefekkürde Şüphenin Vasıta Olarak Kullanılması</i>	85
<i>B-Kainattaki Eşya ve Hadiselerin Sebebini Araştırmak</i>	86
<i>C-Gayelilik Metodu</i>	87
<i>D-Gözlem Metodu</i>	88
VII- TEFEKKÜRÜN SINIRLARI	88

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZİKREDİLEN ENFÜSÎ TEFEKKÜR ALANLARI

I- İLK İNSAN HZ. ADEM'İN (TOPRAKTAN) YARATILIŞI	97
II- ANA RAHMİ VE İNSANIN ANA RAHMİNDEKİ YARATILIŞ SAFHALARI	103
<i>A-Ana Rahmi ve Üç Karanlık</i>	103
<i>B-İnsanın Ana Rahmindeki Yaratılış Safhaları</i>	108
1-Nutfe.....	110
2- Alaka.....	115
3- Mudğa.....	120
4- Kemiklere Et Giydirilmesi	122
5-Beden	125
III- İNSANIN BİYOLOJİK YAPISI	127
<i>A- Dillerin Farklılığı</i>	127
<i>B- İnsanın Renk ve Simalarının Farklılığı</i>	131
<i>C-Parmak Uçlarının Düzgünce Yaratılması</i>	134
IV- İNSANIN RUHÎ (PSİKOLOJİK) YAPISI	136
<i>A-Eşler Arasında Birbirine Karşı Sevginin Varedilmesi</i>	138
<i>B- Eşler Arasında Birbirine Karşı Merhametin Varedilmesi</i>	140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZİKREDİLEN AFAKÎ TEFEKKÜR ALANLARI

I- SEMA İLE İLGİLİ ALANLAR.....	144
A- Güneş	146
B- Ay.....	148
C- Yıldızlar.....	149
D- Rüzgârların Esmesi.....	154
E- Bulutların Yürütülmesi.....	161
F- Yağmurun Yağması	163
G- Gece ve Gündüzün Meydana Gelmesi	169
H- Gölgenin Uzayıp Kısalarak Secde Etmesi	176
I- Şimşek Çakması ve Gök Gürültüsü.....	178
II- ARZ'LA İLGİLİ ALANLAR	182
A- Dağlar	184
B- Sular	190
1- Denizler.....	190
2- Nehirler.....	194
C- Gemilerin Yüzdürülmesi.....	195
D- Ağaçlar ve Meyveler	198
1- Hurma.....	205
2- Üzüm.....	206
E- Hayvanlar.....	208
1- Deve.....	213
2- Bal Arısı.....	215
3- Kuşlar.....	217
III- İÇTİMAÎ VE DİĞER ALANLAR	219
A- İctimaî Alanlar	220
1- Tarihte Yaşamış Bazı İsyankâr ve İtaatkâr Topluluklar.....	220
2- Aile.....	225
B- Mu'cizeler.....	230
SONUÇ	236
BİBLİYOGRAFYA	242

KISALTMALAR

a.e : Aynı eser

Ank. : Ankara

a. y. : Aynı yer

b. : İbn

cc : Celle celaluhu

bkz : Bakınız

H.z. : Hazreti

İst. : İstanbul

İ. Ü. E. F. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

D. İ.A.: Diyanet İslam Ansiklopedisi

D. İ. B: Diyanet İşleri Başkanlığı

md. : Madde

M. Ü. İ. F. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

nşr. : Neşreden

(ra) : Radıyallahü anhü

(sav) : Sallallahüaleyhivesellem

S.Ü.İ.F.: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üniv. : Üniversitesi

s. : sayfa

tah : Tahkik eden

ter : Tercüme eden

ts. : Tarihsiz

v. : Vefat tarihi

vb. : Ve benzeri

ÖNSÖZ

İnsan mahlukatın en şerefli olarak yaratılmıştır. Bütün kâinat içinde en mükerrer ve en şerefli şekilde yaratılan insanı bu ideal seviyeye ulaştıran bazı özellikler vardır. Bu özelliklerin en üstünü hiç şüphesiz tefekkür etme kabiliyetidir. Tefekkür etme özelliği bütün mahlukat içinde kemal noktada sadece insana mahsus bir özelliktir.

İşte insana verilen bu tefekkür özelliği Kur'anın tefekkür mayasıyla mayalandığı takdirde büyük ve farklı açılım ve boyutlar kazanmış olur. Kur'anî tefekkür beşerdeki potansiyel tefekkürün ulvileşmesinde ve derinleşmesinde manevî bir iksir vazifesini görür. Böyle bir tefekküre sahip olan insan, eşya ve hâdiselere farklı cephelerden ve yönlerden bakarak ayrı bir kıymet kazanmış olur. Çalışmamız işte böylesine önemli bir konu üzerinedir. Böyle bir tefekkür anlayışına sahip olmayan insan, ilahî bir lütuf olarak kendisine verilen bu tefekkür kabiliyetini yaratılış maksadına uygun bir şekilde kullanamamış ve kendisinden beklenen neticeyi istihsal edememiş olur. Bu ise insanlık için büyük bir ruhî düşüş ve fikrî çöküş olarak değerlendirilebilir. Kur'anî bir bakış açısıyla eşya ve hadiselere bakmayan bir tefekkür, ruhsuz bir ceset ve balsız bir petek hükmüne düşmeye mahkum kalmış olur.

Bu çalışmayı yapmaktan gayemiz, zihnî bir aktivite olan tefekkürün Kur'an-ı Kerim'deki mana ve yeri, değişik boyutları, Kur'an-ı Kerim'in tefekküre davet ettiği hususlar ve ilmî-imanî açıdan tefekkürün kazandırdığı neticeleri ortaya koymaktır. Bilindiği gibi bilimin kaynağı akıl ve tefekkürdür. Ayrıca tefekkür konusu insanın istenilen hususlara iman edip etmemesiyle yakından ilgilidir. Bu bakımdan tefekkür çeşitli boyutları ile büyük öneme sahiptir. Maddî-manevî her türlü terakki ve kalkınma da tefekkürle elde edildiğinden Kur'an-ı Kerim'in bu husustaki açıklamaları büyük önem kazanmaktadır. Bu itibarla Kur'an'ın tefekküre verdiği değer ve teşvikin ortaya konulmasıyla toplumun bu yönde motive edilmesine katkıda bulunulmuş olacaktır. Bu güne kadar bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz olduğu kanaatine varıldığından böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Tespitlerimize göre bu sahada yapılan çalışma Kelam Anabilim Dalından Yusuf Şevki Yavuz tarafından ciddi manada akademik olarak yapılan doktora tezi olan **“Kur'an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu”** adlı çalışmadır. Bu çalışma daha çok Kur'an'ın tefekkür ve tartışma metodu eksenli bir çalışma olarak görülmektedir. Ağırlığını Kur'an-ı Kerim'in tartışma metodu oluşturan bu çalışma üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde cedel ve münazara ilmi, ikinci bölümde Kur'an-ı Kerim'e göre tefekkürün genel ilkeleri, üçüncü bölümde de Kur'an-ı Kerim'in tartışma metodu incelenmiştir. Dolayısıyla bizim çalışmamızdan farklı bir çalışma olarak görülmektedir. Bizim çalışmamızın bu çalışmadan farklı olan yönü ise, Kur'an-ı Kerim'deki tefekkür metoduyla beraber Kur'an tefekkürünün alanları ve insanlığa kazandırdığı farklı bakış açısının takdiminden ibarettir.

Bu konuda Arap aleminde yapılan çalışmaların ise, daha çok Kur'anın ilmî i'cazını ispata yönelik çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Müstakil olarak Kur'an'da tefekkürü konu edinen akademik bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Bu kadar önemli bir konunun bakir bir saha olarak el atılmamış olması bizim bu sahada araştırma yapmamıza temel saik olmuştur.

“Kur'an'da Tefekkür” adlı bu çalışmamızda takip edilen esas metod, konuyu genişlemesine ve sathî olarak işlemek yerine, konunun gerektirdiği ölçüde ve dar çerçeveli ve derinlemesine işlenmesi olmuştur. Çünkü, tefekkür konusu hem çok yönlü ve hem de insanlık düşünce tarihinde fevkalade önemli bir yere ve konuma sahip olduğundan ve hem de Kur'an'da büyük bir yer işgal ettiğinden dolayı, onu bütün yön ve detaylarıyla ele almak ve işlemek, kısıtlı zaman, imkân ve şartlar dahilinde imkânsız görülebilecek bir husustur.

Bu çalışmamızda önce Kur'an-ı Kerim'i baştan sona tarayıp konumuzla gerek doğrudan ve gerekse dolaylı olarak ilgili olan ayetleri tespit ettik. Bu ayetleri, çalışmamızın ilgili bölümlerinde bazen metin içerisinde derc ederek değerlendirdik. Bazen de dipnotlarda ilgili ayetlere atıflarda bulunmakla iktifa ettik. Ayetlerin atıflarında bulunurken önce sure ismi sonra ayet numaraları verilmiştir. Kütüb-ü Tis'a'da bulunan hadislere yapılan atıflar el-Mu'cemu'l-Müfehres'in usulüne uygun olarak yapılmıştır. Diğer hadislerin ise geçtikleri kaynaklar cilt ve sayfa numaralarıyla gösterilmiştir. Dipnotlarda geçen kaynak isimleri ilk zikredildiği yerde yazar, kitap

ismi basım yeri ve varsa tarihleriyle yazılmış, sonraki tekrarlarda ise sadece kısa isimlerinin yazılmasıyla yetinilmiştir. Kaynakların cilt numaraları Romen rakamlarıyla sayfa numarası ise Türkçe rakamlarla yazılmıştır. Esas olarak Diyanet Vakfı Yayınevinin Kur'an-ı Kerim mealini me'haz edindik. Bununla beraber diğer meallerden de istifade ettik.

Bu çalışmamızda esas kaynağımız olan Kur'an-ı Kerim'den başka birinci derecede baş vurduğumuz kaynaklar, tefsirler ve temel Hadis mecmualarıdır. Tefsirlerden de öncelikle ilk klasik tefsirlerden başlayarak günümüz çağdaş tefsirlere müracaat ettik. Günümüz çağdaş tefsirlerinden olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinden yaptığımız iktibasları kısmen sadeleştirerek yaptık. Bunun yanı sıra gerek Arap aleminde ve gerekse Türkiye'deki özellikle Kur'an'ın ilmî i'caz yönüne ağırlık veren konulu tefsir çalışmalarından istifade ettik.

Bu araştırmamız genel çerçevesiyle bir Giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir.

Giriş kısmında, Kur'an-Kâinat-İnsan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Kur'an'ın insana kâinat karşısındaki kazandırdığı bakış açısı izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İslam'ın dışındaki diğer din ve düşüncelerde tefekkürün yeri, gayesi, alanı ve vasıta olma durumu hakkında malumat verilmiştir.

Birinci bölümde Kur'an'da tefekkür kavramını ifade eden kelimelerin lügat ve ıstılah manaları üzerinde durulmuştur. Lügat ve ıstılah manaları temel lügat kaynaklarından verilmekle beraber ayrıca bu kavramı ifade eden her bir temel kelime üzerinde de bir değerlendirme yapılmıştır. Kur'an ayetleri ışığında tefekkürün önemi ve tefekkürün vasıtaları olan duyular, akıl ve kalp tahlil edilmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak tefekkürün kaynağının akıl mı, kalp mi? olduğuna dair orijinalitesine inandığımız ve insanlık düşünce tarihinde farklı görüşlere sahne olan bu husustaki konuyu farklı görüşlere yer vererek inceledik. Daha sonra da kendi kanaatimizi de belirtmeye çalıştık. Ayrıca bu bölümde Kur'an'ın tefekkür metodu ve tefekkürün sınır ve boyutu hakkında bir fikir vermeye çalışırken, diğer taraftan tefekküre engel teşkil eden gaflet, kibir, taklit ve cehalet gibi hususlar da bu bölümde işlenen konular arasındadır.

İkinci bölümde ise, Kur'an ayetleri rehberliğinde insanın gerek bedenî ve gerekse ruhî yönünü konu edinen enfüsî tefekkürü işlemeye çalıştık. Bununla alakalı olarak ilk insan Hazreti Adem'in yaratılışı ve insanın ana rahminde geçirdiği yaratılış safhaları olan nutfe, alaka, mudğa vs. gibi hususları tefekkür boyutunda dikkatlere sunmaya çalıştık. Ayrıca yine enfüsî tefekkürle ilgili olarak insanın biyolojik ve ruhî yönlerini teşkil eden dillerin ve renklerin farklılığı ve eşler arasında kaynaşmayı temin eden sevgi ve merhametin var edilmesi gibi hususlar bu bölümde dikkat çekilen konular arasındadır.

Üçüncü bölümde ise, Kur'an'da bahsedilen afakî tefekkür alanlarını işlemeye çalıştık. Bu alanları da üç kategoriye ayırdık. Birinci kategoride gökyüzüyle ilgili olan güneş, ay, yıldızlar, rüzgârların esmesi, yağmurun yağması, bulutların yürütülmesi, gece ve gündüzün meydana gelmesi, gölgenin uzanıp kısalarak secde etmesi, şimşek çakması ve gök gürültüsü gibi Kur'an'ın tefekkürümüze sunduğu hususları, bugünkü ilmî gelişmeler ışığında konumuz açısından yeniden tahlil etmeye çalıştık. Kâinatta cereyan eden bütün bu hârika olayların tesadüfî olmadığına, mutlaka bir var edicisi ve evirip çeviricisi olduğuna dair Kur'an'ın açık veya kapalı beyanlarını vurgulamaya gayret ettik. Dolayısıyla Kur'an'ın tefekküre kazandırdığı imanî boyutu geniş bir şekilde açıklamaya çalıştık. İkinci kategoride ise, yeryüzüyle ilgili olarak önce dağların denge unsuru olmasındaki rolünü ilmî veriler ışığında tefekkür açısından izaha çalıştık. Ayrıca suların denizler ve nehirler olarak insan hayatındaki önemine ayetlerin rehberliğinde temas ettik. Denizde gemilerin yüzdürülmesinin, ağaç ve meyvelerin yaratılmasının üzerinde tefekkür edilmeye değer tablolar olduğu ve hayvanların insanın emrine verilmesinde büyük hikmet ve maslahatlar olduğu gerçeğine parmak bastık. İlmin ve imanın ışığında bunlara tefekkürle bakılmasının önemini vurguladık. Üçüncü kategoride ise, içtimâî alan dediğimiz tarihî olaylar ve toplumun çekirdeğini teşkil eden aile bahse konu edinilmiş ve tefekkür nazarıyla geçmiş ümmetlerin maruz kaldıkları felaket ve helakete Kur'an ayetleriyle dikkat çekilerek konumuzla ilgili Kur'an'ın maksatları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kur'an'da zikri geçen Peygamber mu'cizelerinin insanlığa sunduğu mesajlar ve bugünkü ilmî ve teknolojik gelişmelere ışık tutan yönleri izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamız kanaatimizce, Kur'an'daki iman yüklü tefekkürü bütün boyutlarıyla ihata edebilmiş, bütün teferruatıyla yansıtabilmiş bir çalışma olmamakla beraber, bu alanda atılmış önemli bir adımdır. Bununla beraber ileride daha kapsamlı çalışmaların yapılabileceğine inanıyoruz. Yapılan bu çalışma ileride aynı istikamette yapılacak çalışmalara ışık tutabilirse, hedefine varmış bir çalışma sayılabilir. Bütün çaba ve gayretlerimize rağmen, yaptığımız bu çalışmanın her yönüyle tam ve mükemmel bir çalışma olmadığının idraki içindeyiz. Bundan dolayı eksik ve noksanlarımızın giderilmesine ve telafisine matuf olarak yapılacak yapıcı tenkit ve tekliflere açık olduğumuzu da ifade etmek isteriz.

Gerek bu tez konusunun seçilmesinde ve gerekse çalışmamı bitirinceye kadar bana yapıcı ve yol gösterici ikaz, alaka ve yardımlarıyla destek olan muhterem hocam Doç. Dr. Abdurrahman ELMALI ile diğer alaka ve yardımlarını gördüğüm hocalarıma ve kıymetli yardım ve desteklerini esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İbrahim AKGÜN

20. 04. 2000

ŞANLIURFA

GİRİŞ

GİRİŞ

İ- KUR'AN-KÂİNAT VE İNSAN İLİŞKİSİ

Kur'an, insanın hidayet, refah ve mutluluğu için gönderilmiş bir kitaptır. Bu sebeple her çağın insanına hitap eden ve yol gösteren kanun ve prensiplere sahiptir. İslam vahyinin evrensel olmasının anlamı da budur. Kur'an'ın muhatabı bütün yönleriyle insandır. O insanın yaratıcısı ile, insanın diğer insanlarla ve insanın eşya ve kâinat ile münasebetlerini tanzim eden ve bu münasebetlerde ona yol gösteren bir muhtevaya sahiptir.

Kur'an, insanın yaratıcısı ile ilgili konularda geniş açıklamalar ve bilgiler sunarken, insanın eşya ve kâinatla olan ilişkilerine dair konularda daha çok genel prensipler koymaktadır. Kur'an'ın bu konudaki genel prensibi, eşyanın kullanılışı, diğer bir ifade ile hangi eşyanın ne ölçüde kullanılacağı ile ilgilidir. O, eşyanın mahiyeti ve nasıllığı üzerinde durmaz. "Niçin"i üzerinde durur. Bunu da Yüce Yaratıcının kudretine delil sayar. Fakat bu konudaki ayetler öyle vecizdir ki, her çağın bilim adamı onda kendi çağına uygun bir anlam bulabilmektedir.¹

Kur'an ve kâinat ayetleri ikilisi "âfâk" ve "enfüs" ayetleri ikilisiyle teyid edilip gözleyen ve düşünen bir özne olarak insan gerçeğini de entelektüel faaliyetin konusu haline getirir: " **Onlara hem dış dünyada (âfâk) hem de kendi nefislerinde (enfüs) bulunan ayetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kur'an'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun**"² Bu tür ilahî beyanlarda, bir yandan yaratılışın eseri olan kâinat kitabı ile ilahi kelimelerin tecellisi olan Kur'an arasında düşünmenin konusunu teşkil etmek bakımından paralellik kurulurken, öte yandan âfâk ve enfüs ayetleri ikilisinde düşünen bir özne olarak insanın kendi dünyası ve varoluşuna ait ayetlerle bu enfüsî (subjektif) varlık çemberini kuşatan dış dünyaya ait âfâkî (objektif) ayetler arasındaki irtibata işaret edilmiş olmaktadır. Netice itibarıyla "ayet" kelimesinin Kur'an, kâinat ve insan gerçeğine ilişkin anlamları birbirini açıklamakta ve bu gerçeklerden birinin göz ardı edilmesinin düşünmeyi aslî konularının birinden mahrum bırakma neticesini doğurduğuna işaret etmektedir.³

¹- Bkz. (Heyet), *İslamî Kavramlar*, Ank. 1997, 449-450

²- Fussilet, 53

³- Kutluer, "Düşünme" md., (DİA), İst. 1994, X, 54

Ağızdan çıkan manalı sesler veya kitapta yazılan manalı hatlar kelime olduğu gibi aleme nazar edildiği zaman nazarda temayüz eden ve gözden gönüle geçip his tesiri altında cüz'î - küllî bir mana telkin eden mevcudat müşahhas mükevvenat dahi birer kelimedirler.⁴

Kitaptaki kelimeler kâtibine işaret ettiği gibi ağızdan çıkan kelimeler de konuşanın varlığına delalet eder. Her bir varlık dahi şu kâinat kitabının birer kelimesi olması itibariyle onları yaratan Zat'ın varlığına delalet ve işaret ederler.

Allah ile insan arasında iki çeşit haberleşme aracı vardır. Biri sözlü diğeri ise sözsüzdür. Kur'an'a göre Allah insan ile konuşmak istediğinde birtakım ayetler (işaretler) gönderir. Bu durumda sözlü işaretlerle sözsüz işaretler arasında herhangi bir ayırım yoktur. Her ikisi de Allah'ın ayetleridir. Sözlü ayet olan vahiy Allah'ın iradesinin söz şeklindeki ifade olup, bir aracı olan peygamber vasıtası ile gönderilirler. Ancak aracı ile insanlığa duyurulabilirler. Sözsüz ayetler ise, fiilen bütün insanlığa gönderilmiştir. Hiçbir aracıya gerek olmadan herkese doğrudan doğruya hitap ederler.

Allah, ayetleri kavrayabilecek olanlara her an ayet üstüne ayet gösteriyor. Kur'an'ın anlattığına göre bizim tabiat olayı dediğimiz şeyler: Yağmur, rüzgâr, göğün ve yerin yaratılışı, gece ve gündüzün değişmesi vs. bütün bunlar basit birer tabiat olayı düşünülmemelidir. Bu varlıklar basit gözle görülen eşyadan ibaret değildir. Bunlar birtakım sembollerdir, işaretlerdir ki, bunlar vasıtası ile her şeyi ilim ve kudretiyle kuşatan Allah, bizimle konuşur. Bu merhalede eşya, birtakım şifreler, şifre ile yazılmış şeylerdir. Kur'an'a göre bütün eşya gerçekte Allah'ın ayetleridir, bunların sembolik mahiyetini ancak düşünen akıl sahipleri anlayabilir.⁵ Nitekim Kur'an-ı Kerimde insanların topraktan yaratılması, eşler arasında sevgi ve merhametin konulması, göklerin ve yerin yaratılması ile dillerin ve renklerin değişik olması, gece ve gündüzün istirahat ve çalışmak için yaratılması, korku ve ümit vermek üzere şimşegin gösterilmesi, gökten suyun indirilip yeryüzünün diriltilmesi Allah'ın varlığını gösteren "ayetler" olarak ifade edilmektedir.⁶ Buna göre kâinat ve orada cereyan eden bütün olaylar, kendinden ötede bir başka varlığı, yani yaratıcısını gösteren işaretlerdir. Nasıl ki

⁴- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst. 1979, II, 1101

⁵- Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'anda Allah ve İnsan*, Ter. Süleyman Ateş, Ank. ts. s. 126-128

⁶- Rum, 20-24

yola dikilen işaretler yolcunun gözlerini kendilerine değil de gideceği istikamete yöneltirse, her tabiat olayı da insanı kendi varlığı üzerine değil, kendisinin ötesinde olan bir istikamete yöneltmeye çalışır.

Ancak, tabiatın, ilahî kudretin bir işareti olarak algılanabilmesi derin bir anlayışın elde edilmesi, aklî düşünce ile birlikte, aklı aşan bir iman kapasitesine ihtiyaç gösterir. Bu derin anlayışı elde etmiş olan mümin için bir tabiat olayı artık sıradan basit bir olay değil, yüce gerçekliğe insanı davet eden ve onun hakkında bilgi veren bir sembol ve işarettir. ⁷

İşte Kur'an'ın asıl maksadı, insan ruhunda Allah ve Kâinatla olan ilişkisi hususunda daha yüksek bir şuur uyandırarak şifre yüklü kâinat kitabının izahını yapmaktır. ⁸

Kur'an, kalpleri açan ve ruhları şu akıl almaz kâinata bağlayan, kâinatın ötesindeki Yaratıcı güce ulaştıran bir ibret kitabıdır. Bu gerçek, beşer kalbiyle akla hayret verici güzellikte olan kâinatın frekansları arasındaki vuslatın ifadesidir. Bu vuslattır ki, gözü kâinat kitabına yöneltir ve onu tanıyarak insan gönlüne tesir eder ve beşer hayatını değerlendirir. İşte bu vuslatı bilen ve anlayan insanla kâinat arasındaki ilişkiyi temin eden Kur'an'dır. Günümüzde metodoloji ile uğraşanların çok ihmal ettiği ve göremediği nokta budur. Bu yüzden onlar insanlarla insanların içinde yaşadıkları kâinat arasındaki bağlantı noktalarını koparmaktadırlar. İnsanlar bu kâinatın bir parçasıdır. Kalpleri, kâinatın atışına göre attıkça, aralarında sıkı bağılıklar kuruldukça, insanların kalpleriyle koca kâinatın frekansları arasında bir bağılılık temin edildikçe insanların kâinat içerisindeki hayatları normal seyrine girer.

Kâinatla kâinatın yaratıcısı arasındaki irtibat ve birliği sağlamayan her bilgi, her çeşit araştırma ve marifet, beşere yön verebilecek olan etkili bir bilgi olmaktan uzaktır. ⁹ Fakat Kur'an'ın ders ve talimiyle alemdeki eserlerinden Allah(cc)'ın varlık ve birliğini, hikmet ve gayelerini öğrenip bilmek ve şuuruna ermek manasına gelen marifetullah ¹⁰ ise, ancak kâinata Kur'anî bir bakış açısıyla elde edilebilir.

7- Hökelekli, Hayati, *Din psikolojisi*, Ank. 1993, s. 145-146

8- İkbâl, Muhammed, *İslamda Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, İst. 1999, s. 187

9- Bkz. Kutub, Seyyid, *fi Zilâli'l-Kur'an*, Beyrut, 1992, VI, 3359-60

10- (Heyet), "Marifetullah" md., *Yeni Ansiklopedi*, İst. 1991, III, 1089

Kur'an-ı Kerim'de, alemde tecelli eden Allah(cc)'ın isimlerini tefekkür ile Allah'ı sıfatlarıyla bilmeye ve insanın yaratılış gayelerini anlamaya teşvik eden birçok ayet-i kerime vardır. Mesela, "**Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.**"¹¹ diye ifade edilerek bu gerçeğe dikkat çekilir.

Bu ilahî beyanda ibadet maksadıyla yaratıldığı ifade edilen insanın esas gayesi ve yaratılış hikmeti, şu kâinatın yaratıcısını tanımaktır. Bu tanıma da ancak, alemde eserleri ve tesirleri görülen ve eşyanın arkasında gizli bulunan ilahî sıfatları Kur'an'ın aydınlatıcı ifadeleriyle görmekle mümkün olabilir. Zira Kur'an'ın şu kâinattan bahsetmesindeki asıl maksat ve esas gaye Allah'ın zat, sıfat ve isimlerini bildirmektir. Yani şu kâinat kitabının manalarını anlattırarak tanıttırılmaktır. Varlık alemine kendileri için değil, belki yaratıcısı hesabına baktırılmaktır.¹²

Kur'an-ı Kerim'in kâinattan bahsederken takip ettiği metotlardan birisi de şudur: Kur'an, kâinatta mevcut olan varlıkları ilme dayalı bir anlayış ve dikkat içerisinde açıklamaktadır. Ancak bu arada ilk nazil olmaya başladığı devrin insanların zihinlerini karıştıran tafsilatlı izahlardan da kaçınmıştır. Böylece asırların geçmesi ve ilmî ilerlemenin artması Kur'an hakikatlerinin değerini kaybettirmemiştir.¹³ Kur'an'ın bu çağlar-üstü özelliğinden dolayı her devrin selim akıl sahipleri ona müracaat etmiş ve o da onlara yol gösterecek üstün prensipler bulma imkânını vermiş ve kâinata sahibi namına bakma kabiliyetini kazandırmıştır.

Kâinatın sahibi namına kâinata bakmayan modern bilgi ise, bu ikaz ve ibret ışığını köreltir. Fakat imanla mayalanmış olan ilmî metot; kâinat kanunlarını, mevcudat gerçeklerini, insanların duygu ve hayatlarında katı bilgiler, donuk malumat ve zihinlerdeki kof bir unsur olmaktan çıkarıp müessir hareketler haline getirir.¹⁴ Binaenaleyh Kur'an bu bilgi ve metodu ilahî marifete dönüştürüp insanı kâinatla manen, ruhen ve fikren bütünleştirerek kendisinden beklenen mukadder kemalatına ulaştırır.

Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki; Kur'an, insanla kâinat arasında manevî ilişkiyi temin eden en etkin bir unsurdur. O, kâinatın anlaşılması ve tefsir edilmesi için

11- Zariyat, 56

12- (Heyet), "Kur'an" md., Yeni Ansiklopedi, II, 1021

13- Nevfel, Abdurrezzak, Allah ve Modern ilim, Ter. Akif Nuri, İst. 1977, I, 17

14- Kutub, fi Zilal, VI, 3360

insanın eline verilmiş ezeli bir tercümedir. Dolayısıyla kâinatı tercüme ve tefsir etmekte, insanlığın kulağına bu âlemin tesadüfî olarak yaratılmadığı ve onun Allah(cc)'ın büyük ve muhteşem bir kitabı olduğu gerçeğini haykırmaktadır. Eşyanın hakikatini ve yaratılış gayesini bildirmektedir.

II-İSLAMIN DIŞINDAKİ DİĞER DİN VE DÜŞÜNCELERDE TEFEKKÜR

Tefekkür insanın en belirgin özellik ve uğraşlarından biridir. Tarih boyu bu özellik değişik gaye ve maksatlar için en önemli bir vasıta olarak kullanılmıştır. Genel din bilimlerinde bu kavram, batı dillerinde *meditation* (tefekkür), *contemplation* (temaşa), *silence* (sessizlik), *attention* (dikkat) ve *prayer* (ibadet) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bunlardan tefekkür (*meditation*) ve temaşa (*contemplation*) terimleri, dinler âleminin tarihî ve kültürel coğrafyası içerisinde çeşitli tezahürlere uygulanır.¹⁵ Bunlardan *meditation* ve *contemplation* kelimeleri, İngilizce'de çeşitli farklı dillerdeki birçok özel terimi tercüme etmek için kullanılır. Burada bu terimlerin İngilizce'deki etimolojisine dikkat edilmelidir. Okuyucunun bu kelimelerin yabancı terimlere uygulanmasının uygunluğunu tespit edebilmesi için, bu gereklidir. Karışıklık bazen *meditation* ve *contemplation* kelimeleri karşılıklı olarak yerleri değiştirilebilir bir şekilde kullanıldığı zaman ortaya çıkar. Maamafih bu iki terim arasında şöyle bir tefrik yapılabilir: *Meditation*, *contemplation*'un ikmaline hazırlık ve katkı safhası olarak mülâhaza edilir. *Meditation*; zihnî teksif (*concentration*), şuur odağının tek bir konuya, sembole, kateşizme (bir özet veya teste) veya bir doktrine odaklanması anlamlarını ihtiva eder. Ancak bilişsel aydınlanma (*cognitive intellectual*) olarak kalır. *Meditation*, genellikle özel dinî bir konuda düşünceye dalmak iken, *contemplation* ise, istidlâlî düşüncenin ve mantikî sonuç çıkarmanın (*ratiocination*) gerisinde doğrudan sezgisel bir bakma, ruhî fakülteleri kullanmadır. 12. asrın bir Hıristiyan teologu olan Richart of Saint-Viktor'un şu ifadesi güzeldir: "*Meditation araştırır, inceler; contemplation ise hayran olur.*" İngilizce bir kelime olan "*meditate*" latince "*meditari*" den gelir. *Meditari*, ek bir anlam olarak, derin, devamlı düşünmeyi, düşüncede yoğunlaşmış dikkat kesilmeyi ifade eder. *Contemplation* kelimesi ise, latinedeki "*cum*" ("ile") ve

¹⁵- B. Underwood, Frederic, "Meditation" md., *The Encyclopedia of Religion*, New York, 1987, IX, 324

“templum” (“tahsis edilmiş bir yer”) kelimelerinden türemiştir. Sıklıkla, *contemplation* bizzat ruhî bir haldir (*state*) ve zahidane (*ascetic*) bir aramanın sonu olarak görev icra eder. Özellikle de tek Tanrılı Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam geleneklerinde bu hal bazen, Tanrının lütfu vasıtasıyla kişiye ihsan edilmiş mutlu bir vizyonla eşdeğer tutulur.¹⁶

Meditasyon, tinsel (ruhanî) uyanıklığa ya da bedenî dinginliğe katkıda bulunduğu varsayılan yoğunlaşma, tefekkür ve içe dönüş metotlarıyla gerçekleştirilen zihin alıştırmaları ve ferdî ibadet olarak da tarif edilmektedir.¹⁷

Eski çağlardan bu yana meditasyon, dünyanın hemen her yerinde çeşitli gayelerle uygulanmıştır. Münzevî mistikler meditasyon yoluyla salt dinginliğe ulaşmayı gaye edinirken, çoğu dinî tarikatın yanı sıra dindışı çevrelerde meditasyon uygulayanlar da tinsel (ruhanî) ya da bedenî yenilenme ve günlük hayatı zenginleştirme gibi gayeler güder. Genellikle fizikî ya da başka tür güç gerektiren belirli bir etkinliğe hazırlananlar, mesela savaş öncesinde savaşçılar ya da icra öncesinde müzikçiler de güç toplamak için meditasyona başvurabilir. Çağdaş tıp ve psikoloji araştırmaları, deneyimli kimselere uygulanan meditasyon tekniklerinin, nabız atışı ve solunum denetiminde, yüksek tansiyon, hemofili ve migren ağrılarını çeşitli ölçülerde semptomatik denetiminde etkili olduğunu ispatlamıştır.¹⁸

Dikkat (*attention*), zihnin herhangi bir algı ya da düşünce konusu üzerinde sistemli olarak toplanması ve başka bir tanıma göre de, uyaranlar alanının iç ya da dış etkenlere göre seçilmesidir. Dikkat, tıpkı pilli bir el feneri gibi, algı konusu olan şeyler üzerine çevrilen bir kabiliyettir.¹⁹

Konsantrasyon veya dikkat için kabiliyeti kuvvetlendiren pratikler / egzersizler büyük dinî geleneklerde rol oynar. Gelişen dikkatin önemi, Hinduizm ve Budizm gibi Hindistan’da ortaya çıkmış büyük geleneklerde kolaylıkla görülür. Upanişad ermişlerinden ta günümüze kadar Hindistan’da kesintiye uğramamış, insanın kendisini (beden ve zihnini) nihaî gerçeğe bağlaması için bir teşebbüs geleneği var olmuştur.

16- B. Underwood, “meditation” md., a.g.e. IX, 325

17- (Heyet), “meditasyon” md., *Ana Britannica*, İst. 1987, XV, 486

18- (Heyet), “Meditasyon” md., *Ana Britannica*, XV, 486

19- (Heyet), “Dikkat” md., *Türk Ansiklopedisi*, Ank. 1966, XIII, 250-251

Son yıllarda dikkat (**attention**) konusu İlahiyat çevrelerinde belli bir ilgi uyandırmaya başlamıştır. İnsanların dinî gelenekleri içindeki çeşitli ruhî disiplinler üzerine yapılan ve gittikçe artan araştırmalar göstermiştir ki, dikkat, bu geleneklerde merkezî bir rol oynamaktadır. Dikkatin (*attention*) bu geleneklerde, zihnî ibadet (*prayer*) ve tefekkür (*meditation*) temeliyle ilgili pek çok formun olmazsa olmaz şartı ve müşterek paydası olduğu görülmektedir. Burada sözkonusu, temaşaî (*contemplative*) dikkattir. Dikkatin dinî fenomen olarak araştırılması az sayıdaki Batılı psikoloğun rehberliğinde yapılmıştır. Birçok kimse, Asya'lı bilge geleneklerden ve onların sıra dışı psikolojik gelişim ifade eden sözlerinden (özgürlük, aydınlanma ve kendisinin farkına varma) etkilenmişti. Eğer bu gelenekler bir hakikat parçası ihtiva ediyorsa, o zaman bu araştırmacılar doğru bir yolda idiler ve Batılı psikologların insan potansiyeli tahminleri anlamsızdı. Söylemek gerekir ki bu, insanın temaşaî hayatiyle ilgili *psikotransformativ* faktörler üzerine yeni araştırmaların başlangıcı idi. Bu araştırma, başlangıçta Asya'lı geleneklerden kaynaklanmış olmasına rağmen sonradan Batılı dinî gelenekleri de kuşatmıştır.²⁰

Ayrıca tefekkür manasında kullanılan ve dinler tarihinde önemli bir yer tutan sessizlik (*silence*) de, bütün dinlerde önem atfedilen özel unsurlardan biridir. O, kelimelerin ötesinde kalır. Dinî törenleri (*rituals*) destekler ve hayatın şeklini belirler. Sessizlik çok fazla umulmayan ve beklenmeyen şeyleri bize gösterir. Aslında sessizlik de bir konuşmadır. Sessiz konuşma, başka birisi ile derin bir şekilde anlaşılan insanların bulunduğu yerde yaygındır. Kollektif duyarlılık böylece geliştirilir. Bu dinî bir tecrübe olur. Bu durum ne ses ile dile getirilebilir ve ne de kelimelerdeki iletişimle olabilir. Bu sessizlik kalitesi özellikle, sessiz grup meditasyonunu kullanan gruplarda kuvvetlidir.²¹

Tefekkür manasını taşıyan yukarıdaki terimler hakkında bu kısa malumatı verdikten sonra, tefekkür kavramının İslam'ın dışındaki diğer din ve düşüncelerdeki yeri, alanı, vasıtalık yönü ve takip ettiği gayesi hakkında izahta bulunacağız.

20- Novak, Philip, "Attention" md., *The Encyclopedia of Religion*, New York, 1987, I, 502-502

21-Bkz. Cumsey, Elizabeth, "Silence" md., *The Encyclopedia of Religion*, New York, 1987, XIII, 321-322

A-Yahudilik ve Hıristiyanlık Geleneklerinde Tefekkür

1- Yahudilik

Yahudi geleneğinde tefekkür (*meditation*) ve temaşa (*contemplation*) Yahudi kutsal kitaplarının merkezîyet ve otoritesini kabul etmek için vardır. Tevrat'ın okunması ve tefsir edilmesi zihnî teksifi (*concentration*) istidlâlî tefekkürü (*discursive meditation*) gerektirir. Buradaki tefekkür (*meditation*) Mişnah ve Talmut gibi Tevrat tefsirlerinin tefsirî gelişmesinde öncülük etmiş ve kurulan okullar bu tecrübî gelişmeyi beslemiştir. Helenizm ve Gnostisizm tarafından ciddi bir şekilde etkilenen bu akım Heikhalot mistisizminin doğmasına sebep olmuştur. Burada ruhun yedi cenneti dolaşarak sonunda güzellikler makamı (*hal=state*) olan nihaî yurda ulaşması sembolize edilir. Nihaî makam (*hal=state*) ise, Tanrıyı doğrudan görmek, konuşmak ve onun tahtına ulaşılması olarak görülür.²²

Çileci (*ascetical*) uygulama, bir güzellik makamında (*state*) nihaî evine ulaşması için ruhun yedi cennet (*heavens*) içerisindeki temaşaî (*contemplative*) yükselişinde son bulur. Nihaî makam (*state*) mistiğin kendisinde, Tanrının arşı önünde durduğu ve doğrudan görüp işittiği bir makam olarak görülür.

Mistik birleşmenin tecrübesi yoktur. Ve Tanrı “tamamen başka” kalır. Bu gelenek esas olarak katafatik (*cataphatic*) ve gayr-i şuurî (*non affective*) kalmıştır. Halbuki yükselme sembolizmi, vecdî şuura ulaşma, Yahudi temaşasının (*contemplation*) özelliğidir. Tanrının temaşasına daha içkinci (*immanentist*) yaklaşım Hasidik gelenekte gelişmiştir. Kişi burada Philo Judaeus'un etkisini izleyebilir. M. S. ilk asrın bir Yahudi filozofu olan bu zatın Hıristiyanlık üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. Hasidik temaşada Tanrının aşkın yüceliği, temaşa hedefi Shekhinah veya hayat sahibi Tanrının ruhu yapılarak korunur. Tanrı doğrudan sadece dünyanın sonunda veya Yahveh Gününde temaşa edilebilir. Yahudi temaşası hemen hemen daima kendisiyle Tanrı arasında bir mesafe duygusunu muhafaza eder. Kabalistik okul, 13. asırdan başlamak üzere Yahudi tefekkür ve temaşa geleneğinde büyük gelişmeler

²²- B.Underwood, Frederic, “*meditation*” md., *The Encyclopedia of Religion*, IX, 325

meydana getirmiştir. Bu okulun büyük bir şarhi Spaniard Avraham ben Shemu'l Abulafia'dır.²³

Görüldüğü gibi, Yahudilikte tefekkürün alanı Tevrat tefsirleri olarak belirlenmektedir. Tefekkürdeki gaye ve maksat ise, nihai makam olarak kabul edilen, ruhun yedi cenneti dolaştıktan sonra tanrıya ulaşması ve onunla görüşüp konuşmasıdır.

2-Hıristiyanlık

Hıristiyanlıkta tefekkür ve temaşa, özellikle de münzevi hayat içerisindeki Hıristiyan geleneğinde temyiz ve incelikli düşünmenin en üst derecesine ulaşmıştır. İlk dönem uygulamaları, Neoplatonist felsefeden ve Hermetik literatüründen etkilenen bir atmosferde şekillenmiştir. Tanrı bilgisine mistik olarak ulaşma konusu Hermetik kitaplarda anlatılmıştır. Yahudi mistisizminde de yer alan bu önemli imaj Hıristiyan felsefesinin merkezini oluşturur. Kesretten vahdete ulaşma fikri, Neoplatonist Plotinus'un düşüncesinden alınmıştır. O ilahi bilgiye ulaşmada dört aşamadan bahseder.

- 1-Fazilet uygulaması içerisinde temizlenme
- 2-Hissî kavrayışın yanında tefekkürün geliştirilmesi
- 3-Vahdete ulaşmada düşüncenin aşkınlığı
- 4-"Bir" de nihai dalma (*absorbition*)

3. YY. İskenderiye Hıristiyan grupları içerisinde bu Hıristiyan olmayan fikirler, geleneğe sokulmaya ve önemli bir etki icra etmeye başlamıştır.

Hıristiyanlık tarihi içerisinde tefekkür ve temaşa egzersiz, süreç ve metodlarıyla ilgili değişik görüş ve açıklamalar dile getirilmiştir. Bonaventure (1217-1274), Ignatius Loyola (1495-1556), Teresa of Avila (1515-1582) ve John of the Cross (1542-1591) gibi şahsiyetler bu çerçevede zikredilebilir.

Fransız kilisesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan ve 1567-1622 yılları arasında yaşayan Sales'li Francis, beş basamaklı bir meditasyon'dan bahseder: Meditasyonun hazırlık safhası üç adım ihtiva eder: 1-Kendini Tanrının huzurunda

²³ -B.Underwood, "meditation" md., a.g.e. IX, 325

hissetmek, 2-İlahî yardım için dua etmek (*praying*) 3-Hz. İsa'nın hayatından bir sahneyi hayal etmek. İkinci basamak, etkilemesi gereken bu tasavvurlarla aynıleşme yoluyla birinci basamak üzerinde tefekkürü geliştirir. Üçüncü basamakta, ikinci basamakta gelişen hisler, anlama ve irade etme hareketlerine dönüşür. Dördüncü basamakta şükredilir, kabul için meditasyonun sonuçları sunulur. Ve anlayışın uygulamaya konulması için talepte bulunulur. Beşinci basamak, “**ruhi çiçek demeti**”nin gelişmesi veya günlük işler içerisinde birisine destek sağlamak için bazı tefekkür unsurlarının hazırlanmasıdır.²⁴

Hülasa istidlalî tefekkür (*discursive meditation*), inanç öğretileri istikametinde gidebilmek için idrak (*intellect*), tasavvur (*imagination*), irade ve heyecanlar meydana getiren zihnî ibadet formudur. Tefekkür eden İsa Mesih'in hayatındaki olayları tasavvur edecek, doktrinlerin anlamı üzerine düşünecek, ahlakî ve ruhî dersler çıkaracak ve sevgi ve emniyet içerisinde Tanrı'ya dönecektir. Bu çeşit ibadetin pek çok şekli metodları vardır.²⁵ Konumuzla ilgili “*contemplation*” kavramı ise, merkezî Hıristiyan geleneklerinde, esasî sevgiyle Tanrının farkında olma olan bir ibadettir. Bu, istidlalî düşüncüyü ihtiva etmez. Bu sessiz ibadet, diğer ibadet şekilleri ve tefekkür öğrenildiği gibi öğrenilebilir. Temaşanın (*contemplation*) büyük şekilleri mistik olarak yalnız Allah'ın karşılıksız hediyesiyle elde edilen mistik hallerdir (*states*). Bunlar, duyuların ve ruhun karanlık gecisini izale etmek kadar, vecd ve iç sevinci de ihtiva edebilirler.²⁶

Demek ki, iç sevinç ve vecd olmadığı zaman tefekkürün büyük şekli olan ve yalnız Allah tarafından verilen mistik düşünce elde edilememektedir. Dolayısıyla denilebilir ki, mistik düşüncenin vazgeçilmez şartı vecd ve iç sevinçtir. Bu düşünce de yoğunlaşma manasını taşıyan “*contemplation*” kelimesiyle ifade edilmektedir.

Burada, Hıristiyan tefekkür geleneğinde ortaya çıkan önemli tefekkür tecrübesine yani, Hıristiyan mistisizmine de yer vermek istiyoruz.

Mistisizm, Tanrının en doğrudan tecrübesi için yapılan ruhî arayıştır. Pek çok dinî gelenek, mistik tecrübeye ulaşma vasıtaları olarak temaşa ve tefekkür teknikleri tavsiye eder ve böyle bir tecrübenin tasvirlerini sunar. Kutsal metinler mistik bilgi

24- B.Underwood, Frederic, “*Meditation*” md., a. g. e. IX, 327

25-(Heyet), “*Discursive Meditation*” md., *The Facts on File Dictionary of Religions*, Editör: John R. Hinnels, Newyork, 1984, md., s. 109

26- (Heyet), “*contemplation*” *The Facts on File Dictionary of Religions*, s. 96

olduğu iddia edilen şeyleri ihtiva edebilir. Bazı din teorilerinin iddiasına göre mistisizm, her bir gerçek dinin kalbidir ve bütün dinlerin birliğine götürecektir.²⁷

Ayrıca mistisizm, kişinin bu dünyada dinî tecrübe ile doğrudan ulaştığı bir Tanrı bilgisidir. Mistisizm, Tanrı ile kısa “**temas**” anları olduğu kadar, bazen “**mistik izdivaç**” tabir edilen sürekli birlik ihtiva eden bir ibadet halidir.

Hıristiyan mistisizmi Tanrı’yı deneyüstü, ama aynı zamanda içkin (mündemiç) olarak tarif eder. “Ortodoks”, yani doğru yola bağlı Hıristiyan mistik öğretisinde, İlahî varlıkta massedilme, İlahî varlıkta eriyip gitme kavramı yoktur. Bu nedenle Hıristiyan mistisizmi daima dualist bir nitelik taşır. Tanrı ile, mistik birlik yaratan ile yaratık arasındaki farkın sürekli olarak korunduğu bir sevgi ve irade birleşmesi gibi anlatılır.²⁸

Karakteristik olarak Hıristiyan mistisizmi ibadet üzerinde odaklaşır. Tanrıya, Kutsal Kitap (Kitab-ı Mukaddes) ve ibadet unsurları (*sacrament*) vasıtasıyla ve hepsinin üstünde İsa Mesih’in şahsında ulaşılabilir.

Hıristiyan mistisizminin birçok şekilleri vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1- Dinî törenlerin usulüyle ve ibadet unsurlarıyla ilgili mistisizmdir. Bu, ibadet unsurlarını Tanrıya ulaşma vasıtaları olarak görür ve kullanır.

2-Hz. İsa’nın şahsı, hayatı ve öğretisi üzerinde tefekkürde odaklaşan (*discursive meditation*) samimi dinî mistisizmdir. Çoğu Fransız yazarlar bu geleneğin içinde bulunurlar.

3-Temaşa (*contemplation*) geleneği. Bu gelenek Doğulu Hesychasm’da* ve M. Eckhard ve The Cloud of Unknowing’in müellifi gibi Batılı yazarlarda farklı şekiller almıştır.

4- Mistisizm okullar ailesi. Bu okullar, yolun ilk safhalarına hazırlanma vasıtası olarak istidlâlî meditasyonu (*discursive meditation*) kullanır ve sonra temaşaî ibadete teşvik eder.²⁹

27-(Heyet), “Mysticism” md., a.g.e. s . 224

28- Michel, Thomas, Hıristiyan Tanrı bilimine Giriş, İst. 1992, s, 142

29- (Heyet), “Mysticism Christian ” md., The Facts on File Dictionary of Religions; Editör: John R. Hinnels, s. 224-225

Hıristiyanlıkta ayrıca bir de “tefekkür duası” vardır. Şahıs diz çöker, bir duanın sözlerini, bir mezmuru ve Pater Noster vb. bir duayı kelime kelime düşünür veya Kitap-ı Mukaddes’teki bir pasajı tefekkür eder. Bu itikâftan bir kuvvet ve bir feyz almaya yönelir ki buna meditation denir. Mü’min duayı Tanrıya olan ihtiyacını, kendisinin aczini ve Tanrının büyüklüğünü hatırlamak için yapar. Ondan söylediğini yerine getirmesi ve dini yaşaması beklenir. Bu dua için herhangi belirli bir vakit tayin edilmemiştir. Bunun hikmeti ise, devamlı olarak dua etmesini temin ve tavsiye içindir. Bundan maksat, devamlı surette dua ruhunu zihinde hazır bulundurmak ve Tanrıyı hatırladıkça söz ile veya kalp ile O’na yönelmektir.³⁰

B- Doğu Geleneklerinde Tefekkür

Hint ve Çin ruhî geleneklerinde temaşa ve tefekkürle ilgili kompleks psikoloji ve teknikler geliştirilmiştir. Müşterek tarihimizin başlangıcından da öncesine giden bu gelenekler Budizm’in M.S. ilk asırda Çin’e girişine kadar bağımsız bir şekilde gelişmiştir. Ondan sonra Hindistan’ın tefekkür teknikleri Çin dinî düşüncesini kuvvetlice etkilemiştir.

1-Yoga

Yoga; sanskritçe, “bağlamak”, “birleştirmek” anlamına gelen Yuj veya “Joug” kökünden gelmektedir. İnsanın enerjisini belli bir gayeye yönleltmeyi hedef alan disiplindir. Bir irade eğitimi yoludur. Egzersiz ve antrenman anlamına da gelmektedir.

---

* HESYCHASM, dinginlik anlamına gelen Yunanca bir kelime olup, Ortodoks Hıristiyanlığında mistik hareketin başlıca akımına işaret eder. İlk kez IV. ve V. yy. da Anadolu ve Yunanistan keşişlerince uygulanan bu yöntemin başlıca ilham kaynakları Nyssa’lı Gregoirus, Johannes Chrysostomos ve Maximus Confessor gibi Yunan Pederleridir. Hesikastlar İsa duası denilen bir çeşit zikir uygularlar. Bu kısa dua, özel bir beden duruşu ile gözler içten kalbe dikilmiş olarak ve nefesi kontrol altında tutmak suretiyle tekrarlanır. Gaye, kişide İlahî özlemi uyandıran ve kavramsal olmayan bir kalp ibadetine erişmektir. Ortodoks kilisesinin Ruhbanlık tarikatı tarafından geliştirilmiş temaşaî, ruhî bir uygulama formudur. Yunanca bir kelime olup dinginlik anlamına gelmektedir. Uygulamanın esası, şuuru kalbe çekmek ve Tanrının oradaki huzuruna vakıf olmada ve ibadeti uygulamada yatar. Halis ibadet insan ruhunun Tanrıyla kendiliğinden buluşmasıdır. (Heyet, “Hesyachasm” md., *The Facts*, s.147; Michel, *Hıristiyan Tanrıbilimi*, s. 149)

³⁰- Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Ank. 1988, s. 152-153

Yoga, insanın hem bedenî ve hem de zihnî ve manevî gücünü bir araya getiren temrin ve alıştırmadır. Yoga yapana yogi denir. Yogi, nefesine hakim olur ve zihnini bir noktada toplar. Böylece o, beden ile ruh, hareket ile zihin, his ile sezgi arasındaki ahengi sağlayarak ezeli'ye, kainatın değişmez özüne, tabiat üstü güçlerle temas kurmaya çalışır.³¹

Meditasyon tekniklerinin İ. Ö. 3. yy. da Patanjali'li Yoga Sutra'da ilk olarak sistematize edildiği görülür. Patanjali, yoga'yı "zihindeki değişikliklerin tevakkufu" olarak tanımlar. Bu ifade panindian ruhçuluğunun çoğunun temelini oluşturur. Yoga sistemi Hint felsefesinin klasik bakış açılarından biridir. Meditasyon ve diğer zahidane (*ascetic*) uygulamaların hedefi, ferdin genellikle kendileriyle özdeşleştiği zihin (*mind*) ve duyguları (*emotions*) susturmaktır. Buna ulaşıldığında birisinin gerçek ve nihaî kimliği olarak Puruşa'nın idrak edilmesi, dünyevî tecrübe ile özdeşleşme eğiliminden kurtulmayı (*Mokşa*) netice verir. Şuur, saf mutlak ruhu veya Puruşa'yı –ki bizzat o şuur prensibinin kendisidir- düşünülebilir. Birçok formları içerisinde Yoga disiplini, Hindistan'ın çeşitli ruhî gelenek ve dinlerinde – Caynizm, Hiduizm'in değişik formları ve Budizm buna dahildir- önemli bir unsur olmuştur. Yoga disiplininin öncelikli bir hedefi zihnin, tek bir noktaya yöneltilmesi veya yoğun konsantrasyonun sağlanmasıdır..³²

2- Hinduizm

Hinduizm, Hindistan alt kıtasında ve Hindistan etkisine tabi sahalardaki pek çok dinî tezahüre atıfta bulunmak için kullanılan genel bir terimdir. Hinduizm'in ilk dönem tarihinde, Brahmanizm de *egzoterik rituel* uygulamasından uzaklaşma ve tefekkürî içselleşme (*meditative interiority*) ve kavramaya doğru bir hareket vardır. Bu gelenek gelişti ve Hindular üç önemli mezhebe bölündüler: *Vaişnava*, *Şaiva* ve *Sakta*.

Tanrı Vişnu'nun ve onun pek çok sembolüne tapan Vaişnavalar, bir aktif, şuurî (*affective*) ve *katafatik* (*cataphatic*) tefekkür (*meditation*) formu geliştirmişlerdir. Bunda şarkı söyleme ve dans etme, Tanrı'ya dalma vesilesi olmak üzere yapılır. Belki de Vişnu'nun en popüler sembolü Tanrı Krişna'dır.

³¹-Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ank. 1988, s. 68

³²- B.Underwood, "meditation" md.,, a. g. e. IX, 327-328

Teistik meditasyonun hem Vaişnava, hem de Saiva formlarında mücerred klasik Yoga sistemindekinden daha serbest bir şekilde heyecanlara teslim olunur. Bhava tabiri Vaişnavalar tarafından, bir bağlının Krişna'ya doğru farzettığı tefekkürî yönelişi ifade etmek için kullanılmıştır. Şiva bağlıları kendi temaşaî ibadet formlarını geliştirmişlerdir. Şiva'nın dişi eşi olan *Sakti*, Şiva'nın pasif temaşaî enerjisine karşıt vasfıyla kâinatın aktif dişi enerjisidir. ³³

Hinduizm'de, İbadet her yerde yapılabilir. Tapınak vardır. Fakat cemaatle ibadet yoktur, ibadet ferdîdir. Öte yandan ibadetin belirli bir şekli yoktur. Onlara göre Tanrı, her yerdeki ibadeti görebilir. Dolayısıyla ibadet; her yerde, her zaman ve her şekilde yapılabilir. Bir Hintli kendisi ile taptığı Tanrı arasında zihnini odaklaştıracağı bir vasıta arar. Bundan dolayı Hindistanda çok sayıda Tanrı tasviri bulunur. Ancak kişi hikmete ulaştığında artık bu vasıtalara ihtiyacı kalmayacağı kabul edilir. Evlerde ise genellikle, tapınılan puta tahsis edilen bir oda veya köşe bulunur. Burada ya Vişnu'nun helezonî ya da *Şiva*'nın düz bir sütuna benzeyen putu vardır. Put kutsal kitap okunarak yağlanır ve onun önünde oturularak tefekküre dalınır.³⁴

3- Budizm

Budizm kelimesi Batı dillerinde Buda'nın kurduğu dinin adı olarak kullanılmaktadır. Asya'da Budistlerin yaşadığı ülkelerde bu din Buda-Sâsana (Buda şakirtliği-Buda disiplini) diye adlandırılır. M. Ö.VI.yy. da Hindistan'ın kuzeydoğusunda doğan, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan, mücerret metafizik tartışmaları bir yana bırakarak duyguları dizginleme, ahlaken temizlenme, insanları eşit görme, insanlara ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanan Budizm'e felsefi-teolojik bir hareket, mezhep veya tarikat olarak bakanlar varsa da onda bu belirtilen hususları destekleyen özellikler bulunmakla birlikte kurucusu, kutsal metinleri, inanç ve ibadet esasları, cemaati, mabedleri ve diğer özellikleriyle bu sistem daha çok bir din olarak nitelendirilmektedir. ³⁵

33- B. Underwood, "Meditation" md., a.g.e. IX, 328

34- Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, s. 68

35- Tümer, Günay, "Budizm" md., (DİA), İst. 1992, VI, 352

Görüldüğü gibi, felsefî bir akım olmaktan ziyade, dinî bir hüviyet arz eden Budizm, kendine has 'gelenek ve özellikleri bulunmaktadır. İnanç, ibadet, gelenek ve mezhepleriyle uzak doğuda büyük bir yayılma istidadı gösteren Budizm'in tefekkür esasından azade kalması düşünülemez. Budizm'de tefekkür anlayışı önemli bir yer tutmaktadır.

Budizm'in iki büyük mezhebinden olan Mahayana, aydınlanabilmek için altı şeyden destek almanın zorunluluğunu şart koşturmaktadır. Bunlar ise şöyledir: 1- Cömertlik (dâna), 2- Budizm'in ahlakî kaidelerine uyma (sila), 3- Sabır, elde olmayana tahammül (ksanti), 4- Bıkıp usanmadan sürekli bir gayret içinde olma (virya), 5- Meditasyon; murakabe, tefekkür (bhavana), 6- tam bilgelik (prajna).³⁶

Derin tefekkür ve içe dönüş, şu ya da bu biçimde dünyanın büyük dinlerinin çoğunda sistemleştirilmiştir. Budizm'in ayrılmaz bir parçası olan meditasyon kişinin bir dizi merhaleden geçerek tinsel (ruhanî) kurtuluşa, yani Nirvana'ya ulaşmasını sağlar.³⁷

Budizm, dış görünüşlerin ve sosyal şartlanmanın perdesini delmeye ve tefekkürî idrak vasıtasıyla bir realite hakikatinin vizyonunu ikmal etmeye çalışır. Bu vizyon, karmic (bir kişinin hareketleriyle oluşan güçle ilgili) halkalar dairesinden insanı azad etmeye ve nirvana'da nihai özgürlüğü ikmale götürür.

Nirvana, Budist zahidlerin Bhavana veya meditasyon terimiyle özetlenen hedefidir. Bhavana'nın ikinci derecede iki gayesi vardır: Birincisi, Şamatha veya dinginlik; ikincisi ise, Vipasyânâ yani, idrak veya daha yüksek vizyondur. Dinginlik, dalma (*absorbition*) ve idrak, Budist zahidlerin önemli özellikleridir. Bunlar hem Hinayânâ ve hem de Mahayânâ okullarında esas olmaya devam etmektedirler. Diğer Budist meditasyon uygulamaları için, bir temel olarak, keşiş, uyanık olma pratiğiyle başlar. Bu uygulama, hem Şamatha hem de Vipasyânâ için temel oluşturur. Ve hem dinginlik ve hem de daha yüksek vizyon için kullanılabilir. Uyanık olma uygulaması veya tamamen uyanık olma hali, dört ana sahada yer alır: Bedenin kendisi, duygular, düşünce ve zihnî nesnelere.³⁸

³⁶ -Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler tarihi*, s. 101

³⁷ - (Heyet), , "Meditasyon" md., *Ana Biritannica* XV, 486

³⁸ - B. Underwood, "Meditation" md., a.g.e. IX, 329-330

Genel olarak modern meditasyon öğretimindeki eğilim, çağdaş şartlar ve daha geniş laik uygulamâ istikametinde tekniklerin basitleştirilmesi ve adaptasyonu olmuştur.³⁹ Bir dinî disiplin ve ruhî marifet vasıtası olarak meditasyon, Budizm'e has değildir. Ancak karakterinde ve nihaî kurtuluşu kazanma istikametindeki yeri doldurulamaz merkezîliğinde Budist meditasyon, seçkin bir tabiata sahiptir. Temel olarak meditasyon burada seçilmiş hedefler üzerine, dikkatle yapılanmış konsantrasyon merhaleleri rejimi olarak anlaşılır. Bu konsantrasyon, sonunda, ebedî bir şekilde tekrarlanan ve her bir duygulu yaratığı istemeyerek içerisine girdiği doğum ve ölüm deveranından Nirvana'ya götürmek için planlanmıştır.

Gotama'nın Bodhi Ağacı altında tefekkürî arayışı – ki bununla o aydınlanmış bir insan veya bir Budha olmuştu- disiplin ve tecrübenin klasik temel modeli olarak kalır.⁴⁰

4-Taoizm

Çin millî dinlerinden biridir. Taoizm'i Lao-Tzu kurmuştur. Bu din, "Tao" kavramı üzerine kurulmuştur. Büyücüleri, rahip ve rahibeleri ve bir dinî şefleri vardır. Kendilerine has ayinleri, bu ayinlerin eski bir geleneği vardır. İlk bahar bayramında ateş yakılır. Taoist rahipler, yarı çıplak durumda ateşe pirinç ve tuz atıp yalınayak koşarak üzerinden geçerler.⁴¹

Taoizm'de alışılmış realitenin sathîlikleriyle, Taoist bilge tarafından ikmal edilen idrak arasında bir tezat vardır. Taoist temaşanın görevi, eşyaya kısmî ve kendi merkezli bakıştan kozmosa holistik bir bakışa ve onun kendiliğinden işleyen dinamizmine hareket ettirmektir. Tao, Taoist gelenekteki temaşa ve tefekkürün öncelikli hedefidir. O, doğal olaylarla ilgili tezahürlerin ötesinde nihaî prensiptir.

Tao, bütün sözlü ve fizikî olaylar bir kenara atıldığında baki kalan temeldir. Tao'nun bilincinde olmaya apofatik (apophatic) temaşa ve tefekkür vasıtasıyla ulaşılabilir. Bu ise yalnız tefekkürî tecrübe yoluyla olur. İç aydınlanmasını elde etmek için Taoist bilgenin doğrudan kendisine bakma maksadıyla bir bilmeme, öğrenmeyi

39- L. King, Winston, "Buddhist Meditation" md., a. g. e. , IX, 336

40- B. Underwood, "Buddhist Meditation" md., a.g.e. IX, 331

41-Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, s. 55

terketme yolunu takip etmesi gerekir. Taoist için gerçek eğitim Chuang-Tzu'nun ifadesiyle "oturmak ve unutmaktır."⁴²

Çin felsefesinin temel özelliklerinden olan insanla kâinat arasındaki mütakabiliyet, Taoizm'de çok önemli bir yer tutar. İnsan küçük bir kâinattır ve bedeninde kâinatın düzenini yaratır. İnsanı anlayan kâinatın yapısını da anlar. Dinî Taoizm'de insan bedeninin kâinattaki bütün tanrıları barındırdığına, ilahî öğretmenini Çin'in kutsal dağlarında arayan Tao'cu üstadın sonunda onu kendi kafasındaki "saraylar"da bulduğuna inanılır. İnsanoğluyla doğal düzenin birliği inancı, açıklanamayan sihirli bir duygudan kaynaklanır; bu birliği kavramanın yolu da meditasyondur.⁴³

Lao-Tzu'ya göre insan ancak manevî faziletleri ile insandır. Örnek insan; iyi, merhametli, sadık, dürüst ve mütevazı olandır. Onun bu vasıfları elde etmek için tavsiye ettiği yol, menfidir: İnsan Tao'ya benzemeye çalışsın; iş yapması yapmaması, çalışması çalışmaması gibi olsun. Vu vey (hiçbir şey yapmamak, sükunet) prensibi, Taoizm'in ülküsüdür. İnsan dünya nizamına uyarak yaşamalı gayret sarfetmeksizin Tao'nun kanunlarına tabi olmalıdır. Böyle bir sükunet içinde yaşarken dünyanın tabî nizamını muhafaza etmek suretiyle mesut bir hayat yaşayabilir.⁴⁴

Denilebilir ki, Taoizm'in tefekkür anlayışının temelini sükunet ve sessizlik oluşturmaktadır. Temelini sükunet ve sessizliğin teşkil ettiği tefekkürle insan, hedeflediği mutluluk ve saadeti bulabilir. Kainattaki sessizlik ve sükunet içerisinde cereyan eden nizam ve intizam esas prensip alınarak insanın ruhî hayatında da sessizlik ve sükunetin nizam ve intizamın zembereği olabileceği kanaati de Taoizm'de mevcut olan unsurlardandır.

42.-B. Underwood, "Meditation" md., a. g. e. IX, 330

43-(Heyet), "Taoculuk" md., Ana Britannica, XX, 394

44.-Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, s. 56

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN İNSANI GENEL OLARAK TEFEKKÜRE DAVET ETMESİ

Kur'an-ı Kerimde tefekkür çok çeşitli lafız ve uslûplarla zikre konu edilmektedir.⁴⁵ İlgili ayetlerde bir yandan "düşünen bir toplum (kavm yetefekkerun)"⁴⁶ gibi ifadelerle tefekkürün önemi belirtilirken, diğer taraftan konuları açıklanmaktadır. Kur'anın özellikle vurguladığı tefekkür konuları arasında Kur'an'ın kendi ayetleri⁴⁷, yerin ve göklerin yaratılışı⁴⁸, tabiat olayları⁴⁹, Kur'an kıssaları ve darb-ı meselleri⁵⁰, eşler arasındaki sevgi ve merhamet⁵¹, ziraat⁵² ve tabii ilimler⁵³ yer almaktadır.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim yukarıda bahsi geçen hususlarda bizi tefekküre davet etmekte, kâinat ve içindekiler üzerinde araştırmalar yapmamızı istemektedir. Eşya ve hâdiseler üzerindeki perdeleri aralayıp onların arkasındaki Allah(cc)'ın isim ve sıfatlarını tefekkür etmemizi emretmektedir.

I-KUR'AN'DA TEFEKKÜR KAVRAMINI BİLDİREN KELİMELER

Kur'an-ı Kerim'de tefekkür kavramını ifade eden birçok kelime kullanılır. Bu kavram bazen özel bir kısım lafızlarla dile getirilmiş, bazen de muhtevasıyla tefekkürü bildiren başka lafızlarla ifade edilmiştir. Biz burada öncelikle tefekkür kavramını ifade eden özel lafızları göreceğiz, diğer kısma ise, tez içerisinde yeri geldikçe temas edilecektir. Özel olarak tefekkür emrini ifade eden lafızların kullanılmadığı yerlerde ise tefekkür manası, ya makamdan çıkarılmakta ya da tefekküre konu olacak hususların sunulmasının ardından tefekkürü ifade eden bir cümle veya cümleciğin kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunların başlıcalarının lugavî ve istilahî manalarını vererek tahlilini yapmaya çalışacağız.

45- Bkz. Abdalbaki, Muhammed Fuad, **Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Beyrut, ts. s. 525

46- Yunus, 24

47- Bakara, 219

48- Âl-i İmran, 191

49- Bakara, 226

50- Â'raf, 176; Yunus, 24; Haşr, 21

51- Rum, 21

52- Nahl, 11

53- Râ'd, 3

54- (Heyet), **İslamî Kavramlar**, s. 680

A-TEFEKKÜR

1-Lügat manası

Tefekkür, F-K-R kökünden tefe'ul vezninde türetilmiş bir mastardır. Bir şey hakkında fikir imal etmek manasına gelmektedir. Bu fiilin kökü olan "fikir" ise; bilinen bir şeyle bilinmeyi anlamak için aklın fikir üretmesidir. Ayrıca şu manalara da gelmektedir: Zihnın mebadilere müracaatla birtakım sonuçlara varmasıdır. Sonuçtan ilkeye, ilkeden sonuca gidiş-geliş hareketinin altında meydana gelen malumatı düşünmektir.⁵⁵

Rağıb el-İsfehanî ise, bu madde ile ilgili olarak şu bilgileri verir. "Bilinenden ilme varma kuvvetine **fikr**, aklın bakış açısına göre bu kuvvetin cevelanına ve faaliyetine de **tefekür** denilir. Bazı edipler ise; fikr ve tefekürün "bir şeyi oğmak, kabuğunu yok edip hakikatine ermek" anlamındaki "ferk"ten "r" ile "k" nin yer değiştirmesiyle meydana geldiğini ifade etmişlerdir"⁵⁶

Kelime böyle bir değişimden geçmemiş, diğer bir ifade ile doğrudan "**fikr**" kelimesinden türemiş olsa bile, tefekürde kabuğu açmak ve içe doğru hareket etme anlamı vardır.⁵⁷

2-İstilah Manası

Bu kelime Kur'an'da 18 yerde geçmektedir. Kur'an'da da tefekür, tüm nesnelere, olaylar, oluşlar ve Allah(cc) 'ın kelimeleri üzerinde akıl yorup bir sonuca varmak, ibret almak, bu nesne, olay ve oluşların kabuğuyla gizlenen gerçeğe ulaşmaya çalışmak anlamında kullanıldığı görülür.⁵⁸

55- Bkz. İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükrem, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, ts. III, 65; Firuzabadî, Mecduddin Muhammed, *el- Kamusu'l-Muhit*, Beyrut, 1991, II, 159; Zebidî, Muhibuddin Ebu'l-Feyz, *Tâcu'l-Arus*, Daru'l- Fikr, Beyrut, ts. III, 475; Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa, el-Hüseyni el-Kefevî, *el-Külliyat*, Beyrut, 1993, s. 67, 697; Tehanevî, Muhammed b. Ali, *Keşşafu İstilahati'l-Fünun*, İst. 1984, II, 281; (Heyet), *el-Mu'cemu'l-Vasit*, İst. ts. II, 698

56- Bkz. el-İsfehani, Rağıb, *Müfredatu Elfaz'il-Kur'an*, Beyrut, 1992, s.643

57- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İst. 1988, s.395

58- Ünal, s. 395

Tefekküre şu anlamların da yüklendiği görülmektedir; istenilene erişmek için, eşyanın manalarında kalbin tasarrufudur. Kalpte bulunan eşya bilgisini zihne getirmek⁵⁹, düşünme, zihin yorma⁶⁰, zihnin bütün faaliyeti, duyuların müdahalesi olmadan zihnin kendi malzemesi ile yaptığı eylem, zihnin duyum ve tasavvurlardan ayrı olarak kendine has etkinliği, zihnin mantıksal olarak doğru çalışması⁶¹, karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama kabiliyetidir⁶²

Tefekkür Allah için kullanılmadığı gibi hayvanlar için de kullanılmaz. Tefekkür, akılda sureti oluşan şeyler için kullanıldığından Allah'ın eserleri üzerinde düşünülmesi, fakat Allah(cc)'ın zatı üzerinde düşünülmemesi gerektiği⁶³ ifade edilmiştir. Çünkü Allah suret şeklinde nitelendirilmekten münezzehtir⁶⁴

Nihat Keklik, tefekkürün felsefi yönden tahlilini ve işlevini çeşitli metaforlarla/benzetmelerle şöyle izah etmektedir: Tefekkür bir fikir üretme işlemidir. Tefekkür eden kimseye mütefekkir (düşünür) denilmektedir. Akıl hikmet binasının arsası ise; tefekkür de bu arsadaki proje sayılır. Gerçekte tefekkür bir çeşit fikir üretmeden ibarettir. Bunu bir metafor (benzetme) yoluyla şöyle açıklayabiliriz; Mesela; nasıl ki ziraatçılar, bir tek buğday tanesinden birçok buğday taneleri üretiyorsa, aynı şekilde mütefekkirler dahi, belli bir kavramdan birçok kavramlar üretmektedirler. Şu şartla ki tefekkür, bilinenler sayesinde bilinmeyenlere ulaşmak zorundadır. Aksi takdirde insicamsız (tutarsız) düşünceye tefekkür adı verilemez. Şu halde tefekkür aklın işlemesinden ibarettir. Yine bir teşbihle ifade edecek olursak; şayet akıl makineye benzetilirse, tefekkür bu makinenin çalışması gibidir. Nasıl ki, çalışma kavramı, makineden ayrı olarak düşünülemezse, tefekkür dahi akıldan ayrı olarak tasavvur edilemez⁶⁵

Dikkat edilirse, tefekkür kelimesinin odaklaştığı anlam, bir şeyin içine nüfuz etmek, bilinen ve görünen şeyden bilinmeyene intikal ameliyesi, bir şeyin kabuğunu açıp işin esasına ve derinliğine inmektir. Bir fikir temeli üzerinde belli bir gayeyi takip

59- el-Cürcanî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Beyrut, 1996, s. 88

60- (Heyet), *İslamî Kavramlar*, s. 679

61- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ank. 1997, s. 130

62- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İst.1998, s.64

63- Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa*, Beyrut, 1988, I, 311

64- (Heyet), *İslamî Kavramlar*, s. 680

65- Keklik, Nihat, *Felsefenin İlkeleri*, Ankara, 1996, s.193-194

ederek derinlemesine ve genişlemesine düşünce üretmektir. Dolayısıyla belli bir maksat ve sonucu hedeflemeyen tutarsız ve gayesiz düşünme, tefekkür sayılmamaktadır.

B-TEZEKKÜR

Kur'an'da kullanılan ve tefekkürü ifade eden diğer bir kelime tezekkür'dür.

1-Lügat Manası

Tezekkür, (**Zikr**) kelimesinden türetilmiş, tefe'ül vezninde masdardır. '**Zikr**' ve "**Tezekkür**" lügatte aynı anlamdadır. Hem dil ile anma hem de kalp ile hatırlama, akıldan geçirme, bir şeyin muhafazası ve unutulan şeyin hatırlanması"⁶⁶ manasına gelmektedir. Tezekkür; geçmişe ait hususlarda kullanılan bir terimdir.⁶⁷

2-Istılah Manası

Tezekkür, Kur'an'ın metodunu vermesi bakımından Kur'anî literatürdeki önemli terimlerden biridir.

İsfehani, "zikir" ile bir şeyin kalpte ve söze gelmesi anlamı kastedildiği gibi bazen de insanın elde ettiği bilgileri hıfz etmesini mümkün kılan nefsin bu durumunun kastedildiğini belirtmiştir. Ancak, bu, elde edilen bilginin korunmasına yönelik bir hıfz etme olmayıp, insanın o bilgiyi hatırlamak istemesine yönelik bir durumdur. Bu durumda zikir, insanın tüm benliği ve kabiliyetleri ile ilgili bir hal ve durum olmaktadır.

Zikir ve tezekkür terimlerinin manası "tefekür" teriminin manasından daha geniş ve muhtevalıdır; düşünceye (tefeküre) ilaveten bilgi ve iman anlamları da tezekkür teriminin anlamına dahil olmaktadır.⁶⁸

İslam düşüncesinde tezekkür, hikmete ulaşmanın başlangıç noktasıdır. Bu da temiz akıl, temiz kalp ile olur. Allah'ın verdiği akıllı şehvata ve şeytanın vesveselerine

⁶⁶-Bkz. İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts. IV, 308-309; Firuzabadi, *el-Kamus*, II, 51

⁶⁷- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV, 309

⁶⁸- Erdem, Sabri, "Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine" A. Ü. İ. F. Dergisi, Ank. 1999, XXXIX, 276-277

kaptıranlar ne enfüsî ne de âfâkî deliller üzerinde tezekkür ve tefekkürde bulunamazlar.⁶⁹

Tezekkür ancak selim kalp ve selim bir akılla yapılabilir. Bu şartları taşımayan kimseler bu konuda başarılı olamazlar.

Ayrıca tezekkür Allah'ın rahmet eserlerini ve san'at delillerini düşünerek kendi eksikliğini ve her şeyi hikmetle tanzim eden Zat'ın şefkat ve merhametini düşündürmektir.⁷⁰ Nitekim Cenab-ı Hak da Benî İsrail'e nimetlerini hatırlatmak⁷¹ yani tefekküre davet etmek suretiyle onları kendisini tanımaya teşvik etmiştir.⁷²

İnsan bir taraftan Allah(cc)'ın yarattığı eşya üzerinde tefekkür ederken, diğer taraftan da eşyanın yaratılış hâdisesi arkasındaki Allah(cc)'ın isimlerini seyr ve temaşa etmek suretiyle tezekkürde bulunursa, yani tefekkür ve tezekkürü birleştirirse bu şekliyle tefekkür Kur'an'ın istediği manada bir tefekkür olmuş olur. Zira Kur'an-ı Kerimde Allah(cc)'ı zikredenlerle Göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür edenlerin bir arada zikredilmesiyle⁷³ tefekkür ve tezekkürün beraber yapılmasını temine bir ikaz vardır.

Bundan dolayı zikir, dille anmaktan ziyade Allah'ın hayranlık uyandırıcı kudret delillerini tefekkür ve düşünceye dalmak, bu alametlerin Allah'ın kudretini hatırlatıcı tesiriyle düşünmeye koyularak Allah şuuruyla kalmaktır. Göklerin ve yerin yaratılışını yani kozmosun kaynağını gösteren ayetlerle gündüz ve gecenin ardarda gelişi, yani onda süreklilik arz eden düzeni gösteren ayetler üzerinde tefekkür bu düzenin yaratıcısı olan Allah'ın alemde tasarruf ettiği isimleri hakkında tezekkürle bütünleşmelidir.⁷⁴

Denilebilir ki, tezekkür, verilen nimetleri düşünmek suretiyle tefekküre malzeme ve altyapı oluşturmaktır. Tefekkür bir bina ise, tezekkür binanın malzemesi hükmündedir. Malzemesiz binanın inşası mümkün olmadığı gibi, tezekkür olmadan da tefekkür binasının inşası mümkün değildir.

⁶⁹- Elmalılı, **Hak Dini**, II, 914

⁷⁰- Elmalılı, **Hak Dini**, V, 3611

⁷¹- Bakara, 40

⁷²- el-İsfehânî, **Müfredat**, s. 329

⁷³- Al-i İmran, 191

⁷⁴- Bkz.Elmalılı, **Hak Dini**, II, 1258-1261

C-TEDEBBÜR

Bu konuda sahip olduğumuz diğer bir kelime ise, tedebbür'dür.

1- Lügat manası

Tedebbür, (**debr**) kelimesinden türetilmiş tefe'ül vezninde bir mastardır. (**debr**)kelimesi ön tarafın zıddı, bir şeyin arkası, akibeti gibi manalara gelmektedir. Tedebbür de tefekkür manasıdır.⁷⁵

Aynı kökten olan “tedbir”kelimesi (**debbere**) fiilinin tefil babında mastardır ki, kişinin herhangi bir iş ve durumun akibetini önceden düşünmesi ve sonucuna bakıp ona göre davranması manasını taşır. Bir kişi hakkında "işinin sonucunu düşündü" denilmek istendiğinde bu, (*debbere emrehu*) şeklinde ifade edilir.⁷⁶

2-Istılah Manası

İstılahta tedebbür; işin sonunu düşünmekten ibarettir. Tedebbür, tefekküre yakın bir manadır. Ancak tefekkür; delil hakkında düşünmekle kalbin tasarrufta bulunması iken tedebbür; sonuç hakkında düşünmekle kalbin tasarrufta bulunmasıdır.⁷⁷ Tedebbür'ün aslı, bir şeyin sonuç ve akibetini düşündürmektir. Sonra bu kelime, ister bir şeyin hakikatına ve parçalarına, isterse onun öncesine ve sebeplerine, isterse onun müştemilat ve sonuçlarına bakmak olsun, bütün bunların hepsi için kullanılan bir kelime olmuştur.⁷⁸

Tedebbürün tezekkürden farklı olarak yüklendiği mana ise; tezekkür daha çok naklî cihetlerde olurken, tedebbür buna mukabil daha çok aklî cihetlerde olur.⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de “**tedebbür**” kelimesi dört yerde geçmektedir. ⁸⁰ Bunların hepsi de Kur'an'ı tefekkür etme anlamında kullanılmıştır. Konu ile ilgili ayet-i

⁷⁵- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV, 268; el-Fîruzabadi, *el-Kamus*, II, 40

⁷⁶- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV, 273

⁷⁷- Cürcanî, *Tarifât*, s.76

⁷⁸- Âlusî, *Ruhu'l- Meanî*, V, 92

⁷⁹- Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4094

kerimelerde "Onlar Kur'anı tedebbür/tefekkür etmiyorlar mı? Eğer O, Allahtan başkası tarafından 'gelmiş olsaydı onda bir çok tutarsızlık ve çelişkiler bulurlardı."⁸¹ ifadesiyle Kur'an'ın beşer sözü olmayıp Allah'ın kelamı olduğu ve bu hususta tefekkür edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayet-i kerimede "Onlar Kur'an'ı tedebbür etmiyorlar mı, yoksa kalpleri kilitli mi?"⁸² ifadesiyle de Kur'an üzerinde tefekkür etmeye ve onun dizilen ayetleri arkasındaki manalar ve ilahî maksatlar üzerinde insanı düşünmeye davet etmektedir. Ayrıca "Onlar bu sözü (Kur'anı) hiç tedebbür/tefekkür etmediler mi, (düşünmediler mi) yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi"⁸³ ve "(Rasülüm) Sana bu mübarek Kitab'ı ayetlerini düşünsünler (li yeddebberrû) ve akli olanlar öğüt alsınlar (li yezzekkerû) diye indirdik"⁸⁴ ifadeleriyle de Kur'ân'ın ayetleri üzerinde düşünme ve o ayetler arkasında gizlenen ilâhî mesajları tefekkür etme teşvik edilmekte ve akli olanların ancak ondan ders çıkarıp hayatlarına çeki-düzen verebileceği gerçeği hatırlatılmaktadır.

D- NAZAR

1- Lügat Manası:

Nazar kelimesi (N-Z-R) fiilinin mastarı olup asıl anlamı "gözle bakmak" tır. "Kalp gözü ile bakmak, düşünmek" manasına da gelmektedir. Ayrıca "bir şey hakkında tefekküre dalmak, nazarî araştırmalarda bulunmak" manasını taşımaktadır.⁸⁵ Ebu'l-Beka'ya göre ise, kalbin bir bilgiyi elde etmek için hareket etmesi manasına geldiği gibi, bilinmeyen bir şey hakkında bilgi toplamaya sevk edecek şekilde bilinen şeylerin düzenlenmesi anlamındadır.⁸⁶

80- Abdalbaki, *Mu'cemu'l -Müfehres*, s. 252

81- Nisa, 82

82- Muhammed, 24

83- Mü'minun, 68

84- Sâd, 29

85- Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l- Arab*, III, 215; Firuzabadî, *el- Kamus*, II, 202

86 -Ebu'l-Beka, *Külliyat*, s. 904

2- İstilah Manası

Kur'an'da 36 yerde geçen bu kelime⁸⁷ istilahta ise; basar ve basîreti, bir şeyi görmek ve idrak etmek maksadıyla çevirmek manasında kullanılır. Yani, tefekkür etmek ve delilleriyle birlikte düşünmek maksadıyla bakmaktır. Bununla kastedilen, tefekkürden sonra marifetin meydana gelmesidir. Bundan dolayı şöyle denilir: "Baktın, fakat görmedin, yani tefekkürle bakmadın". Bu itibarla Cenab-ı Hak şöyle buyurur: "**De ki, göklerde ve yerde olanlara bakın (unzurû)...**"⁸⁸ Yani tefekkürle bakın, demektir. "Nazar" kelimesi, genel anlamıyla basar/gözle görmek manasına kullanılırken özel manasıyla ise basiret/kalp gözü ile bakmak manasına kullanılmaktadır.⁸⁹ Ayrıca "**Göklerin ve yerin içyüzüne (melekutuna) bakmadılar mı? (efelem yenzurû)**"⁹⁰ diye Kur'an-ı Kerimde ifade edilmekle insanlar onların yaratılışındaki hikmeti tefekkür etmeye teşvik edilmişlerdir. Dikkat edilirse eşyanın içyüzüne nüfuz etme ve tefekkür etme kastedildiği zaman "nazar" kelimesi kullanılmaktadır.

Demek ki, tefekkürle eşya ve hâdiselere bakılmadığı zaman o bakış, gerçek bir bakış olarak kabul edilmemektedir. Oysa gerçek manada bakış bir şeyi tefekkür etmek, delil ve hikmetleriyle, san'at ve estetik yönüyle bakmak ve o hususta marifet sahibi olmaktır. Nitekim Kur'an'ın ilk muhatabı olan Araplar, hayatlarının hemen hemen her anında develerle iç içe oldukları halde sanki onlar develeri hiç görmemişler gibi Kur'an "**Onlar develerin yaratılışına bakmıyorlar mı? (efela yenzurune)**"⁹¹ diyerek devenin yaratılışına dikkat çekmektedir. Burada Kur'an'ın asıl maksadı, "onlar ibret nazarıyla bakmıyorlar mı?" demektir. Zira ibret nazarıyla bakmamak, gerçek manada bakmamak olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ayet-i kerimede bu hususa şöyle dikkat çekilmektedir; "**... onların gözleri var, fakat görmezler, ...**"⁹²

---

87 - Abdulbaki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 877

88- Yunus, 101

89- el- İsfehani, *Müfredat*, s. 812

90- A'raf, 185

91- Ğaşiye, 17

92- A'raf, 179

E- RÜ'YET

1-Lügat Manası

Rü'yet kelimesi (R-E-Y) fiilinin mastarıdır. Göz ile görmektir. Ayrıca “hem göz ve hem de kalb ile bakmaktır”, diyenler de vardır.⁹³

Aynı kökten olan “re’y” kelimesi de, birbirine zıt olan iki husustan birisi tercih etme hakkında ruhun galip zanla inanmasıdır. Nitekim “..bunları apaçık kendilerinin iki misli gören kâfir bir grup..”⁹⁴ ayeti de bu manayı taşımaktadır.

Kur'an'da geçmeyen “Reviyye” ve” terviyye” kelimeleri ise, birey hakkında tefekkür etmek manasına gelmektedir. Kelimenin ism-i faili olan “mürevvi” de mütefekkir manasını taşımaktadır.⁹⁵

2-Istılah Manası

Kur'an ıstılahında rü'yet, görünen şeyleri idrak etmektir. Bu da ruhun duyularına göre birkaç şikka ayrılmaktadır:

1-Görme duyusu ile görmek, “(orada) mutlaka cehennem ateşini görürdünüz”⁹⁶ ayetinde geçen görmek bu manadır.

2- Vehm ve hayal etmek suretiyle görmek, “..o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!”⁹⁷ ayetinde geçen görmek, tahayyül manasıdır.

3-Tefekkürle görmek, “..ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum..”⁹⁸ ayetinde geçen de tefekkürle görmek manasına gelmektedir.

4-Akıl ile görmek, “(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı.”⁹⁹ ayetinde geçen “fuad” akıl manasına olup akıl vasıtasıyla görmek demektir.

⁹³- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VII, 291; Firuzabadi, *Kamus*, IV, 479

⁹⁴- Al-i İmran, 13

⁹⁵- Bkz. el-İsfehani, *Müfredat*, s. 374-375; Ebu'l-Beka, *Külliyat*, s. 479

⁹⁶- Tekâstür, 6

⁹⁷- Enfal, 50

⁹⁸- Enfal, 48

⁹⁹- Necm, 11

Genellikle Kur'an'da birçok yerde geçen (*elem tera*) ifadesiyle de ibret ve tefekkürle bakmak emredilmektedir.¹⁰⁰

Görüldüğü gibi, “rü’yet” kelimesi de tefekkür manasını taşıyan kelimelerden biridir. İster duyularla bakılsın, isterse akıl ve kalb ile bakılsın, her iki halde de tefekkür ve idrak manasını taşımakta ve eşyaya ibretle bakılması anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Kur'an, gerek tefekkür kelimesini kullanmak ve gerekse tefekkürle eşanlımlı kelimeleri kullanmak suretiyle insanları büyük bir hararet ve hassasiyetle tefekküre davet etmektedir. Zira tefekkür etmek insana has bir kabiliyettir. Kuran'ın hitabına yegâne muhatap da yine insandır.

F- İ'TİBAR

Kur'an'da konumuzla ilgili kullanılan kelimelerden biridir.

1-Lügat Manası

İ'tibar; kelimenin kökünü teşkil eden (Abr) ve (Ubûr) mastarlarından türetilmiş ifti'al vezninde mastardır.

(abr) : Bir halden başka bir hale geçmek manasını taşımaktadır.

(ubûr) ise; yüzerek, gemi veya hayvan veyahut da köprü gibi herhangi bir vasıta ile suyu ve dereyi geçmektir.¹⁰¹ Aynı kökten olan gözyaşına da ayn'ın fethasıyla "abre" denilir¹⁰² . "Kavim öldü." manasına (*abere'l-kavm*) , denilir. Bu manaya göre "onlar (o kavim) dünya köprüsünden geçmişler" manasınadır. Bu cümleden olarak söyleyenden dinleyene geçen söze "ibare", rüyanın zahirinden batınına geçmeye de "tabir" denilir.¹⁰³

Aynı fiilin ifti'al babından olan “i'tibar” ise; ibret almak, hayret ve taaccüb ederek ders almaktır.¹⁰⁴

100- Bedruddin, Muhammed, *Bediu'l-Beyan*, Dımeşk, ts. s. 67

101- el- İsfehanî, *Müfredat*, s. 543

102- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV, 531

103- el- İsfehanî, *Müfredat*, s. 543

104- İbn Manzur, *Lisan*, IV, 531

2-Istılah Mañası

Istılahta ise itibar; kendisiyle, müşahede edileni bilmekten müşahede edilmeyeni bilmeye ulaşılan halete denir.¹⁰⁵ Binaenaleyh “ibret almak” diye hülasa edilen i'tibar, meşhud olan bir maluma dikkat edip ondan bir meçhulu bilmeye intikal etmek demektir.¹⁰⁶ Yani gözlenen ve bilinen bir olgu üzerinde fikren yoğunlaşır oradan gözlenmemiş olmakla birlikte, mukayese yoluyla ibret verici bir sonuca intikal etmek¹⁰⁷ demektir ki bu anlamda Cenab- ı Hak "Ey basiret sahipleri! Düşünüp ibret alın (i'tebiru)."¹⁰⁸ buyurmaktadır. Ayrıca Cenab-ı Hak, peygamber kıssalarında olduğu gibi¹⁰⁹, süt veren sağmal hayvanlarda¹¹⁰ ve gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde¹¹¹ de akıl sahipleri için ibret bulunduğuna dikkat çekmektedir.

Demek ki, kâinata cereyan eden ve müşahede olunan bu muhteşem ve baş döndürücü ilahî icraata bakıp zahirden hakikate, delilden medlule, eserden müessire, san'attan san'atkâra intikal manasını taşıyan " i'tibar" kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de kullanılması fevkalade manidar ve ibretlidir.

II-TEFEKKÜRE VERİLEN ÖNEM

A-Kur'an'ın Tefekküre Verdiği Önem

Kur'an bizden hem kendisi hem de kâinat ve içindekiler üzerinde düşünmemizi istemektedir. Kur'anı anlamak için kâinatı anlamak, kâinatı anlamak için de Kur'an'ı iyi anlamak gerekmektedir. Bu da düşünme ile mümkündür. Bunun için İslam dininde tefekkürün yeri ve önemi çok büyüktür ve ilmî araştırmanın temeli de tefekkürdür.¹¹²

105- el- İsfehanî, *Müfredat*, s. 543

106- Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4816

107- Kutluer "Düşünme" md., (DİA), X, 54

108- Haşr, 2

109- Yusuf, 111

110- Nahl,16; Mü'minûn,21

111- Nur,44

112- Kutluer, "Düşünme" md., a. g. e. s. 680

Tefekkür, insanın sahip olduğu en yüksek kabiliyet ve haslettir. İnsan, tefekkürü sayesinde kıymet ve ehemmiyet kazanır ve sair varlıklardan üstün bir konuma yükselmiş olur.

Tefekkür, ilahi marifet dairelerinde dolaşmayı, ruhî olgunlaşma ve kalbî terakkiyi netice verir. Maddî ve manevî, ilmî ve sınaî bütün gelişme ve keşiflerin temelinde tefekkür melekesinin işletilmesi vardır. İnsanlık düşünce tarihi incelendiğinde dev-âsa kabiliyetlerin ve insanlığa ilim ve teknoloji sahasında büyük eserler veren bütün yüksek dimağların hemen hepsinin tefekkürde derinleşmiş olduğu görülür.

Tefekkürün felsefi yönden öneminin yanı sıra iman ve îtikat bakımından da önemi vardır. Bu sebepten Kur'an'da ve hadis-i şeriflerde tefekkürün önemi konusunda pek çok beyanla karşılaşmaktayız. Hatta şu husus dikkati çeker: Tefekkür kelimesinin geçtiği ayetlere, bu kelime ile eş anlamlı kabul edilebilecek olan, akletmek, anlamak, ibret almak/îtibar, bakmak/nazar gibi kelimeleri ihtiva eden diğer ayetleri ekleyecek olursak Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili ayetlerin 500' den az olmadığı görülecektir. Böyle bir tespitten anlaşılabilir ki, Kur'an-ı Kerim'deki her on ayetten bir tanesi, akıl ve tefekkür ile alakalıdır.¹¹³

Kur'an-ı Kerim insanların, dinin hakikatını anlamak için düşünmelerini, akıllarını kullanmalarını istemiştir. Çünkü dinin her türlü emir ve yükümlülükleri, bunları değerlendirme ve hakikatını anlama gücüne sahip insana, insanın aklına yönelmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de 275 yerde “**düşünmüyor musunuz? Akıl erdirmiyor musunuz?**” diye sorulmakta; 200 yerde “**düşünme ve tefekkür**” emredilmekte; 12 yerde “**dolaşarak araştırıp ibret alma**” ve 670 yerde de “**ilim ve ilme teşvik**” bulunmaktadır. Demek ki Kur'an'a göre insanlar akıllarını kullanacak, Allah'ın nimetleri üzerinde düşünecek, ayetlerin ve eşyanın hakikatını anlamaya yönelecek, gözlerini ve gönüllerini öğrenmeye ve bilmeye açacaklardır. Kur'an'ın bu özelliği her şeyden önce, Onun, körü körüne inanan insanlar değil, bilgili, araştırıcı, düşünen ve akıllarını kullanan bir münevver mü'minler topluluğu meydana getirmek isteğinin açık bir delilidir. Ayrıca bu emir ve tavsiyeler, insanların inanma, Kur'an'ı kabul etmede tam bir fikir ve hareket serbestliği içinde bulunuşlarının ifadeleridir. Çünkü Kur'an'ın takip ettiği metod; ikna ve telkin metodudur. Telkin ancak akıl sahibi

¹¹³. Keklik, Felsefenin İlkeleri, s. 194

olan insanda ma'kes bulur. Bu sebepten Kur'an'ın yegâne vazgeçemeyeceği şey “düşünmek”, “tefekkür etmek” ve “ibret almak” şeklinde ifade edilen hususlardır.¹¹⁴

İnsanların yaratılış gayesi yeryüzüne ve göklerin melekutuna, âfak ve enfüsün hayret verici hallerine bakarak Allah(cc)'ı tanımaya ulaşmaktır. Zira bu marifet sayesinde insan mukarreb melekler seviyesine yükselir ve Allah(cc)'ın rızasını kazanarak siddıklar ve peygamberlerle beraber olur.¹¹⁵ İşte insan bütün bu manevî mertebeleri tefekkürle elde edebilmekte ve onun sayesinde ruhî olgunluğa erişmektedir.

Şu ayet-i Kerimede görenle görmeyen arasındaki ilişki nazara verilirken gerçekte, tefekkür edenle etmeyen arasındaki fark dile getirilmiş olmaktadır: “**De ki, görmeyen ile gören bir olur mu, hiç düşünmüyor musunuz?**”¹¹⁶

Bu ve emsali yüzlerce ayet-i kerimelerin Kur'an-ı Kerim'de yer alması konunun ehemmiyetini ifade etmesi açısından fevkalade dikkat çekicidir. Kur'an-ı Kerimin konunun önemini belirten yüzlerce ayete paralel olarak birçok hadisleri de görmek mümkündür. Nitekim Peygamberimiz (sav) bir hadisinde: “**Bir saat tefekkür bir sene nafil ibadetten hayırlıdır.**”¹¹⁷ buyurarak konunun önemine dikkat çekmiştir. İbn Abbas da bu hadisle uyum içerisinde şu açıklamayı yapar: “**Tefekkür ile kılınan iki rekat namaz bütün geceyi ibadetle geçirmekten daha hayırlıdır.**”¹¹⁸

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın Kur'an, tefekkürün en büyük teşvikçisi olmuştur. Aynı teşviki Hz. Peygamber de yapmıştır. Çünkü düşünmek ve onun düzenli, planlı ve gayeli bir şekilde yürütülmesi olan tefekkür, hakikatleri ortaya çıkarmanın en emin ve en kestirme yollarındandır. Ancak insan, tefekkürle gerçekleştirdiklerinin ve gerçekleştireceklerinin şuuruna varabilir. Bilmeden ve şuursuzca yapılan işin ise, hiç kimseye faydası olmaz. Hele İslam'a ve Kur'an'ın anlaşılmasına hiç faydası olmaz. Kur'anî bir çok hakikat, ancak onun ısrarla ve en çok tavsiye ettiği tefekkürle ortaya

114- Fırlalı, Ethem Ruhî, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, İst, 1986, s. 21-22

115- Gazzalî, Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmed, *İhya-u Ulumi'd-Din*, Beyrut, ts. IV, 439

116- En'am, 50

117- Acluni, *Keşfu'l-Hafa*, I, 1004

118- İbn-i Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l- Mesîr*, Dimeşk, 1964, I, 526

çıkabilir. Tefekkür tezgâhında teorileri dokunmamış icraatlar kısa zamanda yok olmaya mahkumdur.¹¹⁹

Görüldüğü gibi tefekkür, insanın manevî hayatının oluşmasında ve olgunlaşmasında büyük bir yer tutmaktadır. Tefekkürün bu kadar önemli bir yeri olmasına rağmen ondan azamî derecede istifade yollarını düşünmeyen ise onun kazandıracığı istifadeyle ters orantılı büyük mahrumiyetlere maruz kalır.

İnsanın maddî ve manevî hayatında tefekkürün önemini belirttikten sonra, tefekkürün mü'minin ana vasıflarından birisi olması hususunu izah etmeye çalışacağız.

B- Tefekkürün Mü'minin Ana Vasıflarından Biri Olması

Kur'an-ı Kerim mü'minleri tarif ve tavsif ederken onun sahip olması gereken vasıflardan birisinin de tefekkürle iç alemlerini ve manevî hayatlarını ikame ve süslemeleri olduğuna işaret eder.

Kur'an-ı Kerim mü'minlerin birçok üstün meziyet ve vasıflarını anlatır. Bunlar, namazlarında huşu içinde olmaları, malayâni şeylerden yüz çevirmeleri, zekâtlarını vermeleri, iffetlerini korumaları, emanete riayet edip sözünde durmaları, namazlarına müdavim olmaları¹²⁰ gibi yüce hasletlerdir. İşte bu Kur'anî vasıf ve yüksek hasletlerin yanı sıra Kur'an'ın nazara verdiği mü'minlerin ana vasıflarından biri de hiç şüphesiz onlara selim akıl sahibi olup, tefekkür ve tezekkür etmeleridir. Nitekim ayet-i kerimede Cenab-ı Hak bu konuda şöyle buyurur; "**Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip-gidişinde selim akıl sahipleri için gerçekten açık deliller vardır. Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde derin derin düşünürler (yetefekkerun) (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!**"¹²¹

Bu konuya ışık tutması ve aydınlatması bakımından Peygamberimizin ibret verici şu hali çok manidardır:

119- Şahin, Naim, " Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri" , S.Ü.İ.F. Dergisi, Konya, 1999, VIII. Sayı, s. 232

120- Mü'mininun, 2-9

121- Al-i İmrân, 190-191

Abdullah b. Ömer anlatıyor; "Hz. Aişe'ye Resulullah'ın (S.A.V.) gördüğün en hayret verici halini bana söyler misin?" dedim. Bunun üzerine o ağladı, ve uzun müddet ağladı da, sonra dedi ki; "Onun her hali hayret verici idi. Bir gün bana geldi, yorganıma girdi, hatta cildini cildime dokundurdu, sonra da "Ey Aişe, bu gece bana Rabbime ibadet için izin verir misin." Dedi. Ben de, " Ey Allah'ın Rasulü, ben senin yakınlığını severim, isteklerini de severim, izinlisin." dedim. Kalktı, odadaki su ibriğine vardı, abdest aldı, suyu çok da kullanmadı, sonra namaza durdu, Kur'an okudu; ağlıyordu. Sonra iki elini kaldırdı yine ağlıyordu. Hatta gözyaşlarının yeri ıslattığını gördüm. Sonra Bilal geldi, kendisine sabah namazını bildirdi. Baktı ki ağlıyor, "Ey Allah'ın Rasulü," dedi. Allah Tealâ senin geçmiş ve gelecek günahını affetmiş olduğu halde ağlıyor musun?" O da, "Ey Bilâl!", buyurdu, şu halde ben şükreden bir kul olmayayım mı". Bundan sonra buyurdu ki "Nasıl ağlamayayım, Allah(cc) bu gece şu ayet-i kerimeleri indirdi:**Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah(cc) ındır. Allah'ın gücü her şeye yeter. Göklerin ve yerin yaratılışında , gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık deliller vardır. Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem ateşinden koru!"**¹²² Resulullah (s.a.v.) bu ayet-i kerimeleri okuduktan sonra da bu husustaki kanaatini şöyle dile getirdi."**Bunu okuyup da bu konuda tefekkür etmeyene yazıklar olsun.**" Diğer bir rivayette ise; "**Bunu ağızıyla okuyup da üzerinde düşünmeyenlere yazıklar olsun!"**¹²³ buyurarak müminin kâinata cereyan eden eşya ve hadiseler üzerinde tefekkür etmesinin onun ana vasıflarından biri olduğuna ve meselenin önemine dikkat çekmiştir.

Müminin hayatının bütün safhalarında cereyan eden hâdiseler ve bu hâdiseleri meydana getiren yaratıcı arasında bir ilgi kurarak tefekkür etmesi gerekmektedir. Zira konu ile ilgili ayet-i kerimelerde her hâl ve vaziyette Allah'ı (cc) zikir ve mahlukatı

¹²²- Al-i İmrân,189-191

¹²³- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Camiu's- Sahih, İst.1981, Teheccüd, 6; Müslim b. Haccac, el-Kuşeyri, el-Camius-Sahih, İst.1981, Münafikun, 79- 81; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, es-Sünen, İst. 1981, Salat,187; Nesaî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, es-Sünen, İst.1985, Kıyamu'l- Leyl,17; İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, es-Sünen, İst. 1981, İkame, 200

üzerinde tefekküre davet vardır. Görmekte olduğumuz ayet-i kerimedeki ifadeler insanın her hal ve vaziyette ibadet ve tefekkür edebileceğini ifade ediyor.

Razî'ye göre, Cenab-ı Hakkın buradaki "**Allah'ı zikrederler**" ifadesiyle dil ile yapılan ibadete; "**ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatarken)**" sözü ile azalarla yapılan kulluğa, "**Gökler ile yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler**" ifadesiyle de kalbin, ruhun ve fikrin kulluk ve ibadetine işaret edilmektedir. İnsan ise, yaşayışı itibariyle ancak bunların toplamından ibarettir. Dil zikre, âzâlar şükre, kalp de tefekküre daldığında kul her şeyi ile ubudiyete dalmış olur¹²⁴

Ayet-i kerimede geçen "**ayakta iken, otururken ve yatarken**" tabiri, mü'minlerin her ne halde bulunurlarsa bulunsunlar Allah'ı tezekkür ettiklerini, mahlukat üzerinde tefekkür ettiklerini ve hiçbir zaman yaratıcısından gafil kalmadıklarını ifade etmektedir. Zira insan daima bu üç hal üzere bulunur. Kâmil mü'min vasfını kazanmış olanların bu yüce vasfı tefekkür ve tezekküre borçlu oldukları da yine bu ayet-i kerimeden anlaşılmaktadır.

Tefekkürün insanı Rabbine bu kadar yakın bir dereceye yaklaştırmasındandır ki Peygamberimiz (s.a.v.) "**Bir saat tefekkür bir sene nafil ibadetten hayırlıdır**" buyurmuştur.¹²⁵ Ayrıca tefekküre denk başka bir ibadetin olmadığı, tefekkürün gafleti izale ettiği ve suyun ekini yetiştirdiği gibi tefekkürün de kalpte Allah korkusunu yetiştirdiği¹²⁶ de yine yine Peygamberimizden rivayetler arasındadır.

III - KUR'AN'IN BİZZAT KENDİSİ HAKKINDA TEFEKKÜRÜ EMRETMESİ

Kur'an'ın kendisi hakkında emrettiği tefekkürün iki şekilde olduğu görülür:

a-Genel mânada Kur'an üzerinde Allah'ın kelamı oluşu itibariyle tefekkür etmek.

b-Kur'an'ın bünyesinde mevcut olan ilahî emir ve yasaklar üzerinde tefekkür etmek.

124- Razî, Fahreddin, *Mefatihü'l-gayb*, Tahran, ts, IX, 135-136

125- Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 1004

126- Razî, *Mefatih*, IX, 138

A- Kur'an'ın Allah Kelamı Oluşunu Tefekkür

Bizi Kur'an'ın tefekkürüne; kelime, ibare ve ayetleri üzerinde tefekküre, ince mâna, nükte ve delâletleri üzerinde düşünmeye teşvik edici birçok ayet- i kerime mevcuttur. Nitekim ayet-i kerimelerde bu hususa şöyle dikkat çekilir: "**Hâlâ Kur'an üzerinde gereği gibi tefekkür (tedebbür) etmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.**" ¹²⁷

"Onlar hâlâ Kur'an'ı tefekkür (tedebbür) etmiyorlar mı, yoksa kalpleri kilitli mi ?"¹²⁸

Bu ayetlerde geçen "**tedebbür**", "**tefekkür**" manasınadır. Daha önce de ifade edildiği üzere tedebbürde kökü itibariyle bir şeyin arkası manası bulunmaktadır.

Bu itibarla Kur'an ayetlerine bakan, o ayetler üzerinde akıl ve fikrini çalıştırır, fikir imal eder. Onun kelimelerinin arkasında gizli olan manaları, ince nükteleri, lâtif işaretleri düşünür. Tefekkür ufku gelişmemiş herhangi bir insan ise bunları düşünemez. Zira bu hususa mezkur son ayet-i kerime ile işaret edilmektedir. Ayette geçen tefekküre mani, haller kişi ile Kur'an'ın tefekkürü arasına giren perdelerdir. Kalpler üzerindeki bu kilitler demirden yapılmış kilitlerden değildir. Bilakis sonradan kazanılan kesbî ve manevî kilitlerdir ki, onlar da masiyetler, şehvetler ve münkerattır. İşlenen her bir günah kalbe küçük siyah bir nokta gibi düşmekte ve günahların çokluğu nisbetinde de bu siyah noktalar çoğalıp kalbi tamamen kaplamaktadır. Böylece o kalp kilitlenmekte, nuru sönmekte ve manevî hayatı karanlıklara gömülüp Kur'an'ı tefekkür etmekten mahrum kalmaktadır. ¹²⁹

Günah, isyan ve hatalar kalbin şeffaflık ve hassasiyetini gidermekte, Kur'an'dan gelen manevî nurları yansıtmaya özelliğini kaybettirmektedir. Kalbin bu özelliğini kaybetmesi de yine kişinin kendi kesbiyle olmaktadır. Bu husus şöyle ifade edilmektedir; "**Hayır, bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirlenmiştir.**"¹³⁰ Demek ki, kalbe şeffaflık kazandırmanın yolu, imkân nisbetinde günah ve kötülüklerden uzak kalmaya bağlıdır.

¹²⁷- Nisa, 82

¹²⁸- Muhammed, 24

¹²⁹- Halidî, Salah Abdulfettah, *Letaifu Kur'aniyye*, Dimeşk, 1992, s.13-14

¹³⁰- Mutaffifin, 14

Bu konuda Kur'an'ın üzerinde tefekkür etmeye çağırıldığı diğer bir husus ise, onun Allah kelamı olduğu gerçeğidir. Kur'an'ın Allah kelamı olduğunun en bariz delili ise bünyesinde herhangi bir çelişkinin bulunmamasıdır.¹³¹

Kur'an'ın sure ve ayetlerinin dizilişi kronolojik bir sırayı takib etmez. Bakarsınız, birkaç ayet ard arda inmiş ve ard arda Kur'an'da yerini almıştır. Ama hemen ardından gelen ayetler başka zaman inmiştir, hatta değişik konulardadır. Bazı sureler ve ayetler çok uzun olduğu halde bazıları çok kısadır. Bunun nedenlerinden biri de, aslında Kur'an'da her ayetin birbiriyle kopmaz bir bağlantı içinde oluşudur. Kur'an'da okuyucuya zaman zaman birbiriyle çelişmiş gibi gelen çok sayıda ayet vardır. Aynı zamanda ayet ve surelerin bağlantısızmış gibi görünen "tasrîfi" düzenlenişi aslında bizi şaşırtmamalıdır. Zahirde bize göre bağlantısız ve çelişkili gibi görünen yönler, aslında bir çelişki veya bağlantısızlık içinde değildir.¹³²

Kur'an ayetleri arasında tenakuz olduğu veya birbiriyle irtibatsızlık bulunduğu anlayış veya zannı gerçekten Kur'an'da öyle bir durumun olduğu manasına gelmez. Çünkü duyularımızdan bazen gözümüzün yanılıp dağların gökyüzüne temas ettiğini zannettiğimiz gibi, akıl da görünüşe aldanıp Kur'an ayetleri arasında –gerçekte olmadığı halde- bir çelişkinin olduğu zehâbına kapılabilir.

Aslında çelişki zihinlerde ve ona yaklaşım tarzındadır. Yoksa Kur'an'ın kendisinde her hangi bir çelişki düşünülemez. Çünkü Kur'an bütün zaman ve mekânı ihata eden ve ezeli ilmiyle kuşatan Allah'ın kelamıdır. Onda her hangi bir çelişkinin olması söz konusu olamaz. Şairin dediği gibi;

“Kör, güneşi görmediğinden inkâr eder.

Hasta da yemeğin (güzel) tadını, ağzının tadının bozulmasından dolayı inkâr eder.”¹³³

Kanaatimizce Kur'an üzerinde tefekkürü iktiza eden hususlardan biri de, Kur'an'ın Allah kelamı olmakla birlikte yazıya aktarılmasında her hangi bir kitabın yazılmasında olduğu gibi insanların kullandığı harflerin kullanılmasıdır. Allah'ın sanatı ile insanların sanatı arasındaki fark, aynı malzemedен farklı sanatların ortaya çıkmasıyla

131- Nisa, 82

132- Bkz. Ünal, *Kavramlar*, s. 18-19

133- Zerkanî, Abdulazim, *Menahilu'l- İrfan*, Beyrut, 1982, I, 82,

kendini göstermektedir. Mesela; insanlar topraktan çanak-çömlek yaparken, Allah(cc) topraktan insan yapmaktadır. İnsanlar ağaçtan mobilya yaparken, Allah ağaçtan meyve yapmaktadır.

Maharetin isbatı, aynı malzemenin kullanılması durumunda ortaya çıkar. Sanatkârların hepsine ipek, pamuk veya yün verirsın, ondan sonra maharetlerini ölçersın. Ancak bu şekilde eşit şartlarda yarışmış olurlar. O zaman hangisi daha güzel dokumuşsa, maharetini ortaya koymuş olur. Yüce Allah, her şeyden önce Kur'an'ı-Kerimin üstünlüğünün, kendi sözü olmasından kaynaklandığını ispatlamak istemiştir. Onun kullandığı malzeme insanoğlunun kullandığı malzemenin üstünde bir malzeme değildir, kullandıkları malzemenin aynısıdır. Harfler aynı harfler, kelimeler aynı kelimelerdir.¹³⁴ Fakat buna rağmen aynı harflerden müteşekkil öyle bir kitap çıkmıştır ki, 1400 küsur seneden beri kendisine benzer bir kitap meydana getirilmesi hususunda meydan okumasına rağmen insanoğlundan bu güne kadar herhangi bir ciddî ses çıkmamıştır. Halbuki Kur'an kendisine benzer bir kitap getirme hususunda yalnız insanların değil, cinlerin de kendilerine yardımcı olmaları durumunda bile yine ona benzer bir kitap meydana getiremeyeceklerini ifade etmektedir.¹³⁵

İnsanlığın benzerini getirmekten aciz kaldığı Kur'an, lafızlar ve harfler, terkip ve pek çok üslûp bakımından onların kelimelerinin dışına çıkmamıştır. Lâkin Kur'an, harflerinin dizilişinde, üslubunun tatlılığında, ibaresinin güzelliğinde ve ayetlerinin ses ahenginde, beyan çeşitleri içinde halin gereklerini gözetmesinde, isim ve fiil cümlelerinde, nefy ve isbatta, zikir ve hazfte, marife ve nekrede, takdim ve te'hirde, hakikat ve mecazda, itnab ve icazda, umum ve husus da, ıtlak ve takyidde, nass ve manada ve diğer hususlarda insandaki lügavî kudretin önünde aciz kaldığı en yüksek bir noktaya erişmiştir.¹³⁶

Eğer Kur'an Allah kelamı olmasaydı baştan başa mu'cizeli, benzeri mümkün olmayan bir belâgat ve fesahat içinde cereyan etmezdi. Belki bazısı fasih, bazısı rekâket içinde, bazısı kolay ve bazısı zor muaraza edilir muhtelif, birçok surette bulunurdu. Bu kadar farklı beyan ve farklı makamla beraber hepsinin birbirine benzer insicam içinde

134- Şa'ravî, Muhammed Mütevelli, *Kur'an Mu'cizesi*, Ter. M. Said Şimşek, İst. 1995, s. 62

135- İsra, 88

136- el-Kattan, Menna Halil, *Mebahis fi Ulumi'l - Kur'an*, Beyrut, 1982, s. 266

fitrî bir nizam ve sağlam bir diziliş içinde bulunması mümkün olmayacağı¹³⁷ gibi birçok çelişkiler, tenakuz ve tezat içerisinde görünen perişan bir üslupla karşı karşıya kalınırdı.

Kur'an ayetleri 23 sene gibi uzun bir zaman içerisinde geldiği, değişik hâdiseler sebebiyle nazil olduğu halde, ayetlerin yerlerinden oynatılmayacak derecede yerli yerinde oluşları, beşer takatinin üstünde ilâhî bir eser olduğunu gösterir. Herhangi bir mahir müellifin, hayatın akışı içinde, değişik hâdiseler vesilesiyle, çok değişik ilim dallarının muhtelif konularına temas ederek, 20 küsur senede yazdığı yüzlerce parçanın bütün paragraf, cümle ve kelimelerinin mânâ ve lafızca tam yerlerini bulmuş olması nasıl mümkün değilse, te'lifi bu tarzda olan Kur'an'ın da beşer sözü olması mümkün değildir.

Zira zaman ve mekânın, vesile, hâdiseler ve konuların değişikliği, normal olarak kopukluğa, irtibatsızlığa ve dağınıklığa yol açar. Fakat Kur'an, harikulade bir durum göstererek parça parça geldiği halde, neticede birden yazılmış gibi muntazam olarak bitmiştir¹³⁸

Hız. Peygamberin, hayatının sonuna kadar zamanla meydana gelmesi muhtemel bütün olayları ve sürprizleri tesbit ettiği, sonra da bu olayları gerektirdiği, Kur'an ifadelerini bu olaylara göre ayarladığı iddia edilemez. Yerleştirilen her bir parçanın kendi kendine tam kendisini bekleyen yeri bulduğu ve yerleştiği de iddia edilemez. Hem de öyle bir yerleşme ki ne genişlikten dolayı bir boşluk, ne de sıkışıklığa yol açan bir darlık Kur'an'ın nazmında ve dizilişinde bulunmuyor. "Keşke" veya "...olsaydı" gibi bir söze bir tek sebep bile bulunmamaktadır ve her biri en uygun yere yerleştirilmiştir.

Bu farklı parçalardan her biri içine yerleşeceği bütünü ve onun da neresine yerleşeceğini kendi başına bilemez. Demek ki muhkem bir takdir ve irade, asla yanılmayan, unutmayan ve her şeyi ihata eden bir ilim bu nizamsız maddeleri bir araya getirip terkip etmiştir. Sadece bu tanzim bile tek başına Kur'an'ın beşer kelamı değil, bilâkis her şeyi bilen bir Zât'ın kelamı olduğuna kâfi bir delildir. Zira, Kur'an'da

137- Elmalılı, **Hak Dini**, III, 1401

138- Yıldırım, Suat, **Kur'an-ı Kerim ve Kur'an ilimlerine Giriş**, İst. 1989, s.101

da" Eğer Kur'an Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birçok tutarsızlık bulurlardı."¹³⁹ buyurulmaktadır.¹⁴⁰

Kur'an baştan sona okunduğunda ifadede muhkem bir intizam ve incelik, sağlam bir üslup, birbiriyle sıkı bir irtibat ve ayet ve surelerinin birbiriyle mütesanid olduğu görülür. A' dan Z' ye mu'cizelik içinde cereyan ettiği görülür. Sanki tek başına bir külçe. Parçaları arasında herhangi bir kopukluk ve uyumsuzluk olmayan bir halka. Büyüleyici, müstesna bir gerdanlık. Harf ve kelimeleri tanzim edilmiş, cümle ve ayetleri tertip edilmiş, sonu başına, başı sonuna uygunluk arz eden bir gerdanlık.

20 küsur sene değişik olaylar ve sebeplerin farklılığına rağmen birden bire inmeyip peyderpey inen Kur'an'da bu i'cazkâr uygunluk nasıl meydana geldi? Bu müthiş intizam nasıl teşekkül etti? Ama öyle bir tesanüd var ki sanki birden inmiştir. İşte bu, i'cazın sırlarından yeni bir sırdır ki, Rububiyetin emsalsiz üslubu kendini göstermektedir. Bu da Kur'an'ın ilahî kaynaklı oluşunun parlak bir delilidir.¹⁴¹

Kur'an parçalarının inişlerine takaddüm eden vesileler vardır. Her bir parça ciddî bir ihtiyaç sırasında yahut umumî veya hususî bir hâdise üzerine nazil olmuştur. Bu muhtelif hâdiseler muayyen bir nizama boyun eğmezler. Bunları bir nizam dahilinde insicamlı bir tarzda toplamak neredeyse mümkün değildir. Hal böyleyken her birine mahsus vakitte bir cevap indirilmiştir ki, onun sebebi ortaya çıkmadan önce Kur'an'ın tebliğcisi asla onun farkında değildi.

Kur'an'ın nüzulüne dikkat edilirse, parçalardan her birisinin daha iner inmez, önünden veya sonundan münasip gelecek bir çerçeve içine derc edildiği görülür. Her bir ayet için bu çerçevenin muayyen bir noktasında bir yer tayin edilmiştir. İşte bu ânî tevzîden anlaşılır ki daha o parçaların inişlerinden önce, hatta onların vesilelerinin meydana gelmesinden hayli önce, bu parçaların belirlenmiş olduğu şumûllü ve mufassal bir plan vardır. Son derece teferruatlı olan bu plan, tamamen tatbik edilmiştir. Öyle ki herhangi bir sureye konulup da sonra değiştirilmiş olan tek bir parça yoktur.¹⁴² Sonra şu nokta da önemli bir i'caz belirtisidir ki, Peygamberimiz herhangi bir ayet veya ayetler

139- Nisa, 82

140-Geniş bilgi için bkz. Draz, M. Abdullah, **En Mühim Mesaj Kur'an**, Ter. Suat Yıldırım, İzmir, 1994, s.187-189

141- Zerkanî, **Menahil**, I, 61

142- Draz, **En Mühim Mesaj**, s. 180-181

nazil olduğunda "falan surenin falan yerine yerleştiriniz" diyordu. Halbuki vahyin devamı süresince, o surenin nihai şeklinin nasıl olacağını bilmiyordu. O bir beşer olması itibariyle günlerin neler getireceğini, gelecekte neler olabileceğini bilemezdi¹⁴³ Çünkü Allah'tan başkasının gaybı bilemeyeceğini ve ancak Allah'ın bildirdiği kadarının bilinebileceği¹⁴⁴ gerçeğini yine O'na nazil olan Kur'an bildiriyordu.

Batılı müsteşriklerden Watt da bu konudaki görüşünü şöyle ifade eder: "Kur'an'ın bir melek tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) aktarılan Allah kelamı olduğuna ilişkin İslamî görüşe göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) onu kendi iradesiyle revize etmesi, değiştirmesi söz konusu olamaz."¹⁴⁵ Bu durum söz konusu olamayacağı gibi onun tanzim ve tertibinde de müdahale etmesi düşünülemez.

Demek ki, farklı vesile ve sebeplere rağmen farklı zamanlarda nazil olan Kur'an ayetleriyle vesileler ve kendisi arasında bir irtibat ve intizam varsa bu gösterir ki, zaman ve zaman içinde cereyan eden olaylara hükmeden bir Zât tarafından tanzim ve tertip edilmiş ve gönderilmiş semavî bir kitaptır.

Hakkâ suresinde de Kur'an'ın ne bir şair ne de bir kâhin sözü olmadığı ve insanların bu hususta çok az düşündükleri belirtildikten sonra, Kur'an'ın alemlerin Rabbi tarafından indirildiği bildirilmekte ve şu İlahî tehdide yer verilmektedir: "Eğer O Resul bizim adımıza birtakım sözler uydursaydı, O'nu elimizle yakalar, sonra da Onun şah damarını keserdik."¹⁴⁶ Böylece Kur'an'ın beşer sözü olmayıp, Allah'ın kelamı olduğu gerçeği vurgulanarak onun üzerinde tefekküre davet edilmektedir.

Kur'an'ın i'caz derecesindeki en belirgin özelliklerinden biri de her seviyedeki insana hitap ederken onları fikren ve hissen tatmin etmesidir.

Hitap, iki kısım kitleye yapılabilir: Geniş kitleye hitap ile seçkinlere hitap. Bu iki hitap tarzı, insanlar arasında birbirinden uzak iki gaye sayılır. Şöyle ki; herhangi bir konu zeki, bilgili şahsiyetlere, sıradan insanlara anlatılır gibi basit tarzda ve açık açık anlatılırsa onlar gücendirilmiş olur. Aksine bir yol tutup da, geniş kitlelere hitap edilirken, zeki, bilgili ve kültürlü kimselere anlatılır tarzda işaretle, ana hatlarıyla

143- Zerkânî, Menahil, I, 62

144- A'raf, 187-188; Cin, 26

145- Watt, Montgomery, Kur'an'a Giriş, Ter. Süleyman Kalkan, Ank. 1998, s. 105

146- Hâkkâ, 41-46

yetinilirse, onlara bilmece sorulmuş durumuna düşülür. Her iki gruba da hakkı verilmek istenildiği takdirde, çocuklara ayrı, büyüklere ayrı hitapta bulunmak gerekir. Aynı cümle ile avam ve havassın, alim ve cahilin özlem ve ihtiyaçlarını tam giderecek şekilde tatmin etmenin en mükemmel örnekleri sadece Kur'an'ın beyanlarında bulunabilir. Edipler ondaki ifade inceliklerine hayran kalırken sıradan kimseler de onu en güzel bir söz olarak bulurlar. **"Andolsun biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Düşünen, ibret alan (müddekir) yok mu?"**¹⁴⁷ ayetinde bildirildiği gibi her isteyen, Kur'an'dan istifade edebilir.¹⁴⁸

Hız. Peygamberin de böyle bir maksat ve meziyetle indirilmesine rağmen Kur'an'dan istifade etmeyi ve onun üzerinde tefekkür etmeyi düşünmeyen veya ihmal cihetine gidenler hakkında oldukça şiddetli bulduğumuz şu uyarısını görmekteyiz: **"Kim Kur'an'ı öğrenir ve ona ilgi duymaksızın ve içindekileri tefekkür etmeksizin sadece O'nu bir mushaf olarak baş ucuna asarsa, kıyamet günü o Kur'an onun yakasına yapışır ve 'Ey Alemlerin Rabbi! bu kulun beni terkedilmiş, unutulmuş olarak bıraktı' diye şikâyetçi olur."**¹⁴⁹ Nitekim konuyla alakalı olarak bir ayet-i kerimede de şöyle denilmektedir: **"Peygamber der ki: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı büsbütün terketti."**¹⁵⁰ Fakat Kur'an'ı okuyan, onu tefekkür ederek okur ve içindeki İlâhî maksadı anlamaya çalışırsa mezkur hadisin mefhum-ı muhalifiyle Kur'an, sahibi için bir şikâyetçi ve davacı değil, bilâkis onun için bir şefaathçi olacaktır.

Herkes kabiliyet ve istidadı nisbetinde Kur'an'ın hazinesinden faydalanabilir. İster alim ister cahil olsun, yeter ki manevî duygularıyla, ruh ve kalbiyle ondan istifadeye uygun bir hal alınsın. Yani onun anlaşılması hayatın en birinci ihtiyacı olarak hissedilsin. Bu şartlarla herkes ondan istifade edebilir. Tabî ki, bu özellik en mükemmel manada yalnız Kur'an'a mahsus bir özelliktir. Bunun dışında Kur'an seviyesinde böyle bir özelliği başka eserlerde bulmak bir hayli zordur.

İnsanların bilgi, zekâ, edebî kabiliyet, kültür...vb. yönleriyle aynı seviyede olmaları düşünülemez. Bu itibarla başarılı bir hitabet yapmak, muhataplara faydalı

---

147. Kamer, 17

148. Draz, *En Mühim Mesaj*, s.137

149.-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1993, XIII, 20

150. Furkan, 30

olabilmek maksadını taşıyan hatibin hiç ihmal edemeyeceği husus, konuşmalarında muhatabının seviyesinden ayrılmamaktır.¹⁵¹

Kültürlü bir insanı kültür seviyesi düşük birisi gibi kabul ederek konuşmak, zekâ seviyesi düşük bir kimseye, zeki bir insana hitab eder gibi söz söylemek, inanan bir kimseye hitab ederken inkâr durumunda olan gibi hareket etmek veya bunların aksini yapmak¹⁵² muhatapta beklenen tesiri yapmayacağı gibi, hatibi arzu edilen neticeye ulaştırması da mümkün değildir. Fakat Kur'an bu yönüyle de harikulade bir üslup ve ifade tarzıyla hitap etmektedir. Ona muhatap olan her seviyedeki insan kendi durumuna göre hissesiz kalmamaktadır. Hemen herkes bir yönüyle Kur'an'la bir alaka ve irtibat bağı kurabilir ve o yönünden istifade eder. Bu da onun ilahî ve semavî oluşunun ayrıca berrak bir yönünü göstermektedir.

Buraya kadar anlatılan bütün deliller Kur'an'ın düşünmek, anlaşılacak ve fikrî-amelî konularda kendisinden yararlanılmak için insanlığa gönderildiğini göstermektedir. Aksi takdirde insanlık Kur'an-ı Kerim tarafından kendisinden beklenen söz konusu görevi gerçek manada yapmamış olur. Peygamberimiz (sav) ve sahabe arasında cereyan eden şu konuşmadan da bunu anlamak mümkündür: “Sahabeden bazıları şöyle dediler: Ya Rasulallah, Kur'an'ı sizden dinlediğimizde bulduğumuz feyzi yalnız kaldığımızda bulamıyoruz. Bunun üzerine Peygamberimiz (sav)şöyle cevap verdiler. Evet öyledir. Çünkü ben Kur'an'ı okurken batını için, siz ise zahiri için okuyorsunuz.” Dediler ki. Zahir ve batın ne demektir? Peygamberimiz (sav) de bunun üzerine: Ben onu tefekkür etmek ve gereğince amel etmek için okurum. Siz ise –eli ile işaret ederek- şöyle okursunuz, deyip, onlara tefekkür ile okumayı emretti.¹⁵³ Bu hadisten anlaşılacağı üzere “**Nebevî Kur'an Okuma Tarzı**” olarak nitelendirebileceğimiz bir okuma tarzı vardır. “**Nebevî Kur'an Okuma Tarzı**”nın ruhunu ise, tefekkürle okumak teşkil etmektedir. Denilebilir ki, bu Nebevî tarzın dışındaki okuma şekilleri avamî okuma şeklidir. Ve taklidîdir. Peygamberin ümmetine gösterdiği hedef ise Nebevî Okuma Tarzını yakalamaktır.

¹⁵¹- Macid, İlyas, *İrşad ve Hitabet*, İst. ts, s. 52

¹⁵²- Kazancı, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, İst. 1995, s. 147

¹⁵³- el-Heytemî, Muhammed b. Ali b. Hacer, *ez-Zevacir an İktirafî'l-Kebair*, Mısır, 1951, I, 114

B - Kur'an'ın Emir ve Hükümlerini Tefekkür

Cenab-ı Hak, Kur'an üzerinde genel manada tefekkürü emrederken ayrıca pek çok ayet içerisinde onun hayata verdiği nizam, intizam ve kazandırdığı model yönünden de tefekkürü teşvik etmektedir.

Sosyal hayat açısından insanlar arasındaki ilişki ve alakayı tanzim ederken belli kriterler ortaya koyan Kur'an, sosyal hayattaki muamelelerde bu kriter ve ölçülere uymayı tavsiye eder. Uyulmasını emrettiği bu ölçülerin daha isabetli ve toplum açısından daha dengeli sonuçlar doğuracağına dikkat çeker. Bu ölçüler hayata uyarlanmadığı ve bu hükümler muvacehesinde hareket edilmediği zaman ise ictimâî bünyede birtakım sıkıntı ve keşmekeşliklerin ortaya çıkacağına işaret etmektedir. Nitekim bir ayet-i kerimede bu hususta şöyle buyrulur: " **İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kadından, imanlı bir cariye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe putperest erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise, izni ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah düşünüp anlaşılar diye (yübeyyinü âyâtihî) ayetlerini insanlara açıklar.**"¹⁵⁴

Kur'an'a göre, insanın değeri imanına ve imanının seviyesine bağlıdır. Allah katında cariye ve köle bile olsa imanlı olduktan sonra daha üstündür. Bundan dolayı imanlı bir kimsenin dinsiz ve müşriklerle evlenmesi dinen caiz görülmemiştir.

Allah'ın bu hükmüne riayet edilmeyip bir takım başka cazip noktalar esas alınarak evlilik hayatına karar verilir ve bu karar doğrultusunda hareket edilirse, dinî noktada bir denklik olmadığı için kısa zamanda ailevî çatlaklıkların zuhur etmesi kaçınılmaz olur. Çünkü maddî ve fizikî bir takım cazip özellikleri taşımak bir aile huzuru için yeter sebep değildir. Zaten iki ayrı düşünce ve inanç temeli üzerine kurulan bir ailenin payidar olacağı da düşünülemez.

154- Bakara, 221

Onun için Kur'an, kâfirin -köleye nisbetle- hürriyeti, güzelliği, serveti, dünyevî ikbal ve makamı ve beşerî münasebetlerindeki nezaketi sizi cezbedip onunla ailevî bir muâşerete sevk etmesin, diye ikaz etmektedir.¹⁵⁵

Başka bir ayet-i kerime de insanlığın ferdî ve sosyal hayatını yakından ilgilendirip derinden sarsan bir kısım içtimaî hastalıklara dikkat çekerek şöyle der: **“Sana, şarap ve kumar hakkında sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. "İhtiyaç fazlasını", de. Allah size ayetleri böyle açıklar ki, düşünesiniz (yetefekkerun).”**¹⁵⁶

Ayet-i kerimede, iki sosyal illet olan içki ve kumarın insan hayatında meydana getireceği sosyal ve ahlakî boyuttaki tahribata dikkat çekilmektedir.

Çünkü bu iki illete müptela olanlar yakalarını zor kurtarırlar. Neş'e ve lezzetleri ferdî ve muvakkat olduğu halde zararları ve mefsedetleri hem ferdî ve sosyal, hem bedenî ve hem de ahlakîdir. Bulaşıcı hastalık gibi herkese sirayet eder. Cezasını şimdi çekmeyenler sonunda çekerler.¹⁵⁷

Bu iki dehşetli hastalığın zararları önü alınmaz bir afet halinde insanlığın ferdî ve sosyal hayatını tahrip etmeden, toplum hayatının bünyesini bir kurt gibi kemirip çürütmeden Kur'an emredilen ve açıklanan bu hükümler üzerinde tefekkür etmeyi ve ona göre hareket etmeyi emretmektedir.

Kur'an'ın ısrarla vurgulamak istediği hususlardan biri de Kur'an'ın insanlığı uyarmak için gönderildiği, Allah'ın şeriki ve benzeri olmadığı gerçeğini ilan etmeye yöneliktir. Kur'an-ı Kerim bir ayette bu konuya şöyle temas etmektedir: **“İşte bu (Kur'an), kendisiyle uyarılınsınlar, Allah'ın ancak bir tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye (veliyetezzekker) insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir.”**¹⁵⁸

155- Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, II, 772

156- Bakara, 219

157- Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, II, 766

158- İbrahim, 52

Bu ayet, insanın fazilet ve üstünlüğünün ancak akıl sebebiyle olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Allah sadece akıl sahiplerine ibret ve öğüt vermek için kitapları indirip peygamberleri gönderdiğini ifade etmektedir. Bu durum da akıl sahiplerinin kıymet ve şerefini belirtmektedir.¹⁵⁹

Dikkat edilirse, ayet-i kerime Kur'an'ın bir uyarı kitabı olduğunu ifade etmekte ve Allah'ın bir tek ilah olduğunu ve O'nun eşi ve benzerinin olmadığını bildirmektedir. Bunu düşünüp tefekkür etmek akıl sahibi olmanın alamet ve göstergesi olarak vurgulanmaktadır. Bu tarz bir düşünceye sahip olmak ve bu konuda fikrî yoğunlaşmaya girmek aklın gereğidir. Aklın gereği olan bu hususlara riayet etmemek ise kâr-ı akıl değildir.

Bu manayı teyid eden diğer bir ayet-i kerime şöyledir: “**(Rasulüm) Sana bu mübarek Kitab'ı ayetlerini düşünsünler (liyeddebberu) ve akli olanlar öğüt alsınlar(liyetezekkera) diye indirdik.**”¹⁶⁰ Bu ayette adeta Kur'anın indiriliş sebep ve hikmeti anlatılmakta ve akli başında olanlara da yapmaları gereken görev ve sorumluluklar vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu ayet-i kerimeye göre Kur'an şu iki binaen indirilmiştir:

1-Ayetleri üzerinde tefekkür edilmesi.

2-Aklı olanların ondan ders almaları. Yani dünya ve ahiret saadetini temin eden düstur ve prensipleri ondan alıp insan fitratının şiddetle ihtiyaç duyduğu huzur ve mutluluk ortamını sağlamak.

Görüldüğü gibi, öğüt almak isteyen, hayattaki manevî fırtınalardan selamlele kurtulmak isteyen herkes için Kur'anda misaller ve problemlere ışık tutucu prensipler vardır. Yeter ki, insanlık ondan istifade etme yollarını bulsun ve o kapıyı aralama gayretini göstere. Cemil Meriç'in ifadesiyle "Her kitap tılsımlı bir saraydır. Kapıları ilk gelene açılmaz."¹⁶¹ Eğer her kitap tılsımlı bir saray ise her halde ilahî ve semavî bir kitap olan Kur'an öncelikle tılsımlı bir saray olur. Onun mana yüklü gizemli dünyasında yolculuk yapabilmek için de ısrarlı taleplerle ona müracaat etmek gerektir. Çünkü ilk müracaatta kapılar açılmayabilir.

¹⁵⁹- Razi, Mefatih, XIX, 150

¹⁶⁰- Sâd, 29

¹⁶¹- Meriç, Cemil, Bu Ülke, İst. 1985, s. 260

IV- TEFekkÜR VASİTALARI

İnsan bir takım vasıtalarla tefekkür eder. Kur'an'ın bu münasebetle atıfta bulunduğu başlıcaları şunlardır;

A- Duyular

Kur'an'ın, insanlar için kabul ettiği ve önemine dikkat çektiği tefekkür vasıtalarından ilk sırayı teşkil eden husus, fizikî alemin tetkikine yarayan sağlam duyular teşkil eder. Bu duyular ise esas itibariyle görme ve işitme vasıtaları olan göz ve kulak gibi duyulardır. Kur'an'ın belirlediği tefekkür hedefine varmak için sıhhatli çalışan duyulara ihtiyacın olduğu apaçık bir gerçektir. İnsanla kâinat arasındaki bağlantıyı kuran vasıta ve unsurların başında hiç şüphesiz görme ve işitme vasıtaları ve dolayısıyla da tefekkür vasıtaları olan göz ve kulak gelir.

1- Göz

Kur'an- ı Kerim çeşitli ayet-i kerimeleriyle insana birer nimet ve aynı zamanda birer tefekkür vasıtası olarak verilen gözlere dikkatimizi çekmektedir. Yani Cenab-ı Hak bir taraftan şu madde alemine dikkatimizi çekerken diğer taraftan da şu alemi incelemeye vasıta olan gözün kendisine dikkat çekmektedir. Nitekim şu ayet-i kerime bu hususu şöyle ifade eder: **"(Resulüm) de ki: Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O' dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz?"**¹⁶² Diğer bir ayet-kerimede şöyle der: **"And olsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."**¹⁶³

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi insana göz nimetinin verilmesindeki maksat, görülmesi gereken her türlü renk ve manzaraları ihtiva eden, nazar, akıl ve

---

162- Mülk, 23

163- A'raf, 179

tecrübe ile nice ilimlerin ortaya çıkmasına yol açacak olan tekvinî ayetleri görmek ve tefekkür etmektir.¹⁶⁴

Gözler sadece bakan bir organdan ibaret değildir. Her ne kadar Allah'ın en büyük nimetlerinden bir nimet ise de burada kast olunan, gören ve gördüğünün şuuruna varan, delâlet ettiği anlamı kavrayan ve ötesindeki hikmeti idrak eden organdır.¹⁶⁵

Cenab-ı Hak göz gibi bir nimeti ihsan etmiştir. Demek ki gözün kıymet kazanması onun şükürünün edası manasına gelen yaratılış gayesine uygun bir tarzda kullanılmasıdır. Gözün yaratılış gayesi ise şu kâinat kitabına sahibi ve müellifi olan Allah Teâla hesabına bakıp tefekkürle yoğunlaşmasıdır. Esas kıymet kazanması da buna bağlıdır ve bu bağlılıkla doğru orantılıdır.

Ruhumuzun dünyaya açılan penceresi olan gözler vücudun en mûtena ve münasip yerine yerleştirilmişlerdir. Bu kıymetli organımız son derece girift ve intizamlı bir yapıya sahiptir.¹⁶⁶

Gözün görme olayı şu merhalelerden geçilerek gerçekleşmektedir:

Cismin görüntüsü ışık vasıtasıyla gözün saydam tabakasına yansır. Gözbebeğinden ve onun arkasındaki ince kenarlı mercekten kırılarak geçer ve gözü dolduran sıvı içerisinde yoluna devam ederek gözün arka kısmındaki ışığa karşı hassas olan hücrelere ulaşır. Normal olan bir gözde "**sarı benek**" denilen bu bölge gözün odak noktasıdır. Görüntü bu bölgeye ulaşmadan algılanırsa göz miyop, ilerisinde algılanırsa göz hipermetroptur. Gelen ışık kırılarak göze girdiği için cismin görüntüsü ters olarak teşekkül eder. Bu ters görüntü görme sınırları vasıtasıyla beyne ulaştırılma esnasında düzeltilir ve cisim düz olarak görülür.¹⁶⁷

Böylece çok kısa ve sathi olarak anlatılan bu olayların meydana gelişi esnasında çok muazzam kanunlar işletilmektedir. Görüntünün göze ulaşmasındaki harikası bir yana, göz içerisinde ışığın geçirdiği safhaları biraz dikkatle incelediğimiz takdirde hayrete düşmemek imkânsızdır. Her şeyden önce gözü meydana getiren

164- Elmalılı, **Hak Dini**, VII, 5242

165- Kutub, Muhammed, **Kur'an Araştırmaları**, Ter. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, İst.1997, I, 166

166- (Heyet), **İnsan Vücudu**, İst. 1979, s. 72

167- Bkz. (Heyet), **Sağlık Ansiklopedisi**, İst. ts. I, 220; **İnsan Vücudu**, s. 71-72

hücreler, görme kabiliyetini nasıl ve niçin kazandılar? Niye vücudun diğer hücreleri böyle bir özelliğe sahip değil de sadece göz hücreleri bu faaliyete tahsis edilmiştir?

Ayrıca ışığa karşı hassas hücrelerin, vücudun başka herhangi bir organında değil de, görme işiyle görevlendirilen gözde, hem de mükemmel bir program ve intizam içinde yerleştirilmeleri tesadüf olabilir mi?

Göz gibi paha biçilmez bir organımızın bir kasıt ve iradeye dayanılarak yaratıldığı âşikârdır. Bu iradenin sahibi olan Allah gözü ruhumuza pencere yapmış, oradan bu alemin sayısız güzelliklerini bize temaşa ettirmektedir. Bu güzelliklerin Yaraticısına karşı ruhu sonsuz takdir ve şükran hisleriyle dolmayan insan, yaratılışından beklenen gayeyi bulamamış demektir.¹⁶⁸

Tabiatıyla göz tek başına söz konusu icraat ve faaliyeti yapmamaktadır. Belki komple bir sistem halindeki bir faaliyetin neticesi olarak vücutla karşılıklı bir iç münasebetin tesisindedir.

Organların karşılıklı münasebeti, iç muhit ve sinir sistemi tarafından sağlanır. Vücudun her organı diğer biriyle, diğeri de onunla uyuşur. Bu intibak tarzı tamamen teleolojik (gayelik ifade eden) tir. Mekânistler* ve Vitalistlerin** yaptıkları gibi dokulara bizimkine benzer bir zekâ atfedecek olursak, fizyolojik oluşumların hedefe ulaşmak için düzene girdikleri görülür.¹⁶⁹ Diğer taraftan bir organın, mesela gözün muhtelif kısımları belli bir gaye için elbirliği yapmış görünürler. Gözün her bir kısmı umumi maksadı olan görme olayını gerçekleştirmek için tam bir uyum içinde çalışırlar. Bu kısımlardan birisi görevini terketse görme olayı gerçekleşmez.

Beyin, derinin altından optik sinir ve retina olacak olan kendi uzantısını verdiği zaman deri şeffaflaşır. "Korne" ve "Kristalen" dediğimiz cismi imal eder. Bu değişiklik gözün dimağî kısmından çıkan maddelerin mevcudiyeti ile izah edilmiştir. Fakat bu izah

168- **İnsan Vücudu**, s. 73-74

* Mekânist, hayat da dahil her şeyi hareketlerin değişim ve intikaline irca eden ister fizikî, kimyasal ve biyolojik olaylar olsun, isterse ruhî, sosyal ve manevî olaylar olsun, her şeyi mekânîk kanunlar ve verilerle açıklayan, hareketlerin değişiminin her çeşit olayı izaha kafi geleceğini, varlığın mekânîk olarak hareket ettiğini iddia eden felsefî düşünceye inanan kimsedir.(Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, s. 309)

** Vitalist; genel olarak, hayat olaylarının fiziko-Şimik (Fizik-Kimyaya ait) olaylara irca edilemeyeceğini, varlığın canlı olduğunu, canlı varlıkta özel bir yaşama gücünün varlığını kabul eden doktrinini savunan kimse . (Bolay, a. g. e. s. 101)

169- Carrel, Alexis, **İnsan Denen Meçhul**, İst. 1997, s. 149

meseleyi halletmez. Nasıl oluyor da optik kese, deriyi şeffaf hale getirme özelliği olan bir madde salgılayabiliyor? Nasıl oluyor da hassas bir sinir sathı, cilde, dış alemin imajını kendi üzerine aksettirecek bir mercek imal etmek kabiliyeti veriyor? Kristalen merceğin önünde iris zarı bir diyafram teşkil ediyor. Bu, diyafram ışığının yoğunluğuna göre genişler veya büzülür. Aynı zamanda retinanın hassasiyeti de çoğalır veya azalır. Kristalenin şekli de uzak ve yakın görüş için otomatik olarak değişir.¹⁷⁰

Alexis Carrel, göz ile ilgili ve organların karşılıklı uyum içerisindeki bu münasebetlerini aktardıktan sonra bu husustaki kanaatini de şöyle belirtir: Bu karşılıklı münasebetleri müşahede ederiz, fakat izah edemeyiz.¹⁷¹

Söz konusu organlar arasındaki iç münasebetleri vücut bünyesinde müşahede etmek mümkün olduğu gibi, dış dünyada yıldızlar ve galaksiler arasındaki münasebetlerde de aynı ahenk ve insicamı bulmak mümkündür. Bu iç ve dış dünyada varolan ve icraatlarıyla bir gayeyi takip eden karşılıklı münasebetler bize şu kanaati vermektedir:

Bütün bu olup biten olaylar yalnız bir tek Kudret eliyle meydana gelmektedir. Zira kâinattaki en küçük atom parçasından en büyük galaksiye kadar bir nizam ve intizam içerisindeki bu akış ancak bir tek Zat'ın kudret ve iradesiyle olabilir. Bu mevcut faaliyetler böyle bir Sonsuz Kudrete bağlanmaz ve O'na isnad edilmezse, izahı mümkün olmayan garip anlayış ve düşünce sapmalarına maruz kalınabilir. Mezkur ayetle de bu hârika özellikleri taşıyan göz nimetinin tefekkür ameliyesinde mühim bir vasıta olduğunu ve Kur'anî tefekkürün sonuçlarına ulaşması gerektiğini bildirmektedir.

2- Kulak

Kur'an'ın beyanına göre tefekkür vasıtası olan duyularımızdan biri de kulaktır. Kâinattaki sesler alemiyle irtibatımızı sağlayan ve onlar hakkında malumat sahibi olmamızı temin eden yegâne vasıta hiç şüphesiz kulaktır. Kulağın kendi anatomik yapısı ve icra ettiği fonksiyon dahi başlı başına bir tefekkür sahrasıdır.

170- Carrel, a. g. e. s. 151

171- Carrel, a.g.e. s. 151

Kur'an-ı Kerim Cenab-ı Hakkın bu nevi nimetlerini serd ederken bu nimetlerin Allah tarafından verildiğini bildirerek onların tesadüf ve tabiata isnadını reddeder ve şöyle der: “O, sizin için kulakları, gözleri ve kalpleri yaratandır. Ne de az şükrediyorsunuz.”¹⁷² Yani verilen duygu ve cihazları yaratılış maksatlarına uygun bir şekilde kullanmamakla az şükrediyorsunuz, denilir.

Tek başına şu kulak denen mekanizma nasıl çalışır? Nasıl alır sesleri ve nasıl iletir içeriye?¹⁷³ Kulak her ne kadar Allah'ın lutfettiği nimetlerin en önde gelenlerinden birisi ise de sadece duyan bir organdan ibaret değildir, aynı zamanda şuurlu bir organdır.¹⁷⁴ Kulağın şuurlu bir organ olması şöyle olabilir: Kulaklarında insanlığa mahsus olan manalı şuur bulunmaz. Hayvanlar gibi sade bir ses ile alakadar olurlar. İnsanların hayvanlardan farkı ise, işittiği seslerin manasını bilmeleri ve anlamalarıdır.

Atmosferde meydana gelen ses dalgalarının kulağımız tarafından toplanmasından beyindeki işitme merkezlerinde karakter ve anlam olarak algılamasına kadar olan sürece işitme denir.¹⁷⁵ İşitme duyusu dış kulakla başlar. Fakat nerede bittiğini sadece Allah bilir. İlim isbat ediyor ki, sesin havada meydana getirdiği titreşimler, dış kulak kepçesine, buradan da iç kulak boşluğuna geçer. Korti denilen iç kulak dünyası insanı hayrete sevk etmektedir.

İç kulakta burgu ile yarım daire arasında birçok kanal bulunuyor. Sadece burguya mahsus, beyindeki işitme sinirlerine bağlı dört bin küçük yay vardır. Bu yayların uzunluğu ve hacmi ne kadardır? Sayıları binlere ulaşan ve her birinin hususî bir tertibi bulunan bu yaylar nasıl tereküp etmiştir? Konuldukları yer nedir? İnsanı hayrette bırakacak ve başka bir şeye müracaat etmeye mahal bırakmayacak olan bu incelikler, görülmeyen iç kulak boşluğundadır. Bu kulakta 100 bin işitme hücreleri vardır. Sinirler, insan aklının alamayacağı incelik ve azamet dolu sinirciklerle sona erer.¹⁷⁶

İnsan kulağı 20 ila 20 bin frekans arasındaki sesleri duyabilmektedir. Bu rakamların altında veya üstündeki titreşimleri biz işitmeyiz. Bunda büyük hikmetler vardır. Eğer daha yüksek frekanstaki sesleri duyacak olsaydık, bütün dünya bizim için

172- Mü'minûn,78

173- Kutub, fi Zilal, IV, 2476

174- Kutub, Muhammed, Kur'an Araştırmaları, I, 166

175- Akyıldız, Necmettin, Kulak Hastalıkları ve Mikro-cerrahisi, Ank. 1998, s. 81-82

176- Nevfel, Kur'an ve Modern İlim, s. 120-121

dayanılmaz gürültülerle dolacaktı. Buna mukabil küçük frekanslı sesleri işitebilecek bir kulak yapısına sahip olsaydık, yine bizim için dünyada, rahat ve huzur kalmayacaktı. Mesela; vücut hücrelerimizdeki devamlı faaliyetlerin gürültülerini veya mikropların "ayak seslerini" işitebilseydik halimiz nice olurdu?¹⁷⁷

Kulak, fizikî yapısı itibariyle üzerinde tefekkürle düşünüldüğünde insanı hayretten hayranlığa sevk eder. Fakat kulağın asıl kıymet ve ehemmiyeti onun maddî ve fizikî boyutunun ötesinde "**Niçin**" yaratıldığının anlaşılmasındadır.

Binaenaleyh, kulağın asıl kıymet kazandığı nokta, kendisine beyan kabiliyeti verilen insanın hak sözü ve Kur'an'ı dinlemesi ve dinlemesinin ötesinde onu anlamasıdır. Kur'an-ı Kerim bu noktaya şu ayet-i kerime ile işaret etmektedir. "... **Onların kulakları var, fakat işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkıncıdır...**"¹⁷⁸

Demek ki hak ve hakikatın sesini işittikleri halde anlamayanlar işitmemiş gibidirler. Hatta başka bir ayet-i kerimede bu ayeti adeta tefsir edici manada şöyle ifade denilir: "(Hidayet çağrısına kulak vermeyen) kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bu sebeple düşünmezler (la ya'kilûn)"¹⁷⁹ Yani kâfirleri doğru yola çağırın davetçinin (Peygamberin) durumu, bağırp çağırmadan başka bir şey işitmeyenlere seslenen çobanın durumu gibidir.¹⁸⁰

Elmalılı ise bu ayetin tefsirinde şu kıymetli değerlendirmeyi yapar:

"Sade hây-u huy kuru gürültülere, çan sedasına, kaval sesine kulak verirler, haykırırlar. Bunlara söz söyleyecek hak yoluna davet edecek olanların hali de o hayvan çobanının haline benzer, o yolda çobanlık etmesi iktiza eder. Çoban onlara insan gibi yiğiniz içiniz, yayılınız derse anlamazlar, manasız seslerle, ıslık, düdük çalar, bağırp çağırarak zecreder, sürer, haylarsa bir şey duyarlar. İşte kâfirlerin hali de böyledir. Bunlar Allah'tan, Peygamberden bir şey anlamazlar, manalı sözleri duymazlar, çan ve

177- (Heyet), *İnsan Vücudu*, s. 76-77

178- A'raf, 179

179- Bakara, 171

180- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an- Hakaik-i Gavamizi't- Tenzil*, Beyrut, 1983, I, 328; Beyzavî, Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil*, Dersaadet, ts. I, 100

düdük sesleri arkasında dolaşırlar, manalı sözleri duymazlar.”¹⁸¹ Nitekim konuyla ilgili olarak ayet-i kerime şöyle der: **“Ona ayetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir. Sen de ona acıklı bir azabın müjdesini ver.”**¹⁸²

Demek ki, kulağa asıl kıymet kazandıran husus, onun gerek enfüsî ve gerekse afakî aleminden aldığı sesler vasıtasıyla tefekküre altyapı oluşturmasıdır. Tefekkür ve düşünce işleminin yapılmasında vasıtalık görevini yapmayan bir kulak fazla bir kıymet taşımamaktadır. Çünkü kulak, sadece insana mahsus bir duyu değildir. Hayvanlar da da kulak olmasına rağmen aldıkları sesteki bir mana çıkarıp tefekküre vasıta yapmadıkları için fazla bir önem arzetmemektedir.

B- Kalp

Yine Kur'an'da zikri geçen tefekkür vasıtalarından bir diğeri de kalptir. Bilindiği gibi kalp iki manada kullanılır;

1- Çam kozalağı şeklinde olan et parçasıdır ki göğsün sol tarafına konulmuş özel et parçasıdır. Doktorlarca malum olan anatomik yapısının izahını onlara bırakıyoruz ki bu kalp hayvanlarda da ölümlerde de bulunur.

2- Rabbanî ve ruhanî bir lâife ve incelikler ki onun bu cismanî kalple ilişkisi vardır. O lâife insanoğlunun hakikatidir.¹⁸³

Kalp, vücudumuzdaki milyarlarca hücreye hiç eksiksiz hayat dağıtan bir sistemdir. Kalp hep göğüs boşluğu içinde yumruk kadar bir organ sanıldığı için, onun maddesi bile yeterince anlaşılamamıştır. Halbuki kalp, damarlarıyla beraber bir organdır. Yani damarlar kalpten çıkışlarından itibaren kalbin bir uzantısıdır. Gerek anatomik yapı bakımından, gerekse elektro-kimya bakımından bu yapı tamamen bir bütündür. Kalp, vücudun en uzak köşelerine kadar uzanıp devam eden bir organdır. Bir

---

181- Elmalılı, **Hak Dini**, I, 587

182 -Lokman, 7

183 -Gazalî, **İhya**, III, 3

insanın, ilmî manada kalbini çıkartmamız demek, en ince parçalarına kadar damarlarla birlikte kalbi sökmemiz demektir.¹⁸⁴

Kalbin dokusunun diğer dokulardan farklı bir yönü vardır. Şöyle ki; Göğsün sol tarafına yerleştirilmiş bu çam kozalağı gibi et parçası bedendeki etlerin hiçbirine benzemeyen sinir ve adalelerin hakikatini ihtiva eden özel bir et parçasıdır ki, atar, toplar ve kılcal damarların köküdür. İnsanın âza ve organları içinde bizzat hareketli olan budur.¹⁸⁵

Elmalılı'nın maddî kalp hakkındaki bu kısa izahına konuyla ilgili son ilmî gelişmeler ışığında şunları da ilave edebiliriz. Şöyle ki;

Kalbin maddî dokusu bile vücudumuzun diğer dokularından farklılık arz etmektedir.

Bu doku, ilk görünüşte kas dokusuna benzemektedir. Ancak, kalp kasının kendine has özelliği, üniform oluşundadır. Yani diğer kaslar gibi hücreleri yan yana sıralanarak bir doku meydana getirmiş değildir. Aksine, kalbin çeşitli bölümlerindeki kalınlık farkına rağmen, üç boyutun her istikametinde hareket edebilen tek bir kumanda dokusunu temsil etmektedir.

Kalp dokusunun asıl önemli özelliği ise, kas yapısındaki bu teklik ahengine senkron olan sinir ilgisidir. Normal bir dokuda sinirler, o dokunun hareket ve istinad noktalarına gelip kumanda eder. Halbuki kalbin her noktasında sinirsel bir yapı intikali vardır. Hatta kalbin dokusuna isim vermek gerekirse, kas dokusu mu, yoksa sinir dokusu mu diye çok düşünmek gerekir. Kalbin her noktasında hareket kabiliyeti mevcuttur. Merkezî sinir sistemiyle kalbin bütün ilgileri kesilse bile, kalp kendi içindeki sinir merkezlerinden kendisine gerekli hareketi sağlayabilir.¹⁸⁶

Kalbin maddî yapısı ve dokusu hakkında bu malumatı vermemizden maksat, maddî yapı itibarıyla ve vücudun diğer organlarından farklılık arz eden kalbin manevî yapısı hakkında bir fikir vermek içindir.

184. Nurbaki, Haluk, **Kalb ve Ötesi**, İst. 1985, s. 7

185. Elmalılı, **Hak Dini**, I, 209-210

186. Nurbaki, **Kalb ve Ötesi**, s. 12

Esas itibariyle Kur'an'da bahsi geçen kalpten maksad; çam kozalağı gibi bir et parçası olmayıp, duyguların ve fikirlerin kaynağı olan Rabbanî bir lâtifedir. O malum et parçası ise, o Rabbanî lâtifeye mesken ve mekân olmuştur. Rabbanî lâtifenin insanın manevî hayatına yaptığı hizmet, manevî hayatındaki yeri ve fonksiyonu, o çam kozalağı gibi maddî kalbin insan bedenine yaptığı hizmet gibidir. Maddî kalp beden her tarafına adeta vücudun hayat suyu olan kanı pompalamakla ayakta tuttuğu gibi, o sekteye uğradığı zaman vücut ve ceset de sekteye uğrar. Manevî kalp de insanın manevî hayatını ayakta tutması hususunda bir sütun ve rükün mesabesinde dir.¹⁸⁷

Kalbin bu temel konumundandır ki; ilâhî hitabın mahalli ve muhatabı, keşf ve ilham mahalli, Allah'ın evi, yere göğe sığmayan Allah'ın içine sığıdığı yer, tecelli aynası, İlâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecelli ettiği yer, sevginin yuvası ve iman cevherinin ocağı¹⁸⁸ gibi manaların kendisine yüklendiği bir kavram olmuştur.

Kur'an ve Sünnette "**Kalp**" lafzı varid olduğu zaman, ondan gaye, insanoğlunun anlayan ve eşyanın hakikatini bilen özü demektir. Bazen göğüste bulunan kalpten kinaye olur. Çünkü lâtife ile kalbin cismi arasında özel bir alaka ve irtibat vardır. Zira kalp, her ne kadar beden in sair parçalarıyla alakalı ve bütün beden manasında kullanılıyorsa da yine de göğüsteki kalp yani cismanî kalp vasıtasıyla ilgilidir. Binaenaleyh onun ilk bilgisi kalpledir.¹⁸⁹

Gazalî kalbin mezkur iki manada kullanıldığını açıklayarak, ikinci manadaki kalple ilgili olarak şu açıklamayı yapar:

“O manevî kalp olan Rabbanî lâtife insanoğlunun hakikatidir. İdrak eden, bilen, ve kavrayan Odur. İnsanların çoğunun akılları bu ruhî kalp ile cismanî kalp arasındaki ilişkiyi idrak etme hususunda hayrete düşmüştür. Çünkü Rabbanî kalbin cismanî kalple olan irtibatı tıpkı renklerin cisimlerle, sıfatlar ve niteliklerin mevsuflarla olan ilişkisine benziyor veya aleti kullananın aletle ilişkisi gibidir. Veyahut da oturanın mekânla ilişkisine benziyor.”¹⁹⁰

187. (Heyet), “Kalb” md., Yeni Ansiklopedi, II, 955

188. Uludağ, Tasavvuf Terimleri, s. 274

189. Gazzalî, İhya, III, 5

190. Gazzalî, İhya, III, 3

Kalp: Göğsün sol tarafına konmuş çam kozalağı şeklindeki cismanî kalp ile alakası olan lâtif bir şeydir. Bu lâtif şey, insanın hakikatidir. Bu "**nefs-i nâtika**" olarak da isimlendirilmiştir. Hayvanî nefis ise onun bineğidir. O, insanda idrak eden, bilen, muhatap olan ve ayıplanan bir şeydir.¹⁹¹

Şüphesiz mekânsız olan bu ruhanî kalbin bütün beden ve cismanî kalp ile bir alakası vardır. Fakat alimler ve filozoflar bu alakanın şeklini, ilişkinin keyfiyetini öncelikle ve bizzat bedenin hangi noktasıyla ilgili olduğunu tayin etmede hayrete düşmüşlerdir. Bu alaka önce cismanî kalbe midir? Dimağa mıdır? Bütün sinirlere midir? Bütün sinir ve kaslara mıdır? Yoksa, kalp ve şuur, damarlar, sinirler, kaslar ve uzuvlarıyla bedenin tek suretine midir? Sonra bu alaka fizikî özelliklerin cisimlere, vasıfların mevzuflarına ilgisi gibi midir? Bir aleti kullananın alete ilgisi gibi midir? Bir yerde oturanın o mekâna alakası gibi midir? Her ikisini içine alarak bir kaptanın gemiyle ilgisi gibi midir? Hasılı, madde ile kuvvetin alakası nedir? Ve sonra maddî kuvvetle manevî kuvvetin ilgisi nedir? Bütün bunlar felsefecileri, psikologları yoran ve hayretler içinde boğan noktalardır. Ancak önceden olsun, sonradan olsun, önceden ve bizzat olsun, ikinci ve dolaylı olsun, faaliyet yönünden olsun, kabiliyet yönünden olsun her halde bunun cismanî kalp ile bir ilgisi olduğu açıktır.¹⁹²

Maddeyi ayakta tutan bir mananın olması itibariyle maddî kalbi de ayakta tutan manevî bir kalp vardır. Ve bu manevî kalbe de mahal ve mekân olan maddî kalp olabilir. Ama bu alakanın ampul ile etrafa neşrettiği ışık arasındaki alaka gibi olması akıldan uzak bir ihtimal değildir.

Yukarıda bir nebze üzerinde durulan maddî kalp ile manevî kalp arasındaki ilgi ve alakaya temas ettikten sonra konumuzun esas nirengi noktasını teşkil eden manevî kalbin insanın tefekkür hayatındaki yerini görmeye çalışalım.

Kur'an dışı duyulardan ayrı olarak insanı gerçek manada insan yapan ruhî ve iç duyuların varlığına dikkat çekip onların nimet olma yönünü insanın nazarına sunar. Nitekim bir ayet-i kerimede bu husus şöyle dile getirilir: "**De ki: Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder ve kalplerinizi mühürlerse, bunları**

191- Cürcanî, *Tarifât*, s. 229

192- Bkz. Elmalı, *Hak Dini*, I, 210-211

size Allah'tan başka hangi ilâh geri verebilir? Bak, biz ayetlerimizi nasıl açıklıyoruz? Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar."¹⁹³

Yani Allah(cc) kalbinizi hidayet ve hayrı anlamayacak bir hale koyar, mecnunlar gibi akıllarınızı giderir veya hiçbir şey duyamayacak şekilde kalplerinizi öldürür veyahut bütün şuurunuzu giderirse, Allah'tan başka hangi ilah onu size getirebilir. Yani işiten kulaklarınız, gören gözleriniz, duyan kalpleriniz var, bunları görüyor, biliyorsunuz değil mi?

İnsanların en şerefli kuvveleri olan bu vasıtaları size veren Allah dilerse, sağırlar, körler, yanılanlar, delirenler, uyuyanlar, bayılanlar, ölenlerde yaptığı gibi sizden yine alabilir. Bunu da görüyor, biliyorsunuz değil mi? Allah bunlardan birini veya hepsini alırsa, sağırların kulakları, körlerin gözleri açıldığı, delilerin ayıldığı, uyuyanların uyandığı gibi dilediği zaman yine verebiliyor. Bunu da görüyorsunuz değil mi? Peki ama Allah bunları alır ve vermek istemezse size onları alıp getirecek, irade edebilecek bir kimse Allah'tan başka hiçbir kudret tasavvur olunabilir mi?¹⁹⁴

Bu ayet-i kerime ile anlaşılıyor ki, insan maddî varlığıyla değil, onu varlıklar silsilesinin zirvesine çıkararak ruhî alemiyle insandır. Bu ruhun merkezi kalptir. Kalp insanda, gerçek ve mutlak bilginin kaynağıdır. Aynı zamanda her türlü sevginin, nefretin, düşüncenin ve akletmenin merkezi de yine kalptir.¹⁹⁵

İşte her türlü maddî ve manevî faaliyet ve hareketin merkezi kalp olduğundandır ki, Kur'an da dikkatimizi onun nimet olma yönüne çekmektedir.

Cenab-ı Hak gerek iç duyular ve gerekse dış duyular itibariyle insanı hadsiz nimetlerle donatmış ve birbiriyle mütenasip bir insicam ve ahenk içinde hayatını devam ettirecek imkânları lütfetmiştir. Bu iç ve dış duyular Kur'an'ın çizdiği istikamette kullanıldığı zaman kendisinden beklenen ideal netice alınmış olur. Yani insana takılan lâtife ve duygular hangi maksad için yaratılmış ise o maksada uygun kullanılmalıdır.

İnsan bedenini bir şehre benzeten Gazalî, gözü renkler, kulağı sesler ve burnu kokular aleminin haberlerini toplayan görevliler olarak değerlendirir ve bunların, topladıkları bu haberleri postacı durumunda olan hayal duygusuna ilettiklerini anlatır.

193. En'am, 46

194. Elmalılı, **Hak Dini**, III, 1932

195. Bkz. Ünal, **Kavramlar**, s. 228-229

Bu beden şehrinde kuvve-i hafızanın hazineci -tabir caiz ise arşiv mesabesinde-, kalbin ise padişah konumunda olduğunu ifade eder.¹⁹⁶ Bu itibarla padişah konumunda olan kalbin, bulunduğu yere uygun hareketler ve davranışlar sergilemesi zaruridir. Aksi halde yaratılışına uygun hareket etmemiş ve kendisinden bekleneni yapmamış olur.

Kalp, bazen düşünmekten kinaye olarak kullanılır. Mesela: "**Şüphesiz bunda kalbi olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt (ibret alınacak bir şey) vardır**".¹⁹⁷ ayetinde durum böyledir. Bazı kimselere göre, tefekkürün yeri beyindir. Cenab-ı Hak ise burada tefekkürün yerinin beyin değil, kalp olduğunu ifade etmektedir. Başka bir ayette¹⁹⁸ geçen "**düşünecek kalpler**" ifadesiyle ilim kastedilmiştir. "**Düşünecek**" ifadesiyle de kalbin adeta tefekkürün bir vasıtası olduğuna işaret edilmiştir.¹⁹⁹

Seyyid Kutub da bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar;

Kur'an-ı Kerim "**kalp**" ile insanın idrak unsurlarının hepsini kasteder. "**Akıl**" denilen idrak gücüyle ve gizli ilhamlarla ilgili bütün unsurları "**kalp**" ve "**Fuad**" kelimeleriyle ifade eder.²⁰⁰ Zaten "**Akıl**" kelimesi bu şekliyle hiçbir ayette varid olmamıştır. Kur'an' da genellikle aklın fonksiyonel yönü geçmiştir.²⁰¹

Kur'an'da kalp şu özellikleriyle tasvir edilmektedir: Allah anıldığı zaman titreyip ürperen²⁰², inkârdan dolayı mühürlenilen²⁰³, tefekkür vasıtası olduğu halde tefekkür etmediğinden üzerine kilit vurulan²⁰⁴, ebedî saadet ve mutluluk kendisinin selim oluşuna bağlı olan²⁰⁵, istikametten ayrılabilen²⁰⁶, taştan daha sert olabilen²⁰⁷, ibret ve ders alabilme kabiliyetine sahip olan²⁰⁸ ve insanın hayatında, ruhî ve fikrî

196- Gazzalî, *İhya*, III, 10

197- Kâf, 37

198 -Hac, 46

199- Razi, *Mefatih*, XXIII,45

200- Kutub, *fi Zilal*, IV, 2182

201- Cabirî, *Arap Aklının Oluşumu*, Ter. İbrahim Akbaba, İst. 1997, s. 43

202- Enfal, 2-4

203- Bakara,7; A'raf, 101; Mü'min; 35

204- Nisa, 82; Muhammed, 24

205- Kehf, 33; Şuara, 89

206- Al-i İmran, 7-8

207- Bakara, 74

208- Kâf, 37

terakkisinde mihrak noktayı teşkil eden kalp olduğu gibi, manen körleşip²⁰⁹ paslanan²¹⁰ da yine kalptir.

Ayrıca psikolojik hayatın merkezi de kalptir. Duygu, düşünce ve irade gibi bütün ruhî fonksiyonların kaynaklandığı yer de kalptir. Dolayısıyla o düşünen, hisseden, arzu eden, zaman ve mekân ötesiyle, aşkın (müteal) alemle insanın bağlantısını kuran, kurduğu bu bağlantıyı insanın etkinliğini biçimlendirecek hale sokan güçlerin toplamı, bunların nominal varlığıdır.²¹¹

Kalp, nasıl bütün hücreleri temsil eden bir birlik sırrına sahipse, madde ötesinden de tüm gerçekleri alıp yoğurarak şekillendiren bir güce sahiptir.²¹²

Kalbin bu önemli konumundandır ki, Peygamberimiz bir hadisinde insanın manevî hayatının ve ruh aleminin temel rüknü ve direğinin kalp olduğunu şöyle ifade etmiştir: **“Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır. Eğer o iyi olursa bütün beden de iyi olur. O bozulursa bütün beden de bozulur. İyi bilin ki o kalptir.”**²¹³

Malumdur ki maddî kalbin fesadı ve bozulmasıyla maddî hayat ve bedenî sihhat de bozulmaktadır. Dolayısıyla Peygamberimizin bu hadîsiyle kinaî bir mana ile, cismanî ve maddî kalbin insanın maddî hayatının direği olduğu gibi, manevî kalbin de insanın manevî hayat ve istikametinin direği, esas ve temeli olduğunu kast etmiş olması akıldan uzak değildir.

C-Akıl

Kur'an-ı Kerim'de bir isim olarak değil de, fonksiyonu itibariyle –yani fiil kalıplarıyla-zikri geçen akıl, insanı hayvandan ayıran ve her insanda bulunan zatî bir özellik²¹⁴ olması itibariyle tefekkürün vasıtalarından biri olarak kabul edilmiştir.

Akıl, A-K-L kelimesinden türetilmiş bir mastardır., bir isimdir. akıl, bağlamak manasına gelmektedir. Zira sahibini tehlikelere düşmekten alıkoymaktadır.²¹⁵

209- Hac, 46

210- Mutaffifin, 14

211- Hökeleli, *Din Psikolojisi*, s. 29

212- Nurbaki, *Kalb ve Ötesi*, s. 57

213- Buharî, İman, 39

214- el- Cabirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s.15

Diğer bir izaha göre ise, akıl, "devenin bağı" demek olan "ikal" den alınmıştır. Akıl: Engellemek, kaçtırdırmak, ahmaklığın zıddı gibi manalar taşır. Akıl sahibi(= âkıl); işini toparlayan ve görüşünü sağlamlaştıran demektir. Bu mana şu misalden çıkarılmıştır. "akâltü'l-beî'ra" Devenin ayakları bir araya getirilip bağlandığında böyle denir. Aklın "Akl" olarak adlandırılma sebebi sahibini tehlikeye götürecektir şeylerden engellemesidir.²¹⁶

Zatında maddeden mücerret, fiilen maddeye bitişik olan cevherdir. İnsanın bedenine ilişkin ruhanî bir cevherdir. Hak ve batılı bilen kalpteki bir nurdur. Kendisiyle eşyanın hakikatları bilinen ve anlaşılan şeydir. Hak ve batılın kendisiyle tanındığı kalpteki bir nurdur. Gaybî olanları vasıtalarla ve mahsûs olanları da müşahede ile idrak eden bir cevher²¹⁷ manalarına gelip insanoğluna bahşedilmiş en büyük ilahî nimetlerden biridir.

Ayrıca akıl; duyu organları vasıtasıyla kendisine ulaşan bilgileri değerlendirip hak ile batılı birbirinden ayırabilen, her türlü kavram ve düşünceler arasında kıyaslamaları yapabilen, mevcudatı gaye, imkân ve ihtimal noktaları yönünden inceleyerek onlar hakkında doğru bilgiler tespit edebilen, insan bünyesinde olup bilginin teşekkülüne engel olan his, zaaf ve arzular sebebiyle aldanabilen ve bundan dolayı da kendisine yön ve istikamet çizecek bir rehber muhtaç olan, güzeli çirkinden, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırt edebilen zihni bir kuvvet²¹⁸, eşyanın hakikati kendisiyle bilinen kabiliyet²¹⁹ olarak tarif edilir.

Aklı duyu organlarının ve beynin çalışmasından doğan maddî bir sonuç kabul eden Naturalist, Materyalist ve Sansüalist filozofların aksine, kalamcılarının çoğu, onu insanda doğuştan mevcut ruhî güç olarak kabul ederler.²²⁰ Mesela; Taftazanî; akl'ı, "bilme ve idrak etme fonksiyonu bulunan ruhî bir güç" olarak ifade eder.²²¹

215- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, V, 458

216- İbn Manzur, a.g.e. V,458

217- Bkz. Cürcanî, *Tarifât*, s. 196-197, Ebu'l- Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseyni el- Kefevî, *el-Külliyat*, s. 67

218- Geniş bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür*, s. 67

219- Meriç, Cemil, *Işık Doğudan Gelir*, İst. 1984, s. 177

220- Yavuz, Yusuf Şevki, "Akıl" md., (DÍA), İst. 1989, II, 244

221- et-Taftazanî, Sa'duddin Mes'ud, *Şerhu'l - Akaid'in-Nesefiyye*, İst.1960, s. 12

Mutasavvıflar ise; aklın ilahî, ezeli ve ebedî gerçekleri kavrayamayacağını ifade ederler. Nazarî aklı reddederek Neoplatonizm'in tesiriyle keşf ve marifet anlayışlarıyla uyuşan farklı bir akıl anlayışını ileri sürerler. Tasavvuf dilinde insan aklına akl-ı cüz'î ve akl-ı mecazî denilir.

Mutasavvıfların, bu manadaki akla ilişkin tariflerinden bazıları şunlardır; 1- Hak ile batılı ayırt etmeye yarayan nur. 2- Rabbanî lâtime, kalp. 3- Allah'a ibadete ve cennete girmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya alet olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ışıktır.²²²

Aristo'dan itibaren İslam Meşşâîlerinin son büyük temsilcisi olan İbn Rüşd'e kadar devam eden tarihî seyir içinde hemen hemen bütün filozoflar insan aklını nefsin pasif bir fonksiyonu olarak tarif ederler.²²³

Farabî'ye göre ise; tefekkür gücünün organı olan akıl başlangıçta kuvve halinde bir kabiliyettir ve tedricî bir gelişme ile müşahhas varlıklardan başlayarak mücerred gerçekleri kavrama noktasına ulaşır. Ancak bu tedricî gelişme kendiliğinden meydana gelmeyip insanüstü metafizik bir gerçeklik olan Faal Akıl veya (Ruhu'l- Emin/Ruhu'l- Kuds) vasıtasıyla olur. İnsanda Faal Aklın yeri göze nisbeten güneşin durumu gibidir. "Faal akıl" düşünme gücü üzerine etkide bulununca, duyumlarımız- hayal gücünde saklanmış olan şekilleriyle- kavranılır şeyler haline gelir.²²⁴

Buna göre Farabî, aklî kavrayışı bir çeşit ilham ve sezgi kabul etmekte ve doğrudan doğruya bir kavrayış olarak telakki etmektedir. Bu ilham ve sezginin kaynağının da fizikötesi bir alem olduğu kanaatini taşımaktadır.

Akıl; düşünme, anlama, kavrama kabiliyeti,²²⁵ hakkın hitabını anlamak için bir alet ve bir vasıta²²⁶ olduğu gibi aynı zamanda insanı hayvandan ayıran seçkin bir meziyettir.²²⁷ Ebu Hüreyre'den bu hususu te'yid eden şöyle bir rivayet nakledilir: Cenab-ı Hak akli yarattığı zaman ona " **bu tarafa gel**" der, akıl gelir. "**Dön**" der, akıl

222- Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s.35

223- Yavuz, Yusuf Şevki, "Akıl" md., (DİA), II, 239

224- Farabî, *es- Siyasetü'l -Medeniyye*, Haydarabad, 1346, s. 4

225- Akarsu, *Felsefi Terimler*, s. 183

226- Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2720

227- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, V, 459

döner. Cenab-ı Hak buyurur ki; **“İzzet ve Celalime yemin ederim ki, senden daha şerefli bir mahluk yaratmadım. Seninle alır, seninle veririm.”**²²⁸

Kanaatimizce bu hadiste söz konusu alıp-verme maddî ve manevî nimetlere ilişkin olsa gerektir. Çünkü maddî- manevî nimetlerin devam ve bekası aklın varlığına dayanır. Aklın olmadığı yerde maddî-manevî nimetlerden bahsetmek mümkün değildir. Aklın bu yüksek konumundan dolayı ondan daha şerefli bir varlık düşünülemez. Zira maddî-manevî bütün şeref ve haysiyetler onun varlığına ve varlığının devamına bağlıdır. Allah(cc)’ın emir ve yasaklarına muhatap olabilme gibi yüce bir konuma da ancak akıl vasıtasıyla ulaşılabilir. Çünkü akli olmayana ilahî her hangi bir teklifin olması da söz konusu olamaz.

Aklın yeri tartışılmazdır. Akıl nimeti, Allah(cc)’ın içimizde taşıdığımız bir ışığı, bir nuru ve aydınlanma kaynağıdır. Akli reddedip, sırf naklî bilgilerle yetinenler, kendilerini Allah’ın yarattığı bir nurdan mahrum bırakırlar.²²⁹

Ayrıca bu konuda dikkate değer ve İslam’ın akla verdiği değerın ayrı bir delili olan şu hadis çok manidardır. **“Allah, kendi katında akıldan daha değerli bir şey yaratmamıştır.”**²³⁰

İşte bu akıl nuru, içten veya muhit tarafından yöneltilen engellerle perdelenmediği ya da yanılığa düşülmediği sürece en üstün gerçeklere ulaşacak ve ilahî hakikatleri anlayabilecektir.²³¹

Aklın en yüce ve en üstün gerçeklere ulaşması ve ilahî hakikatleri kavraması da kendi mücerret vasfıyla değil, ancak Kur’an’ın rehberliğinde mümkün olabilir. Her hususta rehber ihtiyacı hissedildiği gibi ilahî gerçeklerin anlaşılmasında da öncelikle bir rehber ihtiyacı kaçınılmazdır.

Bütün ilim ve fenlerin ve her türlü beşerî mazhariyetin medarı olan illiyet kanununu güzel bir şekilde idrak ve tatbik sayesinde akıl, bu ayetlerden bu yollarla Allah(cc)’ın varlık ve birliğini anlar, keşfeder. Bu yollardan birinde veya hepsinde yürüyen aklın da başlıca iki çeşit seyri vardır. Birincisi; ağır ve tedricî bir tefekkür

228. Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II,138

229. Gazzalî, *İtikadda Orta Yol*, Ter. Kemal Işık, Ank. 1971, s. 22

230. Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 138

231. Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir, 1993, s. 36

seyridir ki, buna "fikir" denir. Diğeri de bir anda, bir hamlede hedefe ulaştıracak derecede seri olan anî'seyirdir ki buna da "hads" denilir. Bu da iki kısımdır. Bunlardan biri kesbîdir. Uzun süre tahsil ve tecrübeye bağlıdır. Bütün teorik ve pratik tahsil ve ilmî terbiyeler bu gayeye ulaşmak içindir. Buna "mesmu akıl" denilir. Diğeri doğrudan doğruya fitratta mevcut olan ve sırf ilahî lütuf ve mevhibe olarak verilen bir melekedir ki, buna "Kuvve-i Kudsiye" veya "akl-ı matbu veya garîzî" denilir. Esas itibariyle kesbin, gayretin bunda hiç hükmü yoktur. Herkesin az-çok bundan nasibi vardır. Bu akıl olmayınca öbür mesmu aklın hiç hükmü yoktur. Bunun sınırlanmaz birçok mertebeleri vardır ki, en basit bir zekâdan peygamberlerin akıl ve zekâlarının mertebelerine kadar gider.²³²

Ham petrolden uçak benzinine, mum ışığından güneş ışığına kadar mertebeler olması misali, insanların akıllarında da mertebeler vardır. Uzaktan yakılan bir kibritle tutuşan uçak benzini gibi, bir kısım akıllara uzaktan bir işaret verilmesi kâfidir. Aklın bu üst mertebesinde yer alan insanlar başkalarının anlamadığını anlarlar, hissetmediklerini hissederler, onların bağlantı kuramadıkları şeylerde hayret verici bağlantılar kurarlar.²³³

Bu derece hassasiyet, derinlik ve incelik kazanması aklın da muhakkak belli süzgeçlerden geçmesi ve rafine edilmesine bağlıdır. Onun düşünme melesini köreltecek, eserden müessire intikal kabiliyetini dumura uğratacak sebeplerden de uzak tutulması lazımdır. Yoksa potansiyel olarak uçak benzini gibi hassas bir yapıyı bünyesinde taşıyan ham petrolden öteye geçme imkânı bulunamayacaktır.

Akletmek, nedenle nedeni bulunan, eserle müessir arasındaki ilgiyi idrak edip, eserden müessire veya müessirden esere veya iki eserin birinden diğere varmaktır²³⁴ ki bu da tasfiye ve tezkiye ameliyesine tabi tutulan aklın üstesinden gelebileceği bir husustur.

Aklı düşünce açısından diri, zinde ve etkin tutmak gerektir. Bu ise Cenab-ı hak tarafından kendisine verilmiş olan tefekkür, tedebbür ve taakkul fonksiyonlarını icra etmesiyle mümkün olabilir. Bundan dolayı Kur'an, inanç konusunda olduğu kadar, beşerî, tabî ve diğeri bütün alanlarda aklın düşünce fonksiyonunu yerine getirmesini

232- Elmalılı, **Hak Dini**, I, 566-567

233- Eren, Şadi, **Gerçeği Arayış**, İst. ts. s. 10

234- Elmalılı, **Hak Dini**, I, 566

istemmiştir. ²³⁵ Kur'anın bu isteği doğrultusunda kullanılmayan akıl, kendisinden beklenen zindelik ve canlılığı bulamamış ve gerekli sonuç da alınamamış olur. Kuranın isteği doğrultusunda işletilen akıl ise büyük bir hassasiyet kazanarak, eşya ve hadiseler hakkında değişik boyutlar yakalama imkânı bulur

Netice olarak diyebiliriz ki, akıl, maddeden mücerret olmakla beraber maddeye bitişik bir cevherdir. Metafiziğin fizikî cephedeki manevî bir uzantısıdır. Ruhun en önemli ünitelerinden biri olduğu gibi, hakla batılı birbirinden ayırma noktasında insan mahiyetine konulan en keskin bir nur olmakla beraber aynı zamanda insanî bir özdür. Diğer taraftan akıl, mükellefiyetin esası, tefekkürün temel vasıtası, muhakemenin ilk cevheri, insanı hayvandan ayıran ve gerçek insan olma vasfını kazandırmakla Allah(cc)'a muhatap olma şerefini kazandıran en kıymetli insanî bir mahiyettir.

D- Akıl-Kalp İlişkisi

Akıl ile kalp arasında yakın bir ilişkinin olduğu muhakkaktır. Fakat bununla beraber tefekkürün merkezinin kalp mi, yoksa akıl mı olduğu hususunda ihtilaf vardır.

Felsefecilere göre düşüncenin merkezi beyin ²³⁶ olarak kabul edilirken, İslamî literatürde ise tüm zihni faaliyetlerin merkezi kalp ²³⁷ olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca filologların ifadesine göre; akl'ın, kalp; kalb'in de akıl manalarına kullanıldığı varıdır.²³⁸ Zira Kur'an-ı Kerim'de akletmek kalbin bir fiili olarak zikredilir: "(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri(kulûbun ya'kilûne biha) ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin sinelerdeki kalpler kör olur."²³⁹ Diğer bir ayet-i kerimede ise; "**Biz onlardan önce kendilerinden daha güçlü olan diyar diyar dolaşan nice nesiller helak etmişizdir. Kurtuluş var mı? Şüphesiz bunda kalbi**

235- Kılıç, Sadık, *Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İst. 1999, s. 33

236- Bkz. Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, s. 193-194

237- Ünal, *Kavramlar*, s. 394

238- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XI, 458

239- Hac, 46

(=yani, akı) olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.”²⁴⁰ denilmektedir.

Buradaki ifade de "akıl" yerine "kalp" kelimesi kullanılmakta ve tefekkürün vasıta ve aletin kalp olduğuna işaret edilmektedir.²⁴¹ Ayrıca yine diğer bazı ayet-i kerimelerde de tefekkür, düşünce ve bilginin mahalli olarak yine kalp gösterilmektedir.²⁴²

Kelamcıların çoğunluğu, akletmekle ilgili, bahsi geçen ve diğer birtakım ayetleri delil göstererek akılla kalp arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu, hatta aklın mahallinin kalp olduğu görüşünü benimser.²⁴³

Bazı kelamcılar ise, akılla beyin arasında bir ilgi kurup aklî fonksiyonların beyin vasıtasıyla gerçekleştirildiğini kabul ederek aklın merkezinin beyin olduğunu savunurlar.²⁴⁴

Bunlardan ikincisini kabul edenlere göre; aklın yeri beyindir. Fakat aklın eseri kalpte ortaya çıkar. Böylece gözün güneş ışığı sayesinde nesnelere görmesi gibi kalp de akıl ışığıyla bilgileri alır²⁴⁵ ve onlar üzerinde tefekkür etme imkânı bulur.

Osmanlı'nın son Şeyhu'l-İslamlarından olan Mustafa Sabri Efendi'ye göre ise; akılla kalp aynı şeydir. Çünkü Kur'an'da anlama işini kalp yapmakta ve bu da aklın bir fiili olarak bildirilmektedir.²⁴⁶

Elmalılı da bu husustaki kanaatini şöyle belirtir:

Aklın kaynağı ve madeni kalpte olmakla beraber, ışması zihindedir. Yani akıl bütünüyle kalp değil, belki kalbin fonksiyonlarının en önde gelenidir. Akıl şuurun muhtevasını tefekkürle tahlil eder, birleştirir, özünü alır ve buradan kalkarak ilgili bulunduğu gerisindeki gerçek ve gerekliliklere ulaşır. Bu bakımdan, nisbet şuurundan başlayan akıl önce butlan, ayniyet, gayriyet (başkalık), tenakuz ve izafet kanunlarından

240- Kâf, 36-37

241- Bkz. el- İsfehani, Müfredat, s. 682

242- Bkz. En'am, 25; Tevbe, 82; Hac, 46

243- el- Maverdî, Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, Edebü'd- Dünya ve'd- Din, İst. 1985, s. 7

244- Yavuz, "Akıl" md., (DİA), II, 244

245- Yavuz, "Akıl" md., (DİA), II, 244

246- Sabri, Mustafa, Mevkifu'l- Akl, Kahire, 1981, I,440

hareket eder. Şuurun pırlıtları nefse gelir, orada kalmasına "**hıfz**" denir. Hıfz kalıcıdır, ama yanılabilir de. Hafızada kalan şeyin ikinci kez şuura getirilmesine "**tahattur**" veya "**tezekkür**(= Hatırlama) denir. Bu şekilde şuurlar arka arkaya gelerek birleşir ve zihnî tasavvurları oluştururlar. Sonunda şühûd ve yakînle birlikte ilme varılır. İşte bu faaliyetlerin başı akıldır. Aklın durağı kalp, meyvesi ise ya ilim veya hayaldir.²⁴⁷

Elmalılı'nın bu tahlilinden de anlaşıldığı üzere, zihnî faaliyet ve fonksiyonların merkez ve madeni kalptir. Fakat bu faaliyet ve icraatlar da akıl vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir.

Kanaatimizce de kalpte doğan fikir ve düşünce ışıkları akıl aynasına yansımakta ve orada yayılmaktadır. Tıpkı güneş ile ay arasındaki alaka ve ilişki gibi. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah güneşi bir ziya, Ay'ı ise bir nur kıldığını buyurmaktadır.²⁴⁸ Müfessirlerin izahına göre; ziya bizzat ışık veren, nur ise, başkasından gelen ışığı yansıtır.²⁴⁹ Hatta "**Ay'ın nuru güneşin ziyasından istifade iledir.**" meşhur bir sözdür.²⁵⁰

Bu itibarla güneş mesabesinde olan kalpte teşekkül eden düşünce ve ilim ışıkları ay mesabesinde olan aklın aynasında yer alır ve dolayısıyla akıl nurunu kalpten alır. Aklın merkezi beyin olsa dahi, maddeten beyni -kanı pompalamak suretiyle- besleyen ve dolayısıyla aklın merkezi olan beyni maddeten ayakta tutan yine kalptir. Maddî noktada aklın merkezi olan beyni beslediği gibi manevî noktada da yine akli besleyenin kalp olduğu kanaatindeyiz.

VI- TEFEKKÜRÜN ENGELLERİ

Tefekkür etmemizi engelleyen çok şey vardır. Kur'an-ı Kerim'de görebildiğimiz kadarıyla bunların başlıcaları gaflet, ülfet, kibir, taklit ve cehalettir.

247- Elmalılı, **Hak Dini**, I, 224- 225

248- Nuh, 16; Yunus, 5

249- Beyzavî, **Envaru't-Tenzil**, I, 428; Ebu's- Suûd, Muhammed b. Muhammed, **İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâye'l- Kur'ani'l- Kerim**, Beyrut, 1990, IV,120

250- Bursevî, İsmail Hakkı, **Ruhu'l Beyan**, İst, H. 1389, IV, 12; el-Alusî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Mahmud, **Ruhu'l - Meanî**, Beyrut, 1985, II, 67-69; Elmalılı, **Hak Dini**, IV, 2673

A- Gaflet

Gaflet, lügat 'de bir şeyi bazen hatırdâ, iken bazen de sehven terk etmek²⁵¹ manasına gelmektedir. Ragıb el- İsfehanî gafleti, korunma ve dikkatsizlikten dolayı insana arız olan sehiv²⁵² olarak tarif eder. Tefekkür, dikkat ve hassasiyet, zihni uyanıklık olarak mana kazanınca, dikkatsizlik manasını taşıyan gaflet de ona engel olan unsurlardan olur. Gafletin tefekküre önemli bir engel olmasından dolayı, Kur'an kalben ve fikren sabah-akşam Allah(cc)'ı hatırlamayı emretmekte ve gafillerden olunmama hususunda ikaz ederek şöyle buyurmaktadır: **"Sabah ve akşam Rabbini, içinden yalvararak, ürpererek ve yüksek olmayan, kendinin işitebileceği bir sesle zikret, gafillerden olma!"**²⁵³ Kur'an-ı Kerimde maddî ve manevî menfaatlerini bilen insanlara **"zakir"** ve **"ehl-i zikr"** bundan habersiz olanlara da **" Gafil"** denilmiştir. **"Gaflet"** unutma ve yanılma manasını da taşımakla birlikte aslında bu iki kavramdan farklıdır. ²⁵⁴

Diğer bir ayet-i kerimede ise Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmenin gaflet olduğu şöyle ifade edilir: **"Onlar ki ahirette bize kavuşmayı ummaz ve sadece dünya hayatına razı olup onunla tatmin olur. Ve onlar ki bizim tek ilah olduğumuzun delillerinden ve gönderdiğimiz Kur'an ayetlerinden gaflet etmeyi sürdürür."**²⁵⁵

Bir şeyi bile bile terk etmek gaflettir. Kur'an, hayvanlardan daha aşağı seviyede bulunan ve kalpleri mühürlü olanları **"gafil"**²⁵⁶ diye tanımlayarak mü'minlerden gafil olmamaları hususunda ikazda bulunur.²⁵⁷ Allahın ayetlerinden gafil olanların cehennemlik olduklarını²⁵⁸ bildirerek gaflet içinde olanların ahirette pişman olacaklarını²⁵⁹ ifade eder.

Allah'ın iki kitabı vardır; biri Kelam sıfatından gelen ve teşriî hükümleri bildiren Kitaptır ki, o da Kur'an-ı Kerimdir. Diğeri şu gördüğümüz kâinat kitabıdır. O da Allah'ın irade ve kudret sıfatından gelmiştir. Kur'anın ayetleri olduğu gibi şu kâinat

251- İbn Faris, Ebul- Huseyn Ahmed, **Mu'cemu Mekâyîsi'l- Luğa**, Mısır, 1969, IV, 368

252- el- İsfehanî, **Müfredat**, s. 362

253- A'raf, 205

254- Ebu'l-Beka, **Külliyat**, s. 206

255- Yunus, 7

256- A'raf, 179

257- A'raf, 205

258- A'raf, 146; Yunus, 7-8

259- Enbiya, 97

kitabının da ayetleri vardır. Kur'an ayetlerinin benzerini yapmak mümkün olmadığı gibi, şu kâinat kitabının birer ayeti olan ağaçlar, yapraklar ve meyveler gibi varlıkları yapmak da insanlık açısından mümkün değildir. Gaflet, Kur'an ayetleri üzerinde tefekküre engel olduğu gibi kâinat kitabının ayetleri üzerinde tefekkür etmeye de aynı şekilde engeldir. Ayette geçen Allah'ın ayetlerinden gafil olunmaması hususundaki ilahî ikazın, her iki kısım ayetleri de içine alması ihtimalden uzak değildir.

Kur'an- ı Kerim'de gaflet tehlikesine dikkat çekildiği gibi bir hadis-i şerifte de yine insanların Allah'tan, O'nun zikrinden ve ayetlerinden gafil olmamaları istenmiş, gafil kalple yapılan duaların kabul olmayacağı ifade edilmiştir.²⁶⁰

Tasavvuf ehli de gaflet konusu üzerinde önemle durmuşlardır. Gafleti en büyük musibet ve kasvet olarak tanımlayarak, en derin uykunun gaflet uykusu olduğuna dikkat çekmişlerdir.²⁶¹ Çünkü tefekkür, insanı, manevî terakki ve ruhî kemalâta ulaştırırken, gaflet ise adeta bu manevî yükselişlere ve kalbî terakkilere engel olduğundan, en büyük manevî musibet olma mana ve mahiyetini taşımış olmaktadır.

Bu nedenle gafletin meydana getirdiği bu manevî bozuluş ve çözülüşün üstesinden gelmek için sürekli kalbî ve ruhî uyanıklık ve zindelik içinde bulunup Allah'ı hatırdaki bulundurmaya gayreti içinde olmak gerekmektedir.

İnsan hüsn-i tefekküre mani olmayacak şekilde ve kendisine işittirecek kadar lisaniyla zikir yaptığı zaman, bu dil ile yapılan zikirden hayalde bir eser meydana gelir. Ve bunda ruha bir nur yükselir, sonra bu nurlar ruhtan lisana, lisandan hayale, hayalden akla yansır. Karşılıklı aynalar gibi birbirini takviye ve ikmal eder. Bu mertebelerin artış ve terakkisine sınır yoktur. Ve bu sonsuz deryanın yüce ve mukaddes merhabe ve makamları nihayetsizdir. Marifet seferi işte bu nihayetsiz deryada hakkın rızasına yürümektir. Küllî gaflet sınırsız tehlike ve her gaflet anı dahi bir tehlike ihtimalidir.²⁶²

Görüldüğü gibi gaflet, fitraten her an ruhî terakkiye müsait olarak yaratılan insan için en büyük manevî engel ve tehlike olarak kendisini göstermektedir. Çünkü, insanı düşünmekten ve muhakeme etmekten alıkoyan şeylerin başında gaflet gelmektedir. Gaflet, insanı hakikati görmekten ve doğruyu bulmaktan alıkoyar. Bunun

260- Ahmed B. Hanbel, *Müsned*, II, 177; Malik b. Enes, *Muvatta*, Salat, 8 İst. 1985; Tirmizî, Daavat, 65

261- Uludağ, Süleyman, "Gaflet" Md., (DİA), İst. 1996, XIII, 283

262- Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2363

için insanın uyarılması, düşünmeye ve kafa yormaya davet edilmesi gerekir. Kur'an da bunu yapmaktadır.²⁶³

İşte gaflet insanın iç aleminde karşılıklı aynalar gibi birbirine akseden nurların parıldamasına en büyük engel ve perde teşkil etmektedir. Ruhtan kalbe, kalpten akla ve akıldan diğer lâtife ve duygulara yayılan bu tefekkür pırıltılarının devam edebilmesi, gaflet perdesini Kur'anî perspektifin kazandırdığı ibret nazarıyla yırtmak ve imkân nisbetinde o engele takılmadan yürümeye bağlıdır.

B-Ülfet

Ülfet, uygunluk içerisinde bir araya gelme, çevreye uyum sağlamaktır.²⁶⁴ Yani esasında îtilaf ve ünsiyet gibi uyuşup kaynaşma şekliyle toplanma manası vardır. Onun için itiyad etmek demek olan alışmak ve ayrılmamak demek olan lüzum ve uygunluğu ifade eden ünsiyet manaları da onun gereğidir.²⁶⁵

Ayrıca ülfet; alışma, alışkanlık, birisiyle münasebette bulunmak, ünsiyet, ahbablık, dostluk, alemdeki ilahî sanat eserlerini devamlı görmek neticesi bunların harikalık durumlarını düşünemez olmak²⁶⁶ gibi manalara da gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim verilen nimete ülfet perdesini yırtıp ibret ve hikmet manasını hatırlatıcı şu ayet-i kerimeler dikkat çekicidir: “

“De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah geceyi ebedî olarak uzatıp kıyamete kadar karanlık yapsa Allah'tan başka size gündüzü getirecek ilah var mıdır? Hâlâ dinleyip kabul etmeyecek misiniz?”²⁶⁷

“De ki: Söyleyin bakalım, gündüzü ebedî olarak uzatıp kıyamete kadar gündüz yapsa, Allah'tan koynunda istirahat edip sükunet bulacağınız geceyi getirecek ilah var mıdır? Hâlâ gerçeği görmeyecek misiniz?”²⁶⁸

²⁶³- Kırcı, Celal, Kur'an ve İnsan, İst. 1996, s. 317

²⁶⁴- el- İsfahanî, Müfredat, s. 81

²⁶⁵- Elmalılı, Hak Dini, IX, 6150

²⁶⁶- (Heyet), “ülfet” md., Yeni Ansiklopedi. IV, 1817

²⁶⁷ - Kasas, 71

²⁶⁸ - Kasas, 72

İnsan, eğer semavât ve arzın yaratılışına, gece ile gündüzün yer değiştirmesine basiret, kalb ve idrakini açabilse, onu sanki gözlerin ilk defa gördüğü bir tabloymuş gibi telakki edebilse ve hissini alışkanlığın verdiği donukluktan kurtarabilse²⁶⁹ işte o zaman ibret nazarıyla kâinata bakıp tefekküre engel olan ülfet perdesini yırtarak tefekkür ufkuna daha geniş boyutlar kazandırabilir.

İçinde yaşadığımız şu hârika alemde güneşin her gün doğup batması, her sene bahar olması, kış olması gibi olaylar devamlılık arz ettiğinden, bu durum pek çok insanda harikâlığı örten bir perde olmuştur. Ülfet perdesini yırtabilenler, kâinata adeta başka bir boyuttan bakarlar. Başkalarının görmediğini görürler, ilmî keşiflerde bulunan kişilerin en seçkin bir meziyeti, bu boyutu yakalamış olmalarıdır.²⁷⁰

Âdiyat (alışılmış, sıradan hâdiseler) ve ülfet perdesini daha iyi anlayabilmek için eşyanın yaratılış ve varlığındaki mu'cize olma gerçeğinin bilinmesinde fayda vardır. Mu'cize, insanlarca yapılması imkânsız olup, ancak Allah'ın kudretiyle meydana gelen şey olduğuna göre mesela, bir ağacın manevî programını ihtiva eden çekirdek de böyledir, insanlarca yapılması mümkün değildir. Öyleyse çekirdek bir mu'cizedir. Bir alemi içine alan mikroskobik bir canlı, bir mikro-organizma insan tarafından yapılamaz. O halde bunlar da birer mu'cizedir. Fakat bunlar devamlı göz önünde olmakla âdet perdelerine sarılı olduklarından dış görünüşü itibariyle örtülüdürler. Yani hakikatte, basiretle ve ibretle bakanların nazarında açık, fakat gözleri ülfet ve alışkanlık perdesiyle örtülmüş olanların nazarında üstü kapalı mu'cizelerdir. İslamî literatürde mu'cize; sebepler ve kevnî kanunlar üstünde ilahî kudretin bizzat eseri olarak tarif edilir. Mesela; Tavuklar, tavuk ağacı denen ve dallarından tomurcuklaşıp kabaran ve sonra da çatlayıp civciv çıkaran bir ağaçtan olsalardı, insanlar için bu tarz normal, sıradan bir olay olurdu. Bu esnada kazara bir civciv, yumurtadan çıksaydı bütün basın ve yayın, radyo ve televizyonlar adiyat (sıradanlık) dışı olan bu olaydan dolayı insanlığın nazar-ı dikkatini celbe çalışacaklardı. Halbuki bu gün bunca yumurta ve civciv dünyası için böyle bir taaccüp yoktur. Diğer pek çok şey buna kıyas edilince, aslında her birinin birer mu'cize eseri olduğu anlaşılmış olur.²⁷¹

269- Kutub,fi Zilâl, I, 545

270- Eren, Şadi, Gerçeği Arayış, s. 34

271- Bkz. (Heyet), "Âdiyat" md., Yeni Ansiklopedi, I, 55-56

İşte emsal ve benzerinin yapılmasının imkânsız bu harikulade sanat eserlerinin karşısında tefekkür etmeye en büyük engel olarak ülfet ve alışkanlık hastalığını görmemiz mümkündür.

Ülfet, özellikle, ilimle karıştırıldığı zaman tehlike halini alır. Çünkü bu takdirde ülfet, Allah(cc)'ın isimlerinin parlak tecellilerini gözlerden daha çok saklar. Allah'ın sanatı karşısındaki takdir ve hayranlığa engel olur. Mesela; dünyanın güneş etrafında çekim kuvveti vasıtasıyla tutulduğunu öğrenen bir insanın bunu tabîî bir hâdise telakki ederek üzerinde tefekkür ihtiyacını hissetmemesi ilim değil, ülfettir. Bu kimse, çekim kuvvetini hiç yoktan icad ederek son derece hassas bir ölçüyle takdir eden ve kâinatı muhteşem bir nizama kavuşturan Allah'tan gaflet etmiş olur. Dünyanın feza denizinde selamete seyretmesini temin eden harikulade bir tedbire bir isim takmakla, onu basitleştirmiş, âdi bir hâdise sırasına sokmuş olur. Fakat aynı konumda Yaratanın sınırsız ilim, takdir ve tedbirinin tecellisini görebilen bir kimse için bu kanunla ülfet peyda etmek hâdiseyi basitleştirmez. Bilakis, Rabbinin isimlerini daha iyi anlamak, onun sanatı karşısında daha derin bir hayranlık duymak için bir vesile teşkil eder.²⁷²

Eşya ve hadiselerle ibret nazarı ve tefekkürle bakarak ülfet perdesini yırtıp dikkat ve tefekkürle bakmak insana kâinat büyüklüğünde bir marifet penceresi açar. Ve böyle bir mana kazanan bir insan kulluğun gerçek hedefini yakalamış olur. Aksi takdirde tefekkürden kaynaklanan malum ve düşünülen manevî kıymet ve ehemmiyeti kaybetmekle karşı karşıya kalabilir. Bu husustaki iradenin su-i istimali yine kulun kendisine aittir. Çünkü görülen âlemde, âlemin şekli, madenlerin teşekkülü, bitkilerin ve hayvanların durumu, anatomi gibi gözle görülebilen hakkın delillerini bakmak isteseler bile göremezler. Çünkü o gözler perdelidir. Onları gaflet, şehvet, kötülük ve bencillik perdesi bürümüştür. Mesela; her gün gökyüzüne bakar, o gönlün hoşlandığı manzarayı görür de şu yerdeki, şu bedendeki, şu küçük gözün küçük gözbebeğine uyan bir anlık ışık ile dışardan o kadar uzak ve geniş uzaklık ve mesafe içindeki büyük dış manzaranın nasıl ve ne ile anlaşıldığını öğrenmez ve düşünemez, acıktığı zaman ekmeğe koşar da dışındaki ekmeği nasıl idrak ettiğini ve ona nasıl ve ne sayede isabet ve uyum sağlayabildiğini düşünmez ve görmez.²⁷³

272- (Heyet), **Tefekkür**, İst. 1983, s. 12

273- Elmalılı, **Hak Dini**, I, 214

Demek ki insanın tefekkür maksadıyla dış alemle temasa geçerken o teması temin eden unsurları da göz ardı etmemesi ve onlar üzerinde de tefekkür etmesi gerekmektedir.

Esbaba olan ülfeti Kur'an devamlı olarak yırtmaya çalışıyor. Tevhidi ispat ediyor, nimetleri sık sık hatırlatıyor.

Aleme ibret nazarıyla, Kur'an'ın bakış açısıyla bakmayan bir kimse cereyan eden kevnî hâdiselerin arkasındaki Sonsuz Kudret'in cilvelerini göremez. İşte insana bu meziyeti yani ibretle ve hassasiyetle bakma meziyetini Kur'an kazandırmaktadır. Bunu da mevcut icraatın alternatifini göstermek suretiyle temin etmektedir. Mesela; batan su geri getirilemeyeceği²⁷⁴, gecenin ebedî olarak devam etmesi durumunda kimsenin onu geri getirmeye gücü yetmeyeceği gibi, gündüzün ebedî olması durumunda da Allah(cc)'tan başka kimsenin onu geri getiremeyeceği²⁷⁵, yağmuru O'nun yağdırdığını²⁷⁶ ifade eden ayet-i kerimeler dikkatleri her an bize gelen nimetler üzerine teksif etmektedir. Kuran'ın ifadesiyle her bir Kur'an ayeti adeta "**Karanlığı delip geçen yıldız**"²⁷⁷ gibi, karanlık olan ülfet perdesini delip onun arkasındaki İlâhî icraatın harikuladeliklerini gözler önüne sermektedir.

C- Kibir

Kur'an'da tespit ettiğimiz tefekkür engellerinden biri de kibirdir. Kibir, lugatte; kendini başkalarından üstün tutma, azamet, büyüklük taslama, yüksekten bakma²⁷⁸ gibi manalara gelmektedir.

İnsan fitratının Allah'a açılan manevî marifet ve tefekkür pencerelerini kapatan ve büyük manevî zararlara sebebiyet veren kibir, insanın şiddetle kaçınması gereken çirkin bir haslettir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu hususa Cenab-ı Hakkın Hz. Musa'ya olan bir hitabını ifade eden şu ayet-i kerime ile dikkat çekmektedir: "**Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mu'cizeleri**

274- Mülk, 30

275- Kasas, 71-72

276- Vâkıa, 68-69

277- Târik, 3

278- Firuzabadî, Kamus, II, 175

görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."²⁷⁹

Ayet-i kerimede geçen "ayetlerden uzaklaştırma" manası kibirlenenlerin semavat ve arzın yaratılışı hususunda ibret ve tefekkürle bakmaktan engellenmeleri manasınadır.²⁸⁰ Çünkü kibirlenenlerin kalbi öyle mühürlenecek ki gerek yaratılıştta, gerek kitabta tekvinî veya teşriî ayetlerin ifade ettiği izzet ve saadeti göremeyeceklerdir.²⁸¹ Bu izzet ve saadeti görememe cezasının sebebi de kalplerindeki kibir olmuştur. Ayette geçen "ayetler" den maksad ise; hem gözler önüne serilen kâinat kitabında, hem de peygamberlere indirilmiş olan ilâhî kitaplarda yer alan ayetlerdir.²⁸²

Gerek enfüs ve âfâkta ve gerekse Kur'an'da görülen ilmî i'cazda gösterilen mu'cizeler, kibirlenenler tarafından görüldüğü halde bu ayetler ve kâinattaki yaratılış mu'cizeleri karşısında tefekkür etmeyerek iman etmemektedirler. Demek ki kibir öyle bir suç ve cinayettir ki onun cezası İlâhî tefekkürden mahrum kalmak gibi büyük bir cezadır.

D- Taklid

Taklid, delil olmaksızın bir sözü kabul etmektir.²⁸³ Başkasını taklid edene **mukallid** denir. Esasa ilişkin gerçeklerde taklid, çoğu zaman mühim bir şahsiyet zaafidir ve gerçeğe ulaşmaya büyük bir engeldir.²⁸⁴ Kur'an-ı Kerim körü körüne taklidi reddeder. Mesela; şu ayet-i kerime bu noktada şiddetli bir ikazda bulunmaktadır; "**Onlara(müşriklere) 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiği zaman, ' hayır, biz atalarımızı ne üzere bulduysak ona uyarız' dediler. Ya ataları bir şeyi anlamamış ve doğruyu da bulamamış idiysele?"**²⁸⁵

279- A'raf, 146

280- Kurtubî, el- Cami', VII, 180

281- Elmalılı, Hak Dini, IV, 2280

282- Kutub, fi Zilal, III, 1371

283- Zeydan, Abdulkerim, el-Vecîz, İst. 1979 s.347; Şaban, Zekiyüddin, Usulu'l-Fıkh, Ter. İbrahim Kâfi Dönmez Ank. 1990, s.383

284- Eren, Gerçeği Arayış, s. 37

285- Bakara, 170

Bu ayet gösteriyor ki, icmalî veya tafsilî bir hak delile dayanmayan körü körüne taklid, Hak dinde yasaklanmıştır.²⁸⁶ Ayrıca kuru kuruya ecdatla iftihar etmek de hoş bir şey değildir. Zira " ataların salahı, evladın salahını istilzam etmez."²⁸⁷

İnsanın esas görevi taklid değil, tahkiktir. Delil ve hüccete, tefekkür ve araştırmaya dayalı olarak hak ve hakikata tabi olmaktır. Fakat mezkur ayette görüldüğü gibi, enfüs ve âfâkta Allah'ın varlığını ve birliğini ilan eden bu denli alamet ve işaret olmasına rağmen tahkik ve araştırmaya girmeden atalarının üzerinde bulduğu şeye tabi olmak, hak ve hakikata tabi olmaya tercih edilmektedir. Ve buna sebep olan ve tefekküre engel olan da işte bu körü körüne taklid olmaktadır.

Genelde büyüklerin hal ve hareketleri taklid edilebilir. Bu zaten fitrî bir hâdisedir. Bütün duygular gibi taklid de bir histir. Her hissi tatmin için Cenab-ı Hak o hisse uygun bir âlem yaratmıştır. Mesela; görme duyusu görünen alemle, kulak ses dünyasıyla, dil yiyecek ve içecek dünyasıyla tatmin olmaktadır. Taklid hissi de ancak Peygamberlerin, alimlerin ve manevî rehber-şahsiyetlerin tebaiyyetleriyle tatmin olabilecektir. Zira ayet-i kerimede "**Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre (bilenlere) sorunuz.**"²⁸⁸ denirken bilmeyen mukallidlere yapılması gereken şey bildirilmekte ve yol gösterilmektedir.

Cehennem ehlinin cehennemde "**Ey Rabbimiz, biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar.**"²⁸⁹ diyerek feryad edecek olmaları ise menfî manada körü körüne taklidin uhrevî ve dehşetli akîbetini bildirmektedir.

Halbuki onları tefekküre, incelemeye, delil ve hüccete dayalı gerçeğe uymaya başta peygamberler olmak üzere bütün semavî kitaplar, alim ve müridler davet etmişlerdir. Buna rağmen onlar kör bir taklid ve taassupla büyüklerine tabi olmuş, atalarının yolunun yanlışlığını düşünmemişler ve düşünmemelerine de tabiatıyla bu taklid sebep olmuştur.

286- Elmalılı, **Hak Dini**, I, 586

287- Elmalılı, a.g.e. VI, 4066

288- Nahl, 43

289- Ahzab, 67

Mukallidin mukabili, muhakkiktir. Muhakkik, manaya aşınadır. Her şeyin hakikatını, iç yüzünü araştırmaya çalışır. Dinin naslarının hikmetlerini araştırır. Neye, niçin inandığını bilir. Delillerini bilerek, hikmetlerini bularak hakka teslim olur.²⁹⁰

Sonuç itibarıyla diyebiliriz ki, Kur'an ayetlerine bakıldığı zaman, insanları araştırmaya ve incelemeye davet ettiği görülür. Gerek enfüste ve gerek afakta Allah(cc) 'ın varlığına ve birliğine deliller sıralanır. Kuranda sıralanan bu deliller tahkik ve araştırmayı emretmektedir. İnsanları körü körüne taklitten kurtarıp inceleme ve araştırma sonucu meydana gelen tahkiki bir inanca sahip olmaya teşvik etmektedir. Sırf taklidin ise, tahkiki imanın oluşmasına engel olduğu görülmektedir.

E- Cehalet

Tefekküre engel olan unsurlardan biri de cehalettir. Cehalet, lügat kitaplarında ilmin zıddı olarak tarif edilir.²⁹¹

İzutsu cehaleti, semantik gelişimi içinde şöyle tahlil eder:

Olayların içine nüfuz edememeyi, sathî düşünmeyi, basit ve isabetsiz hüküm vermeyi netice vermekle, cehl, ilmin nakîzi haline gelmiştir. İslam'ın getirdiği ve hak bilgisinin zıddı demek olduğu için, İslam öncesi devre bütün bu özellikleriyle cahiliyye denilmiştir. Şu halde cehl, vahiy ve kitap bilgisinin zıddıdır. Vahiy bilgisi ise, gerçek bilgi olup, tecrübeye dayanan ve herkesin görüp bildiği müşahede ve tecrübe ettiği bilgiyi de reddetmez.²⁹²

Kur'an-ı Kerim genellikle “**cehalet**” kelimesini dinî bakımdan sathî görüşlülük, basit hüküm manasında kullanır. Kur'an'daki dinî manada cehl, insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilahî iradeyi anlayamamasıdır. Allah(cc)'ın ayetleri olan kâinat varlıklarını Allah(cc)'ın ayetleri olarak görememesidir. Bu husustaki yetersizliğidir. Böyle bir kimse için tabiat varlıkları, sadece tabiat varlıklarıdır. Herhangi bir şeyin sembolü değildir. Kur'an'a göre ise Allah, ayetleri açık bir şekilde -beyyinat, açık

290- Eren, *Gerçeği Arayış*, s.39

291- İbn Manzur, *Lisanu'l- Arab*, V, 129; Firuzabadî, *el- Kamus*, III, 517

292- Geniş bilgi için Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Ter. Süleyman Ateş, Ank. ts. s.192-198

işaretler- şeklinde gönderdiği için cehalet, çok açık olan dinî gerçeği bile hatta ilahî vahyin en kolay tarafını anlayamamak demektir.²⁹³

Kur'an-ı Kerim de bu istikamette şöyle buyrulur: **“Hal böyleyken öyle insanlar vardır ki hiçbir bilgiye, hiçbir delile ve hiçbir aydınlatıcı kitaba dayanmaksızın Allah(cc) hakkında tartışır durur.”**²⁹⁴

Diğer bir ayet-i kerimede ise: **“ Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, tamamen gafildirler.”**²⁹⁵

Halbuki Kur'an kâinattaki varlıklar üzerinde tefekkürü teşvik etmekte ve ondan ilahî iradeye intikali emretmektedir. Dağların diziliş ve yeryüzüne birer direk olarak dikilişinden yağmurun belli bir ölçü dahilinde inişine kadar kâinatta olup biten her icraat ve faaliyetin insanlığa tefekkür materyali olarak takdim edilmesi Kur'an'ın mesajları arasındadır.

Bu itibarla cehalet, insan için yalnız etrafındaki varlıkları yüzeyden bilmek, onların derinine inememek anlamına değildir. İnsanın kendi kendini görememesi manasına da gelir. Kendini bilemeyen, kendi kapasitesinin sınırını da göremeyen ve bu yüzden kendi insanlık sınırları dışına çıkamayan kimse de cahildir. Bu görüş açısından kâfirlerin Allah(cc) 'a karşı davranışlarını anlatmak için sınırı aşmak manasındaki “tuğyan” ve “bağy” kelimeleri, cehl'in müşahhas ifadeleri olarak kullanılır.²⁹⁶

Kur'an-ı Kerim cehaletin tefekkür engellerinden biri olduğunu şu ayetiyle de işaret ve ifade etmektedir: **“Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölülerde onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşularına getirse idik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat onların çoğu bunu bilmezler.”**²⁹⁷

Ayet-i kerimede görüldüğü gibi cehalet, sanki kâinattaki varlıklar hak ve hakikati anlamaya kâfi değilmiş gibi ayrıca meleklerin indirilmesi ölülerin kendileriyle konuşması gibi mu'cizeler istenmektedir. Halbuki kâinattaki her bir varlık ustasını

293- Izutsu, Kur'anda Allah ve İnsan, s. 201

294- Hac, 3, 8; Lokman, 20

295- Rum, 7

296- Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 201-202

297- En'am, 111

gösteren birer sanat abidesi ve mucize eseridir. Fakat bütün bunların anlaşılmasına engel olan unsurun cehalet olduğu anlaşılmaktadır.

Kısacası, cehalet engeline takılanlar zahirden hakikate geçme imkânını bulamamakta ve olayların yüzeyine takılıp kalmaktadırlar. Dolayısıyla zahirden hakikate geçiş ancak cehalet perdesini yırtıp tefekkür ameliyesini gerçekleştirmekle mümkün olmaktadır. İnsanın hem dış dünyada görünen varlık aleminin verdiği mesajları kavraması ve hem de bu alemi yaratıp kendisinin tefekkürüne sunan Allah(cc)'a karşı vazifesini idrak etmesi ancak tefekkürle mümkün olmaktadır. Aksi takdirde 'zihni körlük' manasını taşıyan cehalet²⁹⁸ insan için gerek enfüsî ve gerekse âfakî alemde tefekkür etmeye engel olmaya devam edecektir.

VII-KUR'AN'DA TEFEKKÜR METODU

Metod kelimesi (mêthode), dilimize Fransızcadan geçmiştir. Türkçede; usul, yol, yöntem ve tarz gibi anlamlara gelmektedir.

Bu anlamlardan hareketle metod; “ulaşılacak istenilen hedefe en emin ve kestirme yollardan varmak için önceden bilerek ve şuurlu bir şekilde planlanmış ve programlanmış yoldur”, denilebilir.²⁹⁹

Kur'an'ın tefekkür metodu denilince, Kur'an-ı Kerim'de gerek enfüsî ve gerekse âfakî alanlarda insanın tefekkürüne sunulan eşya ve hâdiselerin sunulmuş tarzı ve gayesi anlaşılmalıdır. Kur'an tefekkürünün en büyük hedef ve gayesi insanlığın hidayete ermesi olması itibarıyla bu yönde kullanılacak kendine has metodların olması gerekmektedir. Methodsuz bir şekilde hedefe varmak imkânsız denecek kadar zordur. Nitekim metodun önemini açıklama açısından şu söz fevkalade manidardır: “Vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzündür.” Yani hedef ve gayemize ulaşamayışımız ve bu yönde başarısız oluşumuz methodsuzluğumuzun sonucudur.

Herhangi bir gayenin gerçekleşmesinde metod bu kadar önem arz edince, her halde insanlığın yaratılış gayesini idrak ederek hidayete ermesi gibi en büyük bir hedefi

²⁹⁸. Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 202

²⁹⁹. Pazarlı, Osman, Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metodlar, İst. 1967, s. 4

gözetleyen Kur'an'ın da tefekkür bahsinde kendine mahsus bir metoda sahip olması kaçınılmazdır.

Kur'an'ın tefekküre dair metodlarını şöyle sıralamamız mümkündür:

A-Tefekkürde Şüphenin Vasıta Olarak Kullanılması

Kur'an-ı Kerim insanların sahip olduğu nimetleri sıralayarak ellerinden alınması durumunda karşılaştıkları perişanlıklarını dile getirir ve şöyle der: **“Şayet Allah, işitme ve görme kabiliyetinizi alıp, anlamanızı sağlayan kalbinizi mühürlerse Allah'tan başka hangi ilah onu size geri getirebilir.”**³⁰⁰

Bu husustaki diğer bazı ayet-i kerimelerden bir kaç şöyledir:

“Suyunuz çekilirse, söyleyin bakalım size kim bir akar su getirebilir.”³⁰¹

“(Resulüm!) Deki: Hiç düşündünüz mü, eğer Allah üzerinizde geceyi ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka size bir ışık getirecek ilah kimdir? Hâlâ dinlemeyecek misiniz?”³⁰²

“De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah üzerinizde gündüzü ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek ilah kimdir? Hâla görmeyecek misiniz?”³⁰³

Görüldüğü gibi Kur'an muhataplarına sorular yönelterek içinde bulunulan durum hakkında tefekküre bir yol açmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in bu ifadeleri kullanmasındaki maksat, insanların sahip oldukları nimetler karşısındaki uyanıklığını, monotonluktan kurtarıp şüpheyi düşürerek tefekkür etmelerini temin etmektir.

Kur'an'ın bu tarz şüpheyi tefekkürde vasıta olarak kullanması sofistlerin bir neticeye ulaşmayan tutarsız şüpheciliğinden farklıdır. Kur'an şüpheyi, gerçeği bulmaya ve benimsenen düşüncenin doğru veya yanlış olduğunu araştırıp ortaya koymaya yönelik bir vasıta olarak kullanır. Dolayısıyla Kur'an'ın şüphecilik anlayışı sistemli ve sonuca götürücü bir şüphecilik anlayışıdır.

300- En'am, 46

301- Mülk, 30

302- Kasas, 71

303- Kasas, 72

B-Kainattaki Eşya ve Hadiselerin Sebebini Araştırmak

Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde tefekkür için kullandığı metodlardan biri de kainatta eşya ve hadiselerin kendi kendine olmadığı ve bir Yaratıcı tarafından yaratıldığını ifade eden metoddur. Nitekim bu konudaki bir ayet-i kerimede şöyle denilir: “ (Önceden yokken sonradan yaratıldıkları açık bir şekilde bilindiği halde) onları yaratan bir Yaratıcı olmaksızın mı yaratıldılar?”³⁰⁴

Kur'an'ın “insanlığı hidayete erdirme” esas maksadı yanında, insanların tecrübe ve çalışmalarıyla elde edebilecekleri bu bilgileri vermek, pek önemli olmayan bir konu haline gelmektedir. Esas maksat ise tevhiddir. Kâinattaki nizam da tevhidin delilidir. Kur'an bu nizam fikrini ve kâinattaki varlıkların, Yaratıcının tasarrufunda bulunduğu fikrini zihinlere yerleştirmek için; insanların onları niçin düşünmeleri gerektiğini, nasıl düşüneceklerini, hangi hususlarda düşünmek gerektiğini anlatmak üzere doğru tefekkür yollarını göstermek istemiştir.

Kur'an, tefekkür için kâinattaki eşya ve hadiselerden bahsederken öyle bir üslup ve ifade kullanır ki, esas maksadı olan Yaratıcıya delalet ve insanı hidayete erdirme yönünden açık olduğu halde, o şeyin gerçek mahiyeti bakımından mücmel ve müteşabih bırakmakta, gerçek mahiyetini bildirmek, teferruat kabilinden sayıldığından, insanların kendi buldukları seviyelere göre anlamalarına imkân verilmektedir. Mesela; güneşi, yeri, göğü ve kudret, ilim ve iradeyi izhar eden kâinattaki bu nizamın yüce Yaratıcıya delâletini sık sık gözler önüne serer ve tefekkürümüzü bu yönde yoğunlaştırır. Yani eşyaya Yaratıcı adına bakmayı emreder.³⁰⁵

Denilebilir ki, Kur'an söz konusu ayette olduğu gibi daha birçok ayette, insanı kâinattaki bütün eşya ve hâdiselerin sebebini araştırmaya ve Yaratıcısı adına tefekkür etmeye teşvik etmiştir. Bu itibarla Kur'an'ın kullandığı diğer bir metodun da sebeplilik ilkesi olduğu görülmektedir.

---

304. Tur, 33

305. Bkz. Yıldırım, Suat, Kur'an İlimlerine Giriş, s. 203

C-Gayelilik Metodu

Bir şeyin niçin yapıldığını gösteren ve hiçbir şeyin gayesiz meydana gelebileceğini anlatan gayelilik metodu, Kur'an'ın tefekkür sisteminde yer alan ve Kur'an'ın kullandığı önemli bir metod olarak görülmektedir.

Birçok ayet-i kerimede yer, gök ve hayatın boşuna yaratılmadığı³⁰⁶ ifade edilirken, yılların sayısını ve hesabını bilmemiz için Güneş'in bir ışık Ay'ın bir nur olarak yaratıldığı ve ona menziller takdir edenin Allah olduğu ve bunların boşuna değil, bir hikmete (gayeye) göre yaratıldığı³⁰⁷ çok tekrarlanan hususlardır.

Kur'an'da çok tekrarlanan bu çeşit ayetlerle, varlıkların yaratılış gayesine işaret edilirken, gecenin istirahatı, gündüzün de geçimi sağlamak için yaratıldıklarına; insanların hayatına elverişli olması maksadıyla yeryüzünün düz bir şekilde döşenip yayıldığına ve dünyada yaşayan canlıların sarsılmaması için yer kürede dağların dikildiğine; gözün görmek, kulağın işitmek ve kalbin de anlamak için insanlara verildiğine dikkat çekilmiştir.³⁰⁸

Bu ve benzeri ayet-i kerimeler kâinat ve içindekilerin bir gaye için yaratıldığını ifade etmekte ve Kur'an insanların tefekkürü için bu metodu kullanmaktadır. Kur'an bu metoda büyük önem vermiştir. Bundan dolayı, insandan, yeryüzünden, göklerden, hayvanlar ve bitkiler aleminden bahsederken bunlarda bulunan gaye ve hikmet noktasından hareket ederek insan aklını varlıkları bu yönden düşünmeye ve bu sayede Allah'ın varlığına ulaşmaya sevk etmiştir.³⁰⁹ Yani Kur'an eşyanın "nasıl" olduğundan ziyade "niçin" yaratıldığının üzerinde durmakta ve eşyaya kendileri için değil, yaratıcıları adına bakma metodu üzerinde yürümektedir.

306- İbrahim, 9; Hicr, 85; Nahl, 3; Rum, 8; Ahkâf, 3

307- Yunus, 5-6; İsrâ, 12; Yâsin, 33, 43

308- En'am, 95, 97; Yunus, 67; Ra'd, 4; İbrahim, 34; Nahl, 78-79; Tâhâ, 50-54; Mü'minun, 78-80; Neml, 86-88; Kasas, 73

309- Yavuz, Yusuf Şevki, Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür, s. 92

D-Gözlem Metodu

Kur'an-ı Kerimin insan tefekkürüne vasıta olması açısından kullandığı metodlardan biri de gözlem metodudur.

Tefekkürde akli hakem kabul eden Kur'an, İslam inancının gerçek delillerini insan zihnine kolaylıkla kavratılabilmek maksadıyla düşünmede, aklın müşahededen yararlanmasını istemiş ve gözlem metodunun kullanılmasına büyük bir yer vermiştir.³¹⁰

Kur'an, insanların eğitilmesinde fitri yolu tercih etmesinden dolayı geçmiş milletlerin sonlarına ibret nazarıyla bakılmasını temin etmek için insanın yeryüzünde dolaşmasını, gezmesini ve gezip gördüğü olaylardan ve mekânlardan ders alarak tefekküre malzeme hazırlamasını istemiştir.³¹¹

Netice olarak diyebiliriz ki, Kur'an insanların ruhunu, fikrini, duygularını, hayalini doyuran ve kolaylıkla düşünmesini sağlayan her metodu kullanarak düşünmeyi engelleyen her türlü unsuru ortadan kaldırmıştır. Böylece Kur'an basit ve insan yaratılışına uygun bir tefekkür sistemi kurmuştur.

VIII- TEFEKKÜR SINIRLARI

İnsan bütün özellikleriyle mahluk olduğu gibi akli da mahluktur. Her mahluk ise mahduttur, sınırlıdır. İnsanın beyni sınırlı olduğu gibi, düşüncesi de mahduttur. Kişinin eli şu uçsuz-bucaksız aleml tutup çevirmekten ne kadar aciz ise, bütün duyularla birlikte akıl da onun yaratıcısını hakkıyla bilmekten en az o kadar acizdir. Henüz kendi mahiyetini bilemeyen aklın, Allah(cc)'ı anlamaya tamamıyla kalkışması en azından haddi tecavüzdür.

Ancak şurası unutulmamalıdır ki anlamak başka, inanmak başkadır. İnanmak bir kalp meselesidir. Duyular ve akıl sonsuzu kavrayamaz ama kalp sonsuza inanabilir ve sonsuzu sonsuz derecede sevebilir.

310- Yavuz, a.g.e. s. 93

311- Âl-i İmran, 138; En'am, 11; Nahl, 38; Neml, 69; Rum, 42; Fatır, 44; Ğafir, 21, 82; Muhammed, 10

Sonsuz ve mutlak varlık olan Cenab-ı Hâkk'ı kavramaya çalışmak, deryayı bardağa doldurmaya çalışmak gibi beyhude bir gayrettir.³¹²

Ayet-i kerimede Allah Teâla insanları kendisini zikretmeye teşvik ederken, tefekkür hususunda Zât'ını değil, göklerin ve yerin hallerini tefekküre teşvik etmiştir: **“Onlar ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah(cc)’ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin tefekkür ederler..”** ³¹³ Bu ayet doğrultusunda Hz. Peygamber de; **“Yaratılmışlar üzerinde tefekkür edin. Yaratanın Zât'ı üzerinde tefekkür etmeyin.”**³¹⁴ buyurmak suretiyle tefekkürün sınırlarını açıkça belirlemiş ve Allah(cc)'ın Zat'ını tefekkür etmeme hususunda ikazda bulunmuştur.

Çünkü Allah, düşündüğümüz ve alıştığımız bütün bilinenlerin dışındadır. Hiçbir şeye benzemez. O yaratıcıdır, yaratıklarına benzemez, yaratıkları da O'na benzemez ve O'nun cinsinden değildir. Dünya ölçüleriyle, dünya birim ve boyutlarıyla O'nu tanımamız mümkün değildir. Eğer kendimizi bu yöne zorlarsak, yani dünya ölçüleriyle O'nu yani Allah'ı tanımaya çalışırsak hep hata ederiz. Tıpkı eski insanlar gibi daha güçlüye, daha parlağa, daha yükseğe, daha güzele inandırmak gibi, ateşe tapanlara, güneşe tapanlara, dağa tapanlara benzeriz.³¹⁵

İtikad noktasında meydana gelmesi muhtemel bu tehlikeli inhiraf ve sapmalardan dolayıdır ki, insanların tefekkür nazarları kâinat kitabındaki sayfalara çevrilmektedir.

Kur'an, insanın bakışlarını dış dünyaya, insanlara, hayvanlar alemine, bitkiler topluluğuna, yeryüzünün şekline çevirerek dağların, nehirlerin, gökyüzündeki güneş, ay ve diğer yıldızların düzen, gaye ve sebeplerini araştırmasını sağlamaya çalışmıştır. Böylece Kur'an, insanın aklına istikamet vererek dolaşacağı alanların sınırını çizmiş, tefekküre nereden başlayacağını ve hangi vasıtaları kullanacağını bildirmiştir. Kur'an, sadece bununla kalmamış, tespit edilen bu noktalardan giderek görevini yerine getirecek

312- Bkz. Başar, Alaaddin, "Aklım Almıyor", Zafer Dergisi , sayı; 267, Mart, 1999, s. 20-21

313- Al-i İmran, 191

314- el-Aclunî, Keşfu'l-Hafa, I,311

315- Kaya, Faris, İlimlerden Allah'a, İst, 1995, s. 94

olan aklın, uyacağı doğru prensipleri de öğreterek³¹⁶ muhtemel fikrî ve itikadî sapmalardan korumuştur.

Allah'ı tefekkür etmeyi yasaklayan İslamî emrin hikmeti şudur ki; bilindiği gibi Allah madde değildir. Duyu organlarıyla idrak edilemez. Benzeri ve dengi bulunmadığı için kıyaslama yoluyla da tahmin ve tasavvur edilemez. Akılla da mahiyeti bilinemez. Burada bilinemezden maksat, Allah'ın zâtı, mahiyeti, hakikati ve kühüdür. Yani Allah nedir, onu bilemeyiz. Yoksa Allah'ın varlığı ve sıfatları bilinebilir. Bir şeyin varlığını bilmek başkadır, onun mahiyetini bilmek başkadır. Nitekim varlığı bilinen bazı şeylerin mahiyeti bilinmemektedir. Allah'ın varlığını bilmenin yolu ise O'nun fiil ve eserleri³¹⁷ olduğundan ayet-i kerime rahmet eserlerine bakmayı tavsiye etmektedir.³¹⁸

Bundan dolayı Allah(cc)'in Zatının bilinemeysi varlığının inkârını gerektirmez.³¹⁹ Çünkü Allah zihinde meydana gelebilecek her suretin üstündedir. Bu bakımdan O hiçbir şekilde kavranılamaz, ancak ayet ve alametle, eserleriyle tanınır. Allah müfekkerek / mütefekkerek ve malum değil, ancak maruftur. Bu bakımdan, Allah hakkında tefekkürde bulunulamayacağı gibi, tefekkür fiili Allah için de kullanılmaz. Yani Allah mütefekkerek değildir. Bu itibarla O'nun vahyi olan İslama da fikir denmez.³²⁰

Allah(cc)'in zatının mahiyeti, beşer tabiatının mahdut hudutları içine girmediği için, bilinemesini maddî misallerden de anlayabiliriz. Hayvanlar insanlarla münasebet halinde olan varlıklardır. Onlar sahiplerini tanırlar, fakat onların mahiyetlerini, ne düşündüklerini bilemezler.³²¹

Aslında hiçbir eser ustasının mahiyetini bilemez. Mobilya marangozu, elbise terzisi, soba ustası, hakkında herhangi bir fikir ve mütalaada bulunamaz ve onun mahiyeti hakkında tefekkürde bulunamaz. Çünkü Allah tefekkür edilenin dışında müteal bir varlıktır.

Büyük filozof Kant da tefekkürün sınırlarını çizerken Allahın tefekkür sınırları içine alınamayacağını şöyle ifade eder: “Kâinatın bir yaratıcısının olduğunu düşünmek

316- Kutub, Seyyid, *İslam Düşüncesi*, Ter. Akif Nuri, İst. 1976, s. 48

317- Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı*, Ank. ts, s. 108

318- Rum, 50

319- Sena, Cemil, *Tanrı Anlayışı*, İst. 1978, s. 606

320- Ünal, *Kavramlar*, s.394

321- Hatib, Abdülkerim, *Allah ve'l- İnsan Beyne'l- Felsefe ve'd-Din*, Beyrut, 1977, s. 97

hem kendi içinde çelişkili bir fikir olmadığı gibi tecrübî olarak da yanlış bir fikir değildir. Alemdeki nizâm ve ahenk onun bir nizama bağlı olarak yaratıldığını gösterir. Buna rağmen biz bu iddiaları ispatlayamayız. Çünkü Tanrı duyulur alemin dışındadır. Bu itibarla bizim için mümkün olan tecrübenin sınırları içine girmediğinden Tanrıyı tefekkür mümkün değildir.”³²²

İmkân aleminde olan bir varlığın Vacibu'l-Vücut hakkında düşünmesi ve onun mahiyetini kavrayabilmesi mümkün değildir. Çünkü bu husustaki bütün mülahazalar imkân aleminin mahdut ölçüleriyle olacaktır.

Mutasavvıflara göre de aklın alanı madde (kevn) alemidir. Şayet o Yaratan'a yönelecek olursa erir gider. Akıl kendisinin ne olduğunu bilemezken Yaratıcısını nasıl bilebilir? Onlara göre Allah'ı bilmek konusunda aklın ulaşacağı en son nokta hayret ve hayranlık içinde kalmaktır. Bu konuda aklın aciz olduğunu bilmek en yüksek idraktır.³²³ **"Onlar ilmen ihata edemedikleri ve henüz te'vili kendilerine gelmemiş şeyleri yalanladılar."**³²⁴ ayeti bir cihette bu hususa da ışık tutmaktadır. Çünkü akıl, hakikate hâkim olmadığı gibi dine de hâkim değildir. İnsan aklı mutlak hakikatı kapsamadığı için bütün ilahî kudret ve hakikatleri kendinden çıkarmaya kalkışırsa küstahlık etmiş olur.³²⁵ Akıl, mutlak doğrunun bütün sınırını çizemez.³²⁶ Fakat o, mutlak hakikatin muhalden ayrıldığı sınırı çizebilme gücüne sahiptir.³²⁷

Aklın bu temel vasfındandır ki ilahî teklife muhatap olmuş ve yaptıklarından sorumlu tutulmuştur. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'de insanların tefekkür sınırları tarif, tahdit ve tespit edilirken, Allah'ın zatına değil, O'nun rahmet eserlerine bakılması³²⁸ emredilerek yapılması gereken tefekkür ameliyesinin istikametli göstergesine dikkat çekilir. İnsanın duygu ve düşünceleri itibariyle sınırlı olması, üzerinde tefekkür edeceği hususların da sınırlı olmasını netice vermiştir.

322- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1987, s. 61

323- Yavuz, "Akıl" md., (DİA), II, 238

324- Yunus, 39

325- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *İslam Düşüncesinin Problemlerine Giriş*, Ank.1996, s. 44

326- Elmalılı, a.g.e. s. 45

327- Taylan, Necip, *Ana hatlarıyla İslam Felsefesi*, İst. 1983, s. 169

328- Rum, 50

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZİKREDİLEN ENFÜSÎ TEFEKKÜR ALANLARI

Subjektifin eşanlamlısı olarak kullanılan “**enfüsî**” kelimesi, Arapça “**nefs**” (kişi, ruh, süje) kelimesinin çoğulu olan “**enfüs**”e nisbet eki ilavesi ile elde edilmiş bir terim olup, “değeri ve geçerliliği kişiye bağlı olan, başkalarınca izlenip gözlenemeyen ruhî ve derunî durumlarla ilgili” ve “nefse, kendi hayatına, varlığına ve iç alemine ait, subjektif, objektifin zıddı” anlamlarına gelir.³²⁹

Enfüsî manadaki tefekkür insanın sadece manevî ve ruhî cephesine münhasır olmayıp aynı zamanda biyolojik yapısıyla da alakalıdır.

Enfüsî tefekkür alanının insan bizzat kendisi olduğu tariften vareste bir gerçektir. Bu itibarla onun iki yönü olan biyolojik ve psikolojik cepeleri enfüsî tefekkür alanını teşkil etmektedir.

Kâinatın sonsuz ihtişamı içinde bir nokta gibi duran, fakat özünde büyük sırlar taşıyan insan,³³⁰ üzerinde tefekkür edilmeye en layık tablolardan biridir. İnsan denilen varlık, yeryüzünde en acip bir varlıktır. Fakat insan kendi muhteşem varlığını ve bünyesindeki gizemli dünyayı, gafleti sebebiyle, gerektiği şekilde kavrayamamaktadır. O hem bedenî ve hem de ruhî yönüyle bir harika olduğu gibi aynı zamanda dış dünyası iç dünyasının derinliği itibariyle de apayrı bir harikadır. İnsan kendi varlığı üzerinde tefekkür ettiği zaman bu hususta kendisini hayret ve dehşet içinde bırakacak sırlarla karşılaşır.³³¹

İnsan cinsinin her ferdi başlı başına bir âlemdir. Bütün şekilleriyle asırlar boyu tekerrür etmeyen apayrı özellikleri aksettiren bir aynadır. Bir ferdin hemcinsleri arasında şekil ve suret bakımından, akıl ve idrak yönünden, ruh ve duygular açısından hiçbir benzeri yoktur. Kâinat bir ferdin hissinde yer eden şekliyle, bir diğerininkinde yer etmez. Bu ilâhî müzede milyonlarca- milyarlarca harikalar vardır. Her fert ayrı bir tiptir. Apayrı bir yaratılışı ve müstesna bir fitratı vardır.³³²

329- Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, IV, 233-234; Yurdagül, Metin, “Afaki” md., (DİA), İst. 1988, I, 397; “afâki” md., *Yeni Ansiklopedi*, I, 440

330- Nurbaki, Haluk, *İnsan Bilinmezi*, İst. 1997, s.15

331- Abdin, Muhammed b. Ebi'l-Yûsr, *el-İcaz fi Âyati'l-İ'caz*, Dınişk, ts. s. 333.

332- Kutub, fi *Zilal*, VI, 3380

Aklı başında olan bir insanın yapması gereken, kendisi tarihî eserlerin sergilendiği müzeye gidip onlar üzerinde derin tarihî tefekkürlere daldığı gibi, kâinat denilen bu muhteşem ilâhî müzede insan denilen ruhî ve bedenî yapısı itibarıyla ilâhî sanat harikası olan insan üzerinde -yani kendisi üzerinde- tefekkür etmek ve sanatın aynasında Sanatkârı temaşa etmektir. Kur'an-ı Kerim dikkatlerimizi bu noktaya çekmek için şöyle buyurmaktadır: "**Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ayetler vardır. Kendi varlıklarınızda (enfusikum) da vardır. Görmüyor musunuz (efela tubsirun)?**"³³³ Yani kalp gözüyle bakmıyor musunuz? Ta ki, Cenab-ı Hakkın kudretinin kemalini göresiniz ve bilesiniz.³³⁴

Demek ki, yeryüzüne ve insanın kendisine kalp gözüyle bakılmadığı zaman o bakış, bakış sayılmamaktadır.

Ayrıca bu ayet-i kerime şu gerçeği de ihtar etmektedir; yani nefislerinizin ilk yaratılışından itibaren bir halden diğer bir hale geçmesinde, onun içinde ve dışında görülen hayret verici fitrî özellikler, akılları şaşırtacak derecedeki harikulade yaratılışınızda ayetler/Allah'ın varlığına deliller vardır. Bunun için kalpleri ve kalplerde yerleşmiş bulunan aklî melekeleri hatırlamamız yeterlidir. Dillerin konuşması, harflerin çıkış yerleri, bunların terkip, tertip ve inceliklerindeki göz kamaştırıcı ayetler, bunların tedbirini görenin ve yaratanın hikmetine kesin delil teşkil eden apaçık alametlerdir. İşitme, görme, âzalarımız ve diğer organlarımız ile bunların yaratılış maksatlarını gerçekleştirmek için gösterdikleri faaliyetlerden herhangi birisi fonksiyonunu kaybedecek olursa acze düşülecek, gevşediği takdirde ise zillet baş gösterecektir. Aynı şekilde kemiklerimizi eğilip bükülmek için eklemler ile ayırıp düzenlenmesi de yine üzerinde derinlemesine tefekkür edilmesi gereken önemli bir husustur.³³⁵

Hayret edilecek bir husustur ki, bir yerde güzel nakış ve güzel bir yazıyı görüp de onu yazana hayran olan ve onu kalbinde büyüten bir insan, nefsinde ve başkalarında bütün akıllara durgunluk veren bu önemli harika şeyleri görüp bildiği halde bunların yapıcısı üzerinde düşünmez, O'nun azamet ve celâli onu hayret ve dehşet içinde

333- Zâriyat, 20-21

334- Kurtubî, *el-Cami'*, XVII, 28

335- en- Neseî, Ebu'l- Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medarikü't- Tenzil ve Hakaiku't- Te'vil*, Beyrut, ts. IV, 184

bırakmaz.³³⁶ Halbuki uygun olan tavır ise, sanatın karşısında hayranlığını izhar eden insanın en büyük sanatkâra da hayranlık duygularını izhar etmesidir.

İnsan denen şu varlık yeryüzünün en büyük harikasıdır. Ne var ki o tefekkür etmemesiyle kendi değerini unutmakta, kendi özünde gizli bulunan esrara vakıf olamamaktadır. Gönlü iman nimetinden gafil, yakîn nimetinden yoksun olunca hiç bir şeyi fark edememektedir. İnsanoğlu bedenî yapısı itibariyle bir harikadır. Bedeninin ihtiva ettiği hayret verici sırlar vardır. Ruhunda sakladığı gerçekler yönünden de bir harikadır. Kısacası hem dış görünüşü ve hem de iç dünyası itibariyle bir hârikadır. Çünkü o bütün kâinatın ana unsurunu, esrarını ve bilinmezliklerini temsil etmektedir.³³⁷

İnsan, hem ruhuyla hârikadır, hem cesediyle. İnsanın ahsen-i takvim üzere yaratıldığını düşünürken, her iki yönden de hârika olduğuna dikkat etmek gerekir. Meselâ, cesedimiz en antika bir sanat eseridir. Gelişen tıp ilmi, insan vücudunun mükemmelliğini gözler önüne sermektedir. Kan, ilk bakışta kırmızı bir sıvı görülürken, gerçekte o başlı başına bir alemdir. Onun tahliliyle, insanın pek çok özelliklerini okumak mümkündür. İnsanın dişi için üniversitede beş yıl okunmakta, ayrıca binlerce ilim adamı, dişi daha iyi anlamak için yoğun bir gayret göstermektedir. İnsanın bütün azaları aynı şekildedir.

Bedeniyle hârika olan insan, ruhî yönüyle apayrı bir harikadır. Bedene göz, kulak, el, ayak takan İlâhî kudret; ruha da his, merak, sevgi, korku gibi duygular takmıştır. Bu duyguları maddeye irca etmek mümkün değildir. Mesela; insanda sadece merak olmasaydı, ilimler ortaya çıkmazdı. Nitekim merak duygusu olmayan hayvanlar, yaratıldıkları günden bu güne, hiçbir ilmî keşif yapamamışlardır. Onların ilgi alanları, son derece sınırlıdır. Mesela, ot yiyen hayvanlar sadece yeşile ilgi duyarlar. Fakat insan, ayaklarıyla yerde gezerken akıl ve hayaliyle semalarda dolaşır. Ve belki de kâinat ve ötesini merak eder.³³⁸

Küçük âlem olan insanın bedeninde büyük âlem olan kâinatın numune ve benzerleri vardır.³³⁹ İnsan âlemin kâmil bir icmalî/özeti ya da hülasasıdır. Bütün varlık

336- Gazzalî, İhya, IV, 439

337- Kutub, fi Zilal, VI, 3379

338- Eren, Şadi, İnsan ve Eğitim, İst. 1996, s. 17-18

339- Kurtubî, el-Cami', VII, 28

aleminin gerçek ruhu, alemde tecelli etmiş olan ne varsa hepsini kendinde toplayan bir varlıktır. Kısacası bu düzeyde, insan alem-i sağırdır. (mikro-kosmoz)³⁴⁰

Adeta kâinatın küçük bir modeli olan ve bu sebeple de mikro-kosmoz/küçük kâinat denilen insanla makro-kosmoz/büyük kâinat denilen varlık arasında yakın benzerlikler bulunduğu dikkat çekenler olmuştur. Meselâ; Bazılarınca damarlarımızda cereyan eden kan, tıpkı yeryüzündeki nehirler ve derelere benzetilirken, vücudumuzdaki tüyler adeta bitki örtülerine teşbih edilmiştir.³⁴¹

Cismen küçük olan insan manevî yönüyle bir alemdir. Alemde var olanların bir numunesi insanda vardır. Ruhu ruhlar aleminden haber verirken, hafızası Levh-i Mahfuzdan, hayali misal aleminden haber vermektedir. Elementleri kâinattaki elementlerdendir. Vücudundaki tüyler yeryüzündeki ağaçlardan, kemikler yeryüzündeki taş ve kayalardan, bedeninde cereyan eden kan ve gözünden, kulağından, burnundan ve ağzından akan ayrı ayrı renk, tat ve kokudaki sular yeryüzündeki nehirlerden, çeşmelerden ve madenî sularından izler taşıması³⁴² itibariyle fevkalade dikkat çekmektedir. Bütün bunlarla beraber şu yönüyle de insanın kainatın küçük bir numunesi olduğu görülmektedir: İnsanın ana rahminde geçirdiği gelişme safhaları ile kainatın yaratılış safhaları birbiri ile paralellik arz etmektedir. Mesela; yumurta hücresinin sperm tarafından döllenişi ile bir insanın ana rahmindeki hayatı başlamış olmaktadır. “Doğum öncesi hayat” olarak adlandırılan bu hayat devresi zigot, morula, blastula, gastrula, embriyo ve fötüs olmak üzere altı safhaya ayrılmaktadır.³⁴³ Küçük kainat olan insan yaratılış safhası itibariyle altı devre geçirdiği gibi, büyük insan olan kainat da yaratılış itibariyle Kur'an-ı Kerimde “**O, yeri ve gökleri altı günde yarattığı**”³⁴⁴ buyurduğu üzere altı devrede teşekkül etmiştir. Böylece yukarıda belirtildiği gibi her ikisinin de yaratılış safhaları altı devrede olmaktadır.

İnsanın işitmesi, görmesi, duyması, koku alması vs. bütün bunlar ibret verici olaylardır. Bunlar kör bir tesadüfün eseri olamaz. Hatta insanın unutmaması, hatırlaması,

340- İzutsu, Toshihiko, **İbn Arabi'nin Füsüs'undaki Anahtar Kavramlar** Ter. Ahmet Yüksel Özemre, İst. 1998, s. 310

341- Keklik, **Felsefenin İlkeleri**, s. 89

342- Eren, **İnsan ve Eğitim**, s. 10-11

343- Dayıoğlu, Bahri, **Yaratılış Mucizesi**, İst. 1986, s. 59

344- A'raf, 54; Yunus, 3; Hud, 7; Furkan, 59; Secde, 4; Nûn, 38; Hadid, 4

sevinci ve kederi, bilmesi ve bilmemesi, sevgisi ve nefret etmesi gibi bütün fiilleri esrarlı hayret verici hallerdir. Bütün bunlarda Allah'ın varlığına deliller vardır.³⁴⁵

Bu konunun önemine binaen Peygamberimiz şöyle buyurur: “Hz. İbrahim'in suhufunda bildirildiğine göre, akıllı olan kimse zamanını şu hususlara tahsis ettiğinde zarar etmez;

- 1- Rabbine dua ettiğinde
- 2- Nefsini muhasebeye çektiğinde
- 3- Allah'ın sanatını tefekkür ettiğinde
- 4- Yiyecek ve içeceğine vakit ayırdığında.”³⁴⁶

Dolayısıyla enfüsî tefekkür insan vücudunda mevcut olan maddî- manevî, akfî ve ruhî bütün kuvvelere şamildir. İnsan vücudunda mevcut olan harikulade vaziyetler başka varlıkların hiçbirinde yoktur. Bunda ise akıl sahipleri için ibretler, alametler ve deliller vardır. İsteyen bunlardan dersler alabilir ve yaratıcısına istidlalde bulunabilir.³⁴⁷

Yaratılış hâdisesini bir bütün olarak ele alan Kur'an, yer, gök, bitki, ve hayvanların özellikle de insanın yaratılışına temas etmektedir. İnsan kendisinde bulunan özellikleri itibarıyla, diğerlerinden ayrıcalık göstermekte ve Kur'an'da onun hayat sahnesine çıkışı ile ilgili iki tarz yaratma görülmektedir.

1-Normal, tabiî şartların dışında, su, toprak, çamur gibi maddelerin bazı merhalelerden geçtikten sonra, kendisine ruh üflenerek yeryüzünde varedilmesi.

2-Yaratılış tamamlanmış bir erkek ve dişinin birleşmesiyle "nutfe" nin ana rahminde "alaka" ve "mudga" gibi merhalelerden geçtikten sonra yeryüzünde varedilmesi.³⁴⁸

Enfüsî tefekkür alanının odak noktasını teşkil eden insanın her iki yaratılış safhalarını tefekkür boyutlarıyla tafsilatıyla Kur'an'ın ışığında izah etmeye çalışacağız.

³⁴⁵- Aydın, Mehmet, *Müsbet İlim ve Allah*, İst. ts. s. 53

³⁴⁶- İbn Receb, Zeynüddin Ebu'l - Ferec Abdurrahman b. Şihabuddin el- Bağdadî, *Camiu'l- Ulûm ve'l- Hikem*, Beyrut, 1995, I, 291,(Tah. Şuayb el- Arnavut- İbrahim Bacis)

³⁴⁷- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbabu'n-Nüzûl*, Konya, 1978, XI, 245,

³⁴⁸- Erdem, Mustafa, *İlk İnsan Hz. Adem*, Ank. 1994, s. 114.

I- İlk İnsan Hz. Adem'in (Topraktan) Yaratılışı

Kur'an-ı Kerimin ilmî i'cazlarından biri de insanın topraktan yaratılması gerçeği³⁴⁹ olup, üzerinde tefekkür edilecek önemli hususlardan biridir.

Kur'an-ı Kerim bu konuya dikkatimizi şöyle çekmektedir: **“Sizi topraktan yaratması, Onun (varlığının) delillerindedir. Sonra siz, (her tarafa) yayılan insanlar oldunuz.”**³⁵⁰

Başka bir ayet-i kerimede ise **“İnsanın çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yaratıldığı”**³⁵¹ ifade edilir. Pek çok müfessir bu ayette geçen **“insan”** ın Hz. Adem olduğunu ifade etmiştir.³⁵² Bazıları ise her insanın olduğunu söylemiştir. İnsanın süzme çamurdan, yani balçığın özünden yaratıldığını bildiren ayetler, insan bedeninin toprakta yetişen ya da toprağın bileşiminde bulunan çeşitli organik veya inorganik maddelerden oluştuğuna, toprakta yetişen besinlerin özümlemesi yoluyla bu unsurların sürekli olarak canlı hücrelere dönüştüğüne işaret etmektedir. Böylesi bir vücuda bunca imkânları ve sistemleri lutfeden Allah(cc)'a şükretme gereğini hatırlatmaktadır. Mü'minin, 12 ve 14. Ayetlerde geçen mazi sigaları, bu yaratılış başından kıyamete kadar devam ettiğinden, muzari (geniş zaman) anlamı taşımaktadırlar.³⁵³

Üzerinde büyük bir ciddiyetle durulması ve tefekkür edilmesi gereken can alıcı nokta şu olsa gerektir ki: Toprak ölü ve katı bir şeydir. Ama insan ondan yaratılmıştır. Bu fevkalade hayret verici mu'cize, kudret elinin bir delilidir. Ayrıca insanlarla içinde yaşadıkları toprak arasında yakın bir bağlantının varlığına işaret edilmektedir.

Gerçekten de katı ve değersiz toprak şeklinden, yüce bir kıymeti haiz canlı ve hayattar insan şekline intikal akıllara durgunluk verecek bir intikaldir. Bu öyle bir değişimdir ki Allah'ın sanatı karşısında insanı tefekküre sevk eder, vicdanı harekete

349- Kırcı, Celal, **Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler**, İst. 1985, s. 195

350- Rum, 20

351- Mü'minin, 12

352- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Câmi'u'l -Beyan an Te'vili Ayi'l - Kur'an**, Beyrut, 1995, XI,11; Kurtubî, **el-Cami'**, XII, 12; eş-Şevkanî, Muhammed b. Ali Muhammed, **Fethu'l-Kadir**, Beyrut, ts. III, 476

353 -Bkz. Yıldırım, Suat, **Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, İst. 1998, s. 341

getirir, kalbi ise, bu muhteşem değişimi yapan ustaya karşı hamd ve tesbih ile coşturur.³⁵⁴

Kur'an-ı Kerim Hz. Adem'in yaratılış safhalarını anlatırken "toprak"³⁵⁵, "çamur" (tin)³⁵⁶, "yapışkan cıvık çamur"(tînin lâzib)³⁵⁷, "değişken cıvık çamur"(hamein mesnun)³⁵⁸, "çamurdan süzölmüş öz" (sülaletin min tîn)³⁵⁹, "kuru çamur"(salsal)³⁶⁰ ve "şekillenmiş kuru çamur" (salsalin ke'l - fahhar)³⁶¹ ifadelerini kullanmak suretiyle dikkatlerimizi bu hikmetli ve tedricî ilahî icraata çevirir. Ve Allah bu tedricî icraatıyla sanki kâinattaki tedricî tekâmül kanununa riayete bizi teşvik etmektedir.

Görüldüğü gibi, insanın yaratılmasında su ve toprak en mühim unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuru topraktan tutunuz da, onun su ile yoğrulup en cıvık halinden, ateşte pişirilmiş hale gelinceye kadar ki durumu, insanın kendiliğinden var olmuş bir kadîm, bir anda yaratılmış basit bir mahluk da olmadığına işaret etmektedir. O, yaratılışının başlangıcında devir devir, tavır tavır yaratılmış, ilahî kimya laboratuvarında nice kudret süzgecinden süzölüp terbiye edile edile, birtakım evsaf ve hususiyetler kazanan insanın fizikî bünyesi meydana gelmiş³⁶² ve ruh gibi lâtif bir cevherle teçhiz edilerek ahsen-i takvim sırrına mazhar olmuş, ulvi bir vaziyet kazanmıştır.

Kur'an-ı Kerim, kuru toprağın nasıl insan haline geldiği ve Allah'ın bunu nasıl yaptığı konularında bilgi vermemektedir. Mutlak olarak insanın, Allah tarafından yaratıldığı ve yaratma işleminde toprağın kullanıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca toprağın ne kadar süre içinde yukarıda belirtilen merhalelerden geçtiği hususuna da temas edilmemiştir.³⁶³ Yani toprak, çamur, yapışkan çamur vs. gibi yaratılış

354- Kutub, fi Zilal, V, 2763

355- Bkz. Al-i İmran, 59; Kehf, 37; Hac, 5; Rum, 20; Fatır, 11; Mümin, 67

356- En'am, 2; A'raf, 12; İsrâ, 61; Secde, 7; Sâd, 71, 76

357- Saffat, 11

358- Hicr, 26, 33

359- Müminun, 12

360- Hicr, 26, 33

361- Rahman, 14

362- Cerrahoğlu, İsmail, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesi", A.Ü.İ.F. Dergisi, Cilt. 20, s. 87, Ank. 1975

363- Hz. Adem'le ilgili geniş bilgi için bkz. Erdem, Mustafa, a.g.e. s. 116

safhalarının ne kadar süre devam ettiği belirtilmemiştir. Sadece insanın yaratılışının bu merhalelerden geçtiğinin ifade edilmesiyle yetinilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in bu ifadelerine göre ilk insan topraktan ve onun değişik merhalelerde kazandığı türlevlerinden yaratılmıştır. Bu merhalelerin biri de çamurdur. Fakat bu çamur, bilinen elementlerden müteşekkil olan yapısını nasıl değiştirmiş, ilk organik hayat şekline nasıl ulaşmış ve daha sonra da gelişerek insanî hayat durumuna nasıl varmıştır? İşte bu nokta bir sırdır ve bu sırrı, hiçbir beşer de çözmüş değildir. Tekâmül nazariyesini kabul etsek dahi, ilk hücrede hayat fenomeninin nasıl başladığını bilmek mümkün değildir. Bu nokta hala bir sır olarak gizliliğini devam ettirmektedir.³⁶⁴

Kur'an-ı Kerim'in asıl gayesi zihinleri teferruata daldırıp boğdurmaktan ziyade; zihinleri topraktan insanı yaratma gibi harikulade bir ilâhî icraata sevk etmek ve onun üzerinde zihni tefekkürü odaklaştırmaya yönelik olduğu için belirtilen safhaların süresi hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Ayrıca bu husus gaybî bir mesele olduğu için, Kur'an'ın çizdiği hudut dışında detaya girmek makul olmadığı gibi gerek de yoktur.

Ayet-i kerimede bilhassa "salsal" (kuru çamur) şekliyle ifadesi onun arz'dan bir tabiat eseri olarak zuhurunun mümkün olmayacağını tam bir açıklıkla ile anlatmak içindir. Öyle ya tam-takır kuru bir çamurun tabiatı, hayata ne kadar zıttır. Tabiata kalsa bunda insan veya hayvan şöyle dursun, bir ot bitmek imkânı bile yoktur. Fakat bundan insanın yaratıldığı muhakkaktır. Bu ise doğrudan doğruya Allah Teâlanın kudretine, ilim ve hikmetine en açık bir delildir.³⁶⁵

Hız. Adem'in yaratılışında cereyan eden durumu beyan için nazil olan ayetlerin bazısında topraktan ve bazısında kokmuş balçıktan "hame-i mesnun" ve bazısında kuru çamurdan yaratıldığını beyan eden ayetler arasında herhangi bir tenakuz yoktur. Çünkü önce toprak, sonra yoğrulmuş bulaşık çamur ve daha sonra kurumuş çamur hallerine tahavvül etmekle Hız. Adem'in sureti meydana geldiğinden her ayet ayrı bir zamanda vaki olan halleri beyan ettiği cihetle ayetler arasında herhangi bir çelişki yoktur.³⁶⁶

364- Kutub, fi Zilal, IV, 2138

365- Elmalılı, Hak Dini, V, 3058

366- Vehbi, Mehmet, Ahkâm-ı Kur'aniye, İst. 1971, s. 75

Her hususta olduğu gibi Allah'ın insanı topraktan yaratması hususunda da insanı hayretten hayranlığa vardiyan bir gerçek vardır. O da şudur:

Toprakla insan arasında nasıl bir mesafenin olduğu dikkate değer bir husustur. O kuru ve şuuruz toprak yığını nerede, o kompleks bir yaratılışa sahip, çalışan ve hareket eden, etkileyen ve etkilenen, ayağıyla toprağa bastığı halde kalbiyle semalarda kanat ırpan, dűřüncesiyle fizik ve fizik ötesi alemlerde dolaşan insan denilen řu üstün varlık nerede?³⁶⁷ Bu, dehşetli, akıl almaz, kavranılmaz, derinliği ve boyutları ölçülmez bir inkılapdır.³⁶⁸ Bu müthiş inkılaba paralel olarak gübreden gülü yaratan, geceden gündüzü çıkararak Allah'ın topraktan da insanı yaratması akıldan uzak görülecek bir husus değildir.

İşte insanın sanatıyla Allah'ın sanatı arasındaki fark kendisini burada göstermektedir. Zira insan topraktan çanak-çömlek yaparken Allah topraktan insan yaratmakta ve meyveli ağaçlara hayat vermektedir.

Şüphesiz, insanın yaratılışının çok değişik safhaları vardır. Bu safhalardan ilki, yaratılışın başlaması, çamur safhasıdır.³⁶⁹ Bu hususta bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: "**De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah(cc) ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah(cc) bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah(cc) her şeye kadirdir.**"³⁷⁰

Bu ayet-i kerime aslında insanı ilmen araştırmaya, tetkikat ve tahkikata davet etmektedir. Zira insanın ilk yaratılışın nasıl olduğunu görmesi mümkün değildir. Fakat ilim gözüyle bu hususta malumat sahibi olması mümkündür. Diğer bir ayette ise, "**And olsun biz insanı çamurdan (süzölüp çıkarılmış) bir özden yarattık.**"³⁷¹ Aynı konuyla ilgili diğer bazı ayetlerde de şöyle buyrulur; "**Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel (kıyamet günü) vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.**"³⁷² "**Şüphesiz biz kendilerini**

367- Kutub, fi Zilal, IV, 2409

368- Kutub, a.g.e., a.y.

369- el- Bâr, M. Ali, Kur'an-ı Kerim ve Tıbbı Göre İnsanın yaratılışı, Ter. Abdülvehhab Öztürk, Ank. 1996, s. 7

370- Ankebut, 20

371- Mûminun, 12

372- En'am, 2

cıvık bir çamurdan yarattık."³⁷³ "Hatırla o vakti ki Rabbin meleklere, 'Ben, demişti; kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan bir insan yaratacağım'..."³⁷⁴

Hicr, 26 ve 33. ayetlerinde geçen "hame" kelimesi "kokuşmuş siyah çamur" manasınadır. "mesnun" da "bozulmuş" manasınadır.³⁷⁵

Ayette geçen mezkur manaya paralel olarak modern ilimde de hayatın başlangıcının kokuşmuş çamurdan, yani kötü kokulu gazların çıktığı bataklık çamurundan gelişmiş olduğu söylenmektedir. Bu gazlar Metan, Hidrojen Sülfür (H₂S) ve Amonyak (Ammonia) gazlarıdır. Londra'da bulunan Tabiat Tarihi Müzesi salonlarında büyük bir resim görülür. Bu resimde amonyak asidine dönüşmek üzere bu gazların kokuşmuş çamurdan nasıl bir araya geldiğini, sonra da protein haline gelebilmek için ne gibi değişiklikler geçirdiğini gösterir ki, proteinlerin en önemlisi, hayatın sırrını izah eden nükleik asittir.³⁷⁶

Öte yandan bazı müfessirler, bu konudaki bazı ayetlere dayanarak, topraktan yaratılmanın herbir insan için de geçerli olduğu görüşünü ortaya koymuşlardır. Mesela; Razi, insanın yaratılışının netice itibariyle toprağa dayandığını ifade ederek şöyle bir değerlendirmede bulunur:

İnsanın yaratılışı, meni ve hayız kanındandır.* Bu ikisi de ana- babanın aldığı gıdalardan oluşur. Gıdalar da ya hayvanî veya nebatîdir. Hayvanî gıdalar da, netice

373- Saffat, 11

374- Hicr, 28

375- el- Maverdî, Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, en- Nüketü ve'l- Uyûn (Tefsiru'l-maverdî), Beyrut, 1992, III, 157-158

376- el- Bâr, İnsanın Yaratılışı, s. 8

*- Razi'nin bu görüşüne katılmamız mümkün görülmemektedir. Çünkü, gerek bu yöndeki hadis-i şeriflerin izahına ve gerekse bu günkü tıbbî ve ilmî verilere göre, insanın yaratılışının sperm ile yumurta hücrelerinin birleşmesi sonucu olduğu sabittir. Bu husustaki hadis-i şerif ise şöyledir: Ümmü Seleme (ra) den rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (sav) şöyle söylemiştir: Ümmü Süleym (ra), Hz. Peygamber(sav)'e giderek, rıtyasında erkeğin gördüğü şeyi gören kadının durumunu O'na sordu. Resul-i Ekrem(sav): "Evet. Kadın su (meni) gördüğü zaman gusletsin." buyurdu. Bunun üzerine ben (soru sahibi Ümmü Süleym'e): Sen kadınları rezil ettin kadın ihtilam olur mu? Dedim. Peygamber (sav) (bana): "Elin topraklansın. Kadının suyu yoksa hangi sebeple çocuğu kendisine benzer?" buyurdu. (Müslim, Hayz, 7; İbn-i Mace, Taharet, 107) Dikkat edilirse hadisin son kısmında çocuğun anasına benzemesinin nedeni olarak onun menisi gösteriliyor. Dolayısıyla insanın yaratılışının meni ve hayız kanından olmadığı görülmektedir.

itibariyle bitkilere dayanır. Bitkiler ise, sudan ve topraktan oluşur. Binaenaleyh "**Biz sizi topraktan yarattık**" ifadesi bu görüşü teyit etmektedir.³⁷⁷

Razî'nin bu açıklaması Hz. Adem'in yaratılışı için değil, ondan sonraki insanların topraktan yaratılışı ile ilgilidir. Zira ilk insan topraktan yaratılmış ve yine topraktan yaratılmaya devam etmektedir. İnsan varlığını meydana getiren maddeler ile onun hayatiyetini devam ettiren gıdaların kaynağı toprak olduğundan insan vücudu tahlil edilmek suretiyle insanın aslı olan Hz. Adem'in topraktan yaratılmış olduğu da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.³⁷⁸

Yakın zamanlara kadar bu Kur'an ayetlerinin ifade ettiği yüksek mana insanlarca anlaşılabilmiş değildi. Şu kadar var ki, insanın topraktan yaratılışı, ceninin oluştuğu kadın ve erkek nutfesinin bir gıda ameliyesinin sonucu olduğu, bu gıdanın da aslının topraktan meydana geldiği söylenmekle iktifa edilmişti.³⁷⁹ Fakat bugün modern ilimler ispat etmiştir ki, insan vücudu belli başlı elementlerden meydana gelmiştir. Karbon, oksijen, hidrojen, fosfor, kükürt, azot, kalsiyum, magnezyum, demir manganez, bakır, iyot, flor, kobalt, zink, silisyum ve alüminyum gibi elementler vücudu oluşturan unsurlardır. Toprağı yapan unsurlar da yine bunlardır. Her ne kadar bunların oranları insandan insana, topraktan toprağa değişse de, ihtiva ettikleri element muhtevaları aynıdır.³⁸⁰

Netice itibariyle diyebiliriz ki, gerek toprakta bulunan elementlerin insan bünyesinde bulunması ve gerekse netice itibariyle insanın yediği gıdaların topraktan olması yönüyle her hal-ü kârda insanın topraktan yaratıldığı kaçınılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insanın toprak gibi kesif ve hayatsız bir varlıktan yaratılması Cenab- ı Hakkın iradesiyle tahakkuk etmektedir. Ve bu durumun O'nun varlık delillerinden biri olduğu aşikârdır.

Böylece ilk insan Hz. Adem'in doğrudan, daha sonraki insanların da dolaylı olarak topraktan yaratıldığını arzettikten sonra, şimdi de insanın yaratılmasının ana

377- Razi, XVI, 265

378- Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerimde Fen Bilimleri*, İst. 1989, s. 250

379- Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'an*, İst. 1987, s. 301

380- Ateş, Süleyman, *İslama İtirazlar ve Kur'an-ı Kerimden Cevaplar*, Ank. 1966, s. 250

rahminde belli safhalardan geçtiği gerçeğini yine Kur'an'ın ışığında görmeye çalışacağız.

II- ANA RAHMİ VE İNSANIN ANA RAHMİNDEKİ YARATILIŞ SAFHALARI

A-Ana Rahmi ve Üç Karanlık

Cenin ana rahmindeki yaratılışını izahtan önce Kur'an'ın dikkatlerimize sunduğu ana rahmi hakkında yine Kur'an ayetleri ışığında izahta bulunacağız.

Rahim, kadının döllenmiş yumurtasının içinde büyüyüp gelişeceği, sırasıyla nutfe, alaka, mudğa, kemik ve nihayet cenin şekline geleceği, sonunda da tam bir insan şeklinde dışarı çıkacağı en sağlam yerdir.³⁸¹

Rahim, adalelerden yapılmış sağlam bir duvara sahip, içi boş bir organdır. Armut şeklindedir. Ergin bir kadında uzunluğu sekiz, eni beş, yüksekliği de iki buçuk cm. dir. Yine ergin bir kadında hacmi iki mm. den fazla değildir. Ama hamileliğin sonunda genişler ve yedi bin mm. (70 cm.)' ye kadar çıkar. Yani normal hacminden üç bin defa daha çok büyümüş olur. Hamilelik dışında rahmin ağırlığı elli gr.'dan pek fazla değildir. Sonunda ise bin grama kadar çıkar. Hatta daha da artar. İçindeki çocuk, yerine göre beş bin gr. (5 kg.) kadar olabilir. Bu ise rahim muhteiyatının yüz kat artması demektir.

İnsan vücudunda en çabuk büyüyen, bu kadar hızlı gelişme kabiliyeti gösteren başka organ yoktur. Rahimde kanser yapan habis urlar bile bu kadar çabuk büyüyemez. Habis urun büyümesi nerede; rahmin güvenli bir gaye için bu kadar temiz bir şekilde büyümesi nerede! Gerçekten kanser öldürürken, rahim sağlıklı bir insan meydana getirmektedir.³⁸²

Kur'an-ı Kerim'in insanın yaratılış safhalarının geliştiği mekân olan rahmi dikkat nazarlarımıza sunmasının önem ve hikmeti bu günkü ilmî verilerin ışığında daha iyi anlaşılmakta ve üzerinde ibret ve tefekkürle durulmasının gereği ortaya çıkmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ana rahminin öneminin belirtilmesi açısından şöyle denilir:

381- el-Bâr, *İnsanın Yaratılışı*, s. 24

382- el-Bar, a. g. e. s. 27

“Sizi hakir bir sudan yaratmadık mı? O’nu belli bir süreye kadar yerleştirdik.”³⁸³

“Andolsun biz insanı, çamurdan(süzülüp çıkarılmış bir özden) yarattık. Sonra onu bir karargâhta nutfe haline getirdik.”³⁸⁴

“Sizi dileyeceğimiz belli bir vakte kadar rahimlerde durduruyoruz.”³⁸⁵

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde görüldüğü gibi, rahim, üzerinde düşünülmesi gereken önemli tefekkür levhalarından biridir.

İnsanın hiçbir uzvuna verilmeyen bir kıymet rahme verilmiştir. Hatta o kadar önemli olmalarına rağmen, kalb, beyin ve ciğer gibi organlara bile bu kadar değer verilmemiştir. Rahme böylesine önem verilmiş olması, insan tohumunun tarlası olmasından ileri gelmektedir. İnsan tohumu orada büyür, gelişir. Gıdasını oradan alır, bütün tehlikelerden orada korunur. Tohum büyüyüp filizlendiği zaman da açılarak meyvesini dünyaya gönderir. Hem de hiç sıkmadan, üzmeden. Çünkü Cenab-ı Hak artık onun dünyaya gelmesini istemiştir. Bu büzülmeler ve sancılar kesik kesik ve aşağıya yönelik olduğu için cenine zarar vermez. Üstelik rahim ağzını genişlettiği için çocuğun rahatlıkla doğmasını sağlar.³⁸⁶

Demek ki, rahme verilen değer insana verilen değerden dolaydır. Nitekim, “şerefü’l-mekân bi’l-mekîn” yani, “mekâna atfedilen şeref ve kıymet, o mekânda oturandan dolaydır.” ifadesi bu gerçeği açıklamaktadır. Çelik kasalara verilen değer içindeki altından, beşiğe verilen değer içindeki bebekten, dünyanın kazandığı önem de üzerinde taşıdığı ve ahsen-i takvimde yaratılan insandan dolaydır.

Kur’an’ın insanın fizikî yaratılışına zemin ve mekan teşkil eden ana rahminin önemini tefekkürümüze sunduğunu yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur’an’ın ana rahmiyle alakalı olarak dikkat nazarlarımıza takdim ettiği diğer önemli bir husus ise yaratılışın ana rahminde üç karanlık içinde olması hususudur.

Kur’an-ı Kerim’in bugünkü embriyoloji ilminin izahlarıyla paralellik arz eden ayet-i kerimesi şöyledir: “...Sizi de annelerinizin karınlarında üç katlı karanlık

383- Mürselât, 20-22

384- Mü’minun, 12-13

385- Hac, 5

386- el-Bâr, İnsanın Yaratılışı, s. 27

içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor. İşte bu yaratıcı, Rabbinizdir. Mülk O'nundur. O'ndan başka İlah yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da (O'na kulluktan) çevriliyorsunuz?" ³⁸⁷

Ayet-i kerimede geçen bu "**üç karanlık**" ifade hakkında birçok görüşler ileri sürülmüştür. Fakat bu görüşlerin büyük bir kısmı bu üç karanlığın batın karanlığı, plasenta karanlığı, rahim karanlığı olduğu yönündedir.³⁸⁸

Bazı müfessirler bu ayeti tefsir ederken: "üç karanlık; karın, rahim ve eş karanlığıdır." diyorlar. Bu mana aslında doğrudur. Çünkü karın cidarı karanlıktır. Bundan sonra rahim cidarı, ondan sonra da cenini saran eş zarının karanlığı gelir. Böyle olmakla beraber ayet, karın içinde ceninin yaratıldığı yerde, üç karanlıktan bahsetmektedir. Burası da rahim demektir. Demek ki, üç karanlık bizzat rahim içindedir. Cenini saran zarları iyice tetkik edersek üç tane olduğunu görürüz.

1-Amniyon zarı (cenin tam bunun içindedir.)

2-Koriyon zarı (eş)

3- Düşen eş

Bu mezkur zarların her birisi kendine verilen cenini koruma ve onun hayatına hizmet etme noktasındaki görevlerini tam bir titizlikle ifa etmektedirler. Her birinin kendine göre hayatî fayda ve fonksiyonları vardır.³⁸⁹

Amniyon zarı ile koriyon zarını bir kabul eden görüşler de vardır. Onlara göre de bu üç karanlık:

1- Amniyon ve koriyon zarı

2- Rahim duvarı

3- Karın duvarıdır.

Cenin bu üç tabakadan meydana gelen bir koruyucu ortam içerisinde gelişmesini sürdürmektedir.

³⁸⁷- Zümer, 6

³⁸⁸- Nisaburî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, Beyrut, 1994, III, 571; Taberî, XII, 233-234; Zemahşerî, III, 388; Neseî, IV, 51; Şevkanî, IV, 450; Elmalılı, VI, 4117; Ali, Muhammed Sami Muhammed, *el- İ'cazu'l- İlmî fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, Dimeşk, 1995, s. 122

³⁸⁹- Bkz. el- Bâr, *İnsanın Yaratılışı*, s. 161-165

İşte bu ayetlerin ifade ettikleri gibi üç karanlık içinde bütün validelerin rahimlerinde insanların suretlerini ayrı ayrı, mizanlı, imtiyazlı, zinetli ve intizamlı olarak, hem şaşırmadan, yanlış yapmadan, karıştırmadan, basit bir maddeden açmak ve yaratmak ... vahdaniyetin en kuvvetli bir delilidir.³⁹⁰

Razî'nin bildirdiğine göre; üç karanlık tabirinin ana karnı, rahimi ve rahimdeki çocuk kesesi olduğu söylendiği gibi, babanın sulbü, ananın rahimi ve karnı olabileceğini söyleyenler de vardır. ³⁹¹ ifade ederken Kurtubî³⁹² de aynı istikamette görüş belirtir.

Bu konuda Seyyid Kutub da şu değerlendirmede bulunur: "Bu karanlıktan maksat, cenini bürüyen kesenin karanlığı, bu kesenin zarfı olan rahimin karanlığı ve rahimin karargâhı olan batnın karanlığıdır. Allah'ın kudret eli, küçücük spermi türlü merhalelerden geçirerek insan yapıyor. Allah'ın nazarı bu yaratığı, başlangıcından itibaren gözetliyor. Ona büyüme kudreti veriyor ve nihayet yaratıcısının takdiri üzere, beşeriyetin adımlarına ayak uydurarak hedefine doğru yürüme kudreti veriyor.

Bu kısa süreli, uzak mesafeli geziyi incelemek, sözü geçen değişme ve gelişmeleri iyice düşünmek ve o karanlık içindeki hayret verici seyahatinde bu zayıf spermin seyrini tanzim eden şu garip özellikleri düşünmek, insan ilminin ve kudretinin çok ötesinde bir iştir. Bütün bunlar insanın basiretini açıp, yoktan var edici yaratıcının kudret elini görmeye sevk edecek mahiyettedir."³⁹³

M. Bucaille'ya göre de bu üç planın; karın cidarı, bizzat döl yatağı /rahim ve üçüncü olarak da fötusu saran kılıflar (plasenta, zarlar ve amniyotik sıvı) olduğunu söyledikten sonra asıl kanaatını belirtmek üzere: "Ayet hakkında burada yapılan yorumun, anatomik yönden itiraz edilebilecek bir yanı yoktur. Ancak Kur'an metnindeki üç türlü karanlıktan maksadın bunlar olup olmadığına tereddüt etmekteyim." ³⁹⁴ diyerek Kur'an'ın daha geniş manaları ihtiva eden, fakat henüz beşer ilminin ihata edemediği noktaların da olabileceğine işaret etmektedir.

390- Yakut, Ahmet, *İnsan Denen Mu'cize*, İst. 1996, s. 82-83

391- Razi, *Mefatih*, XXVI, 245

392- Kurtubî, *el-Cami'*, XV, 153

393- Kutub, *fi Zilal*, V, 3039-40

394- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 302. dipnot. 1

Haluk Nurbaki ise; bugünkü pozitif ve tıbbî verilerin ışığında söz konusu karanlıkları izah ederken farklı bir yorum getirmekte ve şöyle demektedir:

“Görüldüğü gibi ayetin bu bölümü insanın anne karnında teşekkülü için üç farklı karanlık fazdan geçtiğini dile getirmektedir. 15 asır önce, hatta yüzyıl öncesine kadar insanın anne karnında yalnızca rahim içinde yani bir karanlık bölgede geçtiği sanılırdı.

Anne karnındaki üç karanlık bölge biyolojik olarak şöyledir.

a-Birinci Karanlık Bölge: Yumurta hücresinin Fallop kanalları (Salfenks) lerce döllendikten sonra geçirdiği ilk merhaledir. Döllenmiş yumurta hücresi yani bedensel hayatın başlangıcı bu birinci karanlık bölgede sürer. Bu işlemin anne karnında en sakin yer olan bu kanalda sürmesi ilahî iradenin tercihidir. Ayrıca burada, anne ve babadan gelen genetik kartları aynı uygun şartlar altında birleşmekte ve dünyaya gelecek insanın ilk bedensel çizgileri burada tespit edilmektedir. Ayet-i kerimenin verdiği manaya uygun olarak ilk şeklimiz işte bu karanlık bölgede doğmaktadır.

b- İkinci Karanlık Bölge: Döllenmiş yumurta, rahimin bir orman örtüsünü andıran ikinci karanlık bölgesine, rahim içi derisi üzerine gelir. Orada uygun bir yere yerleşir ve yapışır. Bu nokta anne tarafından müstakbel bebeğe besin tüneli haline getirilir. Döllenmiş yumurta burada ilk bölünmelerini yapar. Bu ilk bölünmeler fevkalade önemlidir. Zira tüm organların ilk şekilleri embriyonun bu ilk çağında ikinci karanlık bölgede teşekkül eder.

Gerçekten döllenmiş yumurta yaratılışın ilk safhasını ve rahimdeki bu ilk bölünmeler de yaratılışın ikinci safhasını teşkil eder. Birinci karanlık bölgede genetik hâdiselerin en zorlusu istidat uyumları doğmuş, ikinci karanlık bölgede ise çeşitli organlara ait ilk temel yapılar yaratılmıştır.

c- Üçüncü Karanlık Bölge: Cenin etrafında içi özel bir sıvı ile dolu yeni bir kese teşekkül eder ve sonra bu kese içinde üçüncü karanlık mekânda sıra ile organlarımız ve sistemlerimiz gelişir. Böylece farklı zaman çizgileri içinde insan anne karnında farklı üç mekân gelişimini sürdürür. Dıştan görünüşte bu karanlık mekânların farkları yoktur sanılır. Halbuki bu mekânların birbirinden farklı olduğu ilmen tespit edilmiştir.

Hiçbir biyoloji gerçeğinin bilinmediği bir zamanda bu ayetin, insanın anne karnındaki hayatına ait bir hikâyeyi vermesi gerçekten Kur'an'ın bir azametidir.”³⁹⁵

Bu zarlar ancak çok hassas yapılan ameliyatlar ile anlaşılmalıdır. Göz ile bakıldığında aynı şeymiş sanılır. Sırasıyla ışık, ısı ve su geçirmeyen bu üç tabakadan meydana gelen sağlam ve emniyetli muhafaza içinde cenin rahat ve emin bir şekilde gelişmesini sürdürür.³⁹⁶

İşte Allah'ın kudreti, bu küçücük hücreyi bu karanlıklar içinde çoğaltır, geliştirir, insan şekline sokar ve sonra ona düşünce ve hareket kabiliyeti, duyma, işitme, görme ve koku alma vs. yetenekleri vererek şu aydınlık, varlık ve imtihan dünyasına gönderir.

Dikkat edilirse, bütün aydınlık dünyalar karanlık dehlizlerin akabinde meydana gelmektedir. İnsan denilen harika varlık da Kur'anda “**üç karanlık**” olarak tarif edilen karanlık bir dünyadan şu aydınlık varlık alemine doğmaktadır. Güneş gecenin karanlığından geçerek doğmaktadır. Çatlayan ve filiz hayatına dönüşen tohum ve çekirdekler toprağın karanlık bağrından çıkmaktadır. Maddî aydınlıklar bu maddî karanlıkların bağrından çıktığı gibi manevî aydınlıklar da manevî küfür ve dalalet karanlığının akabinde meydana gelmektedir. Kur'an ve Peygamberimiz (sav) ‘ın getirdiği İslamın nuru Mekke'nin o şirk ve cehalet karanlığının karanlık ufkunda doğmuştur. Nitekim cennetin aydın saraylarına varmak da ancak kabrin karanlık tüneline geçmekle mümkün olmaktadır.

B-İnsanın Ana Rahmindeki Yaratılış Safhaları

İnsan ana rahminde belirli yaratılış safhalarından geçirilerek yaratılışı tamamlandıktan sonra dünyaya gelmektedir. İnsanın ana rahmindeki geçirdiği bu yaratılış safhaları fevkalade düşündürücü ve ibret vericidir.

Kur'an-ı Kerim insanın ana rahminde geçirdiği safhaları bir ayeti kerimede şöyle ifade etmektedir: “**Sonra onu (insanı) sağlam bir karargahta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı bir**

³⁹⁵- Bkz. Nurbaki, Haluk, Kur'an-ı Kerimden Ayetler ve İlmî Gerçekler, Ank. 1988, s. 104-108

³⁹⁶- Asımgil, Sevim, İnsanın Varoluş Serüveni, İst. 1996, s. 69

çiğnem et haline soktuk; bu bir çiğnem eti kemiklere çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik. Yaratanların en güzeli olan Allah(cc) pek yücedir."³⁹⁷

Gerçekten insanın kendi yaratılışı üzerinde derin derin düşünmesi gerekir. Çünkü bunda akıllara durgunluk verecek, insanın kalbini imanla dolduracak nice ibretler vardır. Böyle bir düşünce sayesinde insan İlahî nurlara kavuşur. Bir damla suyu insan şekline getiren yaratıcıyı ve kudretini görür. Bu hakir suyu çeşitli merhalelerden geçirerek insan olarak dünyaya getirdiği gibi, dünyadan sonra da onu âhirette tekrar diriltecektir.³⁹⁸

İnsanın yaratılışında binlerce muhtemel şekillendirmenin içerisinde nev'i şahsına münhasır bir şekillendirme varsa, bu ancak mutlak bir kudret ve iradenin eseri olabilir. Kur'an-ı Kerim insanın yaratılışını belli bir şekle tahsisini tabiat, tesadüf ve sebeplerin aciz elinden kurtarıp, mutlak bir Kudret ve İradenin eline teslim etmek için nazarları insanın yaratılışından Yaratanına çevirmek maksadıyla şöyle buyurur; "**Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. Ondan başka İlah yoktur. O mutlak güç ve hikmet sahibidir.**"³⁹⁹

Bir taraftan tâ Hz. Adem'in yaratılışına nev'î benzerliği ve bütün alemin yaratılışına kadar mertebe mertebe cinsî benzerliği ifade eden sûretler ve birbirine benzeyen keyfiyet ve külliyetleri, diğer taraftan şahsî taayyün ve ferdî temayüzü ifade eden ve bir ikincisi bulunmayan hususî sûret keyfiyetleri ve cüz'iyesi nazarlarınızdan gizli olan protoplazmada her an devirden devire, tavırdan tavıra sürekli değişim içinde artan bir yaratılış ile sizin gıyabınızda yaratıp size veriyor.⁴⁰⁰

Dikkat edilirse, ayet-i kerimede insanların ana rahmindeki teşekkülü ve safha safha yaratılışının Allah'ın izin ve iradesiyle olduğu ifade edilmektedir. Çünkü insanların ana rahminde kendi iradeleriyle yaratılış safhalarına müdahale etmeleri söz konusu olamaz. Öyleyse her insanın sahip olduğu maddî, manevî, bedenî ve ruhî bütün şekillenmesi onun dışında kendisine hükmeden bir iradeyle olabilir. Yoksa ana rahmi

397- Mü'minun, 13-14

398- el- Bâr, **İnsanın Yaratılışı**, s. 40

399- Al-i İmran, 6

400- Elmalılı, **Hak Dini**, II, 1028

gibi daracık bir mekânda kendisine takılan maddî ve manevî duygu ve cihazların kendisine takıldığından haberi bile olmayan bir insanın bu icraatları yapması düşünülemez.

Yukarıda geçen insanın yaratılış safhalarıyla ilgili ayet-i kerimeleri bu günkü ilmî izahların ışığında açıklamaya çalışacağız. İnsanın ana rahminde geçirdiği safhalar ise nutfе, alaka, mudğa vs. gibi hususlardır.

1-Nutfe

İnsanın fizikî yaratılışının başlangıcını teşkil eden bu safhayla ilgili olarak özellikle şu iki ayeti zikretmek gerekir. Tefekkür makamında ayette buyruluyor ki:

“Şimdi düşünsenize o akıttığınız meniye ! O’nu yaratıp insan haline getiren siz misiniz, yoksa Biz miyiz?”⁴⁰¹

Başka bir ayette ise şöyle denilmektedir: **“ Onun (insanın) aslı atılan bir meni damlası değil miydi? Sonra ana rahmine tutunan yapışkan bir hücre (alaka) oldu da, Rabbi onu yaratıp düzenledi. ”⁴⁰²**

Lügatte nutfe, azar azar akmak, sızmak ve damlamak manalarına gelen (N-T-F) kökünden müştak bir isimdir. Az yada çok suya- çoğunlukla az suya- nutfe adı verilmektedir. Kovanın içindeki su boşaltıldıktan sonra dibinde kalan yaşlık derecesindeki az suya da nutfe denilir. Berrak su, damla, meni, nutfeyi ifade etmek için kullanılan tabirlerdir.⁴⁰³

Nutfeden bahseden ayetler tetkik edilince iki hususun göze çarptığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, ayetlerin ifade tarzlarından anlaşıldığına göre, meni ile nutfe aynı değildir. Meni; nutfeyi içinde taşıyan erkek ve dişinin salgıladıkları sıvıya verilen genel bir isimdir. Nutfe ise, erkeğin menisinin ihtiva ettiği milyonlarca canlı hücreler (sperm) den her birine verilen (özel) bir isimdir.⁴⁰⁴

401- Vâkıa, 58-59

402- Kıyâme, 37-38

403- İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, IX, 335; İbn Esir, Mecduddin, en-Nihaye fi Garibi'l- Hadis, Beyrut, ts, V, 74.,; el-İsfehânî, Müfredat, s. 496

404- el- Bâr, İnsanın Yaratılışı, s.110

Bugün biliyoruz ki insan tohumu olan nutfe tamamen meni demek değildir. Meniden bir cüz olan ve bir meni içinde çokca bulunabilen ve bezr-i menevî denilen bir hüceyre⁴⁰⁵ olması hususundaki izahlar Kur'an'ın bütün zamanlara ve o zamanda yaşayan insanların anlayışına uygun ezeli bir ilahi hitap olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Şu halde diyebiliriz ki , ayette "**meni**" ve "**main mehin**" ⁴⁰⁶ olarak zikredilen şeylerle nutfe birbirinin aynı değildir. Nutfe meninin içerisinde bulunan sperm hücreciğinin ismi, meni de, hem spermayı meydana getiren, hem de onun canlılığını muhafaza eden ve onu içerisinde taşıyan sıvının adıdır.⁴⁰⁷

Yaratılış konusunda insanların rolü ana rahmine bir damlanın atılmasından öteye geçmez. Bundan sonra erkeğin de, kadının da işi biter. Artık kudret eli çalışmaya başlar. Bu değersiz damlayı geliştirir.⁴⁰⁸

Hazneye bırakılan milyonlarca sperm, rahim ve döl yatağı borusunu adeta balık gibi yüzerek geçer ve henüz atılmış olan ovumun etrafını sarar. Gözümüze göre ufak, fakat spermilere göre hayli uzun olan bu mesafeyi (15-18 cm) milyonlarca spermden ancak 2000-2500 kadarı yaklaşık altı saatlik bir süre içinde kat edebilir. Bu yolculuk, gerçek ve heyecanlı bir yarış manzarası arz eder. Büyük bir hırsla ovuma doğru yol alan spermelerden ancak bir tanesi yarışı kazanacaktır. Programlanmış bir uzay aracı gibi hedefini şaşırmadan bulan ve ovumun etrafını saran spermelerden ilk önce ulaşanı dişi yumurta hücrecini dölleyebilir. Onun ardından gelenler için hücre duvarı artık kapalıdır. Ovumu dölleyen sperm içeri girerek erir ve taşıdığı genetik maddeler ovumla birleşir.⁴⁰⁹

Seyyid Kutub nutfeden insanın yaratılışına kadar geçirilen hârika safhaları düşündürücü bir üslupla şöyle ifade eder: "Atılan bir damla. Hızla fırlayan. İnsan bünyesinin kan, ter, tükürük gibi birçok ifrazatından bir ifraz. Ama bu bir süre sonra Allah(cc) 'ın tedbiriyle bir başka kadere hazırlanmaktadır. İşte bir baksanıza nedir o şimdi? Evet işte o bir insan şu anda. Ve bu insan erkek yahut dişi. Nasıl? Nasıl

---

405- Elmalılı, **Hak Dini**, II,1127

406- Secde, 13

407- Duman, M. Zeki, **Kur'an-ı Kerim ve Tıbbı göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hâdisesi**, İzmir, 1990, s. 11

408- Kutub, **fi Zilal**, VI, 3467

409- Özyazıcı, Alparslan, **Hücreden İnsana**, İst. 1979, s. 10

gerçekleşti? Şayet oluş şekli görülmemiş olsa insanın hayalinden dahi geçmeyecek olan bu harika nasıl meydana geldi? Ve daha önce nerede idi o insan denilen son derece girift ve kompleks varlık? O tohum, akıtılan o damlanın hangi noktasına gizlenmişti? Damlanın değil onun milyonlarca hücrelerinden hangi birisinin içine gizlenmişti? Etiyle, kanıyla, derisiyle, kemiğiyle, saçıyla, tırnağıyla, yüz çizgisiyle, parmak iziyle, yaratılışıyla, istidat ve kabiliyetiyle nerede gizlenmişti? Bir damla meninin içinde milyonlarca benzeri gibi yüzen, ancak mikroskobun altında görülebilen bu hücrenin neresine saklanmıştı? Hele hele o küçük canlıda erkeklik ve dişilik hassaları nerede bulunuyordu? Neticede nasıl oldu da bu ana karnındaki yavruya o hususiyetler şekil ve biçim verdi?"⁴¹⁰

Yukarıda sıralanan soruların en makul ve en isabetli cevapları, bütün bahsedilen sistemin ilim ve iradesiyle hükmeden bir Zat'ın varlığına ve tasarrufuna bağlanmasıyla mümkündür. Aksi takdirde binlerce imkânsız kabul etme mecburiyeti doğar ki, bunu kabul etmeye hiçbir aklın yanaşacağına ihtimal verilmez.

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerimde sperm ile yumurta hücresinin birleşmesi sonucu meydana gelen karışıma işaret ederek şöyle buyurmaktadır; "**Şüphesiz Biz insanı karışık bir nutfeden (nutfetin emşac) yarattık. Onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık.**"⁴¹¹

Ayette geçen "**emşâc**" kelimesi lügatte "**bir şeyi başka bir şeye karıştırmak**" manasına gelen "**meşc**" kökünden müştaktır. Özel manada ise "**kan ile karışık nutfe, Allah'ın takdiriyle çeşitli kuvvelerden teşekkül eden nutfe**" şeklinde tarif edilmiştir.⁴¹²

Taberî, bu hususta İbn Abbas'tan şu görüşü nakleder: "İnsanoğlu nutfenin az bir kısmından yaratılmıştır"⁴¹³ Zemahşerî ise İbn Mes'ud'dan naklen; emşac olan nutfe'yi "**nutfenin damarları**" ('uruku'n-Nutfe) olarak ⁴¹⁴ tarif eder. Elmalılı bu istikamette şu açıklamayı yapar: "**Nutfenin damarları**" zahiren meninin elyafından ibaret zannedilebilirse de nutfe asıl tohumdan ibaret olan zürriyet hüceyresi olmak üzere

410- Kutub, fi Zilal, VI, 3416-17

411- İnsan, 2

412- İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, I, 367 ; el- Isfehânî, Müfredat, s. 769

413- Taberî, Camiu'l-Beyan, XXIX, 255

414- Zemahşerî, Keşşaf, IV, 194

mülâhaza edilince onun damarları hayatî teşekkülünde haiz olduğu muhtelif hususiyetleri çizen esas çizgilerdir ki, tasvir olunan ilk maddesi olan protoplazmasında, tohumcuğunda, zarında, bünyesine, uzviyetine dahil ve evsafında insan hususiyeti mündemiç olan ve kühü henüz fennî tahlillerin maverasında atomik inceliklere kadar varan damarlar olur ki bunlar önce mezkur olmayan şeylerden başlamıştır.⁴¹⁵

Zemahşeri'nin İbn Mes'ud'dan naklen "**nutfenin damarları**", Elmalılı'nın da "evsafında insan hususiyeti mündemiç olan ve kühü henüz fennî tahlillerin maverasında atomik inceliklere kadar varan damarlar" olarak tarif ettiği "**nutfetin emşac**", Seyyid Kutub'a göre ise; insan cinsinin mümeyyiz vasıflarını taşıyan "**gen**" ler anlamını taşıyor olabilir⁴¹⁶

Kanaatimizce bütün bu mezkur görüşler "**nutfetin emşac**" ı tarif etmekle beraber bu konuda ileride ilmin keşfedeceği ve bugün henüz ispat edilemeyen mana ve tarifleri de içine alan başka ilmî sırlar da olabilir. Kur'an-ı Kerim gerek yapılan mevcut tarif ve yaklaşımları ve gerekse zamanın esrarlı perdesine sarılmış müstakbel manaları da ihtiva edebilir. Zira zaman geçtikçe Kur'an'ın bünyesindeki gizli işaret ve alametler ortaya çıkmaktadır.

Erkek ve dişi yumurta hücrelerinin birleşmesiyle meydana gelmiş ve yaratılacak insanın başlangıcı olan döllenmiş yumurta hücrelerinin/nutfetin emşac/zigot'un büyüklüğü 1 cm'nin % 1'i, ağırlığı ise 1 gramın 1,7 milyonda biri kadardır. Doğuma kadar geçireceği safhalarla bu hücre 100 milyon misli büyüyerek boyu yarım metreyi, ağırlığı 3,5 kiloyu bulacaktır. Bir insan bedeninde bulunan 60 trilyon hücrenin çekirdeği, bu tek zigottan başkası değildir. Bu kadar hücrenin tamamı, bir tek döllenmiş yumurta hücrelerinin ve ondan meydana gelen hücrelerin devamlı olarak bölünmesi sonucu hasıl olur.⁴¹⁷

Hücre değişikliği hâdisesi, tek başına komplike bir sistemler düzeni olup, sadece hücrelerin sinyal sistemi içerisinde izahı mümkün olmamaktadır. Çünkü insanın ne olduğunu bilmeyen hücreler onun en az 200 çeşit farklı görevler üstlenecek hücrelere ihtiyacı olduğunu nereden bilecekler? Hücreler bilmedikleri dünya şartlarına göre

415- Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 5496

416- Kutub, **fi Zilal**, VI, 3779-80

417- Özyazıcı, **Hücreden İnsana**, s. 11-12

değişikliğe uğramaktadırlar. Böylece ışığa karşı hassas göz hücresini; acıyı, tatlıyı, sancıyı, sıcağı, soğuğu alacak sinir hücrelerini ve gıdaları sindirecek sinir sistemi hücrelerini yapıyorlar.⁴¹⁸

Bu karmaşık faaliyetlerin birbiri içinde ve yek-diğeriyle ahenk içinde cereyan etmesiyle farklı dokular ve neticede farklı organlar meydana gelir. Bugünkü embriyoloji ilminin en önemli konularından biri de budur. Hepsi de aynı hücreden (nutfetin emşac-zigot) meydana gelen dokular, nasıl olup da gittikleri yere işiten kulak, gören göz, tat alan dil, hisseden sinir, gerilen adale, vücudu taşıyan iskelet, mükemmel birer laboratuvar gibi çalışan mide, bağırsak, karaciğer gibi organlar halini alıyor.⁴¹⁹

Embriyolojinin en zor, fakat en cazip konularından birini oluşturan hücrelerin farklılaşması hâdisesi hemen hemen tamamen meçhuldür. Bu sahadaki sorular adeta cevaplarından daha caziptir. Mesela; zigot neden çoğalıyor, onun çoğalmasını etkileyen faktör nedir? Mekanizması nasıldır? Çoğalırken hep aynı olması beklenen hücreler nasıl bir sistemle ikaz edilip değişmeye başlıyorlar? Değişmede belirlenen hedefi nereden biliyorlar? Tanımadıkları beyin, akciğer, mide, rahim, göz, kulak gibi organların ihtiyacı olan farklı hücreleri nasıl biliyorlar?⁴²⁰

Hatta bunlardan daha garibi, ruhî özellikleri bile aktarıyor. Cömertlik, cimrilik, cesaret, korkaklık, edebiyat ve fenne düşkünlük vb. aklî özelliklerin kendisi nedir, nasıl ve nerede bulunuyor? Akıl nasıl düşünüyor, bilgiler nerede depolanıyor, insan istediği zaman bu bilgileri nasıl kullanıyor?⁴²¹

Eğer bütün bunları planlayıp yürüten bir Kuvvet'in varlığını kabul etmezsek, bizim çekirdeğimiz olan bir tek döllenen yumurta hücresinin bizden milyonlarca defa daha akıllı olduğunu kabul etmemiz gerekmez mi?⁴²²

Kısacası, insan kendi kendine var olmuş kemalini bulmuş, başlangıcı olmayan bir varlık olmadığı gibi, bir anda yaratılmış basit bir mahluk da değildir. Belki zamanın başlangıcından beri devir devir, safha safha yaratıla gelmiş ismi zikredilmeyen

418- Dayıoğlu, Bahri, *Yaratılış Mu'cizesi*, s. 66

419- Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s. 14

420- Dayıoğlu, a.g.e. s. 66

421- Kutub, Muhammed, *Tevhid*, Ter. Nurettin Yıldız, İst. 1990, s. 45

422- Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s. 14

şeylerden süzülüp birbirlerine katıla katıla birleştirilmiş ve terbiye edile edile bir takım nitelik ve özellikler eklenerek yetiştirilmiş emşac'dan mürekkep bir nutfeden yaratılmıştır.

Şurası da önemli bir noktadır ki, “**karışık bir nutfe**” diye anılan şey ile “**insan**” denilen varlık arasında tabiat bakımından aşılmayacak büyük bir terakki adımı ve yüksek bir sanat ve kudret eseri vardır.

Evet insan kendi kendine olmadığı gibi basit bir yaratılışla da yaratılmamıştır. Allah Teâla onu kendine has büyüklüğüyle gittikçe mükemmel bir hale getirmek ve en aşağı mertebeden kendine doğru en yüksek mertebelere erdirmek üzere işe yaramazlarını atıp temizlerini süzmek suretiyle karışımlardan meydana gelen bir nutfeden yaratmıştır.⁴²³

Bu itibarla denilebilir ki, kâinatta her şeyin yaratılışını bir sebebe bağlayan kudret ve hikmet sahibi olan Allah Teâla insanın yaratılışını da mezkur sebebe bağlamış ve bütün bu muhteşem ve baş döndürücü icraatın perde arkasında O'nun irade ve kudretinin hüküm-ferma olduğu görülmektedir. Nitekim bu ayet-i kerime ile de bu gerçek ifade edilmektedir: “**Şimdi gördünüz mü, (rahimlere) döktüğünüz meniye? Onu Siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?**”⁴²⁴

Denilebilir ki, hem insanı hem de insanın yaratılışında en önemli unsuru yaratanın yine Cenab-ı Hak olduğu gerçeği vurgulanmaktadır. Demek ki, ağacı yaratan kim ise çekirdeği yaratan da odur. Dolayısıyla insanlık ağacını yaratan kim ise, ona çekirdeklik ve tohumluk vazifesini gören meniye yaratan da odur.

2- Alaka

Tefekkürümüze sunulan bu safhayla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de “alak” ve “alaka” kelimeleri zikredilmektedir. İnsanın ana rahmindeki geçirdiği ikinci safhayı alaka safhası teşkil etmektedir.

⁴²³- Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 5496-5497

⁴²⁴- Vâkıa, 58-59

"**Alaka**" kelimesi lügavî olarak üç manaya gelmektedir. 1- Asılıp tutunan şey
2- Kan emen asalak- sülük 3-Pıhtılaşmış kan parçası⁴²⁵

"**Alaka**" asıl itibariyle "**uluk**", "**taalluk**" gibi ilişmek, yapışıp tutunmak, bağlı olmak manalarına gelen bir kökten türetilmiş bir isimdir.⁴²⁶

Klasik tefsirlerin hemen hepsinde "**alaka**" kan pıhtısı⁴²⁷ olarak tefsir edilmiştir. Ayette geçen "**alaka**" kelimesi kan emen asalak- sülük anlamıyla 7-24 gün arasındaki insan embriyosu için çok uygun düşmektedir.

Nutfe döneminin ardından "**alaka**" haline gelen embriyo tıpkı bir sülüğün deriye yapışmasına benzer şekilde rahimin endometrium'una tutunur. Zira sülük nasıl konakladığı hayvandan besinini kan yoluyla alıyorsa, insan embriyosu da hamile kadının endometrium'undan- iç kısmı- kanla beslenir. 23-24 günlük embriyonun bir sülüğü andırması hârika bir hâdisedir.

Yumurtanın döl yatağına yerleşmesi, onun çıkıntılı özelliği sayesinde gerçekleşir. Bu pürtükler, yumurtanın gerçek uzantıları olup, toprağa yerleşen kökler gibi, yumurtanın gerekli gelişimini sağlamak amacıyla, ihtiyacı olan elemanları almak üzere organın (rahim cidarının) derinliklerine doğru dalarlar. Bu oluşumlar, yumurtayı kelimenin tam anlamıyla döl yatağına yapıştırır. Bunların bilinmesi ise, ancak çağdaş dönemde gerçekleşmiştir.

Bu yapışma Kur'an'da beş defa zikredilir.⁴²⁸ Bu olay, ilk defa Alak Suresinin ilk iki ayetinde bahse konu edinilmiştir: "**Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı asılıp tutunan bir şeyden (alaka) yarattı.**"⁴²⁹ "**Asılıp tutunan bir şey**", ayetin metnindeki "**alak**" kelimesinin tercümesidir. Bu, kelimenin ilk anlamıdır. Bu kelimeden çıkan "**kan pıhtısı**" anlamı, tercümelerin çoğunda karşımıza çıkar. Bu manayı vermek yanlıştır ve bu yanlışığa dikkati çekmek gerekir: İnsan asla bir kan pıhtısı safhası geçirmemiştir. Bir başka tercümede geçen "**yapışıklık**" karşılığı da, aynı şekilde uygun

425- el-Isfehânî, *Müfredat*, s. 579; Firuzabadî, , *Kamus III*, 386

426- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IX, 267

427- Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XX, 13; Kurtubî, *el-Camî*, XX, 81; Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, V,486; Ebu's- Suud, *İrşad*, IX,177

428- Hac, 5; Müminun, 14-15; Ğafir, 67, Kıyame, 38; Alak, 2

429- Alak, 1-2

değildir. Yine hatırlatalım ki, kelimenin ilk anlamı “**asılıp tutunan bir şey**” demek olup, bu gün iyice tesbit edilen gerçek duruma da tam tamına uymaktadır.⁴³⁰

Kur’an-ı Kerim’de öyle ayetler vardır ki, bunlardan kastolunan manalar, ancak son zamanlarda modern ilmin ulaştığı veriler sayesinde anlaşılmuştur. Mesela, ceninin ana rahminde geçirmiş olduğu safhalarla ilgili yapılan birçok açıklamanın yanlış olduğu bugün kesinlik kazanmış bulunmaktadır. Sahabeden günümüze kadar hemen bütün müfessirler, Kur’an’da birçok yerde geçen “**alaka**” kelimesini “**kan pıhtısı**” olarak tefsir etmişlerdir.

Ancak modern embriyoloji ilmi sayesinde artık bugün “**alaka**”nın ne olduğunu kesinlikle bilmekteyiz. “**Alaka**”, fallop borusunda sperm hücresiyle döllenmiş olan dişi yumurta hücresinin döllenmeden bir hafta sonra rahim duvarına asılıp gömülmesiyle başlayan ve “**mudğa**” dönemine kadar süren safhadır. Görüldüğü gibi “**alaka**”nın kan pıhtısı ile hiçbir ilgisi yoktur. Ve insan dünyaya gelirken asla kan pıhtısı safhasından geçmemiştir. Aslında “**alaka**” kelimesinin bizzat kendisi, modern embriyoloji ilminin bize bildirdiği “implantasyon”, yani rahim duvarına asılıp gömülme anlamını ifade etmektedir.⁴³¹

“**Alaka**”ya kan pıhtısı denilmesinin sebebi ise şöyle izah edilmektedir: Rahim aşılınmış yumurtayı karşılar; önceden hazırladığı yatağa yatırır. Böylece döllenmiş yumurta rahim duvarına yapışmış olur. Etrafı kanla sarılır. Artık “**alaka**” halini almıştır. “**Alaka**”, pek görülmediği ve ancak etrafını saran kan havuzcuğu görüldüğü için eski müfessirler “**alaka**”nın pıhtılaşmış kan olduğunu söylemişlerdir. Bu yorum bir yönden doğrudur. Bir yönden ise noksandır. Şöyle ki; “**alaka**”, gerçi kanla kaplıysa da kan değildir.⁴³²

Demek ki, eski müfessirlerin “**alaka**”yı kan pıhtısı olarak yorumlamaları o günkü tıbbî seviyenin hâkim görüşünden kaynaklanmaktadır. Bugün ise bu yöndeki tıbbî ve ilmî gelişmeler daha derin ve kapsamlı olduğu için “**alaka**”nın bir kan pıhtısı olmadığı görülmektedir. Fakat bununla beraber “**alaka**”nın bir kan pıhtısı olarak tefsir

430- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 301

431- Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur’an Tercemeleri*, Ank. 1989, s. 35

432- el-Bâr, *İnsanın Yaratılışı*, s. 29

edilmesinin doğru, fakat eksik olarak kabul edilmesinin daha isabetli ve insafli bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz.

VII. asırda ne mikroskop ne de büyüteç vardı. İnsan embriyosunun sülüğe benzer bir görünümüne sahip olduğunu bilememişlerdi. Embriyo ancak dördüncü haftanın başlarında çıplak gözle görülebilir hale gelir. Boyu yaklaşık bir buğday tanesinin iç kısmı kadardır.⁴³³

Ana küre rahim duvarına yerleştiği zaman çok küçük olup bir milimetrenin dörtte biri kadardır. Sonra bir hafta içinde altı kat artar, bir buçuk milimetreye ulaşır. Ertesi hafta bir pirinç tanesi kadar olur. Bununla beraber yaratılışın başlangıcına ait kalp atışları başlar. Nitekim bu arada ibtidaî beyin ve sinir sistemi de oluşmağa başlamıştır.⁴³⁴

M. Ali el- Bâr İbn Hacer el- Askalanî'den şu bilgiyi aktarır: 15. günde her tarafına kan sirayet ederek "alaka" halini alır. Daha sonra organlar belirir. Omurilik soğanı uzar. Baş omuzlardan, kol ve bacaklar gövdeden belli belirsiz ayrılır. En erken 30, en geç 45 gün içinde (alaka devresi) sona erer.⁴³⁵

"Alaka" birkaç tabakaya ayrılır. Bu tabakalardan her birinin özel vazifesi vardır. Dış tabaka/ekdoderm'den beyin ve omurilik oluşur ki işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma organları da bu tabakadan oluşur. Nitekim deriyi ve deri ile ilgili olarak saçları ve ter bezlerini yapmak da bu tabakanın görevidir. İç tabaka/endoderm'den ise; sindirim ve solunum organları, karaciğer, pankreas, mesane, idrar kanalı ve prostat gibi organlar oluşur.

Orta tabaka/mezoderm'den de şu organlar yaratılır; irademizle hareket eden ve etmeyen kaslar ve kalp; kan ve lenf damarları, üreme cihazının büyük bir kısmı; ara ve lenf dokularının tümü; kemik ve kırıkdağlar....

Evet nutfeyi programlayan ve bu tabakalara ayıran O gizli kudret, her hücreyi özel görevine sevk etmektedir. Bu tabakalardaki her hücrenin belli bir vazifesi vardır. Bunun dışına çıkamaz. Şu hücreler gözün saydam tabakasını teşkil edecek, şunlar gözün

433- Asımgil, İnsanın varoluş Serüveni, s. 70-71

434- el Bâr, İnsanın Yaratılışı, s. 94

435- el- Bâr, a.g.e. s. 29

karanlık odasına dönüşecek, şunlar beyni ve sinir sistemini oluşturacak, diğerleri dilin ucuna gidecek, bize yediğimiz, içtiğimiz şeylerin tadını verecek.

Acaba bu hücrelere yön veren, onlara yol gösteren kimdir? Bunlara adeta "gözdeki, ağızdaki yerlerinize gidin. Dışlardaki, saçlardaki, derideki yerlerinizi alın" diyen kimdir? Bütün sayılanlar dış tabaka/ekdoderm'den oluşur. Bunlara; **"Siz ağız olacaksınız, siz dil olacaksınız"** diyen kimdir? Kimdir bazılarına **"Siz atan kalp, siz düşünen akıl olacaksınız."** diyen. Bu hücrelerden kimini kemik, kimilerini bağırsak, kimilerini gözyaşı, kimilerini idrar, kimilerini tabîî artık, kimilerini hormon vs. yapan kimdir? Milyonlarca hücre. Her birinin haricine çıkamayacağı o kendine has bir vazifesi var. Bunlara yollarını gösteren Allah'tan başka kim olabilir?⁴³⁶

Kur'an-ı Kerimde insanın yaratılışı ile alakalı ayetlere bakıldığında tasvir ve tesviye tarzında iki husus göze çarpar ki mezkur konuyla ilgili bütün teferruatlı izahlar mücmel manada yer alır. Mesela, tasvir ve tesviye ile ilgili ayetlerden birkaçı şöyledir;

"Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren (yusavvirukum) O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O mutlak güç ve hikmet sahibidir."⁴³⁷

"Andolsun ki sizi evvela yarattık, sonra size suret verdik (savvarnakum)..."⁴³⁸

"Allah gökleri ve yeri yerli yerince yarattı. Sizi şekillendirdi verdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş O'nadır."⁴³⁹

"Ey insan, nedir seni o Kerim Rabbin hakkında aldatan? O değil mi seni yaratan, bütün vücut sistemini düzenleyen ve sana dengeli bir hilkat veren ve seni dilediği bir surette terkip eden?"⁴⁴⁰

Mezkur ayetlerin ışığında diyebiliriz ki, herhangi bir resim kendisini çizen ressamın ilim, kudret ve maharetini gösterirken, canlı, şuurlu ve iradeli bir varlık olan insanın en kâmil manada öncelikle Musavvir ismiyle yaratanını göstermesi ve tarif etmesi en makul ve en mantıkî yol olsa gerektir.

436- Bkz. el - Bâr, **İnsanın Yaratılışı**, s. 94-98

437- Al-i İmran, 6

438- A'raf, 11

439- Teğabun, 3

440- İnfitar, 6-8

3- Mudğa

“Alaka” safhasının sona ermesiyle veya tedricî olarak değişime uğraması sonucu meydana gelen diğer merhaleye, ceninin **mudğa safhası** adı verilmiştir. Allah Teâla “... **Alaka'yı mudğaya dönüştürdük**”⁴⁴¹ ayetiyle bunu belirtmiştir.

“Mudğa”; kelimesi ağızda çiğnemek manasını taşıyan MDĞ kökünden müştak bir isimdir. Araplar bir çiğnemlik et parçasını "mudğa" olarak vasıflandırırılar.⁴⁴²

M. Ali el-Bâr ise; “mudğa” kelimesini değişik bir açıdan mütalaa ederek bu husustaki kanaatini şöyle belirtir: “Mudğa” bir çiğnemlik kadar et parçası değil, yaratılışın bir dönemidir, belli bir şekildir. Bu da çiğnenmiş et görünümünde olduğu için bu adı almıştır.⁴⁴³

Eski tefsir alimlerinin açıklamaları genellikle “mudğa”nın “bir çiğnemlik et parçası” olduğu⁴⁴⁴ istikametindedir. Fakat İbn Manzur da **Mudğa'yı “normal bildiğimiz et parçasından ayrı bir et”** olarak tarif eder.⁴⁴⁵ Bu tarif de bu günkü ilmî izahlarla paralellik arz etmektedir. Bugünkü embriyoloji uzmanları da mudğa'nın normal et parçası olmadığını ifade ediyorlar.⁴⁴⁶

Mü'mininun 14 ayetinde hem bu mudğadan bahsedilmekte hem de daha sonraki bir safhada kemiklere et (lahm) giydirildiği ifade edilmektedir ki, bundan mudğanın gerçekte bir et olmadığı anlaşılabilir.

Hz. Peygamberin (s.a.v.) “mudğa” lafzını kullandığı bir hadis-i şerifi nazar-ı itibara alırsak, mudğa'nın gerçekten normal etten farklı başka bir et yapısına sahip olduğu biraz daha açıklanmış olacaktır. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmaktadır: “**Şüphesiz ki, cesette bir et parçası /mudğaten vardır. Eğer o sağlam olursa cesed de sağlam olur. Şayet o bozulursa cesed de bozuk olur. Dikkat edin! O kalp'tir**”.⁴⁴⁷

441- Müminun,13

442- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VIII, 451

443- el- Bâr, *İnsanın Yaratılışı*, s. 113

444- Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, XI,12; İbn Kesir, *Tefsir*,V, 461; Âlusî, *Ruhu'l-Meanî*, XVIII, 14; Neseffî, *Medarik*, III, 115; Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, III, 477

445- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VIII, 451

446- el- Bâr, *İnsanın Yaratılışı*, s. 113

447- Buharî, *İman*, 39; Müslim, *Müsakat*, 107; İbn Mace, *Fiten*, 14

“**Mudğa**” ile tabir edilen kalbin, normal etten farklı bir yapıya sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, “**mudğa**”nın, (malum et) olan “**lahm**” den farklı bir et olduğu kesinlik kazanacaktır. Şu halde diyebiliriz ki, “**mudğa**” görünümü ve özelliği itibariyle normal bir et parçası değildir. ⁴⁴⁸

Meşhur bir tıp profesörü olan Maurice Bucaille'ın bu husustaki görüş ve izahı da aynı doğrultudadır: “**Çiğnenmiş gibi olan et**” metindeki “**mudğa**”nın, “**taze et gibi olan**” et ise “**lahm**” kelimesinin tercümesidir. Bu ayırım göz önüne serilmeye değer. Embriyon başlangıçta küçük bir kitledir ki, gelişmesinin belirli bir döneminde, çıplak gözle bakılacak olursa, çiğnenmiş et görünümünde olduğu tesbit edilir. Kemik sistemi, bu kitlenin içinde mezoderm denilen yerde gelişir. Şekillenen etlere kaslar giydirilir; işte lahm kelimesi, bu kaslar için anlaşılmalıdır.” ⁴⁴⁹ “**Çiğnenmiş et**” tabirinin “**mudğa**” için kullanılmasının sebebi şu noktadan kaynaklanmaktadır. Dördüncü haftanın sonuna doğru, insan embriyosu bir dereceye kadar çiğnenmiş et parçasına benzer. Çiğnenmiş görünümü, diş izlerini andıran somitlerden kaynaklanır. Somitler, omurganın başlangıcını/primordia temsil eder. ⁴⁵⁰

İçinde yaşadığımız şu bilim ve teknoloji çağının verdiği imkânlardan istifadeyle mudğa safhasındaki bir ceninin şekli fotoğraflarla tesbit edilip incelendiği zaman gerçekten çiğnenmiş ve üzerinde dişlerin izleri görünümünü veren bir durum arz etmesi, mudğa/çiğnenmiş et tesmiyesinin ne kadar yerinde kullanılmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu et parçasının, kemiklere dönüşmeden önce kısmen kemik özelliğine bürünüyor olması fikri de enteresandır. ⁴⁵¹

Buharî'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamberimiz ceninin ana rahmindeki teşekkül safhalarını şu şekilde açıklar: “**Her birinizin anasının karnında yaratılışı kırk günde derlenip toplanır. Sonra kırk gün içerisinde tamamen alaka olur. Sonra yine kırk gün içinde tamamen mudğa olur. Sonra Allah bir melek**

448- Duman, **Tüp Bebek Hadisesi**, s. 30

449- Bucaille, **Kitab-ı Mukaddes**, s. 303

450- Asımgil, **İnsanın Varoluş Serüveni**, s. 32

451- Duman, **Tüp Bebek Hadisesi**, s. 32

gönderir ve ona şu dört kelimeyi -amelini, rızkını, ecelini, şakî veya saîd olduğunu- yazmasını söyler. Bundan sonra da ruhu üflenir.⁴⁵²

Demek ki - hadis-i şerifin ifadesine göre- embriyon kırk gün ara ile nutfe, alaka, mudğa, merhalelerini tamamlamakta ve ona ruh üflemele görevli bir melek gönderilmektedir.

İnsanın kainattaki konumu ve yaratılış gayesi diğer varlıklara nisbeten farklılık arzettiği için, bedenî ve ruhî yapısı itibariyle müstesna bir varlıktır. Çünkü o kainatta en müstesna bir varlık olarak dünyaya gönderilmekte ve her şey onun istifadesine sunulmaktadır. Bundan dolayı Kur'an onun mezkur yaratılış safhalarına özel olarak dikkat çekmiştir.

4- Kemiklere Et Giydirilmesi

Cenin ana rahminde geçirdiği gelişim safhalarından biri de Kuran'ın beyanıyla kemiklere et giydirilmesidir. Bu konuda ilgili ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır; **"Sonra o nutfeyi alaka yaptık. Arkasından alakayı bir mudğa(ete benzer bir parça) haline getirdik. Arkasından o mudğayı da kemiklere çevirdik; bu kemikleri etle (lahm) kapladık. Sonra onu bambaşka bir yaratılışla insan ettik. Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir."**⁴⁵³

Bu ayette Allah Teâla **"bir çiğnem et parçası"** görünümündeki mudğa'nın ceninde iskeleti meydana getiren kemiklere dönüştürüldüğü haberini vermektedir. Bilahare kemiklere et giydirildiği de yine aynı ayette belirtilmektedir.⁴⁵⁴

Alusî; mudğanın bir kısmının kemiğe dönüştüğünü, diğer bir kısmının ise, kemiklere et olarak giydirildiğini⁴⁵⁵ ifade eder.

Cenab- ı Hak diğer bir ayet-i kerimede de adeta bu ayeti tefsir eder mahiyette yine insanın bu yaratılış safhalarına dikkati çeker ve ana rahmindeki icraata tefekkür ve

452.- Buharî, Bed'ul- Halk, 6

453.- Mûminûn, 14

454.- Duman, **Tüp Bebek Hadisesi**, s. 34

455.- Alusî, **Ruhu'l-Meani**, XVIII, 14

ibret nazarlarımızı çevirir: “ **...Kemiklere de bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz. Sonra da onlara et giydiriyoruz...**”⁴⁵⁶

Diğer bir ayet-i kerime kemiklerin tertip ve tanziminin harikuladeliğini anlatma sadedinde; “**.....Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz...**”⁴⁵⁷

Yani kemiklere hem gözle, hem de ibret ve basiret gözüyle bak. Biz onları nasıl çıkarıp birbirine bindiriyoruz ve yerli yerine koyuyoruz. O kemikler nelerden, nerelerden zuhur edip geliyor, tertip ve düzenine giriyor ve etler nasıl teşekkül ediyor ve yeniden ortaya çıkıp geliyor, O kemikleri sarıyor da canlı bir cisim olarak teşekkül ediyor.⁴⁵⁸ Bütün bunlar, üzerinde tefekkür edilmesi gereken önemli hususlardır. Çünkü kemikler sadece bir araya getirilip bir yığın halinde bırakılmıyor. Belki, nizam ve intizam dahilinde bir tertip ve terkip yapıyor ve belli bir şekil verilerek vücudun taşınması gibi büyük bir hizmete uygun olacak bir tarzda düzenleniyor.

Binaenaleyh herhangi bir basit elbisenin bile kendi kendine giydirilmesi mümkün olmazken hayattar, canlı, harika ve sanatlı olan etin kemiklere kendi kendine giydirilmesi mümkün olabilir mi?

Elmalılı'nın bu konudaki açıklaması ise şöyledir: Mudğa'dan bir takım kemikler yaratılıyor ki bunlar hikmetin muktezası olarak bedenın çatısını teşkil eden direkleridir. Ne latif hikmettir ki yumurtanın kabuğu tavuğun karnında iken yumuşak olup dışarı çıkınca sertleştiği gibi kemikler de ana rahminde iken yumuşak ve çocuk doğduktan sonra tasallub eder/sertleşir bir yaratılışla yaratılmışlardır.⁴⁵⁹

Bu durumu hikmet ve maslahat yönünden iki noktada ele alabiliriz:

1- Çocuk açısından

2- Anne açısından

1-Çocuk açısından: Doğum esnasında çocuğun kemikleri sertleşmiş olsa kemiklerinin kırılma ihtimal ve riski daha yüksek olur. Bundan dolayı ilahî rahmet onun

456- Bakara, 259

457- Bakara, 259

458- Elmalılı, **Hak Dini**, II, 886

459- Elmalılı, a.g.e. V, 3436

kemiklerini önce kıkırdak dokusu şeklinde yaratarak onu kemik kırılması tehlikesinden korumaktadır.

2-Anne açısından: Gerek cenini karnında taşıırken ve gerekse doğum esnasında çekeceği zahmeti azaltmak hikmetine bağlı olarak ilahî rahmet ceninin kemiklerini yumuşak yaratmıştır.

İlkönce kemikler, kıkırdak doku modeli olarak meydana gelir. Sonra onların etrafında somatik mezoderm'den kaslar gelir. Ayetteki “ **...Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik...**”⁴⁶⁰ kısmı da kemik ve kasların teşekkülünün sonunda, başka bir yaratılışın gelişmeye başladığını gösterir.⁴⁶¹

Ayet-i kerime en son olarak genetik ilminin bulunduğu büyük bir gerçeğe işaret ediyor. Şöyle ki: Kemiklerin hücreleriyle et hücreleri birbirinden bütünüyle farklıdır. Yine Genetik ve Histoloji ilminin belirttiğine göre ana karnındaki yavruda et hücrelerinden önce kemik hücreleri teşekkül eder. Kemik hücrelerinin oluşumu tamamlandıktan ve yavrunun kemik iskeleti bütünüyle belirdikten sonra ancak et hücrelerinin teşekkülü başlar.⁴⁶²

Vücudun taşınması ve muhafazası gibi önemli bir görevi bulunan kemiklerimiz bu görevi rahatlıkla yerine getirebilecek bir kapasitede ve sağlamlıkta yaratılmışlardır. Hatta bu hususta oldukça geniş bir emniyet marjini de bırakılmış ve vücudun bir takım anormal durumlar karşısında yüklenmek zorunda kalabileceği işler hesaba katılmıştır. Mesela, uyluk kemiği, dikey vaziyette bir ton ağırlığı kaldırabilecek kapasitededir. Gerçekten de bu kemiğimiz, her adım atışımızda vücudumuzun üç misli ağırlığı taşımak zorunda kalır.⁴⁶³

Kemiklerimizin bu dayanıklılığı, yapılarındaki sağlamlıktan başka muayyen bir elastikiyetten de ileri gelmektedir. Bunu bir misalle açıklayalım: Boğaz köprüsünün üzerinden yaya geçtiğimiz zaman, ayağımızın altındaki zeminin rüzgâr ve ağır vasıtalar gibi sebeplerle sallandığını hissederiz. O kadar yükseklikteki binalar için bu sallanma zaruridir. Ve gayet hassas mühendislik hesaplarının neticesidir. Gerçekte bu binalar öyle

460- Müminun, 14

461- Asımgil, *İnsanın Varoluş Serüveni*, s. 71

462- Kutub, *fi Zilal*, IV, 2609

463- Bkz. (Heyet), *İnsan Vücudu*, İst. 1979, s. 37; (Heyet), *Sağlık Ansiklopedisi*, İst. ts. II, 551

bir sallanmaya elverişli bir şekilde inşa edilmişlerdir. Bu elastikiyet olmazsa, binaların haricî tesirlere karşı dayanmaları mümkün olmaz.

İnsan vücudunun direğini teşkil eden kemiklerde de, dış tesirlere karşı mukavemetlerini sağlayacak muayyen bir elastikiyet vardır ve hiç şüphesiz bu, ilahî bir hesabın neticesidir. İnsanı yaratan kudret eli onun dış tesirler karşısındaki durumunu da nazara almış, onu bu tesirlere karşı dayanıklı bir vücutla teçhiz etmiştir.⁴⁶⁴

5-Beden

İşte insan, bu görünürde alışılmış ve sıradan, fakat gerçekte ise, hârika olan bu yaratılış safhalarından sonra dünyaya gelir.

İnsan denilen bu hilkat garibesini Allah bir anda yaratmak kudretine sahip iken, Allahın onu tabîî şeklini alıncaya kadar bir takım tavırlara, kanunî değişmelere tabi tutmasında hiç şüphesiz hususî ve umumî bir takım menfaatler ve hikmetler vardır. Hususî menfaatlerden önemli birisi anaya ait olanıdır ki; Allah o yeni doğan çocuğu ana karnında birden yaratmış olsaydı, o, alışkın olmadığı bir yükü karnında taşımak zorunda kalacak ve belki de helakine sebep olacaktı. Yaratılış safhalarıyla temin edilen tedricilik sayesinde bu mahzur önlenmiş oluyor. Umumî olan hikmet ve menfaat ise Allah'ın kudretini ve insanlara yaratılışın başlangıcında başlayan nimetini göstermesidir.⁴⁶⁵

Anne karnına düşmüş olan o cenin, o daracık yerde kendi gıdasını nasıl temin ediyor, nasıl teneffüs imkânı bulabiliyor, oracıkta bütün hayatî ihtiyaçlarını ne şekilde gideriyor, bütün uzuvları o dar imkânlar ve şartlar altında nasıl teşekkül ediyor? Cenin, daracık bir yer olan ana rahminde incecik bir ip gibi olan bir bağ ile oraya bağlanıyor da sonra bütün gıdasını bu ip sayesinde temin ediyor. Ve annenin bütün uzuvları ile temas kurabiliyor. Böylece dar, fakat ceninin hayatına en elverişli bir mekân olan ana rahminde hayatını belirli bir sürede devam ettirme imkânı sağlanmış oluyor.

İnsanları var eden yaratıcı, ceninin teşekkül ettiği yeri gayet muntazam düzenlemiş ve orada yavrunun gelişmesi için gerekli olan hiçbir şeyi eksik

464- (Heyet), *İnsan Vücudu*, s. 38

465- Miras, Kâmil-Naim, Ahmed, *Sahih-i Buharî Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ank.1988, IX, 20-21

bırakmamıştır. Her şey ceninin hayatını devam ettirmeye uygun bir şekilde işletilmiştir. Anne tarafından alınan gıdanın asit haline dönüşüp de yavruya zarar vermemesi için Allah Teâla cenini anneye bağlayan incecik bağı son derece intizamlı yaratmıştır. Ve çok defa ana karnındaki yavruya eziyet verip, gıdaların ulaşmasını engelleyici muhtemel kasılmalar tamamen bertaraf edilmiştir.

Bize basit gibi gelen bu hususları dikkatle düşündüğümüzde kudret sahibi Yaraticının Rabbanî lütfunu itiraf etmemek elden gelmez. Bugün ilim ana rahmine düşen yavrunun hayat seyrini merhale merhale bize anlatabilmektedir. Ve bu anlatılanlar Kur'an-ı Kerimin anlattıklarıyla hiç de çelişki halinde değildir.⁴⁶⁶

Kur'an-ı Kerim, insanın yaratılış ve hayat merhalelerini şöyle anlatarak: **“O'dur ki, sizi(atanız Âdem'i) topraktan, sonra tek tek siz insanları da bir meniden sonra alâka'dan(embriyodan) yarattı. Sonra sizi analarınızın karnından bebek olarak çıkarır. Derken sizi güçlü kuvvetli bir çağa eriştirir, sonra ihtiyarlığa varacak kadar yaşatır. İçinizden kimi daha da önce öldürülür, kiminizin ömrü bir vâdeye kadar uzatılır. Olur ki, aklınızı kullanıp bunları düşünürsünüz diye böyle yapar.”**⁴⁶⁷ uzun bir hayat seyrini veciz bir ifade ile özetleyerek, konuyu daha algılanabilir bir hale getirip tefekküre davet etmektedir.

Yüzeyi birkaç cm yi aşmayan insan yüzü üzerinde aynı tertip üzere bir baş, iki göz, burun, ağız ve iki kulak bulunmasına rağmen, dünya yaratıldığından beri bu güne kadar hiçbir insanın kesinlikle diğerinin aynı olduğu duyulmamış ve görülmemiştir. Hayatı boyunca her şahsın parmak izleri diğerlerinden ayrıdır. İşte ince ve nazik bir nokta. Bütün bunların tesadüf eseri olması mümkün değildir. İnsan vücudunda, her şeyin tedbirini gören ve her şeyi hikmetle düzenleyen ulvî bir kuvvetin tecih ve ilhamı olmaksızın çalışan bir şeyin varlığı düşünülemez⁴⁶⁸

Sümük gibi bir nutfenin içinde yüzlerce insan tohumu fişkırtıyor, tasfiye ve aşılama ile bundan aşama aşama alaka, mudğa devreleriyle embriyon, embriyondan canlı kemikli cenin, ceninden ağlayarak ve gülerek doğan bir bebek oluyor. Sonra kademe kademe yuvarlanan, yürüyen, kekeleyen yavrucuk, koşup oynayan afacan bir

466- Nevfel, Allah ve Modern İlim, s. 110

467- Mü'min, 67

468- Nevfel, a.g.e. s.132

çocuk olarak geliyor. Daha sonra dişlerini değiştirip şahlanmağa başlayan büluğ çağına ermiş iyiyi kötüden ayıran, çiçeğini açıp meyvesini vermeye özenen akıl- baliğ, sonra şahin gibi dünyaları tutan çalışkan bir delikanlı, sonra arslan gibi kemaline ermiş olgun bir şahsiyet, sonra maddî yapısı ruhaniyetinde erimeğe, görüş ve düşüncesi süzülmeğe başlayan bir ihtiyar, nihayet hayır veya şer olan bir ruhun ta kendisi olup uçmağa veya göçmeğe hazırlanan bir pîr-i fani, kısacası mekân ve zaman içinde nefesten nefese sayısız şuur yükleriyle yürüyen ve her an bütün bu değişimlerde hiç değişmemiş gibi ben ben deyip giden insan⁴⁶⁹, üzerinde bütün boyutlarıyla durulmaya, tefekkür edilmeye değer en büyük ve en muhteşem bir ibret ve hikmet levhasıdır.

Netice olarak Kur'an, insanın safha safha yaratılış sırrını, zihinleri teferruatta boğmadan anlatmaya çalışmış ve gerçek manadaki insanlığın hedefine varmada kullanılması gereken vesileleri tarif ve tayin etmiştir. Böylece insanlık için mukadder olan kemalatına ulaşmanın prensiplerini öğretmiş ve bu yollarda karşılaşılabilecek muhtemel maddi-manevî engellerin bertaraf edilmesinin usullerini göstermiştir. Bu kadar ince eleklerden tasfiye edile edile en yüksek kıvam ve mertebede yaratılan insanın gerçek vazifesinin bunca nimetlerle donatılmasına mukabil, Rabbine karşı şükran vazifesini yapmak olduğunu ifade etmiştir.

III- İNSANIN BİYOLOJİK YAPISI

A- Dillerin Farklılığı

Enfûsî dairede üzerinde tefekkür edilmesi gereken hususlardan biri de şüphesiz ki insanların dillerindeki farklılıktır. Nitekim Cenab-ı Hak şu ayet-i kerime ile bu gerçeği şöyle dile getirmektedir; " **O'nun (varlık) delillerinden biri de dillerinizin değişik olmasıdır(ihtilafu elsinetikum). Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.**"⁴⁷⁰

Müfessirlerin büyük çoğunluğu dillerin farklılığını lehçe ve şivelerin farklılığı olarak ifade ederler.⁴⁷¹ Zemahşerî'nin de dikkat çektiği gibi, nutkun sıfatlarında,

469- Elmalılı, Hak Dini, I, 65-66

470- Rum, 22

471- Taberî, Camiu'l-Beyan, XII, 39; Kurtubî, el-Cami', XIV, 13; İbn Kesir, Tefsir, VI, 316; Ebu's-Suûd, İrşad, VII, 56; Şevkanî, Fethu'l-Kadir, IV, 218

lafızların tonlarında, fesahat ve rekâkette tıpatıp bir benzerlik bulmak hemen hemen imkânsızdır.⁴⁷²

Lisanların farklı oluşuna gelince, mesela: Arap ırkına mensup iki kişi kardeşirler. Aynı lehçe ile konuştuklarından, biri diğerini tanır. Öyle ki, bunların gözleri kapalı olsa ve birbirlerini görmeseler bile her biri, "Bu falancanın....., bu da diğer falancanın sesidir." der ve o sesin sahibini tanır. Çünkü insan, düşman kendisine ulaşmadan tehlikeden sakınması ve zaman geçirmeksizin dostuna yönelebilmesi için, gerçek arkadaşını diğerlerinden tefrik etmek zorundadır. Bu bazen göz ile olduğu gibi bazen de kulak ile olur; dolayısıyla da Cenab-ı Hak, insanların seslerini farklı farklı yaratmıştır.

Yukarıdaki açıklamayı yapan Razî'ye göre, bazıları ayetin bu ifadesiyle Arapça, Farsça, Rumca vb. dillerin farklılığının kast edildiğini söylemişlerse de, birinci açıklama daha doğrudur.⁴⁷³

Elmalılı ise, daha geniş bir şekilde anlamakta ve şöyle demektedir:

"Lisanların ihtilafı" tabiri, genellikle lügatların farklılığından lehçe ve şive gibi hususî söyleyiş tarzlarının farklılığına kadar hepsine şamil olabilir. Arabın dili başka, Acemin dili başka, Türk'ün dili başka, Rum'un dili başka ve Freng'in dili başkadır ilh... Her kavmin dili başka başka olduğu gibi aynı kavimde muhtelif kabilelerin, zümrelerin de dillerinde başkalık vardır. Mesela: Yemen'linin ki ile Necid'lininki farklı olur.⁴⁷⁴

Dikkat edildiğinde ayetin sonunda **"Şüphesiz ki bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır."** diye ifade edildiği görülür. Bu ifadede birçok hikmet ve gayeler vardır. Elmalılı bu son ifadedeki hikmetlerden bazılarını şöyle izah eder:

"Evvela; bütün bu farklılık ve ihtilaf, tabiatın sıradanlığını değiştirerek muhtelif tabiatlar yaratan Allah Teâlanın kudretini gösterir. Ve bütün bu ihtilaf içinde küllî bir nizam içinde koruyup idare etmesi de ilim ve sanatındaki kemal ve hikmetini gösterir.

⁴⁷²- Zemahşerî, **Keşşaf**, III, 218

⁴⁷³- Razî, **Mefatih**, XXV, 111-112

⁴⁷⁴- Elmalılı, **Hak Dini**, VI, 3813

İkincisi; demek ki dillerin ve renklerin ihtilafında birçok hikmet vardır. Ve bu hikmetlerden biri de, 'intişar içinde bir tanışmadır. Böyle muhtelif lisanları ve ırkları muhtevî bir cemiyet teşkil edebilmek de ancak ilim ile mümkün olabilir. Demek ki bir insan ne kadar çok lisan bilirse Allah Teâlanın varlık delilleri hakkında o kadar çok malumat edinmiş olacaktır. Ve demek ki beşerin simasıyla ilgili ilim de filoloji gibi mühim ilimlerdenidir."⁴⁷⁵

İnsanlar arasında en önemli iletişim araçlarından biri olan dil, aynı zamanda Allah'ın varlığını bildirmesi açısından daha da büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca ilgili ayet-i kerimeden Allah'ın insanları yeryüzündeki değişik milletlerin dilini öğrenmeye zımnî manada bir teşvikte bulunduğu manasını çıkarmak da mümkündür.

Yer ve gökyüzü, içindekilerle beraber kâinat kitabı olarak bize Allah'ı gösterir. İnsana lütfedilen lisan da O yüce Yaratıcıya işaret eder. Zira sadece maddi sebeplerle insanın konuşabilmesi, iç dünyasını dışa aktarabilmesi ve meramını ifade edebilmesi açıklanamaz. Maddenin manayı kavrayabilmesi düşünülemez.

Lisan insana mahsustur. Cinler ve ruhanî varlıklar dışında, hiçbir canlı, insanınki gibi bir beyan kudretine sahip değildir. Bu canlıların bazılarının dili, beyni, sinir sistemide olsa bizim kadar engin bir haberleşme sistemine sahip olmamaları, insana verilen ehemmiyeti ve onun külli bir muhatap olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁴⁷⁶

Konuşma çok karmaşık bir kabiliyettir ve bu kabiliyeti beynin sadece bir bölümü ile sınırlandırmak, onu bir bölgenin belirli bir fonksiyonu olarak görmek doğru değildir. Çünkü konuşma, fikirlerin söz, yazı, şekil, mimik ve hareketlerle anlama ve anlatabilme kabiliyetidir.⁴⁷⁷

Kurtubî; dillerin farklılığının lügat ve lehçe farklılığı olduğunu ifade etmekle beraber farklı bir yaklaşımla dillerin farklı oluşunun bir cihetinin de ağızdaki dilin bizzat kendisi olduğunu ifade eder⁴⁷⁸ ki, kanaatimizce, bu tespitle, mezkur ayette

475- Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3813-14

476 - Alan, Yusuf, *Lisan ve İnsan*, İzmir, 1994, s. 7-8

477 - Alan, a.g.e. s. 9

478- Kurtubî, *el-Cami'*, XIV, 13

ağızdaki dilin anatomik yapısı üzerinde düşünmeye ve tefekkür etmeye de bir teşvikte bulunmuş olur. Kur'an'ın beyanı içerisinde üzerinde tefekkür etmemiz istenilen uzuvlardan birisi de bizzat dilin kendisidir.

Bir ayet-i kerimede yine dilin insan hayatındaki mümtaz yerine ve Allah'ın büyük bir nimeti olduğuna dikkat çekilerek şöyle ifade edilir; **“Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi?”**⁴⁷⁹

Hücrelerin parmak uçlarındaki izlerin farklılığı gibi, dilin anatomik yapısında da kişiler arasında farklılıklar olduğu bilinmektedir. Her insanın ağızına yerleştirilen dilin insan hayatında ne kadar mühim bir rol oynadığı cahil- alim herkesin bildiği bir gerçektir. Konuşmayı temin eden dil olduğu gibi, yer yüzünde insanlığa rızık olarak takdim edilen bütün yiyecek ve içeceklerin ölçüsünü veren ve lezzetini tarif eden de yine dildir.

Şüphesiz birkaç vazifeyi bir anda yapabilen organlarımızdan biri de dilimizdir. Konuşurken kelimeleri telaffuz etmekte kullandığımız organlardan biri olan dil, aynı zamanda ağızdaki lokmaları çevirmek suretiyle sindirim faaliyetine de yardımcı olur. Dilin bir diğer vazifesi de tat almaktır. İçindeki kaslar vasıtasıyla esnek bir hareket kabiliyetine sahip olan dilimizin üzerinde gördüğümüz kabarcıkların içinde tat tomurcukları yerleştirilmiştir. Tat tomurcuklarında da tat sinirlerinin uçları bulunur.⁴⁸⁰

Her birinin lezzeti farklı olan binlerce gıdanın tatlarını fark edebilecek bir kabiliyetin dilimizde mevcut olması bütün bu gıdaları bilip onların insan vücuduyla münasebetlerini hesaba katan bir Zât tarafından yapılan plan ve programın sonucudur.⁴⁸¹

Dil, hayattaki bilinen faydalarıyla birlikte, hayvanların dillerinden ayrı olarak, insanın bilhassa meramını ifade etmek için kullandığı bir alettir. Hatta gösteriş ve riya için söylediği bir lafı veya yalanı bile o dil ile söylüyor. Ve her iki dudak ki (insan) birbirine uygun olarak ağızını lüzumuna göre onlarla açar- kapar, söylemesinde,

---

479- Beled, 8-9

480- (Heyet), İnsan Vücudu, s. 70

481- İnsan Vücudu, a.y.

yemesinde, içmesinde vs. birçok konuşmalarında onlardan yardım alır.⁴⁸² Ve hatta en basit bir hareket olan üflemede bile yardım alır.⁴⁸³

Dil ruhun aynasıdır. Fikirlerimiz bu aynadan kelimeler şeklinde yansır. Yani genellikle kelimeler yardımıyla düşünürüz. Dil, bir taraftan düşünce neticesi meydana gelirken bizzat kendisi de düşünceyi meydana getirmektedir. Dilsiz tefekkür, sadece birtakım eşya hayallerinin zihinde canlandırılmasından ibaret kalır. (Bir yerin adresinin hayal edilmesi gibi) ki bu, son derece kısıtlı, şekillere bağlı, görebildiğimiz dünya ile sınırlı bir müşahhas dil kalır.⁴⁸⁴

Hiç bir şeyde israf yapmayan Cenab-ı Hak, dilin yaratılmasında da israf yapmamıştır. İnsana takılan bir dil vasıtasıyla binlerce iş görülmekte, binlerce vazife yapılmakta ve binlerce fonksiyon icra edilmektedir. İnsanın duygu ve düşüncelerini kelimelerle ifade etmekten bütün yiyecek ve içeceklerin tatlarının ayırt edilmesine kadar olan bütün bu fonksiyonlar insana takılan bir dil ile yapılmaktadır.

B- İnsanın Renk ve Simalarının Farklılığı

Kur'an'a göre tefekkür edilmesi gereken hususlardan biri de şüphesiz insanların renk ve simalarındaki farklılıktır. Nitekim Cenab-ı Hak şu ayet-i kerime ile bu gerçeği dile getirmektedir: **“Onun (varlık) delillerden biri de ....renklerinizin (elvanikum) değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.”**⁴⁸⁵

Beyzavî'ye göre; buradaki renklerin farklılığından maksat, beyazlık, siyahlık vs. olabileceği gibi diğer azalardaki farklılıklar, tanıma ve diğerlerinden tefrik etmeye vesile olan hususlar da olabilir.⁴⁸⁶

İnsan vücudunun içindeki esrarı örten, sağlam ve güzel bir perde vardır. Bu perde ise deridir. Deri Allah'ın güzel sanatına delalet eden en ince ve akli hayrette

482- Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5836

483- Alusî, *Ruhu'l-Meanî*, XXX, 136 ; Neseî, *Medarik*, IV, 358

484- Songar, Ayhan, *“Dil ve Düşünce”*, *Bilgi Dergisi*, İst. 1966, XIX, 226

485- Rum,22

486- Beyzavî, *Envaru't-Tenzil*, II, 218

birakan ayetlerinden biridir.⁴⁸⁷ İnsanların farklı bir vaziyet ve manzara arz etmelerine sebep olan derinin yaratılışında büyük hikmetlerin olduğu muhakkaktır.

Renklerdeki bu farklılık siyah-beyaz ve ikisinin arası veyahut azalarındaki farklılıktır. Böylece şahıslar arasında ayırıcı özellikler vardır. Hatta ikizler arasında bile azalardaki o kadar benzerlikle beraber yine de onları birbirinden ayırt edici unsur ve sebepler vardır.⁴⁸⁸

İnsanlar beyaz, siyah ve kumral vs. değişik renklerde olup biri diğerinden ayırd edilebilecek durumdadır. Bu renklerin farklı oluşu ne nutfenin, ne de ebeveynin fiil ve icraatı olamaz. Bu ancak Allah Teâlanın fiil ve icraatı olabilir ki bu da Onun varlığını gösteren en parlak delillerindendir.⁴⁸⁹

İnsan derilerinin değişik renklerde oluşunun pek çok hikmeti olabilir. Bunlardan biri de Allah'ın Rahman isminin bir gereği olmak üzere şu husus olabilir. Koyu renk, insanı sıcaktan ve aşırı güneş ışığından korur. Bu bakımdan ekvatora yakın bölgelerde oturanların esmer oluşları bir rahmettir. Avrupa gibi ekvatorundan uzakta oturanlar, güneş ışığını az görür. Güneş ışığından yeteri kadar D vitamini alabilmeleri için beyaz yaratılmışlardır.

İnsan rengi rast gele meydana gelmiyor. Bütün insan derileri ve renkleri ne olursa olsun epiderm denilen bir dış tabakaya sahiptir. Bu tabakada “**melanosit**” adı verilen hücreler vardır. Bu hücreler deriye renk veren boyayı meydana getirir. Boyaya da “**melanin**” adı verilir.⁴⁹⁰

Cansız ve hayatsız bir resmin kendi kendine belli bir ahenk ve disiplin içinde olması için bir ilim ve iradeyi gerektirir. Canlı ve hayattar bir sanat abidesi olan ve vücudumuzun adeta bir elbisesi olan derimizin mevcut boyasının sonsuz bir kudretin eseri olmaması düşünülemez bir gerçektir. Öyleyse derimize renk vermek için melanin'i imal edip derimizin yüzeyine dağıtan ancak Cenab- ı Hak olabilir.

Bir an için vücudun bütün sistemleri mükemmel yaratıldığı ve işletildiği halde derinin bulunmadığını farz edilsin. Dokunma, vücut ısısının muhafazası vs.

487- Nevfel, Allah ve Modern İlim, s. 118

488- Ebu's- Suud, İrşad, VII, 56

489- Kurtubî, el-Cami', XIV, 13

490- Korkmaz, H. Hüseyin, Vücudumuzdaki Harikalar, İst. 1986, s. 57-58

faaliyetlerinin gerçekleşmemesi bir yana, sadece dış görünüş itibariyle insanın ne kadar korkunç bir hal alacağı tasavvur edebilir. Kemikler, lif lif kaslar, yağ tabakaları, kılcal damarlar.... Bütün bunlar her an gözümüz önünde bulunacak ve belki de sindirim sistemi sadece bu yüzden alt üst olacaktır.

Öte yandan böylesine mükemmel bir vücut fabrikasının böylesine güzel bir şekilde çeşitli renk ve şekillerdeki derilerle sarılarak her birinin yüzüne, kendi şahsiyetinin bir belirtisi olan bir tarzda güzel bir suret nakşedilmiştir. Bütün insanlarda vücut sistemlerinin bir oluşu, hepsinin birden aynı elden çıktığını ve hepsi üzerinde aynı kudretin tasarruf ettiğini gösterdiği gibi, her insanın yüzüne ayrı bir suret ve güzellik verilmesi de, bütün insanlara hükmü ve kudreti geçen Yaratıcının, her birine ayrı ve hususi bir ihsanını teşkil etmektedir.⁴⁹¹

Hiçbir insanın yüz şekli diğerine benzemez. Bütün dünya dolaşılsa birbirine tıpatıp benzeyen iki insan bulunamaz. İkiz kardeşlerin bile birbirinden ayrılan tarafları vardır. Oysa bütün yüzlerde esas uzuvlar birdir. Her insanın iki gözü, iki kulağı, bir burnu, bir ağzı vardır. Bu uzuvlarda ittifak etmekle birlikte milyonlarca yüzün birbirinden farklı şekillerde yaratılmış olmasını tesadüfe bağlamak elbette mümkün değildir.

Zamanımızda yaşayan milyonlarca insanın yüz şekilleri birbirine benzemediği gibi ilk insandan bu yana gelen insanların da her birinin yüzüne ayrı bir mühür vurulmuştur. Bu, akılları durduran muhteşem sanatın vücut bulması, sonsuz bir ilim, kudret ve ayırt etme gücünü gerektirir. Çünkü her bir insanın yüzünü farklı bir görünüşte yapmak için, bütün zamanlarda yaşayan bütün insanların yüzlerini göz önünde bulundurmak icab eder, tâ ki yaratılacak yeni yüzün şekli, diğer yüzlerden herhangi birinin aynısı olmasın.⁴⁹²

Simalardaki farklılığın belki de en önemli yönü ise insanlığın hukukunu muhafaza yönüdür. Yani bütün insanlar birbirine benzeseydi kimin hangi ailenin reisi veya mahkemede kimin hâkim kimin mahkum olduğu belli olmayacaktı. Baba ile oğul yer değiştirir, herkes birbirinin evine girer, hâkim mahkum durumuna geçerken

491- (Heyet), *İnsan Vücudu*, s. 68-69

492- Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s. 55-56

mahkum da hâkim konumuna düşerdi. Eğer simalardaki bu farklılık olmasaydı ailevî ve içtimaî yapı alt üst olurdu

Bu itibarla renklerin ve yüz hatlarının farklılığı tanışmak içindir. Eğer şekiller ve yüz hatları farklı olmayıp hepsi aynı olsaydı insanların birbirini tanımaması ve karıştırması gibi bir durum ortaya çıkardı. Böyle bir pozisyonda da bütün beşerî maslahat ve menfaatler karmakarışık olurdu.⁴⁹³

Cenab-ı Hak, her işinde olduğu gibi tenimize renk verirken de sebepler perdesini kullanmaktadır. Bu perdelerden biri de insan renginin anne ve babasından gelmesi, yani irsî olmasıdır.⁴⁹⁴ Babadan oğula bu irsiyeti teminde de yine Cenab-ı Hak bir perde daha koymuştur ki bu da genlerdir. Bu genler aynı zamanda babadan oğula, nesilden nesile belli özellik ve karakterleri taşırlar. Bununla beraber, bir spermanın döllendiği bir tek yumurtadan doğan ikizler bile olsalar iki kişi birbirlerine tıpatıp benzemezler.⁴⁹⁵

Bu birbirine benzememe gerçeğinin ve icraatının zahirî sebepleri mezkur perdeler olmakla beraber, asıl bu icraatın arkaplanında yatan gerçek sâik ve âmîl Allah'ın iradesidir. Aksi takdirde şüursuz ve akılsız olan bu genlerin ilim ehline parmak ısırtacak seviyedeki icraatı ve bu baş döndürücü fiili yapmaları düşünülemez.

C-Parmak Uçlarının Düzgünce Yaratılması

Kur'an-ı Kerim Allah'ın mutlak ve ezelf ilminden geldiği ve alemlerin Rabbi olması hasebiyle Allah'ın kelamı olduğu için ifadelerinde mana genişliği ve derinliği vardır. Bir hakikatı bildirirken, o hakikatla beraber diğer bazı incelikleri de üstü kapalı ve mutlak olarak zikreder. Ta ki insanlar inceleme ve araştırmalar sonucunda o Kur'anî inceliği yakalayabilsinler.

İşte Kur'an, öldükten sonra dirilme gerçeğini anlatırken parmak izlerine ve onlardaki hârika ilahî sanata da dikkatleri çekerek şöyle buyurmaktadır: “**İnsan, bizim kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanır? Evet, Bizim onun**

⁴⁹³- Zemaşşerî, *Keşşaf*, III, 218; Neseffî, *Medarik*, III, 269

⁴⁹⁴- Korkmaz, *Vucudumuzdaki Harikalar*, s. 58

⁴⁹⁵- el- Bâr, *İnsanın Yaratılışı*, s. 53-54

parmak uçlarını bile yeniden düzgünce yerli yerinde yapmaya (en-nüsevviye) gücümüz yeter.”⁴⁹⁶

Kur'an, insanın öldükten sonra bütün teferruatıyla tekrar diriltileceğini bildirirken⁴⁹⁷ insanın bu en ince özelliğine de işaret eder.⁴⁹⁸ Bu ayet-i kerime parmak izi hakkında büyük bir irşattır. Zira insanın yeniden yaratılışı bahsinde insanın azasından en göze çarpan, dikkati çeken mevziler bırakılıp da parmakların tesviyesinden bahs olunması boş yere değildir. İnsanların parmak izleri asla birbirine benzememektedir.

Burada bir mu'cize ve incelik vardır. Allah Teâla niçin başka bir uzuvdan değil de bu münasebetle parmak uçlarından bahsediyor? Çünkü insanların göz, kulak, burun vs. uzuvları birbirine benzeyebilir. Fakat parmak uçlarının özel ayrımları vardır ki biri diğerinkine hiç de benzemez. Parmak izlerinin bu özellikleri 18. yy. a kadar bilinmez gibiydi. 1884 yılında İngiltere, şahısları birbirinden ayırt edip tanıyabilmek için, en şaşmaz mümeyyiz olan parmak izini resmen kabul etmişti. Daha sonra ise her tarafa yayılmıştır.

Parmak uçlarındaki izlerin üç nevide toplandığı söylenir: Kavis, Kulp ve merkezi bir olan daireler şeklinde... Dördüncü bir şekli daha var ki, bütün bunlara şamildir, buna “**mürekkebat**” denir.

İşte avuç içi ve parmak üzerindeki deri kıvrımları, bütün hayat boyunca hiçbir değişime uğramaz. Bu bakımdan şahıslar arasını temyizde, özellikle hırsız ve sabıkalıları tespitinde en uygun alamet olarak parmak izleri kabul edilmiştir.

Demek ki Kur'an-ı Kerim, mücerret ve kuru lafızlardan ibaret değildir. Bilakis her lafzının nice medlulü ve her ayetinin nice anlam ve kavramı vardır.⁴⁹⁹

Ayrıca söz konusu ayet-i kerimeden şu manayı da mülâhaza etmek mümkündür. Her insanın parmak uçlarının ayrı ayrı olması her şahsın haşirde ayrı ayrı dirileceğini ihtar etmektedir.

Parmak uçlarının diğer bir özelliği de şudur: Parmak izleri ömür boyunca aynı kalmakta, hiç değişmemektedir. İnsanların diğer uzuvlarında bir benzerlik olabilirse de

496- Kıyame, 3-4

497- Kıyame, 3-4

498- Yıldırım, Kur'an İlimlerine Giriş, s. 210

499- Tabbara, Abdulfettah, Modern İlim ve Kur'an, Ter. Celal Yıldırım, İst. ts. s. 91-92

parmak uçlarındaki izlerde iki insanın benzer olduğu vaki değildir. Bundan dolayı en emin hüviyet tespiti, gerçek imza olarak emniyet ve hukuk makamlarınca kullanılmaktadır.

Vücudumuzun dışına geçirilen deri denilen bu canlı kılıfın parmak uçlarına isabet eden bölgelerine öyle nakışlar işlenmiştir ki, hiçbir insanın parmak izi diğerinkine benzemez. Bütün insanların parmak izlerini göz önünde bulunduran ve ona göre yarattığı parmak izlerinin her birini birbirinden farklılaştıran bir Zat'tan başkası böyle bir kudrete sahip olabilir mi?⁵⁰⁰

Hiç bir insanın yüz şekli diğerine benzemediği gibi, parmak uçlarındaki izler de tamamen değişik desen ve şekillerle işlenmiştir. Bu kadar küçük ve dar bir sahada böyle hassas ve harika nakışların işlenmesi kudret ve ilmi sonsuz, en büyük şeyleri en küçük şeyler kadar kolay yaratan ve hiçbir mahlukunu intizamsız ve sanatsız bırakmayan bir Zat'ın eseri olabilir. Gökyüzünden indirdiği milyonlarca kar tanesinden her birine ayrı ayrı nakışlar vuran Zat'tır ki, parmak uçlarını sayısız hikmetler için birbirinden ayırt ederek yaratır.⁵⁰¹

İnsanlık, parmak uçlarındaki farklı yaratılışın mezkur hikmet ve inceliklerine ancak bugünkü ilmî araştırma ve geliştirmeler sonucu bu kadar ulaşılabilmiştir. Belki de ilerde bugün bilinmeyen daha değişik beşerî hikmet ve maslahatlar da ortaya çıkacaktır. Zaten Kur'an'ın kapsamlı ifadeleri sadece bugün ortaya çıkan ilmî tespitlere münhasır değildir. Daha ilerideki ufuklara da insanlığı işareten teşvik etmektedir.

IV- İNSANIN RUHÎ (PSİKOLOJİK) YAPISI

İnsanoğlu yaratılış itibarıyla birçok kabiliyetlerle donatılmış olarak dünyaya gönderilmiştir. Onun bu kabiliyetlerine paralel olarak varlık aleminde de birçok farklı hadiseler meydana gelmektedir. İnsanın zekâ, akıl ve irade gibi idrak edici ve motive edici bazı yeteneklerle donatılmış olması sebebiyle ister istemez etrafında cereyan eden ve yaşanan bazı olaylardan etkilenmesi kaçınılmazdır. İşte psikoloji ilmi bu etkilenmeyi

500- (Heyet), *İnsan Vücudu*, s. 68

501- Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s. 58

araştırarak⁵⁰² insanın ruhî yönünü tetkik etmektedir. Yani insanın, etrafındaki olaylardan ne derece ve nasıl etkilendiğini, bu etkilenmeyi sağlayan ne gibi duygulara sahip olduğunu, ve etkilenme sonucu meydana gelen tepkisini araştırır, bunlar için bazı temeller ve çerçeveler çizer.⁵⁰³

Kur'an'ın hedefinin insanlığın dünya ve ahiret saadetini temin etme olması açısından insanın davranışlarından bahseden psikolojiden ve insanın psikolojik yönünden bahsetmemesi düşünülemez.

Kur'an, psikolojinin ilgi alanı içinde olan birçok insan davranışlarını ve insan tiplerini ve bunların sonuçlarından ibretle bahseder. Ve bu konuya ışık tutan yüzlerce ayet-i kerime bulmak mümkündür. Mesela; ibadet⁵⁰⁴, dua⁵⁰⁵, pişmanlık⁵⁰⁶, sıkılma⁵⁰⁷, bunalım⁵⁰⁸, intihar⁵⁰⁹, nankörlük⁵¹⁰, mücadelecilik⁵¹¹, öfke⁵¹² vb. konularda birden çok ayet bulmak mümkündür.

Kur'an bir yönden bu ve buna benzer insan davranışlarına ve psikolojik yönlerine dikkat çekerken, diğer yönden de insanın menfi yönlerine dikkat çekip söz bu menfi tavır ve davranışlardan sakındırmaya çalışır. Mesela; riyakâr⁵¹³, aceleci⁵¹⁴, tartışmacı⁵¹⁵, cimri⁵¹⁶, hasetçi⁵¹⁷, kibirli⁵¹⁸, gibi menfi mizaç ve davranışları zikre konu

502- Bkz. Kırca, Celal, **Kur'an'a Yönelişler**, İst. ts, s. 265-266

503- Çiçek, Halil, **20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları**, İst. 1996, s. 51-52

504- Bakara,72; Nahl, 114

505- Furkan, 77; Meryem, 4; Fussilet, 49, 51

506- Maide, 52

507- Lokman, 32

508- En'am, 64

509- Hac, 15

510- İbrahim, 34; İsrâ, 67; İnsan, 3, 24

511- Kehf, 56; Hac, 3,8; Lokman, 20; Mü'min, 4

512- Maide, 2, 8; Hud, 89

513- Mâun, 6

514- Enbiya, 37

515- Kehf, 56; Hac, 3, 8; Lokman, 20

516- Nisa, 37

517- Nisa, 54

518- Lokman, 7

eden Kur'an, diğer taraftan da sevgi⁵¹⁹ ve merhamet⁵²⁰ davranışlarına temel teşkil eden birçok duyguları da ele almaktadır.

Kur'an, yeryüzünde Allah'ın varlık ve birliğine alametler ve ayetlerin var olduğuna dikkat çekmesi açısından şöyle buyurur: **“Kesin inanmak isteyenler için yeryüzünde birçok deliller vardır. Bizzat kendi varlıklarınızda da böyle deliller vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”**⁵²¹ Kur'an, bu ayetle insanın psikolojik yönüne ve insan özellikleri üzerinde tefekküre davet etmektedir.

İnsanın psikolojik yönünün hepsini tek tek ele almamız bu çalışmamızın maksadını aşacağından bunlardan sadece sevgi ve merhamet duygusu üzerinde durmayı uygun bulduk. Çünkü, Kuran'ın sarıh bir şekilde özellikle sevgi ve merhamet duygusu üzerine dikkatlerimizi çekmektedir. Kur'an-ı Kerim karı- koca arasındaki sevgi ve merhameti Allah'ın varlığına ve birliğine bir delil olarak göstermekte ve düşünen kavimler için bunda bir ibret ve hikmet dersi olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bu konuda ayet-i kerime şöyledir; **“Kaynaşmanız için size kendi (cinsi) nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”**⁵²²

Ayet-i kerimede geçen **“sevgi”** ve **“merhamet”** diğer birçok ayetlerde de zikredilmekte ve karı-koca arasındaki aile hayatının devamında birer temel rükün olarak ifade edilmektedir.

A-Eşler Arasında Birbirine Karşı Sevginin Varedilmesi

Söz konusu ayette geçen **“sevgi”**, **“meveddet”** kelimesiyle ifade edilir. **“Meveddet”**, lügatte; bir şeyi sevmek⁵²³ manasına gelir. Allah'ın bir ismi de **“Vedud”** tur.⁵²⁴ Vedud seven manasındadır. Zira ayet-i kerimede **“Rabbinizden bağışlanma**

519- Al-i İmran, 119; Rum, 21

520- Rum, 21

521- Zâriyat, 20-21

522- Rum, 21

523- Bkz. el- İsfehanî, Müfredat, s. 870

524- el- İsfehanî, a. g. e. s. 870

dileyin. Sonra O'na tevbe edin. Muhakkak ki, Rabbin çok merhametli ve (müminleri) çok sever.”⁵²⁵ diye ifade edilmektedir.

Demek ki, eşler arasındaki sevgi Cenab-ı Hakkın “**Vedud**” isminin bir tecellisi olarak tezahür etmekte ve o tecellinin tezahürüdür ki eşler birbirlerini sevmekte ve birlikte bir ömür boyu mesut bir hayat geçirmektedirler.

İnsanın manevî aleminin derinliklerinde bir takım sırlar vardır ki, insanın kendisi bile bunu bilmemektedir. İnsanın yetenek ve davranışlarının bir kısmı hala araştırmacılar için kapalıdır. Bize hâkim olan kanunların bir kısmını biliyorsak da, bir kısmını hala bilemiyoruz. Mesela; insan sevdiği zaman, niçin sevdiğini bilmediği gibi,⁵²⁶ sevginin mahiyet ve keyfiyetini de bilmemektedir. Sadece sevginin neticelerini ve davranışlarına yansımaları müşahade eder. Onun dışında sevginin ne olduğunu bilmesine imkân yoktur. İşte mahiyeti bilinmeyen ve sadece eserleriyle varlığı bilinen sevgi bu noktadan Allah'ın varlığına delil ve düşünenler için de birer tefekkür tablosu oluşturmuştur.

Daha önce akrabalık bağı gerektiren herhangi bir sebep yok iken ve ünsiyet de olmadığı halde karı- koca arasındaki münasebeti tesis eden ⁵²⁷ sevgi ve muhabbet bağıdır.

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayetin⁵²⁸ tefsirinde şu kıymetli değerlendirmeyi yapar: Hem aranızda bir meveddet ve rahmet koymuş izdivac vasıtasıyla öyle insanî bir seviş ve esirgeyiş ki hayvanlar gibi kıızışma anlarına münhasır değil, hatta yalnız karı-koca arasına değil umumiyetle siz insan arasında bir meveddet /sevgi ve merhamet hissi yapmıştır. Şüphesiz onda nefislerinizden zevceler yaratıp aranızda meveddet ve rahmet bırakmakta ayetler var, sade bir ayet değil, bir çok ayetler, Allah Teâlanın tabiatleri halk ve tahvil edip kemale erdiren kudretiyle beraber rahmetine bilhassa Rahmanî inayetine Rabbanî hükümlerine dahi delalet eden deliller vardır. Tefekkür edecek bir kavim için yani bu ayet çok düşünülecek bir ayettir. Hem sade ferdin düşünmesi kâfi değil, cemiyetle kavim düşünmelidir. Düşünecek bir kavim için insan hilkatinin bu ayetinde

---

525- Hud, 90

526- Şa'ravî, Muhammed Mütevellî, **Kur'an Mu'cizesi**, Ter. M. Said Şimşek, İst. 1995, s. 263

527- Zemahşerî, **Keşşaf**, III, 218

528 -Rum, 21

öyle hikmetler, delaletler vardır ki insanlığın nasıl yüksek bir ahlak ve sevimli bir medeniyete müstaid ve ne kadar mes'ud bir hayat ve nimete namzet olarak yaratıldığını ve bu hayatın bir rüknü olan kadının sukût ve zilletten muhafazası için sevgi ve esirgeme hisleriyle nasıl bir ictimâî nizam takip edilmek gerektiğini gösterir.⁵²⁹

Netice olarak diyebiliriz ki, insanlar arasındaki diyalog, ilişki ve alakayı temin ve tesis eden sevgi, özellikle aile hayatının nizam ve devamını sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Dolayısıyla Allah'ın bu nimeti üzerinde düşünmek insanoğlunun yapması gereken en önemli görevler arasında yer almaktadır.

B- Eşler Arasında Birbirine Karşı Merhametin Varedilmesi

Ailenin huzur ve devamının sağlanmasında psikolojik temeli teşkil eden unsurlardan biri de merhamettir.

Konu ile ilgili ayette ⁵³⁰ merhamet “**rahmet**” kavramıyla ifade edilmiştir.

Lügatte “**Rahmet**”, incelik, şefkat ve sevgi manasına gelmektedir. “**Merhamet**”le eşanlamlıdır.⁵³¹

“**Rahmet**” kavramı, insanlar için kullanıldığında incelik, yumuşaklık ve şefkat manasına gelir. Bu bazen mücerret incelik, bazen de incelikten mücerret ihsan manasına kullanılır.

Allah için kullanıldığında ise incelik /kalp inceliği olmaksızın nimet verme ve üstün kılma gibi manalara gelmektedir.⁵³²

Ayette, “**rahmet**” Allah için kullanıldığına göre, bu ayetin manası: Allah eşler arasında sevgiyi ve birbirlerine karşı acıma, esirgeme ve koruma duygusunu yaratarak kullarına nimet verdi, demektir. Fakat rahmet kavramı, aynı zamanda eşlere de yüklenmiştir. Bu da eşlerin birbirlerine karşı rahmetle, yani acıma, esirgeme ve koruma duygusuyla hareket etmesi gerektiğini göstermektedir.⁵³³

529- Elmahlı, **Hak Dini**, VI, 3811-3812

530- Rum, 21

531- İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, XII, 230

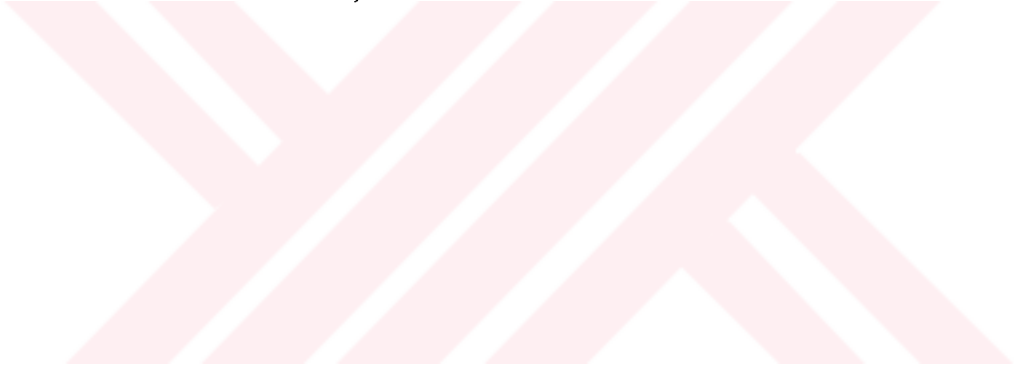
532- el-İsfehanî, **Müfredat**, s. 347

533- Kırca, **Kur'an ve İnsan**, İst. 1996, s. 132

Aile hayatının devam ve huzuru için Allah tarafından konulan manevî bir duygu olan şefkat ve sevgi hiçbir maddî sebeple izah edilemeyecek kadar açık ilahî bir ihsan ve ikramdır. Eşler arasındaki karşılıklı sevgi ve merhamet sayesinde ailede huzur ortamı doğar. Bu durumdan en çok istifade eden ailedeki çocuklar olur. Bu huzur ortamı onların ruhlarında geleceğe yönelik müsbet tesirler icra eder. Sevgi ve şefkatin hâkim olmadığı ailelerde eşler gibi çocuklar da huzursuz olur ve böyle bir ailenin hayatiyetini devam ettirmesine imkân kalmaz. Ailenin sağlıklı bir kurum olarak varlığını sürdürmesi de sevgi ve şefkate bağlı olduğu gerçeğine ilgili Kur'an ayetiyle dikkat çekilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZİKREDİLEN AFAKÎ TEFEKKÜR ALANLARI

Âfâk, ufuk kelimesinin çoğuludur.⁵³⁴ Ufuk ise, gökle yerin birleşir gibi görüldüğü yerdir. Ayrıca kenar, yan ve kıyı anlamlarına gelmektedir. Mecazî anlamda ise, görüş sınırı demektir. Zıddı enfüstür.⁵³⁵

Âfâkî ise, kâinat ve içindeki hâdiselere, nefsin dışındaki aleme ait olan. Kıymetsiz sözler ve meseleler⁵³⁶ gibi manalara gelmektedir.

Bu kelime “ufuk” şeklinde Kur'an-ı Kerimde iki yerde geçmektedir.⁵³⁷ “Âfâk”⁵³⁸ şeklinde ise bir defa geçmektedir.⁵³⁹ İlgili ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır.; “...Biz onlara ufuklarda (el-âfâk) ve kendi nefislerinde (el-enfüs) ayetlerimizi göstereceğiz...”⁵⁴⁰ Bu ayette geçen “âfâk” insan dışındaki bütün varlıklar, “enfüs” ise insanın kendi bedeni ve iç dünyası demektir. Afâk ve enfüs, aynı zamanda masivayı da içine almaktadır. Dolayısıyla Allah dışındaki her şey âfâk ve enfüse dahildir.⁵⁴¹

Âfâkî tefekkür ise; Allah'ın isimlerinin cilvelerini tanımak ve bu konulardaki bilgileri Allah'ın marifet ve muhabbetine vesile yapmak esasını üzerine kurulmuştur.

Bu çeşit tefekkürde, tefekkür olunan şeyin cinsine göre, değişik İlahî isimler ön plana çıkar. Çünkü canlı veya cansız, kâinattaki her varlık üzerinde Allah'ın isimlerinden bir kısmı tecelli etmektedir. Ancak her varlıkta çoğunlukla bu isimlerden biri diğer isimlere göre daha galiptir. İşte tefekkür olunan şeyde hâkim olan ilâhî isim

534- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, X, 5 ; Firuzabadî, *Kamus*, III, 304

535- (Heyet), *İslamî Kavramlar*, s.15

536- (Heyet), “Âfâkî”md., *Yeni Ansiklopedi I*, 56

537- Necm, 7; Tekvir, 23

538- Fussilet, 53

539- Abdalbaki, *Mu'cemu'l- Müfehres*, s. 34

540- Fussilet, 53

541- (Heyet), *İslamî Kavramlar*, s.15

hangisi ise, tefekkürde o ismin esas alınması diğer isimlerin ise o isme tabi durumda telakki edilmesi gerekir.⁵⁴²

Kur'an-ı Kerim temel tabiat unsurlarından ve tabii olaylardan sık sık ve değişen üsluplarla tekrar bahsetmektedir.

Bütün bunlardan Allah'ın varlığının delilleri "ayet" veya "ayetler" olarak anılmaktadır. Buna göre kâinat ve orada cereyan eden bütün olaylar, kendinden ötede bir başka varlığı, yani yaratıcısını gösteren işaretlerdir. Nasıl ki yola dikilen işaretler yolcunun gözlerini kendilerine değil de gideceği istikamete yöneltirse, her tabiat olayı da insanı kendi varlığı üzerine değil, kendisinin ötesinde olan bir istikamete yöneltmeye çalışır.

Ancak, tabiatın, ilahî kudretin bir işareti olarak algılanabilmesi derin bir anlayışın elde edilmesi, aklî düşünce ile birlikte, aklı aşan bir iman kapasitesine ihtiyaç gösterir. Bu derin anlayışı elde etmiş olan mümin için bir tabiat olayı artık sıradan basit bir olay değil, yüce gerçekliğe insanı davet eden ve onun hakkında bilgi veren bir sembol ve işarettir.⁵⁴³

İşte herbir tabiat olayıyla, ifade ettiği işaret arasındaki ince münasebete binaen Kur'an-ı Kerim ".....**Bunda akıl sahipleri(ulu'l-elbab) için ayetler vardır.**"⁵⁴⁴ derken ilginç bir tabir kullanır ki, o da "**ulu'l- elbab**" ifadesidir. "**Ulu'l- Elbab**" demek her şeyin kışrından/kabuğundan özü alan ve olayların zahirinden arka planına nüfuz eden demektir.⁵⁴⁵

Demek ki tefekkür de olayların arka planında yatan gizli işaret ve sembollerin manasını anlamaktır.

Afâkî tefekkürde dikkat edilmesi gereken husus ve şart ise şudur:

Tevhid ve Vahdet/Allah'ın birliği, Azamet ve Kibriya/Allah'ın büyüklüğü hakikatinin hiç bir zaman dikkatten uzak tutmamaktır. Eğer bu hakikat ihmal edilirse, zihnin teferruatta boğulması ihtimal dahilindedir. Bu takdirde maddî sebepler kolaylıkla ön plana geçebilir, ülfet perdesini kalınlaştırıp Allah'ın sanatındaki ihtişamı sebeplerin

⁵⁴²- (Heyet), *Tefekkür*, s. 17

⁵⁴³- Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 145-146

⁵⁴⁴ - Âl-i İmran, 190

⁵⁴⁵- Cürcanî, *Tarifât*, s. 52

ardında gizleyebilir. Onun için cüz'iyat ve teferruat üzerinde tefekkür ederken daima o cüz'ün ait olduğu bütünü de dikkate almak, sonra o bütünün de kâinatla olan münasebetine dikkat etmek gerekir. Bütünü ihmal ederek cüz'î hâdiseler üzerinde teferruata dalmak tefekkürden beklenen neticenin aksi olan gaflete yol açabilir.⁵⁴⁶

Binaenaleyh, kanaatimizce âfâkî tefekkürde daha sathî, enfüsîde ise derinlemesine tefekkür etmek daha isabetli ve daha selametli bir yoldur.

Âfâkî tefekkür alanlarını gökyüzü ile ilgili alanlar, yeryüzü ile ilgili alanlar ve içtimaî alanlar olarak üç başlık altında göreceğiz. Gökyüzü ile ilgili olarak Güneş, Ay, yıldızlar ve semamızda cereyan eden bir kısım olaylar Kur'an'ın tefekkür emrine konu edinmiştir. Şimdi bunları Kur'an ayetleri ışığında görmeye çalışacağız.

I- SEMA İLE İLGİLİ ALANLAR

Kur'an-ı Kerim genel manada gökyüzü hakkında tefekküre davet ettiği gibi, özel manada da gökyüzü ile alakalı olan Güneş, Ay ve yıldızlar vs. gök cisimleri hakkında tefekkürü emreder.

Kur'an'ın genel olarak gökleri tefekkür etmeyi emrettiği ayetlerden birkaçı şöyledir:

“Görmediniz mi, Allah yedi kat göğü birbiri ile uyumlu olarak nasıl yaratmış?”⁵⁴⁷

“Göklerde ve yerde nice alametler vardır ki, onlar bu alametlerden yüz çevirip geçerler.”⁵⁴⁸

“De ki: Göklerde ve yerde neler var bakın (da ibret alın). Fakat inanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz.”⁵⁴⁹

İbn Kesir bu son ayetin tefsirinde şu açıklamayı yapar: “Allah Teala bu ayette yerde ve göklerde akıl sahipleri için olan delil ve alametler hakkında tefekküre irşad etmektedir. İnsanları göklerdeki ışık saçan yıldızlara, sabit ve seyyar yıldızlara, Güneş

⁵⁴⁶- Bkz. (Heyet), *Tefekkür*, s. 17-18

⁵⁴⁷- Nuh, 15

⁵⁴⁸- Yusuf, 105

⁵⁴⁹- Yunus, 101

ve Ay'a, göğün yükseklik ve genişliğine, güzellik ve zinetine ibret ve tefekkürle bakmalarına davet etmektedir."⁵⁵⁰ Fakat ayette geçen delil ve uyarıların fayda sağlaması, iman etme şartına bağlı olduğu görülmektedir. Semavî ve arzî delil ve alametler, rabbine iman etmeyen bir topluma fayda sağlamaz. Kör bir adamın, fişkırıp kaynayan bir nehre ve göğe doğru yükselen ağaçlara olan bakışının ona fayda vermediği gibi, Allah'ın marifetini netice veren parlak delil ve alametler de kalp gözü kör olana fayda vermez.⁵⁵¹

Bu hususla ilgili olarak başka bir ayette şöyle buyurulmaktadır: “**Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, (efelem yenzurû) onu nasıl bina etmiş ve donatmışız! Onda hiçbir çatlak yok.**”⁵⁵² Buradaki ‘nazar’, tefekkür ve ibret nazarıyla bakılması manasınadır.⁵⁵³

Kur'an'ın gökyüzüne ibretle bakılmasını emretmesinde iki yön vardır; bunlardan biri hissî, biri de aklîdir. İlk önce bunun hissî yönüyle gözlerimize olan tecellisi şekline dikkat çekilmiştir. İkinci derecede fikirler ve deliller ile, aklen mana çıkarmak mümkün olabilen göğün şeklinin derinliklerine dalmadan yalnız hissî olan bu yapılmış resmin durumuna bakıldığı zaman bile onu yapan Yaratıcının ilim ve kudretindeki yücelik derhal gözlerde ve gönüllerde kendini gösterir.⁵⁵⁴

Görüldüğü gibi, Kur'an genel manada göklerin tefekkürüne davet etmekte ve onu Allah'ın varlığına delil olarak takdim etmektedir. Genel olarak gökleri tefekkür etmeyi emreden bu ayet ve açıklamalardan sonra özel olarak göklerle ilgili olan gök cisimlerini tefekküre davet eden ayet ve açıklamalarda bulunacağız. Özel olarak tefekkürümüze sunulan gökyüzüyle alakalı tefekkür alanları ise Güneş, Ay, yıldız vs. unsurlardır.

550- İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 233

551- Sabunî, M. Ali, *Kabesun min Nuri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dimaşk, 1986, IV, 191

552- Kaf, 6

553- Kurtubî, *el-Cami'*, XVII, 6

554- Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4498

A-Güneş

Kur'an-ı Kerimin dikkat ve tefekkürlerimize sunduğu semavî parlak delillerden ve kevnî ayetlerden biri güneştir. Konuyla ilgili ayet-i kerimelerden birkaçı şöyledir:

“Üstünüzde yedi sağlam gök bina ettik. Orada pırıl pırıl yanan bir lamba koyduk.”⁵⁵⁵

“Görmediniz mi ki, Allah(cc) yedi göğü birbiriyle uyumlu olarak yaratmıştır. Onların içinde Ay'ı bir nur kılmış, güneşi de bir kandil yapmıştır.”⁵⁵⁶

“Mutad seyirlerini yapan Güneş ile Ay'ı size âmade kılan, gece ve gündüzü istifadenize veren de O'dur.”⁵⁵⁷

Yeryüzündeki her şeye hayat ve ışık vermek için yaratılan güneş, Allah'ın varlığına büyük ve parlak bir belgedir. Bizden ortalama 150 milyon km. uzaklıkta bulunan güneş, neşrettiği muazzam enerjisiyle, kullandığımız yakıttan yiyecek ve içeceklerimize, nefes aldığımız havadan okyanusların tabakalarına kadar her türlü hayatî maddelerde, fizikî ve biyolojik olaylarda tesiri olan bir kaynaktır.⁵⁵⁸ Maddî yapısıyla insanlığın gecesini gündüze tebdil ederken yaydığı ısıısıyla, ışığıyla ve yedi rengiyle de Allah'ın varlığına delalet ederek ruhları ve kalpleri manen aydınlatmaktadır.

Güneş ve Ay'ın akışı her gün yaşanan hârikulade bir gerçektir. Ancak insan hissinin çok tekrardan, ülfetten ve yakınlıktan katılaşılarak göremediği birçok evrensel gerçeklerden birisidir. Kur'an-ı Kerim'in ifadesi bu alışkanlığı ortadan kaldırıyor ve insan hissine ağırlığını hissettiren ciddiyeti veriyor. O, güneşin ve Ay'ın hareket ettiğini açıkça söylemiyor, ama bu gerçekten önce bir başka gerçeği dile getiriyor, insan kalbinin unuttuğu ve görmezlikten gelerek anlamını kavrayamadığı bir gerçeği ortaya koyuyor: **“(Allah) Güneşi ve Ay'ı buyruğu altına almıştır.”**⁵⁵⁹ Güneş ve Ay bizim gaflet ve katılık anımızda hayal ettiğimiz gibi kendiliğinden akıp gitmiyor ve kendiliğinden akıp gidecek güçleri de yoktur. Allah'ın buyruğu yetişip de istediği bir maksada mebni onları buyruk altına almamış olsaydı onların hareket edecek gücü

555- Nebe', 12-13

556- Nuh, 15-16

557- İbrahim, 33

558- Demirkan, Hüseyin, *Yıldızların Esrarı*, İst. 1979, s. 11

559- Ra'd, 2

olmazdı. Öyleyse mesele bütünüyle Allah'a racidir. Gafil insandan istenen, bu gerçeğe karşı uyanık davranması ve inkâra sevk eden gaflete bir daha düşmemesidir.⁵⁶⁰

Güneşle yeryüzü arasındaki uzaklığın orantılı bir ölçüye göre ayarlanması Allah'ın yüce kudretinin bir göstergesidir. Güneş şayet dünyaya belli bir mesafeden yakın olsaydı, yeryüzü sıcaklıktan kavrulurdu. Yine belli bir mesafeden uzak olsaydı yeryüzünde her şey soğuktan donar, insan, hayvan ve bitkilerin yaşamaları mümkün olmazdı. Güneşin ölçülü bir ısı yayması ile yeryüzünde hayat devam eder. Bu ölçülü ısı yayılmasıyla birlikte, bitkiler yeşerir, olgunlaşır ve kendilerinden yararlanılacak hale gelirler. Aynı zamanda bu sıcaklık buharlaşmaya neden olur ve bulutlara yükselerek çeşitli bölgelerde yağmurun yağmasını sağlar. Allah Telâlanın güneşi yegâne enerji kaynağı olarak yaratması nedeniyledir ki, milyonlarca seneden beri, yeryüzünde aydınlık, ısı ve ışınların yayılması mümkün olabilmektedir.⁵⁶¹

Canlıların ve bitkilerin hayatında güneşin büyük etkisi vardır. Bitkiler, güneş ışığıyla besinlerini sindirirler. Güneş ışığı görmeyen bitki solar. İnsanların ve hayvanların da güneş ışığına büyük ihtiyaçları vardır. Vücutta kemikleri sertleştiren güneş ışığıdır. Güneş ışığı birçok zararlı mikrobu öldürür, çevreyi zararlı maddelerden temizler.⁵⁶²

Kur'an-ı Kerim, güneşi parıldayan bir kandil olarak tavsif eder.⁵⁶³ Allah bu ayetiyle büyük bir kudret ve hikmete işaret etmektedir.

Kur'an-ı Kerimin Güneşi “kandil” ve Ay’ı da “nur” olarak tarif etmesinin⁵⁶⁴ manası ancak bugün ortaya çıkmıştır ki, gerçekten Güneş kendi içinde yanan, parıldayan bir kandil, Ay ise ışığını ondan alan bir gök cisimidir.

Güneşin merkez katmanlarında her saniyede 564 milyon ton hidrojen, 560 milyon ton helyum'a dönüşmekte, böylece geri kalan 4 milyon ton ise ısı ve ışık enerjisi halinde uzaya yayılmaktadır.⁵⁶⁵

560- Kutub, Muhammed, **Kur'an Araştırmaları**, Ter. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, İst. 1997, I, 204

561- Mevdudî, Ebu'l- A'la, **Tefhimu'l-Kur'an**, (Ter. Heyet), İst. 1991, VII, 13

562- Ateş, Süleyman, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, İst. 1987, III, 1410

563- Nebe', 13

564- Furkan, 61; Nuh, 16

565- Tuna, Taşkın, **Güneş Sistemi**, İst. 1983, s. 46

Güneş yüzeyini canlandırmak için her türlü benzetme ve hayal gücü yetersiz kalır: Korkunç bir alev topu. Çalkalanıp duran bir gaz okyanusu. Dipten yukarı doğru yükselen dev hortumlar. Mahallî patlamalar. Kıpkırmızı gaz bulutlarından meydana gelen derin bir kuyu. Fokur fokur kaynayan yüzeyden milyonlarca km. uzağa fişkıran alev alev girdaplar.⁵⁶⁶

Güneşin merkez sıcaklığı, 15-20 milyon derecedir. 15-20 milyon derecelik sıcaklığın azametini şu ifadelerle bir derece daha kolay anlayabiliriz: Güneşin çekirdeğinden alınan bir toplu iğne başı kadar madde 160 km. öteden bir insanı rahatlıkla öldürecek kadar sıcaktır.⁵⁶⁷

Yukarıdan beri verilen bütün ilmî veriler ışığında denilebilir ki, basit bir lambanın dahi kendi kendine yanması ve bu noktadaki varlığını devam ettirmesi mümkün görülmezken milyarlarca seneden beri sönmeden bu korkunç enerjisiyle hayatietini devam ettiren bu güneşin elbette bir sahibi ve bir yaratıcısı vardır.

Bu nokta-i nazardan Allah'ın en hayırlı kullarının (tefekür) için güneş, ay, yıldızlar ve gölgeyi gözetleyenlerin olduğu bir hadis-i şerifte ifade edilmiştir.⁵⁶⁸

B- Ay

Kur'an, Allah'ın varlığına deliller serdedip tefekür ufkumuza geniş ve derin boyutlar kazandırırken dikkat nazarlarımıza sunduğu ibret levhalarından birisi de Ay'dır. Nitekim ayet-i kerimede şöyle denilir; **“Görmediniz mi ki, Allah yedi göğü birbirleriyle uyumlu olarak yaratmıştır. Onların içinde Ay'ı bir nur kılıp, güneşi de bir kandil yapmıştır.”**⁵⁶⁹

Diğer bir ayette ise şöyle denilir: **“O'dur ki güneşi bir ışık yaptı. Ay'ı da bir nur kılıp, ona birtakım konaklar tayin etti ki yılların sayısını ve vakitlerin hesabını**

⁵⁶⁶. Tuna, a.g.e., s.45-46

⁵⁶⁷. Jeans, Sir James, *Etrafımızdaki Kâinat*, Ter. Salih Murat Uzdilek, İst. 1950, s.18

⁵⁶⁸. Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisaburî, *el-Müstedrek*, Beyrut, 1990, I, 115

⁵⁶⁹. Nuh, 15-16

bilesiniz. Allah(cc) bunları boş yere değil, ancak hikmet uyarınca, sabit bir gerçek olarak yaratmıştır. Bilip anlayacak kimselere Allah(cc) ayetleri böylece açıklar.”⁵⁷⁰

Ay'ın parlaklığı güneşten gelir. Bu yüzden ay, güneşten gelen ışınları dünyaya yansıtan yakın uzayın dev bir yansıtıcısı görünümündedir. Ay'ı oldukça parlak görüyorsak da aslında zayıf bir yansıtıcı olarak vasıflandırabiliriz. Çünkü güneşten gelen ışınları ancak %7 nispetinde dünyaya yansıtırken gerisini kendisi /kabuğu emer. Ay'ın tıpkı bir güneş gibi parlaklık yayabilmesi için kendisi gibi yarım milyon kadar Ay'ın bir arada toplanması gereklidir.⁵⁷¹

Burada Ay, “**aydınlatici /münir**” cisim olarak nitelendirilmekte olup, yine ay aydınlığı hakkında kullanılan “**nur**” kökünden gelmektedir. Güneş ise bir kandile /sirac veya “**parıl parıl parlayan, yanıp tutuşan**” (**vehhac**) bir lambaya benzetilmektedir.⁵⁷²

Bilindiği üzere güneş, kendi içindeki yanmalarla şiddetli bir hararet ve ışık meydana getiren bir yıldızdır. Ay ise, bizi ışıklı olmayıp, yaptığı iş sadece güneşten aldığı ışığı yansımaktan ibarettir ve (hiç değilse dış tabakaları bakımından) donmuş ve ölgün bir yıldız durumundadır.⁵⁷³

Ayların ve yılların hesabını bir yanlışlığa düşmeden takip edebilmemiz için Allah'ın musahhar kıldığı Ay'ın da canlılar ve bitkilerin yaşayışı üzerinde birçok tesiri vardır. Bütün bunlar her şeyin üstünde bir kuvvetin ve ilahî bir iradenin mevcudiyetine delalet etmektedir.⁵⁷⁴

C- Yıldızlar

Bilindiği üzere yıldızlar da güneş gibi, fizikî hâdiselerin mekânı olan gök cisimleri olup, bu hâdiseler içinde en kolay şekilde gözlemlenebileni ışık saçmalarıdır. Onlar özel bir parlaltısı olan gök cisimleridir.

⁵⁷⁰ -Yunus, 5

⁵⁷¹ - Tuna, **Güneş Sistemi**, s. 32

⁵⁷² - Nebe', 13

⁵⁷³ - Bucaille, **Kitab-ı mukaddes**, s. 231-232

⁵⁷⁴ - Tabbara, **Kur'an ve Modern İlim**, s. 102

Yıldız kelimesi (necm, çoğulu nücüm) Kur'an'da 13 defa karşımıza çıkar.⁵⁷⁵ Bu kelime “**zuhur etmek, kendisini göstermek**” anlamlarını taşıyan bir kökten gelir.⁵⁷⁶ Kelime, mahiyeti hakkında bir hüküm vermeksizin, -ister ışık kaynağı olsun, ister sadece aldığı ışığı yansıtan olsun- görülebilen her hangi bir gök cismini ifade eder.⁵⁷⁷

Kur'an-ı Kerim, yıldızların semanın zineti olduğunu bildirerek şöyle der: “**Gerçekten Biz, gökte burçlar yarattık ve onları seyredenler(nâzirîn) için yıldızlarla süsledik**”⁵⁷⁸ Kurtubî'ye göre; ayette geçen ”nâzirîn” kelimesi “tefekür edenler” ve “ibretle bakanlar” manasınadır. ⁵⁷⁹

Burç, aslında yüksek köşk demektir. Gökyüzünde özel bir şekilde toplanmış olan birtakım yıldızlar kümesine de bu manada burç denilir. Muhtemelen bu yıldız kümeleri köşk biçimindedir. Bu kümelerin meşhurları on iki tane olmakla beraber, ayet-i kerimede “buruc” kelimesi nekre ve çoğul olarak zikredildiğine göre, gökyüzünde daha keşfedilmemiş birçok yıldız kümelerinin var olduğuna işaret edilmektedir.

Burada bir nebze kâinattaki güzelliğe, özellikle de semanın güzelliğine dikkat çekilmektedir. Bu da gösteriyor ki, kâinattaki güzellik onun yaratılışında planlanmış, gayeli bir şeydir. Kâinatın eşsizliğini ifade eden unsur sadece büyüklük, dikkat ve itina değil, aynı zamanda bütün görünen varlıklarda göze çarpan güzellik unsurudur. Kâinattaki birçok unsurların birleşmesinden mükemmel bir güzellik neş'et eder.

Karanlık bir gecede dikkatle gökyüzüne bakıldığında, birer inci tanesi gibi semaya serpilmiş bulunan yıldızların karanlıkları yararak bir parıldadığını bir kaybolduğu ve bakan kimselere el ederek kendilerini temaşaya davet ettikleri görülür. Aynı semaya mehtaplı bir gecede bakıldığı zaman yuvarlak bir şekil almış bulunan ayın parıltısına kendimizi kaptırıp, onun çevresindeki apaydınlık alemi seyre daldığımız zaman mehtabın, nefesleri kesercesine uyuyan kâinatı uyandırmak istemediğini

575- Abdalbaki, *Mu'cemu'l- Müfehres*, 861

576- İbn Manzur, *Lisanu'l- Arab*, VI, 568; Firuzabadî, *Kamus*, IV, 254

577- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 232

578- Hicr, 16

579 -Kurtubî, *el-Cami'*, X, 8

nefesleri tutarak seyrettiğiniz an. Evet, kâinata şuurlu ve duygulu bir bakışla ondaki sonsuz güzelliği görmek mümkün olur.⁵⁸⁰

Diğer bir ayet-i kerimede **“Yemin olsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık...”**⁵⁸¹ buyurularak yıldızların semanın süslü aydınlatıcı kandilleri oluşuna dikkat çekilmekte ve zihinlere şu mana ihtar edilmektedir: Bir zînet ve süsleme olayı varsa, onu süsleyen bir usta olacaktır. Ve bu zaruret derecesinde kat'idir. Bunun aksini düşünmek akılla çelişen bir durum arz eder.

Gökyüzündeki yıldızların arz ettiği manzara gerçekten güzeldir. Öyle bir güzellik ki, kalpleri teshir ediyor. Kur'an ruhları göğün güzelliğine, kâinatın güzelliğine çevirmektedir. Çünkü varlıktaki güzelliği kavrayınca varlıkları yaratanın güzelliğini kavramak daha kolay ve sağlıklı olur. Şüphesiz ki beşer kalbinin en mutlu olduğu anlar kâinattaki ilahî güzelliği ve yaratıcı kemali görüp seyrettiği anlardır. Çünkü o anlar doğrudan doğruya ilahî güzelliğe ulaşmak ve onunla kucaklaşmak için birer giriş ve hazırlık mahiyetindedir.⁵⁸²

Kur'an-ı Kerim yıldızların varlık hikmetlerinden birisinin de yol bulmada yardımcı olduğunu bildirerek şöyle der: **“O, kara ve denizin karanlıklarında kendileriyle yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir toplum için ayetleri geniş geniş açıkladık.”**⁵⁸³

Razî, bu ayetin tefsirinde yıldızların insan hayatındaki faydalarını şu şekilde izah eder:

“Yıldızların bir çok faydaları vardır. Bunlardan birkaçı şunlardır;

1- Cenab-ı Hak, yıldızları insanlar güneşi ve ay'ı göremedikleri zaman, karanın ve denizin karanlıkları içinde yollarını ve yönlerini bulmaları için yaratmıştır. Çünkü bu yıldızlar sayesinde insanlar gitmek istedikleri yol ve yönleri bulabilirler.

2- İnsanlar, güneşin hareketindeki muhtelif haller ile vakitlerini tayin ve tespit ederler. Onlar, gündüz kibleyi ancak güneşin hareketine bakarak, geceleyin ise yıldızların durumuna bakarak bulabilirler.

580- Kutub, fi Zilal, IV, 2133

581- Mülk, 5

582- Kutub, fi Zilal, VI, 3634

583- En'am, 97

3- Allah Teâla, bundan başka surelerde de yıldızların gökyüzünün süsü olduğundan bahsederek **“Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir ışık ve nurlu bir ay barındıran (Allah'ın) şanı ne yücedir.”**⁵⁸⁴ **“Gerçekten biz en yakın göğü bir zinetle, yıldızlarla süsledik.”**⁵⁸⁵ ve **“Burçlar sahibi göğe yemin olsun ki...”**⁵⁸⁶ buyurmuştur.

4- Allah Teâla, yıldızların faydalarını izah sadedinde onların aynı zamanda şeytanları taşıyıp kovma vasıtası olduğunu bildirmiştir.

Razî, ayetteki son **“Gerçekten biz, bilen bir toplum için, ayetleri geniş geniş açıkladık.”**⁵⁸⁷ Kısmı hakkında şu izahlara ise, birkaç izahlara yer vermektedir:

1 - Bundan maksat şudur: Bu yıldızlarla, karanın ve denizlerin karanlıkları içinde yolları bulup tayin etmek nasıl mümkün ise, aynı şekilde hikmet sahibi Yaraticının varlığına, kudret ve ilminin kemaline istidlalde bulunmak da mümkündür.

2- Burada bahsedilen ilim, akıl manasına olabilir. Binaenaleyh **“Gerçekten biz, ayetleri, bilen bir toplum için, ayetleri geniş geniş açıkladık.”** cümlesi, Bakara suresindeki **“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında... düşünen (ya'kilûn) kimseler için nice ayetler vardır.”**⁵⁸⁸ ayetiyle, **“Hakikat, göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde gerçek akıl sahipleri (uli'l-elbab) için elbette ibret verici deliller vardır.”**⁵⁸⁹ ayetinin benzeridir. Buradaki **“Bilen bir toplum için....”** tabiri ‘düşünen, tefekkür eden, görüp işittiği şeyler vasıtasıyla aklî meselelere istidlal eden, görünen şهادet aleminden görünmeyen gayb alemine yol bulan bir topluluk için...’ manasında olabilir.⁵⁹⁰

Beşer medeniyetinin başlangıcından beri, günümüzde de geçerli olmak üzere, gök cisimleriyle insanlar, denizde ve karada yönlerini bulabilmektedirler. Güneşin, ay'ın ve bilhassa sabit yıldızların gözetlemesinden yolcunun bulunduğu yeri ve yönünü tayinde istifade edilmektedir. Zamanımızda da deniz ve hava trafiğinde gök

---

584- Furkan, 61

585- Saffat, 6

586- Buruc, 1

587- En'am, 97

588- Bakara, 164

589- Âl-i İmran, 190

590- Razî, Mefatih, XIII, 101

cisimlerinden istifade edilmekte olup, hatta, feza yolcuları da, yolculuklarının bazı merhalelerinde yönlerini tespit için güneş ve yıldızlardan yararlanmışlardı. Keza Büyük Ayı gibi bazı yıldız kümeleri zamanı tayin etmekte de kullanılır. Böylece ayet-i kerimenin, en geniş manada belirttiği üzere hem mekân hem de zaman tespitinin yıldızlarla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁹¹

Bütün bunların ötesinde yıldızlar, her gece ve özellikle parlak yaz gecelerinde insana, Allah'ın ışıldayan sayısız lambaları ve O'nun varlık belgeleri olarak mesajlar iletmektedirler.⁵⁹²

Yine bu ayetle ilgili olarak Seyyid Kutub ise, şu açıklamalara yer vermektedir:

Karaların ve denizlerin karanlıklarında insanlar yıldızlarla yollarını bulurlar. Eskiden beri böyle idi, halen de böyledir. Yıldızlarla yol bulma metotları asırdan asra değişir. İlmî keşifle ve çeşitli tecrübelerle bu metod ilerler ve gelişir. Ama temel bir kaide vardır ki hiç değişmez. O da gerek karada, gerekse denizde karanlıklarda gök cisimleriyle yol bulunduğudur. Bu karanlık gerek hissiyat aleminde tezahür etsin gerekse düşünce ve fikir aleminde olsun.

Buradaki doğru yolu bulmak, pratik ve hissî karanlıklarda doğru yolu bulmak manasına geldiği gibi, aklın ve vicdanın karanlıklarında doğru yolu bulmak manasına da gelebilir. Yıldızları, hisler aleminde yollarını bulmak için vasıta olarak kullanıp, sonra da onları yoktan var eden Yaratıcının kudretine olan delaletlerini kavramayanlar, gerçek manadaki istikamet ve hidayetden mahrum kalmış kimselerdir.⁵⁹³ Diğer bir ifadeyle, maddî alemde yıldızlar vasıtasıyla yollarını ve yönlerini tayin edip de, yıldızların Allah(cc)'in varlığına olan parlak işaretleriyle gerçek yaratıcısını bulamayanlar, maddeten doğru yolu bulsalar dahi manen yolunu bulamamış şaşkınlardır.

Denilebilir ki, gökteki yıldızlar maddeten yolunu şaşırana yol gösterip, yönlerini tayin ettiği ve varacakları yerlere gitmeye vesile olduğu gibi, Kur'an ayetleri de insanlığın akıl, fikir ve gönül semasında ve his aleminde istikametli bir çizgi çizmesine sebep olmaktadır. Çünkü “necm” kelimesi gökteki yıldız için kullanıldığı

591- Yıldırım, Suat, **Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri**, s. 181, İzmir, 1983

592- Gölcük, Şerafettin, **Kur'an'da İnsanın Değeri**, İst. 1983, s. 35

593- Kutub, fi Zilal, II, 1159

gibi Kur'an'ın her bir ayeti çin de kullanılmaktadır⁵⁹⁴. Meselenin bu yönünün önemindedir ki, Peyğamberimiz (sav) bir hadisinde, **“Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine tabi olursanız hidayet ve istikameti bulursunuz.”**⁵⁹⁵ demek suretiyle Kur'an'ın tezgâh ve terbiyesinde yetişen insanların da manevî birer yıldız gibi parlayıp insanlığa manen yol gösterebileceklerini bildirmiştir.

D- Rüzgârların Esmesi

Rüzgârların coğrafi olayların meydana gelmesindeki etkisi ve insan hayatındaki yeri bugün bilinen ilmî bir realitedir. İnsanlarca bilinen bu ilmî gerçeklere de uygun olarak Kur'an, insanları rüzgârlar hakkında tefekkür etmeye davet etmektedir. Gerek bugün faydaları bilinen ve gerekse ileride ilmî araştırmalar sonucu ortaya çıkacak olan hikmetleriyle rüzgâr, üzerinde tefekkür edilmesi gereken önemli bir husustur.

Allah'ın kudret ve iradesini ve kâinattaki tasarruf ve hâkimiyetini insanın ibret nazarına takdim hususunda şu ayet-i kerime pek manidardır: **“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah(cc) 'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok deliller vardır.”**⁵⁹⁶

Diğer bir ayette ise, rüzgârların Allah'ın idaresinde olduğu şöyle belirtilir: **“Gece ve gündüzün peşpeşe gelip müddetlerinin uzayıp kısılmasında, Allah(cc)'ın gökten bir rızık, yani yağmur indirip onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde, akıllarını kullanıp düşünecek kimseler için Allah(cc)'ın kudretine ve hikmetine dair birçok deliller vardır.”**⁵⁹⁷

Şüphesiz soğuk ve sıcak hava getirmesi her şeyden önce yağmura bir hazırlıktır. Rüzgarlar bazen de şiddetlenerek havadan iyonları sürükler. Bu sayede

594. Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 570

595. İbn Hacer, Ahmed b. el-Askalanî, *el-Metalibü'l-Âliyye bi Zevaidi'l-Mesanîdi's-Semaniyye*, Beyrut, ts. IV, 146; Aclunî, *Keşfü'l-Hâfa*, I, 132

596. Bakara, 164

597. Câsiye, 5

havadan hayatın temeli olan elektriksel enerjiler yağmura yansır. Toprağa düşen su damlaları elektrikle yüklü birer hayat yapıcıdır.⁵⁹⁸

Rüzgâr atmosferde hayli karışık bir hareket hadisesidir. Rüzgâr hakkında bilinen en kesin husus, daima değişim halinde oluşudur. Herhangi bir zamandan diğer bir ana kadar, saatten saatte, gündün güne değişir.⁵⁹⁹ Rüzgâr karışık bir hareket hadisesi olduğuna göre bu hareketi rüzgâra kazandıran ve onu belli istikametlere sevk eden ve belirli hizmetlerde istihdam eden bir Zât'ın olduğu inkârı mümkün olmayan bir gerçektir.

Rüzgârların çeşitli yönlerden esmesinin pek çok hikmeti vardır. Kur'an-ı Kerim'de rüzgârların icra ettiği hizmetler ifade edilirken bir çok istihdam sahalarının varlığıyla beraber genellikle şu iki hususa dikkat çekilir.

1- Rüzgârın aşılaiçlik vasfı

Kur'an, bitkilerin döllemesinde de rüzgârların önemli bir rolü olduğunu söylemekte ve şöyle demektedir; **“..Biz aşılaiçi rüzgârlar gönderdik...”**⁶⁰⁰ Rüzgârlar, aşılama görevinde de bulunurlar. Bu aşılamaı ise, bitkilerdeki erkeklik ve dişilik yumurtalarını birbirlerine ulaştırmak suretiyle yaparlar.⁶⁰¹ Rüzgârın değişik yönlere doğru esmesi ise, aşı işinden, her yönden bulunan bitkilerin aynı derecede istifade etmesini sağlar.⁶⁰²

Reşit Rıza, “hurma sahibi Araplar erkek hurmanın çiçeğini alır dişi hurmanın çiçeğine elleriyle aşı yaparlardı. Dolayısıyla aşı sanatını bilirlerdi. Fakat bu işi rüzgârların yaptığı onlar tarafından bilinmiyordu. Eski müfessirler bu ayetteki hakiki manayı anlayamamışlar ancak mecazî bir mana vermişlerdir.”⁶⁰³ der.

Elmalılı, bu ayetle ilgili mütalaasını şu şekilde ifade eder: Rüzgârların ağaçları da aşıladiğı nakledilmekle beraber, nasıl aşıladiğı izah edilememiş (ve hatta) bir

598- Nurbaki, **Kur'an-ı Kerimden Ayetler ve İlmî Gerçekler**, s. 260

599- Tuna, Taşkın, **Çevre Kirliliği**, İst. 1983, s. 81

600- Hicr, 22

601- Cevheri, Tantavî, **el- Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'an**, Mısır, 1931, VIII, 39

602- Koçyiğit, Talat, Cerrahoğlu, İsmail, **Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri**, Ank. 1990, I, 286

603- Rıza, Reşit, **Tefsiru'l - Menar**, Beyrut, ts. I, 210,

müfessir olduğu gibi bir tabip dahi olan Fahri Razî için de bu nokta meçhul kalmıştır. Gerçi ağaç aşılama eskiden beri malum bir şey ise de bununla rüzgârın bir münasebeti yoktu. Bitkilerde rüzgârların yapabileceği bir aşılama yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. “**O her meyveden yine ikişer çift yaratmıştır.**”⁶⁰⁴ gerçeği ortaya çıktıktan sonra, yani bütün bitkilerin çiçeklerinde erkek- dişi çifti bulunduğu ve erkeğin dişiyi aşılmasıyla meyveler meydana geldiği anlaşıldıktan sonradır ki, rüzgârların bir aşıcı hizmetini ifa ettikleri anlaşıldı. Ve bu surette “ **Biz aşılایıcı rüzgârlar gönderdik.**”⁶⁰⁵ ayetinin de “ **O her meyveden, yine kendilerinin içinde ikişer çift yaratmıştır.**”⁶⁰⁶ ayeti gibi meçhul bir hakikat ilmîni haber verdiği bin küsur sene sonra ortaya çıkmış ve açıklık kazanmıştır. Dolayısıyla bu ayetin de bir mu'cize olduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁷

Rüzgârla tozlaşma birçok ağaçlarda ve bütün otlarda vardır. Her iki halde de en hafif bir rüzgâr, çiçek tozlarını savurur. Çiçek tozları çok hafif ve çok miktardadır. Çünkü bu çiçek tozlarından birçoğu gereken tepeciğe ulaşamaz ve boşa gitmiş olur. Rüzgârla tozlaşan bitkilerde, tepecik mümkün olduğu kadar çiçek tozlarını toplayabilecek şekilde geniş ve tüylüdür. Rüzgârla tozlaşan çiçeklerde çoğunlukla taç yapraklar bulunmaz.⁶⁰⁸

Seyyid Kutub ise; son ilmî gelişmelere göre bitkilerdeki birleşmeyi rüzgârların temin ettiğini kabul etmekle beraber bu ayet-i kerimede böyle bir hususu teyit edici hiçbir açıklamanın olmadığını iddia etmektedir.⁶⁰⁹

İbn Kesir bu ayetin tefsirinde, “rüzgârlar bulutları aşılır, bulutlar da su boşaltır. Aynı şekilde rüzgârlar ağaçları da aşılır.”⁶¹⁰ demektedir.

Neseffî ise : “Biz bulutları taşımaları için rüzgârları gönderdik. Çünkü bulutlar adeta rüzgârların kucağındadır. Ve rüzgârlar da adeta dişi devenin dölleni hamile

604- Ra'd, 3

605- Hicr, 22

606- Ra'd, 3

607- Elmalılı, **Hak Dini**, IV, 3053-3054

608- (Heyet), **Bilim Dünyası Ansiklopedisi**, İst. 1968, III, 783

609- Kutub, **fi Zilal**, IV, 2134, Dipnot.

610- İbn Kesir, **Tefsir**, IV, 448

kalması gibi hamile bırakıcıdır.”⁶¹¹ demek suretiyle teşbihî bir izahla meseleyi açıklamaya çalışır.

Çağımızda insanlar bulutların çeşitli olduğunu bilmektedir. Bunların bir türü eksi (-) elektrik yüklü, bir diğer türü ise artı(+) elektrik yüklüdür. Rüzgârın da bu bulutların bir araya gelmesinde belirli bir rolü vardır.⁶¹²

Maurice Bucaille ise bu ayet-i kerimenin iki şekilde tefsir edilebileceğini söyler;

1- Aşılaiıcı rüzgârlar, çiçek tozunu nakletmelerinden dolayı bitkilerin tozlaşmasını sağlarlar.

2- Burada mecazî bir ifade söz konusudur. Yağmur vermeyen bulutu, sağanak boşaltır duruma getiren rüzgârın rolü, benzetme yoluyla anlatılmaktadır.⁶¹³

Rüzgârların aşılaiıcı olma vasfı iki türüdür;

1- Rüzgârlar bulutları birbirine sürtüştürür. Bu sürtüşmeden elektron akımı sonucunda gök gürültüsü ve şimşek olur. Sıkışan bulutların ihtiva ettiği sular süzülmeğe, yağmur olarak yeryüzüne inmeğe başlar.

2- Rüzgârlar, bulutların birbirlerine elektron aşılmasına sebep olduğu gibi bitkiler arasındaki döllenmede de önemli rol oynar. Canlılar döllenme ile ürerler, bitkiler de canlıdır. Onlarda da dişi ve erkek vardır. İşte rüzgârlar, erkek tohumları dişi çiçekler üzerine kondurmak suretiyle aşılama yapıyorlar.⁶¹⁴

Kur'an-ı Kerim, rüzgârları mutlak manada aşılaiıcı olarak tavsif etmekle, hem bulutların aşılmasını, hem de bitkilerin aşılmasını kast etmiş olması ihtimal dahilindedir, denilebilir. Görülüyor ki, rüzgârın tesiriyle çiçek tozları havada uçuşuyor. Çiçeklerin döllenmesinin teminine vesile oluyor. Şayet rüzgâr olmasaydı, ağaçların döllenmesi sağlanamayacağı için meyve verme imkânı olmazdı. Binaenaleyh o meyvelerin programını rüzgârla takdir eden bir Zât, rüzgârı da yaratmış ve hikmetli bir

611- Neseî, Medarik, II, 271

612- Havva, Said, el- Esas fi't- Tefsir, Ter. Beşir Eryarsoy, İst. 1989, VII, 451

613- Bucaille, Kitab-ı Mukaddes, s. 259-260

614- Ateş, Tefsir, III, 1926

maksatla istihdam etmektedir. Öyleyse rüzgârın istihdamı tesadüf eseri olmayıp, her şeyi hikmetle takdir eden bir kaderin neticesidir.

2- Rüzgârların müjdecisi olması

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerimde bir kısım rüzgârların rahmetin müjdecisi olduğundan bahsetmekte ve şöyle buyurmaktadır; **“Onun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Size rahmet eserlerini tattırması, emri ile gemilerin akıp gitmesi ve Onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz için, rüzgârları müjdecisi olarak göndermesidir.”**⁶¹⁵

Burada rüzgârın birkaç yararı sayılmıştır. 1- Yağmur bulutlarını getirmesi 2-Gemileri yürütmesi 3-Rahmet eserlerini tattırmasıdır. Yüce Allah, suların buharlaşmasından oluşan bulutları rüzgâr vasıtasıyla istediği yörelere sürer. Yağmur getiren rüzgâr belli olur. İnsanlar yağmurun müjdecisi olan bu rüzgârların esmesinden sevinirler. Yağmur Allah'ın rahmetidir. Çünkü bitkiler onunla yetişir. Özellikle suyun olmadığı çöllerde, dağlarda yağmur yağmazsa yeşillikten eser kalmaz. Rüzgârın bulutları ve gemileri yürütmesi, Allah'ın yarattığı kanunların sonucudur. Yelkenli gemiler de rüzgârların esmesiyle gider, insanlar su üstünde giden gemilerle uzak yerlere seyahat eder, yüklerini taşır, ticaret yaparlar.⁶¹⁶

Bu hususla alakalı olarak Cenab-ı hak diğer bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: **“O, rahmetinin önünden rüzgârı müjdecisi olarak gönderendir. Nihayet bunlar, ağır ağır bulutları yüklendiği zaman, biz onları, ölmüş bir diyara sevk ederiz. Derken o buluttan su indiririz ve onunla her türlü meyve çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Umulur ki bunları iyi düşünüp ibret alırsınız.”**⁶¹⁷

Razi bu ayetin tefsirinde rüzgarların şu faydalarını sıralar:

- 1- Bulutların parçaları birbirine eklenir, üstüste gelir, teraküm eder ve böylece de yoğun ve yağmur yağdıracak bulutlar oluşur.

615- Rum, 46

616- Ateş, Tefsir, IV, 2002- 2003

617- A'raf, 57

- 2- Sağa sola hareket eden rüzgârlardaki bu şiddetli hareketler sebebiyle, su yüklü bu parçaların inmesi mümkün olmaz. Böylece de onların havada asılı kalmaları gerekir.
- 3- Rüzgârların bu hareketleri sebebiyle bulutlar, bir yerden diğer bir yere giderler.
- 4- Rüzgârların hareketleri bazen bulutların parçalarını bir araya toplar, onları birleştirir. Böylece yoğun bulutlar meydana gelir. Bazen de bulutların parçalarını dağıtır. Onları ortadan kaldırır.⁶¹⁸

Rüzgâr olmasaydı, bulutlar oluşamazdı. Zira rüzgâr bulutları yayık gibi yayararak, çalkalayarak yağmurun oluşmasına yardımcı olur. Böylece, yağmur belirli bir bölgeye değil de aşağı- yukarı homojen bir şekilde yeryüzüne dağılmış halde düşer. Rüzgârla yağmur arasında öyle sıkı bir ilişki vardır ki, rüzgârsız yağmur düşünülemez.⁶¹⁹

Bu ayetler, ibaresiyle kevnî durumlardaki tasarrufatı ifade ederken, işaretiyle de içtimaî ahvaldeki inkılapları temsil etmektedir. Rüzgârların, inkılapların münzirleri olduğu gibi mübeşşirleri de vardır. Tabiata arız olan fesat onlarla düzelir.⁶²⁰

Rüzgârlar maddî rahmetin müjdecileri olduğu gibi peygamberler de manevî rahmetin müjdecisidirler. Fakat insanlar Allah(cc) 'ın bu en büyük ve en yüce rahmetini, yani peygamberleri müjdecî rüzgârları karşıladıkları gibi karşılamamışlardır. Halbuki en çok bu rahmetten faydalanmaları gerektiği halde, yağmur ve sudan faydalandıkları kadar bu rahmetten istifade etmemişlerdir. ⁶²¹ Zira peygamberlerin müjdeciliğini yaptıkları rahmet, insanların ebedî saadet ve selametini netice verecektir. Halbuki maddî yağmur ve rahmet ise insanların sadece dünyevî ve geçici hayatlarını ilgilendirmektedir.

Maddî yağmur sularıyla adeta ölü durumunda olan toprağın ihyası nasıl temin ediliyorsa ve bu maksat Kur'an'da zikrediliyorsa, manevî yağmur hükmünde olan peygamberler ve beraberlerinde getirdikleri ilahî mesajlar da manen ölü durumunda

618- Razi, *Mefatih*, XIV, 141

619- Kaya, Faris, *İlimlerden Allah'a*, İst. 1995, s. 211

620- Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3833

621- Kutub, *fi Zilal*, V, 2774

olan ruhların ihyasına yöneliktir. Yani toprak su ile dirildiği gibi, ruhlar da hidayetin manevî suyu ile dirilir.’

Rüzgârların müjdeciliği hakkında diğer bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: **“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeciler olarak gönderen O'dur. Biz, ölü toprağa can vermek, yarattığımız nice hayvanlara ve nice insanlara su vermek için gökten tertemiz su indirdik.”**⁶²²

Elmalılı, ayette yağmur yerine **“rahmet”** tabir edilmesinin iki nükteyi ifade ettiğine şöyle dikkat çekmektedir:

- 1- Felaket tufanını teşkil eden yağmurlardan sakınmak.
- 2- Manasının diğer nimetleri de içine aldığı hatırlatmak.

Çünkü rahmet, yağmurdan birçok yönden daha umumidir. Yani yalnız hava akımlarından ibaret olan rüzgârların değil, gaflet uykusundan uyandıran ilahî hareketler, fikrî ve icimaî cereyanlar dahi ilahî rahmetin müjdecileri ve dağıtıcılarıdır. Gerçi rüzgârların hepsi müjdeciler değildir. Helak edici fırtınalar, her şeyi yıkan şiddetli ve gürültülü rüzgarlar vardır. Nice milletler, uyuşmazlık ve ihtilaf ile çarpışmaktan yok olup gitmişlerdir. Fakat ilahî rahmet de durgun havada gelmez. Önünde gönderilen rüzgârların müjdesiyle gelir ve onların yayılma derecesine göre intişar edip yayılır.⁶²³

Mezkur hususların yanısıra rüzgârların şu faydalarını da düşünmemiz gerekmektedir:

Elektrik enerjisi rüzgârla elde edildiği gibi, yelkenli gemilerin hareketi yine rüzgârla temin edilmektedir. Yel değirmenleri de verdiği hareketle çalışmaktadır. Denizin dalgaları da yine rüzgarın etkisiyledir. Deniz dalgalarının çok faydaları vardır. Evlerdeki akvaryumlara dikkat edilse içinden hava kabarcıkları çıkıp durur. Bir hava motoru ile sürekli hava basılır. Bu işlem akvaryumdaki balıkların oksijensiz kalmaması için yapılır. Aynen bunun gibi eğer rüzgârın meydana getirdiği dalgalar olmazsa denizlerde en küçüğünden en büyüğüne kadar hiçbir canlı yaşayamazdı.

Rüzgârın bir başka faydası da havayı temizlemesidir. Hava kirliliğinin olduğu şehirlerde bu durum daha iyi anlaşılır. Bilhassa hava kirliliğinin had safhaya ulaştığı kış

622- Furkan, 48-49

623- Elmalılı, **Hak Dini**, V, 3599

aylarında rüzgârın estiği günlerde herkesin yüzü güler. Sair günlerde nefes almakta bile güçlük çekilir. Bir yandan rahmet yüklü bulutları muhtaç olan yerlere götürürken bir yandan da mevziî olarak oluşmuş hava kirliliğini giderir. Bu arada atmosferi karıştırarak ısısızsal homojenliği de sağlar.⁶²⁴

Netice olarak gerek bulutların sevkinde ve yelkenli gemilerin hareket ve yönünü teminde ve gerekse havanın temizlenmesi ve de canlıların rahat nefes almalarını sağlamada rüzgârın ne kadar büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Bitkilerin aşılınması gibi insanlara ilahî hediye ve rızık olarak takdim edilen meyvelerin yaratılmasında, büyük bir fonksiyon icra etmesinde yukarıda anlatılan bütün bu faydalar insanı bütün detaylarıyla rüzgâr hakkında tefekkür etmeye teşvik etmekte ve rüzgârın daha bilinmeyen nimet, hikmet ve ibretli yönlerinin ortaya çıkarılması için gerekli inceleme ve araştırmaları yapmaya davet etmektedir.

E- Bulutların Yürütülmesi

Kur'an'ın beyanına göre bulutların sevk ve idaresi de Allah(cc)'ın kudret ve tasarrufundan hariç değildir. Nitekim ayet-i kerimede, **“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah(cc)'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda elbette aklını çalıştıran kimseler için (li kavmin ya'kilûn) Allah(cc)'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır .”**⁶²⁵ ifade edilmek suretiyle bulutların sevk ve idaresinin de başıboş ve tesadüfi olmadığına dikkat çekilmektedir.

Kesif ve karanlık bulutlar hiç lekesi bulunmayan safi ve temiz hava içerisinde toplanmaktadır. Allah Teâla istediği zamanda, istediği şekilde onları yaratır. Bulutlar yumuşak ve gevşeklikleriyle beraber ağır olan yağmuru taşır. Hava boşluğunda Allah'ın izniyle dilediği kadar onu havada tutar. Dilediği şekilde ve dilediği kadar damlaları

⁶²⁴- Kaya, İlimlerden Allah'a, s. 211

⁶²⁵- Bakara, 164

akıtır. Bulut suyunu damlalar halinde yere indirir. Hiçbir damla diğeri ile birleşmez. Her biri muayyen şekilde belirli yere iner ve yerin her tarafını sularlar.⁶²⁶

Diğeri bir ayet-i kerimede ise bulutların sevk ve idaresi ve yağmurun Cenab-ı Hakkın iradesiyle istediği yere yağacağı şöyle anlatılır; “Görmez misin ki, Allah bir takım bulutları (çıkartıp) sürüyor. Sonra bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki yağmur bunlar arasından çıkıyor. O, gökten, oradaki dağlardan (dağlar büyüklüğünde bulutlardan) dolu indirir. Artık onu dilediğine isabet ettirir; dilediğinden de onu uzak tutar. (Bu bulutların) şimşeginin parıltısı nerede ise gözleri alır. Allah gece ile gündüzü birbirine çeviriyor. Şüphesiz bunda basiret sahipler için mutlak bir ibret vardır.”⁶²⁷

İlahî kudret, bulutları bir sıraya dizerek bir yerden bir yere götürür ve toplar, birleştirir. Bir de bakarsınız ki üst üste yığılmıştır. Bu toplanmadan sonra bulutlardan sular çıkar. Yavaş yavaş yeryüzüne doğru iner. Bu halleriyle bulutlar dağlar kadar yüce ve engindir. Bir buz parçası veya bir dolu dağını andırır. “Dağlar gibi bulut...” cümlesinin canlandırdığı tablo bir uçak yolcusunun gördüğü kadar hiç kimsenin gözü önünde canlanamaz. Çünkü uçağa binen kişi bulutların üzerine kadar yükselir. Ve orada yoluna devam eder. Üstten bulutlara baktığı zaman gerçekten bir hakiki dağ manzarasıyla karşı karşıya olduğunu görür. Evet, sahte değil, gerçekten büyük, yüksek, engebeli, girintili, çıkıntılı birer dağ parçası. Bu ifade haddizatında uçağın icadına kadar insanların göremedikleri bir gerçeği tasvir eden canlı bir ifadedir.⁶²⁸

Demek ki Kur'an'ın bazı manalarının ve sırlarının anlaşılması manen ve ruhen yükselmeye bağlı olduğu gibi fen ve teknik bakımından da yükselmeye bağlı oluyor. Dolayısıyla Kur'an'ın içindeki ince ve derin manaların anlaşılması maddî ve manevî terakkiye bağlı olarak paralellik arz eder. Kur'an da insanları maddî ve manevî yükselmeye davet etmektedir.

626. Gazzalî, İhya, IV, 444

627. Nur, 43-44

628. Bkz. Kutub, fi Zilal, IV, 2522; Ebu Zehra, Muhammed, el-Mu'cizetü'l-Kübra, Mısır, ts. s. 520; Şerif, Adnan, Min Ulumi'l-Ardi'l-Kur'aniyye, Beyrut, 1994, s. 93

F- Yağmurun Yağması

Cenab-ı Hakkın, üzerinde tefekkür edilmek üzere ibret nazarlarımıza sunduğu unsurların arasında yağmurun yağması ve yağan yağmurun belli bir ölçü ile belli yerlere yağması hâdisesi de yer almaktadır.

Bu husustaki ayetlerden bir kaçışunlardır:

“Görmedin mi ki, Allah(cc) gökten yağmur indirir de yer yemyeşil oluverir. Allah(cc) Latiftir, her şeyden haberdardır. “629

“Allah(cc) gökten yağmur indirip onunla ölmüş olan yeryüzüne hayat verir. Elbette bunda gerçeğe kulak verecek kimseler için(li kavmin yesmeûn) ibret ve delil vardır.”630

“Görmüyor musun ki, Allah(cc) gökten bir su indirir de onu yerdeki birtakım kaynaklara sevkedip depolar. Sonra da onunla rengârenk çeşit çeşit ekinler çıkarır. Daha sonra onlar kurur sen onu sararmış vaziyette görürsün. Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar. Elbette bunda akl-ı selim sahibi olanların alacağı ibretler vardır.”631

“İşte bak, Allah(cc) ’ın rahmet eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor?İşte bunları yapan kim ise, ölüleri de O diriltecektir. O her şeye hakkiyle kadirdir.”632

Bu ayetlerin özünden anlaşılan şu iki temel husustur:

1-Yağmurun kendisi büyük bir nimet olmakla beraber, diğer pek çok nimete de kaynaklık etmektedir.

2-Yağmurla ölü arzın diriltilmesi, öldükten sonra dirilmeye delil teşkil etmektedir.

Gökten yağan yağmurun nasıl yağdığı dikkate değer fevkalade muhteşem bir tefekkür tablosudur. Fakat bizler bu hârikayı, alışkanlıktan ve çok tekrarlandığından dolayı bakıp, geçeriz. Aslında suyun yaratılışı dahi başlı başına ayrı bir hârikadır. Suyun

629- Hac, 63

630 Nahl, 65

631 Zümer, 21

632 Rum, 50

hidrojenle oksijenin belirli şartlarda birleşmesinden meydana geldiği bilinmektedir. Bu bilginin, tefekkür ufkumuzu açıp hidrojenle oksijeni icad eden ve onların birleşmesini temin eden şartları yaratan ve bu birleşimden suyu meydana getiren Allah'ın kudret elini göstermesi lazımdır. Çünkü kâinattaki icraat da onu göstermektedir. Mesela, yanıcı ve yakıcı iki unsur olan hidrojen ve oksijenden yanıcı ve yakıcı maddeleri söndüren bir madde olan suyun meydana getirilmesi fevkalade düşündürücüdür.

Yağan yağmur, dünyadaki bütün canlıların hayatında ana maddeyi teşkil eder. Her şekli ve her kademesiyle hayat ondan neş'et eder. Neş'et eden bu hayat, ya onun toprakla teması neticesinde yerden çeşitli bitkiler yeşertmesiyle gerçekleşir veya yağmurun meydana getirdiği nehir ve göllerin temin ettiği faydalarla olur. Veyahutta toprağın derinliklerine inip oluşturduğu yer altı sularının kaynaklar ve artezyen kuyuları halinde yeryüzüne çıkarılarak kullanılması şeklinde tahakkuk eder.⁶³³

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerimde içilen suya dikkat çekerek **“İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Siz mi onu buluttan indirdiniz, yoksa biz mi? Dileseydik onu acı ve tuzlu yapardık.”**⁶³⁴ buyurur. Aslında normal şartlarda yağmur yerine nitrik asitin yağması gerekirken nitrik asit yerine yağmurun yağması Allah(cc) 'ın iradesinin her an kâinattaki icraata hükmettiğini göstermektedir.

Allah'ın, gökten yağdırdığı yağmur, derelerden akar, yeraltı tabakalarında birikir. Sonra bazı noktalardan yeryüzüne çıkar, kaynaklardan, derelerden akan sular bitkileri, ekinleri sular. Böylece sarı, yeşil, kırmızı, beyaz; buğday, arpa, mısır, pamuk vs. gibi çeşit çeşit renk ve türde ekinler ve bitkiler yetişir. Tabiatı tatlı olan bir su hakkında, Allah dilemiş olsaydı tuzlu ve acı yapardı denilmesi, ilahî kudreti anlatma tarzlarından biridir. İnsanın, buluttan yağmur indiremeyeceğine dair meydan okuma da, yine aynı mutlak kudreti hatırlatmanın bir başka yoludur. Bunlardan birincisi sadece bir latife ise, - tekniğin suni olarak yağmur yağdırmaya imkân verdiği çağımızda- İkincisi de böyle sayılmak gerekmez mi? İnsanın yağmur celb etme imkânı, Kur'an'ın bildirdiğine aykırı olabilir mi?

Durum böyle değildir, Çünkü öyle anlaşılıyor ki, bu alanda insanlığın imkânlarının sınırlarını göz önünde tutmak gerekir. Bir yağmur bulutu özelliklerini

633- Kutub, fi Zilal, I, 47

634- Vakıa, 68-70

ortaya koymayan yahut henüz (olgunluk bakımından) uygun bir gelişme derecesine varmamış olan bir buluttan hiçbir surette yağmur indirilemez. Şu halde insanın yapabileceği tek şey, tabii şartları zaten tamamlanıp gerçekleşmiş olan yağmur sürecini elverişli teknik imkânlar sayesinde çabuklaştırmaktan ibarettir. Eğer durum başka türlü olsaydı, pratikte kuraklığın ortadan kalkmış olası gerekecekti. Bunun böyle olmadığı da meydandadır. Güzel havaya ve yağmura hakim olmak, yine de bir hayal olarak kalmakta devam ediyor.⁶³⁵

Haluk Nurbaki ayette ifade edilen yağmurun ölü toprağı ihya etmesi hususunu bu günkü ilmî veriler ışığında şöyle değerlendirir: “Toprak gerçekte canlıdır. Ancak onun canlılığı yağmurlarla harekete geçer. Bir gram toprakta milyon kere milyon bakteri vardır. Yağmur uzun süre yağmayınca bu bakteriler, tüm faaliyetlerini bitirir. Adeta ölü bir genetik şifre haline dönüşür. Yağmur yağınca tüm bu mikroplar canlanır. Başta azot üretimi olmak üzere geniş bir üretim kampanyasına geçer. Onların bu faaliyeti, küçük binlerce canlıya hayat verir. Adeta toprak altındaki ölü şehir canlanır, gübreler oluşur. Akla gelmeyen nice kökleriyle toprak altında kanallar açar, derken küçük böcekler, karıncalar her biri yuvalarıyla toprağın altında bir koca şehir gibi işler. İşte ölü bir belde böylece canlanır.

Yağmurun hayat veren sırrı ise şudur: Yağmur biyolojik olayları yani canlılığı nasıl ihya etmektedir. Ayetin bu bölümü, yağmurun, dolayısıyla suyun hayat ilgisini bilmeye ve bulmaya dikkatimizi çekmektedir. Canlının temel kimya maddesi DNA molekülleridir. Bu moleküllerde çeşitli atomlar vardır. Bunlar içinde canlıya hayat sürekliliğini sağlayan Glisant Hidrojen dediğimiz hidrojen köprüsüdür. Bir Hidrojen sık sık değişerek yeni bağlar kurar, yani canlılığı aktarır. İşte bu Hidrojen, yalnız suyun iyonlara ayrılışı sırasında ortaya çıkan hidrojenle değiştirilmektedir.

Suyun hayat için zorunlu yönü budur. Bu kural tüm canlılar için gereklidir. Susuz kalmış bir canlı DNA'sını ve genetik şifresini kalıp halinde korusa bile donmuş bir iskelet gibidir. Ne ürer, ne de kıpırdayabilir. Su gelip, ayrılan iyonlarından hidrojeni verdi mi, canlı şifre harekete geçer. Bu, özellikle mikroplarda pek kolay görülür. Daha gelişmiş canlılarda doku düzeyleri susuzluktan bozulduğundan yeni su gelse de canlılık

---

⁶³⁵- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 263

iade olmaz. Yani ölüm devam eder. İşte ölü beldenin hayat sırrını bulması böylesine derin biyoloji kanunlarını dile getirmektedir.”⁶³⁶

Bir taneyi bile yeşertmek için bu kâinatı buyruğu altına alan bir güce ihtiyaç vardır ki o güç bütün kuvvet kaynaklarını bu biricik taneyi yetiştirmek için kullansın, ışık versin, hava versin, su versin ve toprak versin de bunların ortak çalışmasından bir tanesinin yetişmesini temin etsin. İnsanların kulağına " rızık" kelimesi değdiğinde hiç aldırmandan elde ettikleri kazanç mefhumu anlaşılıyor. Ve üstünde durmaksızın geçip gidiliyor. Ama bilmiyorlar ki "rızık" mefhumu çok geniş anlamları taşır. İnsan denen şu varlığın elde ettiği en basit ve en değersiz bir rızkın meydana gelmesi için binlerce, yüz binlerce uyuşumun sağlanması, ard arda dizilmesi gerekir. Bunun için bütün gök ve yer cisimlerinin harekete geçmesi icab eder. Eğer bu binlerce, yüz binlerce uygunluklar yanyana gelmezse ve bir sentez meydana getirmezse ne bu varlık alemi olur ve ne de bu varlık aleminin hayat sürmesi mümkün olur.⁶³⁷

Ayrıca Kur'an-ı Kerimin dikkat çektiği diğer önemli bir husus ise, yağın yağmurun belli bir ölçü dahilinde ve belli bir mekâna indiği gerçeğidir. Böylece yağmurun tesadüfi olarak yağmadığına dikkat çekilir. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyrulur; **“Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O’dur. Biz onunla, ölü (kupkuru) memlekete hayat veririz. İşte siz de böylece (kabrilerinizden) çıkarılacaksınız.”**⁶³⁸ Yani her bölge için, yıldan yıla aşağı-yukarı aynı miktarda yağın ve toprağı verimli kılan yağmurlar gönderilmektedir. Bazı bölgelerin kurak ve çöl olarak yaratılması ve bazı bölgelerde de yağmur gönderilmeyerek kıtlığın meydana gelmesi, Allah'ın bir hikmetidir. Çünkü o bölgelere yağmur gönderildiği zaman insanlar, yağmurun ne kadar büyük bir nimet olduğunu anlarlar. Ayrıca bu nizam ve sistemin bir idare edeni olduğu ve, bir ülkeye yağın yağmurun ölçüsünü değiştirerek, koskoca arzın düzenini bozmaya veya sel ve tufanın gelmesini engellemeye ya da bulutları istediği bölgeye götürmeye hiç kimsenin gücünün yetmeyeceği anlatılmaktadır.⁶³⁹

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı gibi, yağmurun belli bir ölçü dahilinde belli yerlere yağması büyük bir programın ve iradenin eseridir. İnsan hayatının

636- Nurbaki, *Kur'an-ı Kerimden Ayetler ve İlmî gerçekler*, s. 43-44

637- Kutub, *fi Zilal*, IX, 73

638- Zuhuf, 11

639- Mevdudî, *Tefhim*, V, 262

devamında bu kadar önemli yeri olan yağmur belli bir ölçü dahilinde yağmayıp büyük kütleler halinde yağsaıdı vereceği faydaya paralel olarak büyük zararlara sebep olurdu. Fakat ihtiyaca göre ve insanların da istifadesi dikkate alınarak yağdığı için adeta kuru ve ölü durumda olan toprak için diriltici bir unsur olarak önemli bir yer tutmaktadır. Tefekkürî bir bakışla meydana gelen yağmur olayına bakış, maddi yağmurun toprağı canlandırdığı gibi, kalp ve ruh tarlasında da manevî canlanmayı netice verir.

Kur'an-ı Kerimde yağmurla arzın diriltilmesinin delalet ettiği bildirilen hususlardan biri de ahiret hayatına dairdir.

Cenab-ı Hak gökten indirilen yağmurla yerin diriltilmesiyle insanların haşirde tekrar ihya edilmeleri arasındaki bağıntıyı kurarak şöyle buyurur:

“Gökten bereketli bir su indirdik. Onunla bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik. Kullara rızık olması için birbirine girmiş, küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik. Ve o su ile ölü bir beldeye hayat vermekteyiz. İşte (kabirden) çıkış da böyledir.”⁶⁴⁰

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecî olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgarlar), ağır bulutlara yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız her halde bundan ibret alırsınız.”⁶⁴¹

“Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir kavim için ayetleri böyle açıklıyoruz.”⁶⁴²

Cenab-ı Hak bu ayet-i kerimelerde ilahî vahiy ile kalplerin dirilmesini gökten indirdiği suyla dirilen toprağa benzetmektedir. Kalpleri toprağa benzetmektedir. Çünkü toprak bitkilerin yeşermesine mahal olduğu gibi kalp de amellerin mahallidir. İlahî vahye iman etmeyen ve ondan istifade etmeyen kalp ise, yağmurdan istifade etmeyen ve ancak faydasız bitkilerin yeşermesine zemin hazırlayan toprak gibidir. İlahî vahye

---

640- Kâf, 9-11

641- A'raf, 57

642- A'raf, 58

iman eden, onunla beslenen ve onunla amel eden kalp ise yağmurla beslenip yeşeren toprak gibidir.⁶⁴³

Öte yandan Allah'ın gökten indirdiği su nasıl ölü toprağı canlandırır, çeşitli ekinler bitirirse, gökten indirdiği vahiy de gönülleri diriltir. O vahiy kabul eden gönüller açılır, huzur bulur, incelik, duyarlı olur. O kimseler Rablerinden gelen ışıqla yürürler. Fakat Allah'ın zikrini, uyarısını kabul etmeyenlerin gönülleri katılaştır.⁶⁴⁴ Nitekim Peygamberimiz (sav) bir hadisinde bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: **“Alimlerle oturup kalkmayı, hikmet ehlinin sözlerine kulak vermeyi tavsiye ederim. Çünkü Cenab-ı Hak ölü toprağı yağmur suyu ile ihya ettiği gibi ölü kalpleri de hikmet nuru ile ihya eder.”**⁶⁴⁵ Başka bir hadiste de Peygamberimiz (sav) kendisine verilen ilim ve hidayetın yağmura benzediğini ifade ederek şöyle buyurmaktadır: **“Allah'ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilim, bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen bir toprağı düşer ki, onun bir kısmı suyu kabul eder ve çayır ile bol ot yetiştirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu (üstünde) tutar da Allah(cc) onunla insanları faydalandırır. Ondan hem kendileri içerler hem de hayvanlarını suvarıp ekin ekerler. Bu yağmur diğer bir çeşit toprağı isabet eder ki, düz ve kaypaktır; ne suyu üstünde tutar, ne de çayır bitirir. Allah(cc)'ın dinini anlayıp da Allah(cc) 'ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilimden faydalanan ve bunu bilip de başkasına bildiren kimse ile bunu duyduğu vakit kibrinden başını bile kaldırmayan ve Allah'ın benimle gönderilen hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir.”**⁶⁴⁶ Hadiste üç çeşit toprağı ve insana işaret edilmektedir. Manevî yağmur hükmünde olan hidayet ve ilmin kabulüne müsait olan fitratlardan bir kısmı alimlere işaret etmektedir ki, bu alimler hüküm istinbatına kabiliyetli olan alimlerdir. İkinci kısım ise sadece ilmi nakleden fakat herhangi bir hüküm istinbatına kabiliyet ve istidadı olmayanlardır. Üçüncü kısım ise, ilmi olmadığı gibi başkasına da ilim aktarma ve nakletme kabiliyeti olmayanlardır.⁶⁴⁷

643- İbn Kayyim, el-Cevziyye, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekr, *I'lamu'l-Muvakkîn*, Beyrut, 1991, I, 108

644- Ateş, *Tefsir*, V, 2250-51

645- İbn Hacer, Şihabuddin abu'l-Fadl Ahmed b. el-Askalani, *Münebbihat*, İst. 1976, s. 3

646- Buhârî, İlim, 20

647- Geniş bilgi için bkz. Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Karî Şerh-u Sahihî'l-Buhârî*, Beyrut, ts. II, 79

O halde insanın bütün bunları düşünmesi, hiçbir şekilde bozulma göstermeyen bu nizamı sürdürenin 'kim olduğunu kendi kendine sorması gerekmez mi? Ve bütün kâinatta olup biten harikulade olaylara bu nizamı veren kimdir? Eğer, bu nizam ve bu nizamın devamı için insan akılının tasavvur edemeyeceği bir yüce kuvvet ve kudrete ihtiyaç varsa, bu güç, kuvvet ve kudretin kaynağı nedir, hiçbir akıl sahibi karşılaştığı bu ve benzeri soruları kulak ardı edip cevapsız bırakamaz. Düşünmek ve bir takım sorulara cevap aramak, insanlık gereğidir. Düşünmeyen insan, kendisine verilen akli kullanmayan insan demektir ki, böylelerinin yaratılıştan akıl verilmeyen hayvanlardan farkı yoktur.⁶⁴⁸

G- Gece ve Gündüzün Meydana Gelmesi

Kâinattaki her icraatın en küçüğünden en büyüğüne kadar her şey Allah'ın varlığına bir delil ve insanların tefekkür ve tezekkürüne birer malzeme ve materyal olduğu gibi gece ve gündüzün deveranı ve ard arda gelmesi de O'nun varlık delillerindendir. Ve tefekkür ehlini düşünceye sevk eden en parlak unsurlardandır.

Kur'an-ı Kerim müteaddit ayet-i kerimeleriyle konuyla alakalı olarak şöyle buyurmaktadır :

“Allah gece ile gündüzü birbirine çeviriyor, geceyi gündüze, gündüzü geceye dönüştürüyor, sürelerini uzatıp kısaltıyor. Elbette bunda görebilenler için alınacak bir ders vardır.”⁶⁴⁹

“Hayatı veren de öldüren de O'dur. Gece ile gündüzü peşpeşe getiren de O'dur. Öyleyse hâla düşünmez misiniz?”⁶⁵⁰

Tıpkı hayat ve ölümü birbiriyle değiştirdiği gibi gece ile gündüzü değiştirme kudreti de yine O'na aittir. Ve bu olay da hayat ve ölüm gibi kevnî bir kanundur. Hayat ve ölüm ruhlarda ve bedenlerde meydana gelir. Gece ile gündüzün tekrarı ise göklerde ve kâinattadır. Nasıl ki Allah bir canlının hayatını çekip alır da cesed kaskatı kesilir ve donakalırsa, aynı şekilde yeryüzünün ışığını da keser ve o zaman bir sessizlik ve bir

648- Cerrahoğlu, İsmail- Koçyiğit, Talat, Tefsir, I, 63

649 -Nur, 44

650- Müminun, 80

sükunet her tarafı kaplar. Sonra yeniden aydınlık olur ve hayat yeniden başlar. Bu, Allah dileyene kadar da, bir kere olsun son bulmaz, nihayete ermez. Bu ayetin sonunda “**Hâlâ düşünmez misiniz?**” denilmektedir. Bu ise, “düşünüp de bütün bunlardaki yüce yaratıcının kudretini ve O'nun delillerini görmez misiniz?” demektir. ⁶⁵¹

Allah'ın gece ile gündüzü birbirine çevirmesinde basiret sahipleri için mutlak bir ibret ve tefekkür levhası olduğu⁶⁵², geceyi durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örtenin; güneşi, ay'ı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah olduğu⁶⁵³ yine Kur'an'ın üzerinde hassasiyetle ve hararetle durduğu önemli bir husustur. Bu ve emsali ayet-i kerimeler⁶⁵⁴ az ifade ile çok geniş kevnî ilahî icraatı ibret nazarımıza sunmaktadırlar.

Gece ve gündüzün deveranı ve birbiri peşi sıra gelmesi ifade edilmekle gerçekte dünyanın döndüğü anlatılmaktadır. Eğer dünyanın bu deveranı olmasaydı, gece-gündüz gibi bu büyük kevnî icraatlar olamazdı. Şimdi içinde yaşadığımız hayatın devam etme imkânı bulunmazdı. İnsan sürekli gece veya gündüz içinde yaşamaya mecbur olurdu ki, yeryüzünde böyle bir durum her iki halde de öldürücü olurdu.⁶⁵⁵

Gece ve gündüzün deveranı hakkında bir ayet-i kerimede ise şöyle buyrulur: “**Gece de onlar için bir ibret ayetidir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız da onlar karanlıklara gömülürler.**”⁶⁵⁶ Şimdi gerçekte işin uzayda cereyan ediş tarzı nasıldır? Amerikan uzay adamlarının iyice görüp uzay araçlarından da fotoğraflarını çektikleri gibi, özellikle dünyadan çok uzak mesafelerden - mesela Ay'dan bakıldığında (tutulma hali dışında) güneş sürekli olarak yer kürenin ona bakan yarısını aydınlattığı halde, öbür yarı küre karanlığa gömülmektedir. Aydınlatma sabit kaldığı halde, dünya kendi çevresinde döndüğünden, yarı küre şeklindeki aydınlık bölge, 24 saatte bir dünya etrafında dönerken, karanlıkta kalan öbür yarı küre de aynı zaman boyunca aynı geziyi tamamlamaktadır. Gündüz ile gecenin bu kesintisiz yuvarlak dilimi, Kur'an tarafından mükemmel bir şekilde tasvir edilmiştir. Günümüzde bu tasvir, insan anlayışının kolayca

651- Kutub, fi Zilal, IV, 2477

652- Nur, 44

653- A'raf, 54

654- Bakara 164; Al-i İmran, 190; Lokman, 31; Yâsin,37; Zümer, 5

655- Ali, Muhammed, el-İ'cazu'l-İlmî, s. 58

656- Yâsin, 37

nüfuz edebileceği bir durum arz eder. Zira biz güneşin (nisbî bir şekilde) sabit olup, dünyanın ise döndüğünü biliyoruz. Bu devamlı dolama ve sürekli olarak bir bölümün öbür bölüme girmesi süreci, Kur'an'da belirtilirken insana o devirde dünyanın yuvarlaklığı biliniyormuş gibi gelir. Halbuki böyle olmadığı bellidir.⁶⁵⁷

Kur'an, bu veciz ve bütün devirlerin zihinlerini ve düşünceleri tatmin edici lafız ve muhtevasıyla semavî bir kitap olduğunu tescil ettirmektedir. Zira öyle bir kitap ki, hem ilk muhataplarını hem de asırlar sonra gelecek ve ona ilmî ve teknolojik sahada muhatap olacak dev-âsâ dimağları doyuracak bir üslup ve beyanla konuları serd etmektedir.

Kur'an'daki tefekkür alanlarından birisi olan gece ve gündüzün söz konusu edildiği Kur'an ayetlerinde gece ve gündüzün nimet olma yönüne dikkat çekilir. Gece ve gündüzün deveranındaki nimetler ise, sayılmakla bitmeyecek kadardır. Fakat Kur'an daha çok gecenin dinlenme vakti olduğu, gündüzün de çalışma zamanı olduğu hususu üzerinde durmaktadır.⁶⁵⁸

Konuyla ilgili olarak bir ayette şöyle buyrulur: **“Görmediler mi ki, dinlensinler diye geceyi yarattık ve (çalışınlar diye) gündüzü apaydınlık yaptık. Elbette bunda iman edecek kimseler için ibretler vardır.”**⁶⁵⁹

Bundaki ibret ve alametler şunlar olabilir: Birincisi; kâinatın bir kararda ve bir şekilde kalmayıp hareketten sakinliğe, sakinlikten harekete, karanlıktan aydınlığa değiştirilip durması, yaratılışlar üzerinde hâkim yüce bir kudretin varlığını gösterdiği gibi, özellikle insan hayatı açısından, gecenin sükunet ve dinlenme ve gündüzün uyanıklık ve faaliyet hikmeti ve faydalarıyla ilgili yapılması, o yaratıcının her şeyi bilen, hâkim, dilediğini yapar bir mutlak yaratıcı olduğunu gösterir. Çünkü isteseydi, insanları da yarasarlar gibi yapar; gündüzleri göz açtırmaz, geceleri dinlendirmezdi. İkincisi; hareketleri durdurup sükunete erdiren, duranların bir nur ile gözlerini açıtırıp hareket etmelerine imkân veren o kudretin, bilgisizlik karanlığında uyuyan insanları uyandırmak, şaşkınlara yol göstermek için dünyayı peygamberlik nuru ile aydınlatacağını gösterir. Üçüncüsü; gece ve gündüzün bu değişmeleri, bu alemin bir

657- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 243-244

658- En'am, 96; Rum, 23

659- Neml, 86

değişme alemi olduğunu, bu sebepten bu günün bir yarını ve bu dünyanın bir ahireti bulunduğunu anlattığı gibi bir titremesi uyuyan gözlerin açılması ve sakin olanların harekete geçivermesi, aynı şekilde bir üfürme ile ölümlerin dirilebileceğini gösteren bir yeniden dirilme misali olarak görülür.⁶⁶⁰

Gecenin dinlenme için olduğunu hatırlatan ayet-i kerime şöyledir: **“Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran O’dur. Geceyi dinlenmek (sükun) , güneş ve ayı da vakitlerinizi hesaplamak için O yarattı. İşte bütün bunlar, Aziz ve Alim:mutlak galip ve hakkiyle bilen Allah(cc)’ın takdiridir.”**⁶⁶¹

Ayette geçen“sükun” kendisinde rahata erilen manasına gelir. Sükun hem vücudun sükununa hemde ruhun sükunetine şamildir. Gece istirahat vaktidir. Canlıların çoğu geceleyin çalışmaya ara verirler. Meskenlerine sığınıp istirahat ederler. Tam bir istirahat için uyumak şarttır. Uyku vasıtasıyla gerek zihin gerek diğer organlar iradi hareketlerinin tatil edilmesiyle sükunete ererler, kalp atışları ve çeşitli salgılar azalır, solunum yavaşlar, damarlardaki kan basıncı azalır. Şuur kaybolacak derecede zayıflar ve sinir sistemi istirahat eder. Böylece ve bilhassa uykunun başlangıcında bütün azalar dinlenir.⁶⁶²

Diğer taraftan Allah(cc) Teala başka bir ayet-i kerimede Şöyle buyurmaktadır: **“Gece uyumanız, gündüz de lütfundan rızık aramanız O'nun ayetlerindedir. Şüphesiz ki bunda işitecek bir kavim için ibretler vardır.”**⁶⁶³

Elmalılı, bu ayetin tefsirinde şu değerlendirmeyi yapar:

“Sanat ve ticaret gibi sebeplerden birine teşebbüs ile Allah'ın lütf-u fazlından rızık istemeniz gerek uyku, gerek çalışma ikisi de Allah'ın nimetidir. Uykunun nasıl büyük bir nimet olduğunu uykusuz kalanlardan sormalı. Görülüyor ki, burada uyumak nasip aramaya takdim edilmiştir. Çünkü çalışmak için dinlenmeye ihtiyaç vardır. Bir de istirahat lizatiha matluptur, talep ise ihtiyaç dolayısıyladır. Sonra ( ) buyurulmuş ve bununla şu nokteler izah olunmuştur;

660- Elmalılı, V, 3706

661- En'am, 96

662- Merağî, Tefsirü'l-Merağî, Mısır, 1390, VII, 199

663- Rum, 23

1 - Çalışmalı, fakat kısmet olan nasibi kendinden bilmemeli, Allah'ın fazlından bilmelidir.

2 - İnsan her gün bir kâr ve terakki aramalıdır. Zira fazl, ziyade demektir, ticaret de kâr kazanmaktır.

3 - Aramak Hak Teâlanın fazlını sezme, ummaktır. Ve hatta çalışıp arayabilmenin kendisi bile Allah'ın fazlındandır.”⁶⁶⁴ Çünkü, arayabilme ve aradığını bulabilme kabiliyet ve istidadını elde etme imkân ve fırsatını bulabilme dahi O'nun fazlındandır. Eğer O'nun güç ve kudreti olmazsa bütün bunların meydana gelmesi mümkün değildir.

Katade'nin yorumu ise şöyledir: “Mümin gece yapacağını unutursa gündüz hatırlar, gündüz unutursa gece hatırlar.”⁶⁶⁵

İnsanoğlu kâinatta kurulmuş eşsiz düzenin bir parçası olması itibariyle bazı kanunlara tabidir. Ve bunun dışına çıkıldığında, kendisinde bir takım aksaklıklar baş göstermektedir. Bunun en bariz misali, insan hayatının günlük düzenlenişi ve çalışma saatleridir. Gece çalışan insanlar, biyolojik saatleri çevredekilere uyum sağlayamadığı için, bazı psikolojik ve fizikî problemlerle karşılaşabilirler. Eğer insanlar kendilerini gece işine uygun bir şekilde adapte edemezlerse, bazı problemlere maruz kalabilirler. Mesela; yorgunluktan dolayı kaza yapmaya daha meyillidirler. Ve işlerinde daha az verimli olurlar. Ayrıca gündüz yeterince uyuyamadıkları takdirde, gece işinde çalışmakta kalp rahatsızlıkları gibi hastalıklara yakalanma riskini artırırlar.⁶⁶⁶

Bütün asırları kucaklayan Kur'an'ın semavî yüksek hitabı her hususta insanın fitratına uygun mesajlarla yüklü olduğu gibi insanın çalışma hayatının tanziminde de en isabetli ve fitratına en uygun mesajları vermektedir. Tıbbî ve teknolojik gelişmeler de onun bu isabetli mesajlarını yeni keşif ve buluşlarıyla teyid ve tasdik etmektedir. 1400 küsür sene önce gece ve gündüzün insan hayatındaki konumunu anlatan Kur'an, isabetli hüküm ve mesajlarıyla semavî bir kitap ve ilahî bir hitap olduğunu bugün bir kere daha tescil ettirmektedir.

⁶⁶⁴- Elmalılı, **Hak Dini**, VI, 3814

⁶⁶⁵- en-Nisaburî, *el- Vasît*, I- II, 345

⁶⁶⁶- İlim Araştırma Grubu, “**Gece Çalışmak**” Zafer Dergisi, Nisan, 1996, sayı 232, s. 26

Gece ve gündüz hakkında Kur'an'ın dikkat nazarlarımızı çektiği başka bir nokta ise, gece ve gündüzün birbirine dahil edilmesi olayıdır.⁶⁶⁷

Gecenin gündüze, gündüzün geceye katılması olayını her gün akşam karanlığında, fecir aydınlığında, karanlıkla aydınlığın iç içe girdiği ve yavaş yavaş birinin diğerini alt etmeye başladığı o harika anlarda seyrediyoruz. Doğrusu bu mu'cize de Allah'ın sınırsız kudretinin apaçık delillerinden birisidir.

İlim, gece ve gündüz olayının kaynağının güneş sisteminin bugünkü nizam üzere bulunmasında olduğunu bize öğretmektedir. Bu olay yeryüzünün çevresinde belli bir bölgeye has değil, evrensel çaptadır. Ama alışkanlık ve her gün görmek, bizim bu büyük harika karşısında zevkimizi bozuyor ve ondaki intizama, inceliğe dikkat etmemizi önlüyor. Öyle ki, biz astronomik olarak saat, dakika, saniye ve salise ölçüleriyle hesabımızı yapıyoruz. Ama elektronik saatler saniyeyi de yüz binde birine kadar indiriyor. Buna rağmen her şey bizim için normal görülüyor. Yavaş yavaş hissimizi katılaştırıyor. Eğer biz bunun Rabbanî kudretin eşsizliğine delil olduğunu görsek, alışkanlık bizim hissimizdeki yenilgiyi ortadan kaldıramaz. Ve onunla birlikte sürekli olarak Allah'ın azamet ve kudretini hissederiz. Kur'an-ı Kerim her hal ü kârda dikkatimizi bu noktaya çekiyor. Bizim üzerimizdeki donukluğu ve katılığı gidermeye çalışıyor. O mu'cizelerin delaletlerine karşı bizi uyarıyor. Bütünüyle onun etki alanına itiyor.⁶⁶⁸

Razî, “gece ve gündüzün birbirine katılması”nın şu manaya gelebileceğini ifade eder; bununla gecenin, gündüzün vaktine katılması kastedilmiş olabilir. Yani gece ve gündüzün uzunluk ve kısalık durumlarında farklılık arzemesi olabilir.⁶⁶⁹

Seyyid Kutub ise; gece ve gündüzün birbirine katılmasını ve bir an olsun duraklamadan, kesilmeden, gecikmeden bir nizam içerisinde devam edişini düşünmenin insan kalbindeki hassasiyeti uyardığını ve insanın Allah'ın kâinata hükmeden kanunlarını düşünmeyi, ilahî sanatın eserlerini kavramayı sağlayacağını ifade eder.⁶⁷⁰

667- Lokman, 29 - 30

668- Kutub, Muhammed, *Kur'an Araştırmaları*, I, 271-272

669- Razî, *Mefatih*, XXV, 159

670- Kutub, *fi Zilal*, IV, 2523

Düşünüp, ibret almak arzusunda bulunan ya da şükretmeyi isteyen kimseler için, geceyle gündüzü birbiri ardınca getiren Allah,⁶⁷¹ tefekkür eden kimselerin onların farklı farklı oluşları hususunda tefekkür etmelerini, böylece de, onların bir halden diğer bir hale geçişleri hususunda, mutlaka onları bu hale sokan ve değiştiren bir yüce Zât'ın bulunduğunu anlamalarını ihtar etmektedir.⁶⁷²

Sanki gece ve gündüz beyaz ve siyah bir tablodur.⁶⁷³ Cenab-ı Hak bu tefekkür ve ibret tablosunu insanlara arz ediyor ki insanlar onu tefekkür etmek suretiyle insanî cephedeki manevî terakkilerini temin etsinler. Gece ve gündüz siyah ve beyaz iki tablo oldukları gibi kâinat kitabının iki sahifesi olan yeryüzü ve gökyüzünü gece ve gündüz temaşa etmek ve okumak için de Allah Teâla insanların dikkatine arz etmektedir. Tâ ki gece gökyüzü sahifesinde yıldızlara, gündüz de yeryüzü sahifesinde çiçeklere ibret ve hikmet nazarıyla bakılsın.

Kur'an'da konuyla ilgili olarak dikkatlerimize sunulan diğer bir husus ise gece ile gündüzün hayat için en elverişli bir durumda bulunmasıdır. Şayet meydana gece denilen bir şey olmasaydı ve bütünüyle gündüz olsaydı yeryüzünde hayat mümkün olmazdı. Gece için de durum aynıdır. Hatta gece ve gündüz şu andaki durumundan on kat daha fazla olsaydı güneş gündüzün bütün bitkileri yakar kavururdu. Geceleyin de her şey donar ve o zaman hayat mümkün olmazdı. İşte gece ile gündüzün hayat için elverişli durumda bulunmaları Allah'ın birer ayetidir.⁶⁷⁴

Gece ve gündüz ilahî iradenin neticesi olarak intizam ve ahenk içerisinde cereyan etmeseydi gece ve gündüzü böyle muntazam devam ettirecek hiçbir güç ve kudretin varlığı tasavvur edilemezdi. Bu nokta-i nazardan insanlığın içinde bulunduğu nimeti hatırlatma kabilinden Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurur; **“(Rasulüm) de ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah(cc) üzerinizde geceyi ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah(cc) 'tan başka size bir ışık getirecek İlah kimdir? Hâlâ işitmeyecek misiniz? De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah(cc) üzerinizde gündüzü ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah(cc)**

671- Furkan, 62

672- Razi, Mefatih, XXIV, 107

673- Kutub, Muhammed, Kur'an Araştırmaları, I, 210

674- Kutub, fi Zilal, V, 2668

'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek İlah kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz(efelâ tubsirun)?'⁶⁷⁵

Kimse ne geceyi ne de gündüzü getiremez. Zira bu icraatı temin için dünyanın dönmesine, güneş sistemine ve dolayısıyla kâinata hükmetmek gerekir. Bu da Allah'tan başka kimsenin haddi değildir. Ayrıca Cenab-ı Hakkın bu söz konusu ayet-i kerimelerde önemle vurguladığı diğer bir nokta ise, verilen nimetin yok olabileceği ihtimali dikkat dolayısıyla içinde bulunulan nimetin kıymet ve büyüklüğünün bilinmesi gerektiğidir.

H- Gölgenin Uzayıp Kısalarak Secde Etmesi

Üzerinde ciddiyetle durulması gereken âfaki tefekkür alanlarından birisi de gölgedir. Kainattaki her şeyi insanın tefekkürüne sunan Cenab-ı Hak, eşyanın gölgesinin dahi tesadüfi olarak meydana gelmediğini ifade maksadı ile iki ayet-i kerime ile açıklamaktadır.

Her şey Cenab-ı Hakkın emriyle hareket ettiği gibi gölge de O'nun emir ve iradesiyle değişik şekiller almaktadır. Kur'an-ı Kerim bu hususu şu şekilde ifade eder; **"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileyseydi, onu elbet hareketsiz kılardı. Sonra biz güneşi ona delil kıldık. Sonra onu (gölgeyi) yavaş yavaş kendimize çektik (kısalttık.)."**⁶⁷⁶ Eşyanın aslı Cenab-ı Hakka ait olunca elbette ki gölgesi de O'na ait olacaktır.

Bu ayet, gölgesi de dahil olmak üzere her şeyin, Allah'ın huzurunda inkıyad içinde bulunduğu ve gölgeyi dilediği şekilde çekip almasında da olduğu üzere, Allah'ın kudretinin tezahürlerine ait olan kısım dışında, gölgenin güneş ile olan ilişkilerine işaret etmektedir. Bu konuda şunu hatırlatmak gerekir ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında gölgenin yer değiştirmesinin, güneşin doğudan batıya hareketinin sonucu olduğuna inanılıyordu. Güneşin doğuşuyla batışı arasındaki zamanı ölçmek için de bundan dolayı güneş saati kullanılıyordu. Burada Kur'an, vahy edildiği çağın geçerli izahını anmaksızın, gölge olayından bahsediyor. Bu izah Hz. Muhammed'in (s.a.v.) devrini izleyen birçok yüzyıl boyunca da, insanlar tarafından çok tatmin edici

⁶⁷⁵- Kasas, 71-72

⁶⁷⁶- Furkan, 45-46

bulunabilirdi. Fakat işin sonunda, onun yanlış olduğu söylenecekti. Bundan ötürü Kur'an sadece gölge bakımından güneşin oynadığı “delil” lik (göstericilik) rolünden bahsetmektedir. Burada Kur'an'ın gölgeyi anlatışı ile çağdaş dönemde gölge olayı hakkında bilinen hususlar arasında hiçbir uyumsuzluğun bulunmadığı görülüyor.⁶⁷⁷

Eğer güneş olmasaydı ve onun ışıkları eşya üzerine düşmeseydi gölgenin varlığı ve mahiyeti bilinmeyecekti. Çünkü eşya ancak zıtlarıyla bilinirler. Eğer güneş olmasaydı, gölge bilinmeyecekti. Karanlık olmasaydı, ışık bilinmezdi. Buna göre sanki Cenab-ı Hak güneşi yeryüzü üzerine doğdurup da, gölge zail olduğu zaman işte o vakit akıllar gölgenin cisim ve renk üzerine ilave bir keyfiyet olduğunu anlamış olur. İşte bundan dolayı Allah, “... **Sonra güneşi ona delil kıldık.**” buyurmuştur. Yani “Biz gölgeyi, önce içinde bulunan faydalar ve maslahatlarla yarattık. Sonra (Biz) akılları, güneşi doğdurmak suretiyle O'nun varlığının bilgisine ulaştırdık. Böylece güneş o nimetin varlığına bir delil ve bir işaret olmuş oldu. Daha sonra da o gölgeyi (Biz) çektik. Yani, o gölgeyi birden bire değil, yavaş yavaş aldık.” demektir. Çünkü her ne zaman güneşin yükselmesi artarsa batı tarafından gölgenin eksilmesi de o nispette artar. Mekâna ait hareketler aynı anda meydana geldikleri gibi, o gölgelenme işinin ortadan kalkışı da bir anda değil yavaş yavaş olur. Bir de gölgenin çekilmesi eğer birden bire olsaydı, insanların maslahatlarına uygun olmazdı. Fakat gölgeyi yavaş yavaş çekmek, alemde çeşitli menfaatleri sağlar.⁶⁷⁸

Demek ki, her şeyde olduğu gibi gölgenin çekilmesinde de tedricilik gerçeği hükmetmektedir.⁶⁷⁹

Kâinat öyle baş döndürücü bir nizam ve ahenk içerisinde cereyan etmektedir ki en küçük bir hadise en büyük hadiselerle alakalı ve bağlıdır. Gölge güneşi gösteren kesif bir aynadır. Gölgenin teşekkül ve izalesi semavî büyük kütlelerin hareketlerine bağlıdır.⁶⁸⁰

677- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 273-274

678- Razi, *Mefatih*, XXIV, 88

679- Kutub, Muhammed, *Kur'an Araştırmaları*, I, 50-51

680- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't- Tefasir*, Dersaadet, ts. II, 365

Demek ki, gölgenin varlığı ve izalesi güneşin varlığına ve güneşin varlığının bağlı bulunduğu kevnî olay ve kanunlara bağlıdır. Öyle ise kâinata hükmedemeyen ve onda tasarrufu olmayan bir zât gölgeyi icad edemez ve onu yok edemez.

Kur'an-ı Kerimde her şeyin Cenab-ı Hakkı tesbih ettiği⁶⁸¹ gibi, Allah'ın yarattığı her şeyin gölgelerinin dahi küçülerek Allah'a secde ettiği şöyle ifade edilir: **“Görmüyorlar mı ki, Allah(cc)'ın yarattığı şeylerin gölgeleri bile nasıl sağdan soldan sürünüp Allah(cc)'a secde ederek dönmektedir?”**⁶⁸² Yani gölge etrafından yahut şarktan garba doğru döner, meyleder. Burada secdeden murad, ihtiyarî fiile münhasır olmayan mutlak inkıyaddır. Yani gölgesi bulunan eşyanın gölgeleri bile sahiplerinin hükmüne değil, Allah'ın emrine mahkum ve musahhardır. Sahibi ne kadar uğraşırsa uğraşsın gölge Allah Teâlanın emir ve takdiriyle ışığın varid olduğu nokta istikametinde düşer ve onun tahavvûlatını takib eder. Aynı zamanda gölge ışığın eseri de değildir. Cisimler ile ışık arasında öyle bir nisbete, bir kanuna mahkumdur ki, işte o kanun Allah'ın bir emridir ve binaenaleyh eşyanın gölgelerinde bile hüküm ve tasarruf Allah'ındır. Onlar yerde sürünürken sahiplerine değil, Allah'a secde eder. Ve Allah'ın birliğini ilan ederler.⁶⁸³

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim, gölgenin secde ettiği gerçeğini insanların dikkatlerine sunmaktadır. Ve şu kâinatın yaratıcısına ibadet ve itaat etmelerinin gereğine bir delil olarak takdim etmektedir. Eşya ve onun gölgesi ister istemez kendilerini yaratan Zat'ı tanımakta ve O'na secde etmektedir. Şuurlu ve şuursuz varlıkların gölgesinin dahi yaratana secde ettiği ve Onun tekvinî emrine uyararak tanıdığı bir alemde kendini şuurlu telakki eden bir insanın yaratıcısını tanımaması kendisine verilen şuurla bağdaşmayan bir hareket olur.

I- Şimşek Çakması ve Gök Gürültüsü

Şimşek çakması ve gök gürültüsü fevkalade dikkate değer semavî bir tefekkür alanıdır. Çünkü birden dehşetli bir gürültü ile adeta havanın konuşurulması, fevkalade bir ışık ve ateşle karanlık havanın birden aydınlatılması ve böylece bulutların bir nevi

681- İsra, 44

682- Nahl, 48

683- Elmalılı, Hak Dini, V, 3100

ateşlendirilmesi, üzerinde düşünülmesi ve tefekkür edilmesi gereken önemli bir husustur.

Şimşek terimi, yıldırımın ışıklı görünüşünü, gök gürültüsü de ışıkla birlikte çıkan gürültüyü belirtir.

Bir bulutun tabanı ile yer arasındaki veya iki bulut arasındaki ya da bir bulut içindeki boşalmalar yıldırım olayını meydana getirir. Yeryüzündeki bir nokta ile bir bulut arasında boşalma kıvılcımı çakınca, bu noktaya yıldırım düştü denir.

Bir şimşek 1/100 saniyelik aralıklarla kesilmiş kısmî boşalmalardan (3 ila 40) meydana gelir. Boşalmalar bulutla toprak arasında yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve inişli- çıkışlıdır. Bu karmaşık yapı gök gürültüsünün uzaklaşır veya yaklaşır gibi duyulmasını açıklar. Açığa çıkan enerji birkaç milyar Joule'e ulaşır. Ve nesnelere buharlaştırmak, canlıları öldürmek gibi şiddetli etkiler gösterir.⁶⁸⁴

Şüphesiz bulutlar, Franklin'in 1752 de ispat ettiği gibi elektrik yüklüdür, iki ayrı çeşit elektriğin birbirini çekmesine karşı, iki aynı cinsten elektrik yükü de birbirini iter. Bu itme, aynı elektrikle yüklü bulutları ayırır. Fakat Allah buna rağmen onları rüzgâr vasıtasıyla bazen birleştirir. Bu durumda bulut yürür, yerden yukarıya yükselen pozitif elektrik yüklü rüzgâr, fezadaki mevcut elektrikle birleşince bir elektriklelenme meydana gelir. Bu hal, buharın su damlaları haline gelmesine sebep olur. Daha sonra yağmur olarak yeryüzüne düşer. Şu halde yağmurun sebebi, semadaki elektrik ve onları toplayan rüzgârlardır.⁶⁸⁵

Kutup bölgeleri dışında dünyanın her tarafında şimşek çakması ve gök gürlemesi görülür. Ekvator bölgelerinde ise daha fazla rastlanır. Salkım bulutlar arasında dolunun oluşup belirli hacimler içerisinde parçalanması için şimşegin büyük önemi vardır.

Şimşek bulutlar arasında korkunç derecede elektrik boşalmasından teşekkül eder. Elektriklelenme olayı artı(+) ve eksi(-) yüklü elektronların birleşmesi yoluyla ortaya çıkar. Bir hesaplama göre atmosferde meydana gelen şimşek sayısı saatte 1800 kadardır. Normal olarak bir şimşek çakmasıyla günde yeryüzüne 2 milyon kilowatt

⁶⁸⁴- (Heyet), *Meydan Larousse*, İst. 1970, XI, 789

⁶⁸⁵- Tabbara, Abdulfettah, *Ruhu'd- Dini'l- İslamî*, Beyrut, 1966, s. 72,

enerji düşmektedir. Şimşek çakması bazı bulutlarla değişik bulut kümesi arasındaki elektrik boşalmasından'ya da bulutlarla yeryüzü arasındaki elektrik boşalması yüzünden meydana gelmektedir. Gök gürültüsüyle birlikte şimşek dediğimiz kuvvetli elektrik şerâreleri yayılır. Şimşegin çaktığı hava tabakalarında âniden şiddetli bir ısınma olur ve havanın hacmi çok kısa zamanda gelişir. Bu yüzden mahallî havada büyük sarsıntılar ve çalkantılar meydana gelir ki, bu da gök gürültüsüdür.⁶⁸⁶

Kur'an-ı Kerimde atmosferdeki şimşek çakması ve onun sonuçları olan yıldırım ve yağmurdan şöyle bahsedilir; **“Korku ve ümid arasında bırakmak için size şimşegi gösteren, yağmurla yüklü ağır bulutları meydana getiren O'dur. Gök gürlemesi hamd ile, melekler de kendisinden çekindiklerinden Allah(cc)'ı tesbih ederler. Onlar, Allah katında çekişirken, O yıldırımları gönderir de onlarla dilediğini çarpar. (Zira) O muazzam kuvvet sahibidir.”**⁶⁸⁷ Diğer bir ayet-i kerimede ise şöyle buyrulur: **“Görmedin mi Allah bulutları sürer, sonra onların arasını telif eder. (Bulutları birbirine geçirerek aralarındaki boşlukları doldurur), sonra onları bir biri üstüne yığar (sıkıştırır), arasından yağmurun çıktığını görürsün. Yukarıdan oradaki dağlar (gibi bulut parçalarından) bir dolu indirir de onunla dilediğini vurur (zarara uğratar), dilediğinden de onu öteye çevirir. (Ona refakat eden) şimşegin parıltısı (berk) neredeyse gözlerini alır.”**⁶⁸⁸

Yukarıdaki iki ayette, ağır yağmur ve dolu bulutlarının oluşmasıyla şimşegin oluşması arasındaki karşılıklı bağıntının açıkça belirtildiğini görüyoruz: Bunlardan birincisi, nimeti temsil ettiğinden arzulanan şeydir; ikincisinin inişi ise Kadir-i Mutlak'ın emrine boyun eğdiğinden korku konusudur.⁶⁸⁹

Yine yukarıdaki ilk ayet-i kerimede geçen **“ra'd”** ifadesi hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür.

1- Ra'd, bir meleğin adıdır. Gök gürültüsü ile işitilen ses ise, o meleğin Cenab-ı Hakkı tesbih edişinin sesidir. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. " Bir yahudi Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gök gürültüsünün ne olduğunu sordu. Bunun üzerine Hz.

686- Fendi, M. Cemaleddin, **Allah ve Kâinat**, Ter. Abdulhamit Bingöl, İst. 1980, s. 113,

687- Ra'd, 12-13

688- Nur, 43

689- Bucaille, **Kitab-ı Mukaddes**, s. 272

Peygamber (s.a.v.) " Ra'd, elinde ateşten mızrak bulunan ve onlarla bulutları Allah'ın dilediği yere sürüp götüren, bulutlar üzerinde görevli bir melektir." buyurdu. Bunun üzerine onlar, " o halde duyduğumuz o ses ne? " dediklerinde, Hz. Peygamber, " O da onun bulutları sürmesidir."⁶⁹⁰ diye cevap verdi.

Razî'ye göre, bu uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Ehl-i Sünnete göre, hayatın bulunması için mutlaka bir bünye şart değildir. Binaenaleyh Cenab-ı Hakkın, bulutun parçalarında hayatı, ilmi, kudreti ve konuşmayı yaratması uzak bir ihtimal değildir. Hem bu nasıl uzak görülebilir ki? Hz. Davud (a.s.) zamanında dağların; Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında da çakıl taşlarının Allah'ı tesbih etmeleri⁶⁹¹ akıldan uzak görülmediğine göre, bulutların tesbihi nasıl uzak görülebilir?

2- Ra'd, o belli sesin adıdır. Bununla beraber "o ses" Allah'ı tesbih eder. Çünkü tesbih, takdis ve benzeri şeyler ancak, Allah Teâlayı takdis ve tenzih manasında olan bir lafzın bulunması ile olur. Binaenaleyh o sesin meydana gelmesi, noksanlıktan ve mümkün bir varlık olmaktan münezze olan bir Zât'ın mevcudiyetine delil olunca, gerçekte bu tesbih olmuş olur ki, " .... **Her şey O'nu tesbih eder...**"⁶⁹² ayetinin anlattığı mana budur.

3- Ra'd'ın tesbih etmesinin manası, gök gürültüsünü duyan insanların Allah'ı tesbih etmeleridir. İşte bu sebepten ötürü insanların bu tesbihi gök gürültüsüne (Ra'd'a) nisbet edilmiştir.⁶⁹³

Yüce Allah ilgili ayetlerde ibret için tabiat kanunlarına işaret etmektedir. Ayette geçen "**berk**" bulutların sürtüşmesinden doğan elektrik şeraresidir ki biz buna şimşek diyoruz. şimşek olayı genellikle yağmurdan önce görünür ve yağmurun bir belirtisi olur. Yıldırım çakınca insanlar korkarlar. O sırada meydana gelen gök gürültüsü, yürekleri hoplattığı gibi yıldırımın isabet ettiği şey veya kimse de yanar. Yıldırımı gören insanlar, kendilerine çarpacağından korkarlar. Fakat yağmur yağacak diye de sevinirler. Korku ve ümit herkeste olur. Gök gürültüsü, şimşek her insanda önce korku, ardından da ümit meydana getirir. Yahut korku ve ümit ayrı ayrı kişilerde

⁶⁹⁰- Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'an, 14 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 274

⁶⁹¹- Kadı İyaz, Ebu'l-Fadl, eş-Şifa bi Ta'rif-i Hukukî'l-Mustafa, Beyrut ts. I, 306

⁶⁹²- İsrâ, 44

⁶⁹³- Razi, Mefatih, XIX, 26

görülür. Tarlada ekini olanlar yağmurun yağacağına sevinirler. Ama yağmurun işlerine zarar vermesinden korkanlar da üzülürler. Mesela; açıkta kerpici veya çimentosu olan inşaatçı, yağmurun eşyasını harap etmesinden korkar. Misafir onun vereceği eziyetten korkarken, mukim olan ise, onun getireceği berekete sevinir. Yıldırım korkuturken, yağmurun yağması ile kıtlıktan kurtulmaktan dolayı sevinç ve ümit meydana gelir.

İşte bu halde bulunan insanlara Allah, önce şimşegi gösterir. Sonra yağmurla yüklü ağır ağır bulutları birbiri üstüne yığar. Bulutların birbiriyle sürtüşmesinden gök gürültüsü doğar. Gök gürültüsü Allah'ı överek tesbih eder. Gök gürültüsü, hal diliyle kendisini oluşturan tabiat kanunlarının yaratıcısı Yüce Allah'ın büyük kudretini ibretle dinleyen kulaklara haykırmakta, kendisinin bir tesadüf eseri değil, hikmet ve kudret sahibi Allah'ın ince kanunlarıyla meydana geldiğini söylemektedir. Düşünenler, bu tabiat ayetinin sesinden ne demek istediğini anlarlar.⁶⁹⁴

Bugünkü ilmî izahların hiçbiri mezkur Kur'anî izahlara muhalif olmamış ve bu daireden çıkmamıştır. Ancak kör kuvvette sıkışıp kalanların idraki buralara varamaz.⁶⁹⁵

Burada düşünülmesi gereken diğer önemli bir husus ise, bulutlar daha ziyade sıvı parçacıklarından meydana gelmesine rağmen kendilerinden çok şiddetli yakıcı bir maddenin zuhur etmesidir. Böylece en çok yakıcı bir madde kendisinin zıddı olan bir söndürücü maddeden sadır oluyor⁶⁹⁶ ki, bu da Cenab-ı Hakkın kudret ve azametini delalet eden en büyük ve en gür seslerden biridir. Sanki gök gürültüsü ve şimşek çakması o dehşetli sesi ve nerede ise gözlerin nurunu alacak kadar parıltılı ışığıyla insanları kendi üzerinde sesli ve ışıklı bir şekilde tefekküre teşvik etmektedir.

II- ARZ'LA İLGİLİ ALANLAR

Kur'an-ı Kerim genel manada yerküre hakkında tefekküre davet ettiği gibi, özel manada da yeryüzündeki mahlukatın insana musahhar olduğunu bildirir ve onlar üzerinde tefekküre davet eder. İşte o tefekküre davetkâr ayetlerden bir kaç tanesi şöyledir:

⁶⁹⁴- Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyun*, III, 100; Ateş, *Tefsir*, III, 1366-67

⁶⁹⁵- Elmalılı, *Hak Dini*, I, 252-53

⁶⁹⁶- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İst. 1972, s. 364

“Allah (O'dur ki) yeri size beşik yaptı ve onda sizin için yollar açtı, gökten bir su indirdi. Biz o su ile her çeşit bitkiden çiftler çıkardık. Yeyin, hayvanlarınızı otlatın. Şüphesiz bunda, akıl sahipleri için işaretler vardır.”⁶⁹⁷

“Yahut şu dünyayı durulacak yer yapan, aralarından ırmaklar çıkaran, orada sağlam (dağlar) yaratan ve iki deniz arasına bir engel koyan kimdir...”⁶⁹⁸

“Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur; haydi onun omuzlarında yürüyün ve Allah'ın rızından yiyin. Dönüş O'nadır.”⁶⁹⁹

“Biz yeri bir döşek yapmadık mı?”⁷⁰⁰

“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüz çevirip giderler.”⁷⁰¹

Seyyid Kutub bu son ayetin ışığında alemde cereyan eden kevnî gelişmelere tefekkür nazarıyla bakma hususunda şu değerlendirmeyi yapar:

Bir an güneşin doğduğu yerle battığı yeri düşünmek, bir gölgenin uzayıp kısılmasını tefekkür etmek, bir nehrin çağlayışı, bir kaynağın gümbür gümbür akışı, bir pınarın susuzlukları giderici, bir bitkinin aheste aheste büyüüşü, bir goncanın nazlı nazlı açılışı önünde bir lahza durmak; açılan çiçeğe, biçilip dövülen ekinlere, havada uçan kuşa, denizde yüzen balığa, toprakta sürünen kurtcuğa, durmadan çalışan karıncaya ve diğer hayvan ve haşarat topluluklarına bir an ibret gözüyle bakmak, sabahı veya akşamı, gecenin sessizliğini yahut gündüzün izdihamını bir an düşünmek....Evet... Bunları bir an düşünüp tefekkür etmek beşer kalbine kâinat sırlarının akması için kâfidir.⁷⁰²

Bu ayetler bir yandan coğrafi sebeplerle Kur'an'ın birinci derecede hitap ettiği Mekke ve Medine ahalisi, Arap Yarımadasındaki bedevîlerin zihniyetlerinin kolayca nüfuz edebileceği fikirleri, öbür yandan da her yerde ve her zaman yaşayacak daha

697- Tâhâ, 53-54

698- Neml, 61

699- Mülk, 15

700- Nebe', 6

701- Yusuf, 105

702- Kutub, fi Zilal, IV, 2032

kültürlü bir toplumun düşünmek zahmetine katlandığı takdirde çıkarabileceği genel türden bilgileri ifade ederler ki, bu da Kur'an'ın evrenselliğini gösterir.⁷⁰³

Yukarıda görüldüğü gibi Cenab-ı Hak genel manada her asırdaki ve her seviyedeki insanın anlayabileceği bir şekilde yeryüzü üzerinde tefekküre teşvik etmektedir. Herkes kabiliyet ve istidadı nisbetinde Allah'ın dikkat çektiği bu noktalardan istifade edebilir. Cenab-ı Hak genel manada yeryüzüne ve onun üzerinde tefekküre teşvik ederken, diğer taraftan da yeryüzü üzerinde ve ayrıca insanlığın hizmetine sunulan unsurlar üzerinde tefekkürü emretmektedir. Bunlar ise, dağlar nehirler denizler vs. gibi üzerinde tefekkür edilmesi gereken tefekkür alanlarıdır. Kur'an-ı Kerim ayetleri ışığında bunlardan ayrı ayrı bahsedeceğiz.

A-Dağlar

Yeryüzünde bulunan ve insanların hayatında büyük fayda ve maslahatlara adeta depoluk vazifesini gören dağlar insanın tefekkür dünyasında büyük bir önem taşımaktadır. Ve Kur'an'ın bir çok ayetlerine konu teşkil etmiştir.

Dağların yeryüzünde bir denge unsuru olduğu gerçeği Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

“Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik. Orada geniş geniş yollar açtık; ta ki maksatlarına ulaşsınlar.”⁷⁰⁴

“Biz yeri bir döşek yapmadık mı? Dağları da arzı tutan bir direk yapmadık mı?”⁷⁰⁵ Bugünkü ilmî buluşların ışığında bu mesele şöyle tahlil edilmektedir:

Yerkürenin kendi etrafında dönmesiyle sathında olan şeyleri harice doğru atan merkez-kaç kuvveti meydana gelir. Fakat yer çekimi kanunu arzın üzerindeki şeyleri merkeze doğru çeker. Arzın dönmesine rağmen bu itme ve çekme kanunun birbirine denk olmasıyla herhangi bir çalkantı olmaz. Bu itme ve çekme kuvvetinin dengeli olması için de yerkabuğunun bütün katmanlarıyla dengeli olması gerekir. İşte dağlar,

⁷⁰³- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 254-55

⁷⁰⁴- Enbiya, 31

⁷⁰⁵- Nebe', 6-7

yerin derinliklerine dalan kökleri sayesinde bu dengeyi sağlamada büyük bir rol oynarlar. Dağların yeryüzüne nisbeti, direklerin gemiye, kazıkların çadıra nisbeti gibidir. Biz farkına varmaksızın dağlar, en çok denize dalıp çıkan okyanuslardaki aysberglerin durumuna benzemektedir. Dağların yeryüzünün dengesinde oynadığı bu rolü ilim ancak 19. asırda keşfedebilmiştir.⁷⁰⁶

Ayrıca dağların denge unsuru olması daha değişik şekillerde de olur. Şöyle ki: Dünyanın dıştan karşılaştığı baskısıyla kendi iç yüzünden baskı arasında dağlar bir denge unsuru olabilirler. Tabii bu muhitten muhite değişebilir. Bir yerde dağların dışa doğru yükselmesi, bir başka yerde çöküntüye sebep olabilir. Böylece dengenin sağlanması gerçekleşir.⁷⁰⁷

Kâinata her şeyi binler hikmet ve maslahatlara bağlı olarak yaratan Cenab-ı Hak dağların ehemmiyet ve icra ettiği fonksiyonlarının büyüklüğüne dikkatleri çekerek şöyle buyurur: **“O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her canlıyı yaydı. Biz gök yüzünden su indirip, orada her faydalı nebattan çift çift bitirdik.”**⁷⁰⁸

Bu ayette dağların atmosfer denizinde yüzen yer küresinin dengesini sağladığı gösterilmektedir. Jeolojide dağların **“isostasy”** denilen yer dengesi kanununun mühim bir unsuru olduğu, asrımızda anlaşılmıştır. Jeo-fizikte, **“sıcak noktalar”** (hot soots) denilen ve dünyada 110 kadar olarak belirlenen büyük dağ kitleleri vardır.

Bunlar yer kabuğunun hareketine mani olmaktan olup yerin çok derinliklerinden (mantodan) yükselen ve yer kabuğunu deldikten sonra yüzeyde katılaşıp adeta bir perçin şeklinde kabuğu sabitleştiren (bozalt bileşiminde) büyük magma kitleleridir.⁷⁰⁹

Bu ayet-i kerimede yeryüzünün dengesinin sağlanmasında büyük bir yeri ve önemi haiz olduğu belirtilen dağların, başka bir ayet-i kerime ile diğer bir yönüne dikkat çekilerek tefekküre yeni bir boyut kazandırılmaktadır: **“Görmedin mi, Allah, gökten**

706- Şerif, Adnan, *Min Ulumi'l-Ardi'l-Kur'aniyye*, s. 48

707- Kutub, *fi Zilal*, IV, 2376

708- Lokman, 10

709- Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 208

bir su indirdi. Onunla renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardık. Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, muhtelif renklerde ve kapkara yollar (yaptık).⁷¹⁰

Cenab-ı Hak burada dağlardan bahsetmiş fakat yeryüzünden bahsetmemiştir. Halbuki aynı sadede bir delil olarak bir başka ayette “**Arzda birbirine komşu kıtalar vardır.**”⁷¹¹ buyurmuştur. Çünkü Cenab-ı Hak bu ayetin başında “**Onunla renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardık.**” buyurunca meyve çıkarma işi İlahî kudretin bizzat delili oldu. Daha sonra buna ilave bir açıklamada bulunarak “**çeşit çeşit**” dedi. Aynen bunun gibi dağların bizzat kendileri de Allah'ın kudret ve iradesinin delilleridir. Çünkü dağların yeryüzünün herhangi bir yerinde olması, alçaklık ve yükseklik noktasında farklılık arz etmesi Allah'ın kudret ve iradesinin parlak bir delilidir.⁷¹²

Yeryüzü sathında ve derinliklerinde meydana gelen bütün hâdiselerin dünyaya tesirinin olduğu muhakkaktır. Bir yerden başka bir yere intikal eden büyük madde yığınları, dünyanın dönüşüne tesir etmektedir.⁷¹³ Dünyanın hareketinin yavaşlamasının tek unsuru med-cezir değildir. Hatta nehirlerin bir taraftan diğer tarafa taşıdıkları sular, dünyanın dönüşüne etki eder. Rüzgârların gücü, dönüş hızına tesir eder.

Görülüyor ki, bu derece hassas olan yeryüzünde, muvazenenin sabit dağlarla temin edilmesi hiç garip karşılanacak bir husus değildir. Nitekim Kur'an bu gerçeği, 14 asır önce ifade etmiştir.⁷¹⁴

Bu ayetler, dağların istikrarı sağlayabilecek tarzda yerleştirildiğini ifade etmekte olup, Jeolojinin bildirdikleriyle tam bir uyum ortaya koymaktadır.⁷¹⁵

Kur'an-ı kerim yine dağları tefekkürümüze sunduğu diğer bir ayet-i kerimede ise, dağların destekler halinde yaratıldığı şöyle ifade edilir: “**Dağları da arzı tutan birer direk yapmadık mı?**”⁷¹⁶

Seyyid Kutub bu ayetle ilgili olarak şu açıklamaya yer verir:

710- Fâtır, 27

711- Ra'd, 4

712- Razî, **Mefatih**, XXVI, 20

713- Kutub, **fi Zilal**, VII, 116

714- Kutub, a.g.e. VII, 116

715- Bucaille, **Kitab-ı Mukaddes**, s. 271

716- Nebe', 7

“Allah Teâla dağları direk olarak yarattı. İnsan bu gerçeği şekil itibariyle göze nasıl görünürse öyle anlar. Bu vaziyetiyle çadırların yerinde sabit kalmasını temin eden kazıklara benzemektedir. Kur'an'ın bize tarif ettiği ve bizim ondan anladığımız şudur ki; dağlar, yeryüzünü sabit tutarak onun dengesini muhafaza ediyor. Denizlerin çukurlarıyla dağların yüksek tepeleri arasında, bazen yeryüzündeki kıvrımlarda bazen de dağların belirli yerlerindeki ağırlıkları sebebiyle depremlerin, şimşeklerin ve yer sarsıntılarının yapacağı tahriplere engel oluyor. Bazen de nice meçhul kanunlar ve gizli hakikatler var ki, Kur'an onlara işaret etmektedir.”⁷¹⁷ Henüz insanlık o esrar perdelerini aralayıp onların künhüne vakıf olamamıştır. İçindeki derin ve geniş hakikatleriyle sonsuza açılan Kur'an ayetleri zamanın ilerlemesi ve insanlığın onun derinliklerine inmesi nisbetinde nice bilinmez gizli mana hazinelerini ortaya çıkaracaktır.

Dağları tefekkürümüze sunan bu Kur'anî ifadeyi değişik açılardan da yorumlamak mümkündür. İlgili ayet-i kerimeyi bir cahil, dağları yere çakılmış kazıklar olarak anlarken ; bir şair de, yeri taban, semayı bir çadır, dağları da o çadırın kazıkları olarak görür. Bir edip ise, bu ayeti, edebî yönden ele alır ve yer ile dağların fizikî tasvirini yapar. Bir coğrafyacı da, yer küresini denizde yüzen bir gemi ve dağları da o geminin direkleri olarak düşünür. Ve onları geminin dengesini sağlayan bir unsur kabul eder. Bir sosyoloğa göre de, yeryüzü hayatın kaynağı olan bir evdir. Ve bu hayatın devamı için su, hava ve toprağa ihtiyaç vardır. Dağlar suyun mahzeni, havanın temizleyicisi ve toprağın koruyucusu olduğundan, toprağın direği gibidir. Bir tabiat alimine göre ise, yerküresinde meydana gelen titreme ve zelzelelere karşı dağlar, bir denge unsurudur. Ve bu sayede dağ silsilelerinin bulunduğu yerlerde herhangi bir sallantı olmaz. Bu sebeplerden dolayıdır ki, herkesin akıl, kabiliyet ve anlayışına göre Kur'an'dan mana çıkartması caiz görülmüştür.⁷¹⁸

Elmalılı'nın ayetle ilgili yorumu ise şöyledir: “**Dağların yeryüzüne direk olduğu**”⁷¹⁹ ifadesinde yeryüzü kabuğunun hayata müsait bir şekilde teşekkülü için yer çekiminin merkezden muhit sathına doğru dağılışının farklılığı ve dengesi iç tepkilere karşı mukavemet tesisi, kara ve denizlerin birbirinden ayrılmasıyla karaların deniz seviyesinden muhtelif irtifalarda yükseltilerek deniz sularının med- cezir ile istilasından

717- Kutub, fi Zilal, VI, 3804

718- Kırca, Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler, s. 19

719- Nebe', 7

kurtarılması ve nehirlerin akışı için hazineler, kaynaklar, bulut ve rüzgârların teşkili, yağmurların muhtelif cereyanlarla tevzii ve çeşitli iklimlerde muhtelif hayat şartlarının ve vakitlerinin çeşitliliği ve daha sonra da ictimâî bakımdan beşeriyet akınlarının, karışıklıklarının, çarpışmalarının ve savaşlarının tahdit ve tanzimi gibi saymakla bitmez nice faydaları bir özetleme ve tabîî hallerin hayata uygun olmayan gereklerine de bir işaret vardır. Öyle ki Allah Teâlanın hayat bakımından hususi yardımını taalluk edip de yeryüzü döşenmemiş, üzerinde dağlar oturtulmamış, ikamet ve korunma mıntıkları tesis ve tespit edilmemiş, yeryüzü deniz seviyesinde bırakılmış olsaydı tabiat bakımından üzerinde istirahat mümkün olmayacak sürekli bir ızdırap cereyan edecekti. Görülen mevcut hayat ve şartları meydana gelmeyecek, merkez ve muhitten tabiat cereyanlarına karşı mukavemet ve müdafaa sebepleri verilmemiş olacaktı. Yetiştirilen bağlar, bahçeler şöyle dursun bir habbe, bir hücre bile tutunamayacaktı.⁷²⁰

Dünya sadece bir ova olsaydı, ondan elbette bugünkü kadar faydalanılamazdı. Koca dağlar yalnız iklim değişikliği ile bitki örtüsü ve canlıların çeşitlenmesine yol açmazlar. Onlar aynı zamanda yeryüzünün en önemli bir denge unsurudurlar.⁷²¹

Yeryüzüne sabit dağların yerleştirilmesi⁷²² yeryüzünde yaşayanların istirahatlarının bozulmaması hikmetine matuftur.⁷²³ Çünkü; dağlar depremleri perdeleyen bir nevi paratonerdir. Eğer dağlar olmazsa arz'ın çekirdeğindeki sonu gelmez patlamalar, hızlı akışlar yeryüzünde bir saniye bile oturmamıza fırsat vermezdi. Her an zelzele içinde olurduk. Değil şehirler kurmak, arz üzerinde çadır bile kuramazdık. Nitekim bu konudaki ayet-i kerime şöyle buyurur; **“Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de nehirleri ve yolları yarattı.”**⁷²⁴ İşte ayet-i kerime 14 asır önce bize arzın bu yapısının iç yüzünü anlatıyor. Ve yaratılıştaki sonsuz nizamı tanıtıyor. Ateistlerin garip garip yorumlar yaptıkları yanardağlar gerçekten de bir ilahî nimettir. Eğer yanardağlar olmazsa madenlerin yüzünü ancak uzay

720. Elmahlı, **Hak Dini**, VIII, 5532-33

721. Yeniçeri, Celal, **Uzay Ayetleri Tefsiri**, İst. 1995, s. 261

722. Hicr, 19

723. Kurtubî, **el- Cami'**, X, 10

724. Nahl, 15

müzelerinde görürdük. Yanardağlar arzın çekirdeğinden yüzlerce maddeyi arzın kabuğunun üzerine sunan birer metal üretim merkezidir.⁷²⁵

Dağlar hikmetli bir ölçü ve tartıyla altın, gümüş vs. güzel ve uygun nimet kabilinden ne varsa hepsine adeta depo ve ambar vazifesini görmektedir.⁷²⁶ Dağların insanlığın iktisadî ve ictimai hayatındaki rolü ve yeri inkâr edilemez bir gerçektir. Demir, altın, gümüş, bakır vs. bütün madenlere kaynaklık yapmaktadır.

Dağlar ayrıca yağın karları tepesinde tutar, yavaş yavaş erimesini sağlayarak nehirlerin kurumamasına yardım eder, yeraltında suyun birikmesini sağlar. Biriken bu sularla ürünler yetiştirilir, çeşitli sebze ve meyveler elde edilir. Ayrıca yağmurların sık sık yağmasını, havanın mutedil olmasını temin eder.⁷²⁷

Dağlar üzerinde yükseltiye bağlı olarak iklim kuşakları oluşur. Her 100 m. artışa karşılık ısı, bağıl nem, su buharı azalırken, yağış, ışık ve buharlaşma artar, rüzgâr hızı şiddetlenir, günlük ısı farkları çoğalır. Dağlar alçak yerlerden bu sebepten daha çok yağış alır ve kaynakları besler. Belirli bir yükseklikten sonra sürekli kar sınırı görülür. Dağlar, su kaynaklarının deposudur. Irmakların meydana gelmesi, daha çok dağların varlığına bağlıdır. Onun için Kur'an-ı Kerimde “...**Sabit dağlar ve bir de ırmaklar meydana gelmiştir.**”⁷²⁸ buyurulmuştur. Dağlar canlılar için bir hayat ortamı oluşturur. Bitki ve hayvan toplulukları yönünden kendi içlerinde bütünlük gösterir. Fazla nemliliğin etkisiyle dağlarda yoğun bir bitki örtüsü meydana gelir. Bunun iklim üzerinde çok olumlu tesirleri görülür. Toprak kayması önlenir, sağlığa faydalı olup ekonomiye katkısı vardır.⁷²⁹

İşte dağların bu mezkur ve daha henüz beşerin keşfedemediği bütün fayda ve maslahatlarındandır ki, Kur'an'ın bünyesinde yer almış ve insanlığa sunduğu faydalar yanında birer tefekkür abidesi ve madeni olarak da karşımızda durmaktadır. İnsanlığın yapması gereken görev ise, bu her biri birer tefekkür abidesi olan dağlar hakkında tefekkür etmektir. Ayrıca dağların insanlığın faydasına olan ve henüz keşfedilmemiş yönlerini ve istifade yollarını tespit edip, insanlığa sunmasıdır.

725- Nurbaki, *Kur'an-ı Kerimden Ayetler ve İlmî Gerçekler*, s. 191-192

726- Ebu's - Suud, *İrşad*, V, 81

727- Tabbara, *Kur'an ve Modern İlim*, s. 104

728- Ra'd, 3

729- Asımgil, *İnsanın Varoluş Serüveni*, s. 108

B- Sular

Kur'an'ın tefekkürümüze sunduğu gerçek ve insan hayatında vazgeçilmez unsurlardan biri de sulardır. Su varlık dünyamızda büyük önemi haizdir. Suyun olmadığı yerde hayat da yoktur. Dolayısıyla su canlı hayatın temel direk ve esasıdır.

Canlı varlıkların organizmalarının büyük bir bölümü sudan meydana gelir. Bir et parçasını kestiğimiz zaman önce suyu buharlaşır, sonra karbondan ve bazı tuzlardan müteşekkil kemik parçası kalır. Şu halde canlı varlıkların ana unsurunu teşkil eden karbon atomu da muhtelif bileşimlerin erimesi için büyük miktarda suyun bulunması gerekir.⁷³⁰ Nitekim bu hususta bir ayet-i kerime şöyle der: **“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”**⁷³¹ Diğer bir ayet-i kerimede de yine canlı her şeyin sudan yaratıldığını şöyle ifade etmektedir: **“Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır; şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”**⁷³²

Görüldüğü gibi, canlı varlıkların yaratılışı sudan olmaktadır. Canlı hayatında suyun bu kadar önemini belirttikten sonra tefekkür açısından suları Denizler ve Nehirler diye iki başlık altında işlemeye çalışacağız.

1– Denizler

Şüphesiz denizler ve göller, sonra da ırmaklar ve akarsular, insanoğlunun hizmetine verilen en büyük nimetlerden biridir.

Kur'an-ı Kerimde özellikle denizlerin hayatımızdaki yerine sık sık dikkatler çekilmekte, besin kaynaklarımızın önemli bir bölümünün denizlerde mevcut olduğuna işaret edilmektedir. Taze et, inci- mercan, sünger ve diğer faydalı bir takım faydalı ürünler geçim kaynaklarından bir kısımdır.⁷³³

730- Fendi, Allah ve Kâinat, s. 117

731- Enbiya, 30

732- Nur, 45

733- Yıldırım, Celal, İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, İst. 1986, VIII, 4326

Ayrıca deniz, deniz suyunda erimiş halde bulunan tuz, mağnezyum klorür gibi yararlı maddeler⁷³⁴ ve 'daha bilemediğimiz diğer köpürüp taşan hazineleriyle insanlar için yaratılıp hazırlanmış ve istifade edilme yolları beşer aklına, idrakine ve yeteneğine bırakılmıştır.⁷³⁵

Denizlerle ve denizcilikle ilgili olan bazı ayetler, her zamanki gözlem olaylarından çıkan Allah'ın mutlak kudretinin işaretleri olan hususları düşünme konusu olarak göz önüne sererler.⁷³⁶

Denizler dünyanın 3/4 ünü oluşturmakla bir mana ifade etmektedir. Dün ve bugün denizlerden ulaşımda yararlanılmakta, besin maddesi olarak ürünlerinden insanoğlu zevk ve lezzetle gıdasını almaktadır. Denizlerin yuvarlak olan ve boşlukta duran dünyanın üzerine insan aklını sarsıcı biçimde çok büyük bir su kütlesi olarak sabit halde durması Allah'ın buyruğuna boyun eğmiş olarak Kur'an'da ifade edilerek şöyle buyrulur; **"Taze bir et yiyesiniz ve içinden giyeceğiniz bir süs çıkarasınız diye denizi hizmetinize veren yine O'dur. Gemilerin denizde yara yara akıp gittiklerini görürsün. Bu da Allah'ın lütfundan nasip aramanız içindir. Umulur ki şükredersiniz."**⁷³⁷

Denizlerin yarınki insan hayatı için nasıl işlevlerinin olacağı şimdiden araştırmalara konu olmaktadır.⁷³⁸

Yerküresi üzerinde suların bu şekilde taksimi başıboş bir tesadüf eseri değildir. Bilakis hayret verici bir ölçüye göre düzenlenmiştir. Yerküresinin yüzey kısmının dörtte üçünü acı sular kaplar. Bu acı su dolu denizler çoğu kere birbirleriyle bağlantılıdır. Geriye kalan dörtte bir kısmını ise karalar kaplar. Yeryüzünün atmosferinin temizlenmesi ve her zaman hayata elverişli halde tutulması bu ince ölçü acı suların bu derece geniş bir alana yayılmasını gerekli kılmıştır. Uzun asırlar boyu yeryüzünden, çoğu zehirli olan gazlar yükseldiği halde atmosfer kirlenmeden ve insan varlığı için gerekli bulunan dengeli oranlarında herhangi bir değişiklik meydana gelmeden eski

734- Yıldırım, a.g.e. VI, 3282

735- Yıldırım, a.g.e. X, 4990

736- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, 264-65

737- Nahl, 14

738- Gölcük, *Kur'anda İnsanın Değeri*, s. 36

halini sürdürmektedir. Bütün bu olaylar için muvazene çarkı vazifesi gören şey su kütlelerinden ibarettir.

İşte bu geniş su kütlelerinin güneşin tesiriyle yükselen buharları bir süre sonra yağmur halinde tekrar yer yüzüne iner ve bundan birçok tatlı su menbaları meydana gelir ki, en önemlileri ırmaklardır. Okyanusların genişliği, güneşin ısısı, yüksek atmosfer tabakalarının soğukluğu ve daha başka birtakım meteorolojik faktörler vesilesiyle tatlı su kütlelerinin oluştuğu yağmur meydana gelir. İşte insanların, hayvan ve bitkilerin hayatı bu tatlı suya dayanır.⁷³⁹

Yeryüzünde bu kadar büyük miktarda su külesinin toplanması hiçbir tesadüf sonucu olmayan, başlı başına, sanatkârane ve düzenle yapılmış bir olaydır. Hem de bu o kadar sayısız hikmetlerle doludur ki, tesadüfen böyle hikmetlice, çok ince hesaplarla hazırlanmış bir sistemin kurulması mümkün değildir. Denizde sayısız hayvanlar yaratılmıştır. Bunlardan her cinsin vücut düzeni, içinde yaşaması gerektiği derinliğe tam uygun olarak yaratılmıştır. Her gün içinde ölen yüz binlerce hayvan cüsseleri, bozulup kokuşmasın diye suyu tuzlu yaratılmıştır. Yerin yarıklarından geçerek derinliklerine inmesin, ne de kara üstüne yayılarak onu suya boğmasın diye suyu belli ölçüde tutulmuştur. Hatta milyonlarca seneden beri o, bu ölçüde durdurulmuştur. Bu muazzam su külesinin var ve sürekli oluşundan dolayı yeryüzünün kuru bölgelerine düzenli yağmur ulaşıyor. Bu sisteme güneşin sıcaklığı, havanın esişi tam bir kaide içerisinde yardımcı oluyor. Denizin boş olmaması ve çeşitli yaratıkların onun içinde bulunmasından dolayı insan, gıdasının ve ihtiyaç duyduğu pek çok şeylerin büyük bir miktarını elde ediyor. Denizin bir ölçüde durmasından dolayı üzerinde insanların yerleştiği kıta ve adalar meydana geliyor. Denizin değişmeyen sabit birtakım kaidelerine uyarak burada gemicilik yapabilmesi de mümkün olmuştur. Hikmet sahibi bir Kâdir-i Mutlak'ın muhteşem kudreti olmadan bu ahenkli deniz sistemi düşünülemez.⁷⁴⁰

Günümüze kadar bir çok milletlerin süs eşyasını teşkil eden cevherlerin birçoğu deniz diplerinden çıkarılır. Gemilerden söz eden ayette de onları nakil vasıtaları olmalarından daha çok denizde süzülerek seyredişindeki güzelliği üzerinde duruluyor.

739- Kutub, fi Zilal, VI, 3452

740- Mevdudî, Tefhim, V, 530-531

“Nitekim gemilerin onu yara yara gittiğini görürsün.”, ifadesi bir manzara güzelliğini ve üstünlüğünü dile getirmektedir. Gemileri suyu yara yara giderken görürsün, ardından dalga dalga suyu bıraktıklarını da görürsün.

Bir kere daha Kur'an-ı Kerim'in kâinat tablolarını sunuşundaki güzellik unsuru ile bunların sevk edilişindeki hikmetle karşı karşıya bulunuyoruz. İhtiyaç ve zaruret yanlarının ötesinde güzellik unsurlarının ele alınışını müşahede ediyoruz. Maksat bu güzelliğe dikkat edip, duygulanmak ve kendimizi zaruretler ve ihtiyaçların hududu içine hapsetmemektir. Deniz ve dalgaları yara yara seyreden gemi manzarası karşısında ayet-i kerime bizi bu tuzlu sulardaki nimet, güzellik ve zineti emrimize verdiği için Allah'a yönelmeye ve O'nun ihsan ve ikramını aramaya teşvik ediyor.⁷⁴¹

Denizlerin faydalarından biri de taze et olan balığın insanlığın istifadesine sunulmasıdır.

Balık eti beslenmede yeri çok önemli bir gıdadır. Özellikle mühim bir protein kaynağı olması açısından emsalsiz bir besindir. Balık eti iyi kaliteli proteinin yanı sıra A,K,B vitaminleriyle iyot, fosfor ve çinko gibi elementler bakımından zengindir. Özellikle kılçık kısımları birlikte yenen balıklar çok iyi kalsiyum kaynağıdır.

Balık etinin tedavi alanında da önemli bir yeri vardır. Romatizmal hastalıklardan şikâyetçi olan hastaların yemeğine balık yağı ilavesiyle şikâyetlerin azaldığı müşahede edilmiştir. Balık eti yemenin kalp hastalıkları üzerinde müsbet etkisi vardır. Günde en az 30 gr. balık yiyen kişi ve topluluklarda koroner kalp hastalıklarında azalma tespit edilmiştir. Balık eti ve özellikle balık yağı cilt hastalıklarında da önemli bir A vitamini kaynağıdır. Balık bir çok ilaçların da terkiibinde kullanılmaktadır.⁷⁴²

Ayrıca Kur'an-ı Kerim denizden “taze et”in çıkarıldığına⁷⁴³ dikkat çekmektedir. Balık türüne ve özelliğine göre, hem tuzlu, acı suda, hem de tatlı suda yaşama şansına sahiptir. Cenab-ı Hak, protein ve besin değeri yüksek olan balığı “taze” diye tavsif etmektedir. Böylece hem bayatlamış balığın yemeğe pek elverişli olmadığına, hem de denizlerdeki bu servete dikkatleri çekmektedir.⁷⁴⁴

741- Kutub, fi Zilal, IV, 2163

742- Polat, Has, Peygamberimizden Günümüze Beslenme, İzmir, 1991, s. 59-60

743- Fâtr, 12

744- Aydüz, Davut, Kur'an-ı Kerimde Besinler ve Şifa, İst. 1997, s. 137-38

Bütün bu bilgiler balığın önemli bir gıda ve tedavi vasıtası olduğunu ortaya koymaktadır.

Evet, acı denizde tatlı balık olduğu gibi acı sularda da yine tatlı balık oluyor. Demek ki, muhitin tabiatı fevkinde Halıkın tesiri böyle de görülüp duruyor.⁷⁴⁵

Burada determinizmin esassızlığını ve isabetsizliğini bir kere daha görmek mümkündür. Çünkü eğer aynı sebepler aynı neticeyi verseydi acı ve tuzlu suda acı etli balığın yetişmesi gerekirdi. Demek ki, her şeye hükmettiği gibi denize ve balığa da hükmeden bir irade vardır. İşte insana düşen görev de meseleye bu zaviyeden bakıp, Kuran'ın kazandırdığı tefekkürle elde edilen malumatı, ilahî marifete dönüştürmektir. Malumatın ilahî marifete dönüşmesi sonucu ruhî ve kalbî olgunluğa erişmektir.

2- Nehirler

Kur'an'da insanın istifadesine sunulduğu ve emrine amade kılındığı ifade edilen nimetlerden birinin de nehirler olduğu şöyle ifade edilir: **“Allah öyle bir İlahtır ki, gökleri ve yeri yarattı. Ve gökten bir su indirdi de onunla size rızık için türlü meyveler, mahsuller çıkardı. Ve O'nun emriyle denizde akıp gitmek için size gemileri ve nehirleri müsahhar kıldı.”**⁷⁴⁶

Denizin suyundan, sulamada hiç istifade edilemediği için, Cenab-ı Hak, nehirleri ve kaynakları çıkarıp akıtmak suretiyle mahlukata nimet vermiş olduğunu söylemektedir. Bu nehir ve kaynaklardan ekinlere, bağlara ve bahçelere sular verilir. Deniz suyu içmeye de elverişli değildir. Buna elverişli olan yine nehir sularıdır.⁷⁴⁷

Deniz sularının da ayrıca istifadeye medar ve elverişli olduğu muhakkak olmakla beraber deniz suyunun istifadeye uygun olmadığı sahalarda insanlığın ihtiyacına ve yardımına nehirlerin koştığı şüphesizdir.

Nehirlerin birçok yönden istifadeye imkân sağladığından şüphe yoktur. Henüz bazı istifade yönleri kapalı kalmakla beraber bugün insanlığın keşfettiği birçok faydalı yönleri vardır.

745- Elmalılı, **Hak Dini**, VI, 3681

746- İbrahim, 32

747- Razi, **Mefatih**, XIX, 128

Nehirler, üzerinde gemileri taşıdığı gibi, önüne konulan barajlarla yüksekten tazyikle akıp jeneratörleri çalıştırır, elektrik üretir. Böylece bir yandan kentleri ve köyleri aydınlatırken, bir yandan da açılan kanallarla arazi sulanır, arz'a hayat verirler. Ovalardan, vadilerden çağlayıp akan nehirler suladıkları araziye canlılık, tabiata hayat verdikleri gibi çevreye de bambaşka bir letafet ve güzellik kazandırırılar, nehir kıyısına gelen insanlar nehirde yıkanarak, güzel manzarayı seyrederek, akıp giden duru, berrak suyun etkisiyle kafalarını bulanık düşüncelerden arındırıp neşe ve zindellikle dolaşırlar.⁷⁴⁸

Nehirler adeta içmek için, ziraat ve sulama için tatlı birer su denizidirler.⁷⁴⁹ Nehir akar, beraberinde de hayat akar. Aktığı yerlerde bir bolluk ve bereket coşar. insanlar için yığınlarca balık, ot ve faydalı şeyler taşır.⁷⁵⁰

Nehirlerin önüne setler kurulup barajlar inşa edildiği zaman ondan bir çok faydalar ve verimli neticeler elde edildiği gibi, tefekkür ırmağının önüne de Kur'anî bendler kurulursa, bu da sahibi için tefekkür ırmağının boşuna akmamasını, manevî duygu ve düşünce tarlalarının sulanmasını ve fikir fidanlarının yetişmesini netice verir.

C- Gemilerin Yüzdürülmesi

Kur'an-ı Kerimin dikkatlerimize sunduğu ve üzerinde düşünmemizi emrettiği hususlardan biri de gemilerin denizde yüzdürülmesi olayıdır.

Allah'ın varlık ve birliğini gösteren ve kâinat sayfasında ilan eden delillerden biri de gemilerin deniz yüzünde yüzdürülmesidir. Kur'an bu hususu şu ayetinde dile getirir: **“Denizde dağlar gibi akıp gidenler (gemiler) de O'nun (varlığının) ayetlerindedir.”**⁷⁵¹

Denizde dağlar gibi gemilerin yüzüp gitmesi de Allah'ın ayetlerinden bir başka ayettir. Herkesin gözleriyle gördükleri ve şahit oldukları bir hâdisedir. Bütün bunlar Allah'ın koyduğu kanunlara göre vuku bulur. Şüphesiz denizleri kim var etmiştir, hangi

748- Ateş, Tefsir, III, 1409-1410

749- Kurtubî, el-Cami', IX, 241; Bursevî, Ruh'u'l-Beyan, IV, 221; Kasımî, Muhammed Cemaluddin, Mehasinu't-Te'vil, Mısır, 1957, X, 3731

750- Kutub, fi Zilal, IV, 2108

751- Şûra, 32

insan, hangi varlık bunu kendisinin var ettiğini ileri sürebilir? Denizlere yoğunluk, derinlik ve genişlik gibi özellikleri kim vermiştir ki, kocaman gemileri taşıyacak bu güce sahip olsun. Kimdir, gemilerin yapıldığı ana maddeyi yaratan ve ona suyun üzerinde yüzmeye hassasını veren? Kimdir denizin üzerinde gemileri yüzdüren rüzgârı gönderen? Bu ayete muhatap olanların o zaman için bildikleri yegâne hareket ettirici rüzgâr idi. Daha sonraları bulunan ve insanın emrine verilen buhar gücünü ve daha Allah'ın bilip de insanın bilemeyeceği kuvvetleri kim vermiştir kâinata? Bu kâinatı enerji kaynaklarıyla donatıp dağlar gibi gemileri sularda yüzdüren kimdir?⁷⁵²

Cenab-ı Hak bir ayet-i kerimede; **“Görmedin mi ki, size kendi delillerini göstermek için gemi, Allah'ın nimetiyle denizde yüzüp gider. Şüphesiz bunda sabreden, şükreden herkes için ibretler vardır.”**⁷⁵³

Bu ayette geminin suda yüzmesiyle ilgili prensip söz konusudur. Bilindiği gibi, suda yüzmekte olan bir cismin ağırlığı o cismin suya dalmış olan kısmıyla içine batırılan sıvının özgül ağırlığı çarpımına eşittir. Kur'an bu hususu, açık bir delil olarak hatırlatıyor. Aklımızı iyice kullanıp, bu prensibin bir tesadüf eseri olmadığını anlamamızı istiyor.⁷⁵⁴

Gemi denizde Allah'ın yeryüzüne koyduğu kanunlarına uygun, rüzgâra ve suya bağlı olarak hareket eder. Aynı kanunlar denize, gemiye, rüzgâra, göğe ve yere hakimdir. Mevcudatı Cenab-ı Hak bu özellikleriyle yarattığı için gemi denizde süzülür, akar. Durup kalmaz. Ama bu düzen değişecek olsa denizlerde de gemiler yüzemeyecektir. Suyun veya geminin yoğunluğu değişecek olsa elbette ki akım sağlanamaz. Deniz yüzeyindeki hava basıncının oranı hava ve su akımının düzeni değişse, su su olma vasfını kaybeder, hararet derecesi düşse veya yükselse, su ve hava akıntıları belirli bir hudutta kalacak olsa.... kısacası bugünkü düzenin dışında en büyük bir oran değişikliği vuku bulacak olsa sularda gemiler yüzemezdi.⁷⁵⁵

752- Kutub, fi Zilal, V, 3159

753- Lokman, 31

754- Karaçam, Sonsuz Mu'cize Kur'an, s. 268

755- Kutub, fi Zilal, V, 2797

Diğer bir ayet-i kerimede gemiler dağlar benzetilerek şöyle denilir: “**Denizde koca dağlar (a'lam) gibi yüzen gemiler O'nundur. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edebilirsiniz.**”⁷⁵⁶

Burada “a'lam” dağ manasına olmakla beraber bayrak ve alamet manasını da ifade edebilir. Evet, inşa olunup da denizde akıp giden ve inci-mercan gibi nice faydaları taşıyan o dağlar gibi gemiler de Allah'ın nimetlerindedir. Bununla beraber “**cevâri'l - münşeât**” vasfı, sema deryasında yüzüp duran bütün ulvi cisimlerin Allah Teâlânın kudret alametlerinden olarak denizde akar gemiler gibi akıp gitmekte bulduklarını dahi ifadeye müsaittir.⁷⁵⁷

Bu ayette iki Kur'anî mu'cize vardır;

Birincisi, gemilerin dağlar gibi olmakla nitelendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Son çağlardaki gemileri görmedikçe bu benzetme mükemmel ve eksiksiz bir şekilde zor anlaşılır. Çünkü eski gemiler özellikle de Arapların bindikleri gemiler, dağları andıran bir büyüklükte değildi.

İkinci mu'cize ise, gemilerin denizdeki vaziyetleri itibariyle dağlara benzetilmesindedir. Çağımızda dağların köklerinin yeryüzünün sathından yukarıda görünen bölümlerinin iki katına denk olacak şekilde olduğu tespit edilmiştir. Bilindiği gibi gemilerin suya batan kısmı da onun deniz sathında ortaya çıkan kısmının iki katına denktir. İşte gemilerin dağlara benzetilmesi, eğer bu Kur'an-ı Kerim Allah tarafından gelmemiş olsaydı, bu kadar hassas ve incelikli bir benzetme olarak ortaya çıkmazdı.⁷⁵⁸

Görüldüğü gibi gemiler, Allah(cc) 'ın insanlığın istifadesine sunduğu önemli ve büyük nimetlerden biridir. Bundan 1400 küsur sene önce, insanlığın hayatında iktisadî, ticarî, sınaî vs. gibi bir çok yönleriyle önemli bir yer tutan gemiler Kur'an-ı Kerimde yer almış ve Allah'ın varlığına bir delil olarak takdim edilmiştir. Gökteki cisimlerden her biri feza denizinde bir gemi gibi kâinatın etrafında adeta tevhid bayrağını çekip Allah'ın birliğini ilan ettiği gibi, yer yüzü denizinde de yüzen gemiler Allah'ın birliğini varlıklarıyla adeta bir bayrak gibi ilan etmektedirler. Gemilere takılan

756- Rahman, 24, 25

757- Elmalılı, **Hak Dini**, VII, 4673

758- Havva, **el-Esas fi't-Tefsir**, XIV, 330

ve bağılı olduğu devleti gösteren bayraklar, gibi gerek denizde yüzen gemiler ve gerekse feza boşluğunda yüzen yıldız ve gezegenler de Allah'a ait olduklarını ilan etmektedirler.

D- Ağaçlar ve Meyveler

Kuran'ın bildirdiğine göre insanın tefekkür hayatında üzerinde durması gereken önemli alanlardan biri de, ağaçlar ve meyvelerdir. Çünkü çamurla beslenen ağaçların insanlığa adeta hediye ettiği meyvelerin yenilmesiyle beraber üzerinde tefekkür edilmesi sadece insana mahsus bir özelliktir. Belki de insanı hayvandan ayıran en belirgin özelliklerden biri budur. Zira ağacın yeşermesi ve ondan meyvelerin yaratılması akılları hayrette bırakacak büyük bir icraattır.

Bir ayet-i kerimede dikkatler meyvelerin üzerinde tefekkürle teksif edilerek şöyle ifade edilmektedir: **“O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Şüphesiz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.”**⁷⁵⁹

Topraktan bitkinin yeşertilmesinde ve suyun gökten inişinden sonra meydana gelen manzarada çok garip ve akıl almaz bir mu'cize vardır. Hayat mu'cizesi, türler mu'cizesi ve bir küçücük tohumda gizlenen irsî hususiyetler mu'cizesi, her an bir bitkinin, bir büyük ağacın meydana gelişini sağlayarak tekerrür eden mu'cizeler... Elbette bir çiçekteki renklerin renk farkını incelemek, gerçekler karşısında açık duran gönülleri hayatın derinliklerine götürür. Bu hayatı yoktan var eden Allah'a imana sevk eder.

Kur'an-ı Kerim Allah Teâlanın nebatatı çift çift yarattığını beyan buyurarak belirtiyor ki; **“Gökten su indirip orada her güzel çiftten bitirdik.”**⁷⁶⁰ Gerçekten de bu hususu ilim alemi ancak çok yakın zamanlarda keşf edebilmiştir. Her nebatın erkek ve dişi organları mevcuttur. Bunlar ya her ikisi birlikte bir çiçekte bulunur veya bir daldaki

759- En'am, 99

760- Lokman, 10

iki ayrı çiçekte yahut da iki ayrı ağaçta veya dalda bulunur. Meyve ancak iki farklı çiftten çiçeğin birleşmesiyle meydana gelir. Tıpkı insanlarda ve hayvanlarda olduğu gibi.⁷⁶¹

Kur'an-ı Kerim insanları kâinattaki sanat harikalarının üzerinde düşünmeye davet ederken meydana getirilen sanat ancak kudreti sonsuz, ilim ve iradesi nihayetsiz olan Zât'ın eliyle olabileceğini şu şekilde ifade eder: "**Şüphesiz Allah tohumu ve çekirdeği çatlatandır. Ölüden diriye çıkararak, diriden ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O halde (haktan) nasıl dönersiniz?**"⁷⁶² Bu öyle bir mu'cizedir ki, herhangi bir kişinin aynı mu'cizeyi meydana getirebilmesi bir yana, onun sırrını bile anlayamaz. Hayat mu'cizesi. Hayatın doğuşu ve gelişmesi mu'cizesi. Her an gelişen bir bitkiden, durgun duran bir tane parçaları veriyor. Yüksek bir ağaçtan durgun bir çekirdek ikiye bölünüyor. Tane ve çekirdekte gizlenmiş olan hayat, bitki ve ağaçta gelişen canlılık.⁷⁶³ Bütün bunlar insanı tefekküre sevk eden önemli tefekkür unsurlarındandır. Çünkü meydana gelen bu olaylar sert bir zeminle yumuşak, zayıf ve cılız bir tohum arasında olmaktadır.

Bilindiği gibi yerin altı, kuvvetli çuvaldızın batamayacağı ve keskin bir bıçağın saplanamayacağı kadar sert ve katıdır. Diğer taraftan, o köklerin uçlarının çok ince ve nazik olduğu, hatta en küçük bir kuvvet kullanılarak sıkıştırıldığında su haline geldiği görülüp bilinmektedir. Sonra bunlar, son derece ince ve yumuşak olmalarına rağmen, o katı ve sert toprağı delip geçiyorlar. Ve o kesif kütlelerin derinliklerine dalabiliyorlar. Binaenaleyh, son derece yumuşak ve zayıf bu cisimlerde, böylesine bir kuvvetin meydana gelişinin, mutlaka Aziz ve Hakim bir Zât'ın takdiriyle olması gerekir.⁷⁶⁴ Yoksa başka türlü meydana gelmesi mümkün görülmemektedir.

Gökten suyun indirilmesi ve o suyun hem içecek hem de onunla ağaçların ve bitkilerin yeşertilip hayvanların otlatılması⁷⁶⁵, diğer taraftan o su ile ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve meyvelerin her türlüünün yetiştirilmesi gibi hususlar düşünen,

---

761- Kutub, **fi Zilal**, V, 2787

762- En'am, 95

763- Kutub, **fi Zilal**, II, 1153

764- Razi, **Mefatih**, XIII, 90

765- Nahl,10

tefekkür eden kavimler için büyük ibret sahneleridir.⁷⁶⁶ Kur'an'ın bu mevzudaki ifadeleri fevkalade ibret ve hikmetle yüklüdür.

Kâinattaki takdir ve idareyi kavrayanlar ancak ondaki hikmeti düşünebilenlerdir. Onlar ancak yağmur gibi bir hâdise ile bunun sonucunda meydana çıkan, hayat, bitki, ağaç, meyve ve sebze gibi gerçekler arasında irtibat kurup bunlardan mevcudattaki yüce kanunların teşekkül tarzını öğrenerek Allah'ın varlığına ve birliğine deliller bulurlar. İrade ve tedbirinin işaretlerini görürler. Ama bilgisiz gafiller sabah-akşam bu hâdiseler ile karşılaşır. Kış-yaz tabiat olaylarıyla yüz yüze gelirler, fitrî duyguları uyanıp da onun gerisindeki hikmeti göremezler. Vicdanları harekete geçip de bu eşsiz nizamın gerisindeki Nâzım'ı ve planlayıcıyı anlayamazlar.⁷⁶⁷

Bir ayeti kerimede konu ile ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: **“Görmedin mi ki, Allah gökten yağmur indirir de yer yemyeşil oluverir. Allah(cc) Latiftir, her şeyden haberdardır.”**⁷⁶⁸

Evet gerçekten de o sevimli ve güzel filizin toprağı delerek canlanıp fişkırması Allah'ın kudretinden başka bir şey değildir. Çünkü küçüçük ve zayıf bir bitki, cılız ve kuru bir tohum canlanıyor, harekete geçiyor ve hiçbir güce sahip olmadığı halde kayaları bile deliyor. Böyle bir anda sadece Kudret eli yücelerden ona uzanıyor. Şevk ile toprağın etkisinden kurtulmasını, çamurun ağırlığından yücelmesini istiyor ve semaya doğru elinden tutup çekiyor.⁷⁶⁹

İmana istidadı olmayanlar bu eserlerin müessirini düşünmezler, farklı şeylerdeki nizam birliğini görmezler ve bunların muhtelif iradelerden çıkmasının imkânsız olduğunu düşünmezler.

Şimdi konunun başında verdiğimiz En'am, 99. ayetiyle ilgili bazı hususlara dikkat çekmek istiyoruz:

Bu ayet-i kerime, nebatlarda meyvelerin nasıl yaratıldığını, nasıl neş'et edip, olgunlaşma safhasına gelinceye kadar ne şekilde geliştiğini açıklamaktadır. Olgunlaşma safhasında meyve şekerli, yağlı, proteinli, karbonhidratlı, nişastalı gibi muhtelif

---

766- Nahl,11

767- Kutub, fi Zilal, IV, 2162

768- Hac,63

769- Kutub, fi Zilal, IV, 2440

bileşimler ihtiva eder. Bütün bunlar bitkilerde, özellikle yapraklarında bulunan klorofil sayesinde güneş ışığının tesiriyle fotosentez muamelesine maruz kalır.

Yapraklar, bu bileşimlerin yapıldığı fabrika olup, tohumlar ve meyveler de dahil olmak üzere bu bileşimler oradan nebatın diğer taraflarına dağıtılır. Ayet-i kerime yeryüzünde tatlı suyun tek kaynağının yağmur olduğunu , lâkin yalnız bitkilerin klorofil maddesi sayesinde güneş enerjisi depo ettiğini ve bitkinin meydana getirdiği organik gıda maddeleri halinde o enerjiyi insanlara ve hayvanlara teslim ettiğini bildirmektedir. İlim, Yaraticının birliğine delalet eden bu açık hakikati de keşfetmiştir. İnsanın ve birçok hayvanın solunumu için lâzım olan hemoglobin maddesi, klorofil ile çok yakından ilgilidir.

Karbon, hidrojen ve nitrojen atomları, hemoglobin moleküllerindeki demir atomlarını çeker. Halbuki o bizatihi klorofil moleküllerindeki magnezyum atomunu çeker. Keza tabii araştırmalar göstermiştir ki, insan bedeni klorofili özümlediğinde, hücrelerine girer ve çeşitli hastalıkların mikroplarına karşı koymakta vücudu takviye eder. Böylece vücut dokularına korunma ve hastalıklarla mücadele fırsatı verir.⁷⁷⁰

Meyveler Cenab-ı Hakkın ilim, irade ve kudretinin mücessem timsalidirler. Meyveler insan bünyesini mikroplara karşı güçlendirir ve onun maddî hastalıklara karşı mağlup düşmemesini temin eder. Diğer taraftan da insan onları tefekkür ederek ruhunu takviye ettiği zaman küfür ve dalalet cephesinden gelen manevî mikroplara karşı maneviyatını ve ruh cephesini manevî sarsılma ve hastalıklardan korumuş olur.

Ayet-i kerime manzaranın meyvalarla ilgili kısmına gelince “**Meyve verdikleri zaman meyvesinden yiyiniz.**” demiyor da, “**Meyve verdiklerinde meyvelerine, olgunlaşmalarına bir bakın.**” diyor. Çünkü burada bahis mevzuu olan yemek değil, estetik ve güzelliştir. Ayrıca Allah'ın ayetlerini düşünmek ve hayat sahnesindeki sanatının ulviyetini tefekkür ederek ibret almaktır.

Kalpleri açan, kafaları aydınlatan, fitrî istek ve arzulara cevap vererek alıcı cihazları uyanık bulunduran, insan varlığının kâinatla ilgisini kurmasını sağlayan ve her

---

⁷⁷⁰- Yıldırım, Suat, **Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri**, s. 183-184

şeyin yaratıcısı Allah'a iman etmek hususunda vicdanı harekete sevk eden yegâne unsur imandır. İman olmayınca gönüller bağı, gözler kör, fitrî duygular sakat bir hal alır.⁷⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de hurmalıklardan, üzüm bağlarından bahçelerin yapıldığı, içlerinden pınarların akıtıldığı⁷⁷² ve mahsullerinden yemeleri için bunların yaratıldığını⁷⁷³ bildirilir ve bu nimetler karşısında tefekkür ve şükürle Yaratanın yad edilmesi gerektiği ifade edilir.

Gerçekten, gelişen bir ekini, yemyeşil olmuş bir bahçeyi ve yetişmiş bir meyveyi görmek, insanın basiretini ve kalbini açar. Ve Allah'ın yoktan var etmeye muktedir elinin hürriyet ve aydınlığa çıkmak isteyen tane için toprağı nasıl yardığını, kendini güneş ışıklarına vermiş ağaç dalını nasıl yeşerttiğini, çiçekleri nasıl açtırdığını, meyveleri olgunlaştırıp derlemeye müsait hale nasıl ve ne suretle getirdiğini görmek, seyretmek insan için cidden ibret verici ve uyarıcı şeylerdir.⁷⁷⁴

Kur'an-Kerim yeryüzüyle ilgili olarak şöyle der: **“Dünyada birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler, dallı veya dalsız hurma ağaçları vardır ki, hepsi aynı su ile sulanmaktadır. Bununla beraber yemede biz onların bazısını bazısından daha üstün, daha kaliteli kılarız. Elbette bunlarda aklını kullanan kimseler için alacak nice dersler, nice ibretler vardır.”**⁷⁷⁵

Şayet dikkatle müşahede edilirse, yeryüzünün yapısındaki çeşitliliğin ilahî hikmet ve gayeyi nasıl yansıttığı anlaşılır. Yeryüzündeki sayısız bölge(kıta) her ne kadar birbirine bitişik ise de hepsi birbirinden farklı biçimde, renkte, özellikte, verimde, madenî kaynak ve kapasitede farklıdır. Bu çeşitlilik sayısız hikmet ve faydaya mebnîdir. Diğer mahlukat bir tarafa, şayet sadece insanoğluna sağladığı faydalar açısından kıtaların farklılığı üzerinde düşünülse dahi bunun hakim bir Yaratıcının hikmeti üzerine planlandığını kabul etmeye yetecektir. Çünkü bu çeşitlilik insan medeniyetinin gelişmesine öylesine katkıda bulunmaktadır ki bu durumun sadece bir tesadüf olduğunu düşünmek bile mümkün değildir.

771- Kutub, fi Zilal, II, 1161

772- Yâsin, 34

773- Yâsin, 35

774- Kutub, fi Zilal, V, 2967

775- Ra'd, 4

Bu ayette zikredilen şeyler tevhide, Allah'ın her şeyi kuşatan hikmetli ve sınırsız kudretine delalet eden diğer ayetleri ihtiva etmektedir. Bunlardan biri üzerinde düşünelim. Toprak mahiyet itibariyle bir ve aynı olmakla beraber, tüm kıtalardaki toprakların birbirinden büyük ölçüde farklı olduğu görülür. Sonra su da bir ve aynıdır. Fakat birbirinden farklı türden tahıl ve meyvenin yetişmesini sağlar. Meyve ağaçları da birbirine benzer, fakat hepsinde farklı biçimde, farklı hacimde ve farklı özellikte meyveler yetişir.⁷⁷⁶

Bütün ekinler birbirinden farklıdır. Üzüm bağları, ekinler ve çatalı-çatalsız hurma ağaçları vardır. İnsan hayali burada ayetin canlandığı geniş bir bölüme açılıyor. Renkleri, boyutları ve şekilleri değişik türlü bitkilere bakıyor. Göz uzandıkça tıpkı toprak parçası gibi birbirine komşu muhtelif türler görüyor. Hatta hurma ağaçları birbirinden farklıdır. Kimi çatalı kimisi de çatalsızdır.

Bütün bu değişik ekinlerin hepsi de aynı su ile sulanır. Buna rağmen böylesine farklı ve çeşitlidir. Böylesine farklılık ve çeşitliliği meydana getiren kudret sahibi Allah'tır. Bu çeşitlilik eşsiz bir inceliğe kadar ulaşıyor. Şöyle ki; sadece türde, renkte farklılık yoktur, tatları da birbirinden farklıdır. Bu bile tek başına bir mu'cize ve ayettir. Muhtelif çapta meyveler ve ürünler yaratıp sonra insanın bu farklı ürünlerdeki değişik farkları hissedecek mekanizmalarla donatılması, bazı ürünlerin tat bakımından diğerlerinden üstün kılınması ve herkesin bu farklı ürünleri farklı tatlarla tatmasının sağlanması hem bir yaratılış hârikası hem de bir ifade hârikasıdır.⁷⁷⁷

Meyvelerin farklı renklerde oluşu ayrı bir mu'cizevî harikadır. Onun için Kur'an-ı Kerimin tefekkür tablolarından seçtiği manzaralardan biri de meyvelerin değişik renklerde yaratılışıdır; **“Görmedin mi, Allah gökten bir su indirdi de onunla renkleri başka başka meyveler çıkardık...”**⁷⁷⁸

Değişik renkteki meyvelerin karşısında bir anlık duruş, vicdanın Allah'ın önünde huşu ile eğilmesi için yeterlidir. Bu derece çekici türlerde bitkileri bitiren mu'cizevî kudret nedir? Her bitkinin ayrı rengi var. Sayılmayacak miktarda renkler

⁷⁷⁶- Mevdudî, *Tefhim*, II, 509-510

⁷⁷⁷- Kutub, Muhammed, *Kur'an Araştırmaları*, I, 209

⁷⁷⁸- Fâtır, 27

olmasına rağmen hemen hemen birbirinin aynı olan renk yoktur. Hatta bizim bitki için kullandığımız “yeşil” vasfı bile tek bir yeşillik değildir. Değişik yeşil tonları vardır.⁷⁷⁹

Gözlere ve gönüllere hitap eden bahçeler olarak Kur'an'da tasvir edilen manzaralar⁷⁸⁰ yine karşımıza tefekkür tablosu olarak çıkmaktadır.

İç açıcı, güzel, canlı, tertemiz ve güzelim bahçeler....Bir kere bahçe tabloları insanın kalbine bir güzellik, bir canlılık verir. Böylesine parlak bir tabloyu düşünmek dahi kalplerin canlanıp dirilebilmesi için yeterlidir. Hem bahçelerdeki ilahî yoktan var etme gücünün eserlerini düşünmek bu akıl almaz güzellikleri yoktan var edici ustanın sanatını hürmetle yad etmek için kâfidir. Şüphesiz ki bir çiçeğe bile rengini vermek ve renkler arasında o tabii ahengi sağlamak insanoğlunun en usta sanatkârlarının bile aciz kalacağı şeydir.

Sonra renklerin dalga dalga dizilişi, çizgilerin iç içe girişi, bir çiçekte yaprakların üst üste dizilişi öyle bir mu'cizedir ki, karşısında eski ve yeni bütün dâhi sanatkârların dehâsı ve sanatı çok cılız ve çok basit kalır. Bir ağaçta mevcut olan itici hayat gücünün meydana getirdiği mu'cize bir yana, bunu tasvir etmek bile insanoğlu için imkânsızdır.⁷⁸¹

Kur'an genel olarak Allah'ın insanlığa rızık ve nimet olarak vermiş olduğu meyvelerden bahsederken incir, zeytin⁷⁸², nar⁷⁸³, kiraz⁷⁸⁴, muz⁷⁸⁵, hurma⁷⁸⁶ ve üzümü⁷⁸⁷ dikkat nazarlarımıza sunar. Fakat hakkında üzerinde tefekkür etmeye özellikle davet ettiği meyveler ise hurma, zeytin, nar⁷⁸⁸ ve üzüm⁷⁸⁹ dür.

Bununla beraber hurma, zeytin, nar ve üzümün dışında zikredilen meyvelerin tefekküre değer olmadığı manası da anlaşılmalıdır. Zira onlar da her biri birer sanat

779- Kutub, Muhammed, a.g.e. I, 299-300

780- Neml, 60

781- Kutub, fi Zilal, V, 2656

782- Tin,1; Nahl, 11; En'am, 99

783- En'am, 99

784- Vakıa, 28

785- Vakıa, 29

786- Meryem, 25; En'am, 99, 141; Rahman, 68; Nahl, 67; İsra, 91; Mü'minûn, 19

787- En'am, 99, 141; Nahl, 11, 67; İsra, 91; Mü'minûn, 19

788- En'am, 99

789- İsra, 91

harikası ve üzerinde ciltler dolusu eserler yazılacak birer mu'cize eseridir. Kur'an-ı Kerimde başka ayetlerde de müstakil olarak hurma ve üzüme dikkat çekildiği ve üzerinde tefekküre emredildiği için biz burada hurma ve üzüme temas etmekle yetineceğiz. Araplarda en maruf meyveler hurma ve üzüm olduğundan misal olarak yalnız bunlar zikredilmiştir.

1-Hurma

Kur'an-ı Kerimin özellikle hurma ve üzümü tefekkür maksadıyla zikre konu etmesinin birçok hikmetleri olsa gerektir. Nitekim ayet-i kerime bu hususa şöyle parmak basmaktadır: **“Hurma, üzüm gibi meyvelerden hem içki ve hem de güzel gıdalar edirsiniz. İşte bunda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır.”**⁷⁹⁰ Çünkü susuz bir kumda ve kuru bir toprakta duran bu hurma ağaçları fevkalade muhteşem bir kudret mucizesi ve hikmet harikasıdır. Ve adeta her bir hurma ağacı susuz bir kumda tezgahını kurup işleyen bir helva ve şeker fabrikası gibidir. Kur'an-ı Kerimin hurmadan bahsetmesinin esas gayesinin ondaki bu özellikleri insana tefekkür ettirmek olduğu düşünülebilir.

Hurmanın kendine has birçok özellikleri vardır. İbn Kayyim el- Cevziyye bu özellikleri şöyle sıralar:

“Hurma, yaş-kuru ve olgunlaşmış olarak yenir. Hem gıda, hem tatlı ve hem de devadır.. Hem meşrubat hem meyvedir. Dalları bina yapımında kullanılır, alet ve kap yapılır. Yapraklarından hasır, sepet ve yelpaze yapılır. Liflerinden ip, minder vs. yapılır. Çekirdeği develere yem olarak verilir, ilaç ve sürmelere katılır. Sonra hurma ağacının meyvesinin, ağacının, görüntüsünün güzelliği vs. hurmanın dizilişinin, yapılışının güzelliği, bakıldığında gönlü ferahlandırması, tefekkürle bakıldığında Yaratıcısını hatırlatması ve Yaratıcının sanatının eşsizliğini ve kudret ve hikmetinin sonsuzluğunu tam olarak göstermesi açısından hurma ağacı her şeyiyle hayrın tâ kendisidir. Zahirî ve batınî olarak her yönüyle faydalıdır. İşte bu cihetle hurma ağacı kadar mü'mine benzeyen bir ağaç yoktur.”⁷⁹¹

⁷⁹⁰- Nahl, 67

⁷⁹¹- İbn Kayyim el- Cevziyye, et- Tıbbu'n- Nebeviyye, Beyrut, ts. s. 311

Ayrıca hurma, kokusu olmayan, fakat tatlı bir meyvedir. Hararetli ve rutubetli bir mizaca sahiptir. Sağlığı koruyucu kıymetli bir gıdadır. Bütün mizaçlara uygun bir özelliğe sahiptir. Diğer gıda ve meyvelerde olduğu gibi vücutta kötü artıklar da meydana getirmez. Bedenî ve zihnî gelişmeyi sağlar. Besleyicidir. Kansere karşı koruyucudur. Zihnî yorgunluğu giderir. Boğaz ağrısını keser. Bronşit, öksürük ve soğuk algınlığının şikâyetlerini giderir.⁷⁹²

Yine hurma, bütün temel vitamin ve proteinlere sahiptir. Ve bu yüzden modern tıp meyveye "baş gıda" olarak bakmaktadır. Zira bir insanın muhtaç olduğu bütün temel elementleri ihtiva ettiği için, sadece hurma ile yaşaması mümkündür.⁷⁹³

Ayrıca hurma, şekerli maddeleri, proteinleri, madenî unsurları, birçok vitaminleri ihtiva etmesi⁷⁹⁴ bakımından ayrı bir zenginliği vardır.

Görüldüğü gibi hurma, bünyesinde taşıdığı vitamin ve besin değeri itibariyle vücut beslenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak hurmaya bu yöndeki özelliklerinin insan bedenine kazandırdığı onca faydanın yanı sıra tefekkürle bakıldığında insanın manevî ve ruhî yönünün beslenmesinde büyük bir önem kazanacaktır.

2-Üzüm

Kur'an-ı Kerim'in, bizi üzerinde tefekküre teşvik ettiği meyvelerden bir diğeri de üzümdür. Kur'an-ı Kerim'de üzümlerin zikredildiği ayetlerden bazıları şunlardır:

"Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, zeytinleri, narları-birbirine benzer ve benzemez biçimde-yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin, hasat günü hakkını (sadakasını) verin; fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez."⁷⁹⁵

792- Bkz. Yalçın, Ayhan, Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi, İst. 1981, s. 549

793- Beşoğlu, İnci, Aile Ansiklopedisi, İst. 1977, II, 609

794- Ali, Muhammed, el-İ'cazu'l-İlmî, s. 205-206

795- En'am, 141

“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden de içki ve güzel rızık elde edersiniz.”⁷⁹⁶

“O su ile sizin için hurma ve üzüm bağlarını yetiştirdik ki onlarda size çok faydalar vardır, onlardan yersiniz de.”⁷⁹⁷

Yukarıdaki ayetlere dikkat edildiği zaman hurmanın arkasından da üzümün zikredildiği görülür. Çünkü üzüm, meyve türlerinin en şereflielerindendir. İlk ortaya çıkan filizlerinden, son haline kadar kendisinden faydalanılır. Filizinden ilk zamanlarda incecik yeşil iplikler çıkar ki ekşimtirak lezzetli bir tadı vardır. Ve bundan yemek yapmak da mümkün olur. Sonra koruk çıkar ki, bu da gerek hastalara ve gerekse sağlamlara hoş bir yiyecektir. Bundan, ince zevk sahibi ve safralılara faydalı şuruplar da yapılır. Yemeklere konacak ekşi de kaynatılır ki, ekşili kaynatılmışların en lezzetlilerindendir. Tam üzüm olunca da yemişlerin en tatlısı, en iştahlısıdır. Yaş üzümü askıya asarak bir sene veya daha çok biriktirip saklamak da olabilir. Ve bu gerçekten biriktirilip saklanan yemişlerin en tatlısıdır. Sonra üzümden dört şey yapılır: Kuru üzüm, pekmez, sirke ve şaraptır. Üzümün en güzel şeyi çekirdeğidir. Doktorlar bundan birtakım terkipler yaparlar ki, zayıf mideler için çok büyük faydaları olur. Hasılı üzüm “Yemişlerin sultanı” denmesine değer bir meyvedir. ⁷⁹⁸

Ayrıca üzüm meyvelerle birlikte bir meyve; gıdalarla bir gıda; katıklarla bir katık; ilaçlarla bir ilaç; şuruplarla bir şuruptur..⁷⁹⁹

Üzümün bunların yanı sıra şu faydaları da vardır: İdrar artırıcı ve müshil etkileri de gösterir. Önemli bir enerji kaynağıdır. Üzüm, kalorisi yüksek bir gıdadır. Bu yönüyle üzüm insana canlılık ve zindelik verir. Bedenî ve zihnî gücü artırır. Kan yapar. Vücutta biriken zararlı maddelerin dışarı atılmasını sağlar. Yüksek tansiyonu düşürür. Mide ülseri, Gastrit, karaciğer hastalıkları, dalak hastalıkları, romatizma ve mafsallı iltihabında faydalıdır. Kabızlığı giderir. Kalbi kuvvetlendirir. Kanı temizler, cilt temizliğini sağlar ve böbreklerdeki kum ve taşların düşürülmesine yardımcı olur. ⁸⁰⁰

⁷⁹⁶- Nahl, 67

⁷⁹⁷- Mü'minun, 19

⁷⁹⁸- Elmalılı, **Hak Dini**, III, 475

⁷⁹⁹- İbn Kayyım el-Cevziyye, **et-Tıbbu'n-Nebeviyye**, s. 262.

⁸⁰⁰- Yalçın, **Şifalı Bitkiler**, s. 604

Yukarıda bahsinde bulunduğumuz üzümlün insan hayatına bu kadar faydalarının olması bugünkü tıbbî ve ilmî araştırmaların sonucu ortaya çıkan gerçeklerdir. Ancak Kur'anın bu mana ve faydalara işareti olmakla beraber esas dikkatimizi çektiği nokta şu husus olsa gerektir:

Cansız ve hayatsız bir topraktan adeta fitrî birer şerbet tulumbacığı olan böyle bir meyvenin meydana gelmesi fevkalade manidar ve düşündürücü bir olaydır. Sebep sonuç ilişkisi açısından üzerinde düşünülmesi büyük önem arz eden bir husustur. Bu kadar basit bir sebepten bu kadar muhteşem bir sanat eserinin var edilmesi, insanı hayret ve hayranlığa sevk etmektedir. Çünkü cansız bir topraktan kuru bir çubuğa ve oradan da rengiyle, tadıyla, bünyesinde taşıdığı besleyici gıda ve vitaminleriyle ve muhteşem dizilişi ile bir sanat harikasına dönüşen üzüm, üzerinde tefekkür edilmeye en değer bir nimettir. İşte Kur'an-ı Kerim bu noktaya insanlığı teşvik ederek tefekkürü emretmektedir.

Biz burada hurma ve üzüme tefekkür boyutunda bakmaya çalıştık. Kur'an-ı Kerim bu iki meyveye ve diğer bazı meyvelere dikkatimizi çekmiş, gerçekte ise bunlarla bize bütün meyvelere yönelik bir bakış açısı kazandırmak istemiştir.

E- Hayvanlar

Kur'an'da tefekkürümüze sunulan önemli unsurlardan biri de hayvanlar alemidir.

Allah her şeyi bir hikmetle yarattığı gibi hayvanları da birçok hikmet ve faydalara bağlı olarak yaratmış, onlarla hem dünyayı şenlendirmiş, hem de insanları rızıklandırmıştır.

“Şunu da görmediler mi: Ellerimizle yaptığımız eserlerden kendileri için uysal, evcil hayvanlar yarattık da onlara malik bulunuyorlar. Onları emirlerine âmade kıldık. Onlardan hem binek edinir, hem de yerler.”⁸⁰¹

801- Yasin, 71-72

“Gökyüzünün genişliğinde Allah(cc)’ın emrine ram olarak uçan kuşları görmezler mi? Bunları orada Allah(cc)’tan başkası tutmuyor. Elbette bunda iman edecek kimseler için deliller, çok işaretler vardır.”⁸⁰²

Görüldüğü gibi Yüce Rabbimiz, kâinatı kuşatan merhametiyle mahlukatını yaratıp, onları başıboş, şaşkın bırakmamış, kendilerine ifa edecekleri fonksiyona göre yollarını göstermiştir. Bütün hayvanlar ve kuşlar yuvasını yapmayı, rızkını arayıp bulmayı, düşmanlarından korunmayı ve neslini devam ettirmeyi bilmektedir. İşte bütün bunları hayvanlara fitrî ve cibillî olarak Allah'ın öğrettiğini⁸⁰³ düşünerek bütün kâinatla beraber hayvanları da insanın emrine musahhar ettiğini ve adeta hayvanat alemini insan için bir mütalaa sayfası yaptığını tefekkür etmek gerekmektedir.

“Hem yerde hareket eden hiçbir canlı, kanatlarıyla uçan hiçbir kuş türü yoktur ki, sizin gibi birer toplum teşkil etmesinler. Biz o Kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik. Sonra hepsi Rablerinin huzuruna sevk edilip toplanacaklardır.”⁸⁰⁴

Ayet-i kerimede ifade edildiği gibi, insanlar şu kâinatta yalnız başlarına değildirler. Var oluşları tesadüfî değildir. Beyhude yaratılmamışlardır. Etraflarında muntazam yaratılıştaki canlılar vardır. Bunların her birinin bir hikmete mebni yaratıldığını, üzerinde düşünüp tefekkür etmek gerektiğini, hepsinin bir Yaratıcısı olup, bir maksat ve hikmetle kâinatı yarattığını ayet-i kerime açıkça beyan buyurmaktadır. Yeryüzünde yürüyen bütün hayvanlar, gökyüzünde uçan bütün kuşlar ve bu alemde kendi özellikleriyle birer grup teşkil edip yaşamakta olan her cins mahlukat tıpkı insan topluluğu gibi birer topluluktan ibarettirler.⁸⁰⁵

Cenab-ı Hak birçok ayet-i kerimede hayvanların yaratılışından ve insanlık için nice menfaatlerinin olduğundan bahsetmektedir. Bu konudaki bazı ayetler şöyledir:

“O, hayvanlardan da çeşit çeşit yarattı. Kimi yük taşır, kiminin de tüyünden döşek yapılır...”⁸⁰⁶

802- Nahl, 79

803- Ulutürk, Veli, Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor, İzmir, 1995, s. 66-67

804- En'am, 38

805- Kutub, fi Zilal, II, 1080

806- En'am, 142

“Hayvanları da yarattı. Ağırılıklarınızı, nefisleriniz sıkıntı çekmeden ulaşamayacağınız uzak yerlere taşırlar. Doğrusu Rabbiniz çok şefkatli ve pek merhametlidir. Atları, katırları ve merkepleri binmeniz ve(gözlere) zinet olsun diye (yarattı). Allah(cc) şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri (nakil vasıtaları) yaratır.”⁸⁰⁷ .

Ayette geçen **“daha nice bilmediğiniz şeyleri yaratır”** dan maksat şu olabilir ki; zamanımızda, geçmişte yaşayanların görmediği, bilemeyeceği şeylerden biz, trenler, otomobiller, uçaklar gibi türlü binitler gördük. Kim bilir bundan böyle de Allah Teâla bizim bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz daha neler yaratmış ve yaratacaktır, demektir.⁸⁰⁸

Her zaman ve her yerde mevcut olan ve elde edilmiş bulunanın ötesinde yığınlarca şekiller ve biçimler vardır. İşte Allah Teâla diğer şekilleri de insan zekâsına açık tutmakta ve idraklerini, düşüncelerini geliştirerek, tecrübelerini genişleterek bu mevcut olanın ötesindeki şekilleri de elde etmeye çalışmalarını sağlamaktadır. Ve bu yeni şekiller bulunup ortaya sürüldüğü zaman, onu kullanmak ve faydalanmak konusunda katı hareket etmemeleri ve karşı çıkmamaları için bu ifadeye yer vermektedir. Evet bu mevcudun dışında yeni bir şey bulunduğu vakit **“Atalarımız merkep kullanırlardı, ata binerlerdi, katır kullanırlardı. Biz de onlardan başkasını kullanmayız”** dememeleri için bu ifadeye yer verilmektedir.⁸⁰⁹

Bu ayete göre insanlar yeni ulaşım araçları keşf etmek için gayret gösterecek, Allah(cc)’ın kâinata koyduğu kanunlardan istifade ederek daha sür’atli vasıtalar bulmak için çalışacak ve Allah(cc) da bu çalışmanın neticesi olarak yeni ulaşım araçları lutfedecektir. Gayet açıktır ki, bu sonuçlara da ancak Allah(cc)’ın tefekkürümüze sunduğu hayvanlar gibi hârika varlıklar üzerinde düşünmekle ulaşılabilecektir.

Ayrıca şu ayet-i kerimelerde de bu konuda şöyle denilir:

“Şunu da görmediler mi: Ellerimizle yaptığımız eserlerden kendileri için uysal, evcil hayvanlar yarattık da onlara malik bulunuyorlar. Bu hayvanları onların emrine verdik. Onların bir kısmı binekleridir. Bir kısmının da etlerini

807- Nahl, 6-8

808- Elmalılı, Hak Dini, V, 3088

809- Kutub, fi Zilal, IV, 2161

yerler. Kendileri için onlarda daha birçok faydalar ve içecekler vardır. Hâla şükretmezler mi?"⁸¹⁰

“Onların üstünde gönüllerinizdeki arzuya erersiniz. Onların ve gemilerin üzerinde taşınırsınız.”⁸¹¹

Dikkat edilirse, yukarıdaki Kur'an ayetleri insanın ihtiyaç hissettiği ulaşım vasıtalarından da bahsetmekte ve bu konuda İlahî nimetlerin insanın istifadesine sunulduğu ifade edilmektedir. İnsanlara terettüp eden görevin ise, bu nimetler karşısında Allah(cc)'a şükretmek olduğu vurgulanmaktadır.

Kur'an-ı Kerimin büyük nimet olarak binek hayvanlarının verildiğini ve onların yapmış oldukları vazifeyi beyanla belki de daha büyük vazifeleri icra edecek olan emsallerini yapmaya gizli bir teşvikte bulunduktan sonra dikkatleri çektiği diğer bir tefekkür alanı da sağmal hayvanlardır.

Yaratıcının sanatındaki maharetini ve üstünlüğünü dile getiren bir başka sanat eserinin de sağmal hayvanlar olduğu muhakkaktır. Bunlarda Allah'ın varlık ve azametine büyük delil ve şahitler vardır. Nitekim bu hususta bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: **“Sağmal hayvanlarda da sizin için şüphesiz bir ibret vardır. Size, onların karınlarındaki işkembe ile kan arasından safi bir süt içiriyoruz ki, içenlerin boğazından kayar gider.”⁸¹²**

Burada dişi sağmal hayvanların göğüslerinde sütün nasıl mükemmel bir şekilde oluştuğuna işaret edilmektedir. Bu hayvanların yedikleri yem; kan, fişki ve bu her ikisinden-gerek yapı, gerek renk ve gerekse kullanım bakımından-farklı olan süte dönüşür.⁸¹³

Gerek bilimsel yönden bu ayetin anlamını kavramak, gerekse istenilen tefekkürün tam yapılabilmesi için fizyolojinin verdiği bilgilere başvurmak gerekir.

Organizmanın beslenmesini sağlayan temel maddeler genellikle, ağızdan bağırsak sonuna kadar süren sindirim kanalı boyunca meydana gelen kimyasal dönüşümlerden ileri gelir. Bu maddeler, bağırsakların içinde bulunan elemanlardan hasıl

810- Yâsin, 71, 72, 73

811- Gafir, 80; Zuhuruf, 12-13

812- Nahl, 66

813- Mevdudî, Tefhim, III, 36

olur. Maddeler, bağırsakta elverişli kimyasal dönüşüm safhasına ulaştınca, bağırsak cidarından genel dolaşıma geçerler. Bu geçiş iki tarzda gerçekleşir. Ya lenf damarları denilen damarlarla doğrudan doğruya olur; ya da onları önce, içinde başkalaşıma maruz kalacakları karaciğere sevk eden taşıyıcı kan dolaşımı vasıtasıyla dolaylı bir şekilde olur; sonunda genel dolaşıma katılmak üzere oradan çıkarlar. Böylece hepsi, neticede kan dolaşımına geçer.

Sütü meydana getiren elemanlar meme bezleriyle salgılanır. Memeler tabir caizse dolaşan kan vasıtasıyla kendilerine gelen ve gıdaların sindiriminden hasıl olan maddelerle beslenirler. Şu halde kan-başka herhangi bir organa olduğu gibi-süt üreten meme bezlerine de besin getirmek üzere, süzölmüş maddeler için bir toplayıcı ve ulaştırıcı görevini yerine getirir.

Bu işte başlangıçta her şey bağırsak muhteviyatını ve bağırsak cidarı düzeyinde- kanı ortaya koymaktan kaynaklanmaktadır. Bu açık - seçik kavram, kimyanın ve sindirim fizyolojisinin elde ettiği ilerlemelerle anlaşılmiştir.

Bu bilgiler, Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında tamamen meçhul idi. Bunlar ancak çağdaş dönemde bilinmiştir. Bucaille Kan dolaşımının ise, Harvey tarafından keşfedilmiş olup, Kur'an vahyinden yaklaşık 10 asır sonraki bir zamana ait olduğunu ⁸¹⁴ ifade eder. Ve bu husustaki kanaatini şu şekilde dile getirir: " Kanaatime göre bu bilgilere işaret eden bir ayetin Kur'an'da bulunması, bildirilmiş olduğu zaman hesaba katılacak olursa, hiçbir surette beşerî bir kaynakla izah edilemez.⁸¹⁵

Kur'an semavî ve ilahî bir eser olması itibariyle mazi, hal ve istikbali birden ihata ettiğinden her devirde meydana gelebilecek bütün ilmî ve teknolojik gelişmeleri işaretlen ifade etmektedir. Zamanın ilerlemesiyle içindeki mâna ve gizlilikler insanı hayrete düşüren birer güzellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Kur'an-ı Kerimin genel manada üzerinde tefekküre teşvik ettiği gerek binek hayvanları ve gerekse sağmal hayvanlar hakkında bu kadar malumatı verdikten sonra özel olarak üzerinde düşünmemizi emrettiği hayvanlardan da bir nebze bahsetmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

814- Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes*, s. 291-292

815- Bucaille, a. g. e. s. 292

1- Deve

Kur'an genel olarak hayvanların yaratılışını gerek binek olmaları ve gerekse sağmal olmaları itibariyle dikkat nazarlarına arz ederken özel olarak da bazı hayvanlar üzerinde bizi tefekküre davet eder ki, onlardan biri de devedir.

Kur'an-ı Kerim ilk muhataplarına **“Onlar devenin yaratılışına bakmıyorlar mı?”**⁸¹⁶ demiş ve bu hayvana dikkat ve tefekkürle bakmalarını ve onun yaratılışındaki büyük hikmet ve maslahatları görmelerini istemiştir. Kur'an'ın özellikle deveye ibret ve tefekkürle bakılmasına davette bulunmasının binlerce hikmetleri vardır.

Razî bu hikmetlerden ve devenin vasıflarından bazılarını şu şekilde sıralamaktadır:

1- Allah Teâla, insanlarca beslenen hayvanları çeşitli maksatlardan ötürü yaratmıştır. Bazen eti yenilsin diye; bazen sütü içilsin; bazen yolculukta insanlar binek olarak kullansın; bazen insanların eşyasını bir beldeden başka bir beldeye taşınsın; bazen de kendisinde bir süs ve güzellik bulunsun diye yaratmıştır ki bu faydaların hepsi devede vardır. Allah Teâla bu hususu, şu ifadeleriyle ortaya koymuştur; **“Görmüyorlar mı ki, biz kudretimizin eseri olmak üzere onlar için birçok hayvan yarattık. Bu sayede onlar bunlara sahip olmuşlardır. Bu hayvanları onların emrine verdik. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler.”**⁸¹⁷ **“Davarları da O yarattı. Bunlarda sizi soğuktan koruyan şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan yersiniz de. Akşamleyin ağullarına getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zinet (ve zevk) vardır. Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız diyarlara sizi götürür.”**⁸¹⁸ Bu özellikler diğer hayvanlardan hiçbirinde toplanmamıştır. Binaenaleyh bu özelliklerin kendisinde toplandığı hayvan enteresan bir hayvan olur.

2- Bu özelliklerden birine sahip olan hayvanların, bu özelliklerinden her birinde dahi deve onlardan daha üstündür. Çünkü eğer deveyi süt hayvanı olarak kullanırsan, herkese süt içirirsin ve süte kandırırsın. Eğer eti için beslersen yedirirsin ve pek çok kimseyi doyurursun. Eğer onu bir binek olarak kullanırsan, onunla başka bir

---

816- Ğâşiye, 17

817- Yâsin, 71-72

818- Nahl, 5-7

hayvanla kat'edilmesi mümkün olmayan uzun mesafeleri kat' edebilirsin. Çünkü deve, uzun süre yolculuğa dayanma, susuzluğa sabretme ve başka bir hayvanın yetinemeyeceği otlarla yetinme özelliği vardır. Eğer deveyi yük hayvanı edersen, başka hayvanların tek başına taşıyamayacağı ağır yükleri onunla taşıyabilirsin.

3- Deve Arapların kafasında-gönlünde yer etmiş önemli bir varlıktır. İşte bundan dolayı Araplar, öldürülen bir insanın diyetini, deve üzerinden hesap etmişlerdir. Arap krallarından biri uzak yerden kendine gelen bir şaire bağıшта bulunmak istediğinde ona yüz deve verirdi. Çünkü kişinin gözü başka değil, ancak bu develeri almakla doyardı, onun gözünü bu doldururdu. İşte bundan dolayı Kur'an, **“Akşamleyin ağıllarına getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zînet vardır...”**⁸¹⁹ buyurmuştur.

4- Deve, son derece çok iş yapma gücüne rağmen, küçük bir çocuk gibi en zayıf bir insana bile boyun eğip ona itaat etmesi ve çökerek üzerine yük yükletmesi, sonra da ayağa kalkması bakımından diğer hayvanlardan farklıdır. Binaenaleyh, onda bulunan bu gibi pek çok özellikler, insanın, onun yaratılışına ve terkiğine bakmasını, böylece de hikmet sahibi bir Yaratıcının varlığı hususunda bununla istidlal etmesini gerektirir.⁸²⁰

Ayrıca ağır yüklerle yerden kalkması, meşakkatli işlere uygun acıip durumu, çok kuvvetli iri cüssesi, bereketi, ağır yükleri uzaklara taşınması, açlığa, susuzluğa sabrı, diğer hayvanların pek yiyemeyeceği diken vb. şeyleri yiyip süt vermesi, iki sulama arasının on güne kadar sürmesi, onca gövdesine rağmen yatarken-kalkarken, çökerken, otururken insanlara itaati, büyük-küçük herkes ve her hayvanın katarıyla birlikte onları yedebilmesi, güzel sestem anlayıp etkilenmesi⁸²¹, tabanlarının geniş ve yassı olması nedeniyle kumluk arazide kolayca yürümesi⁸²² gibi özelliklerinin varlığı, devenin ne kadar tefekkür edilmeye ve hakkında düşünölmeye şayan olduğunu ve Kur'an-ı Kerimin asırlarca önce onun ibret dolu yaratılışına dikkat çekerek tefekküre davet etmesinin ne kadar manidar olduğunu aklı başında ve şuuru yerinde olan herkes bilir ve tasdik eder.

819- Nahl, 6

820- Razi, Mefatih, XXXI, 156-157

821- Alusi, Ruhul-Meani, XXX, 16

822- Hicazi, M. Mahmut, el- Vahdetu'l- Mevduiyye fi'l- Kur'ani'l- Kerim, Beyrut 1987, s.160

2- Bal Arısı

Kur'an-ı Kerimin tefekkürle temaşa etmeye davet ettiği tablolardan biri de şüphesiz ki bal arısının yapmış olduğu harika icraat ve vahye mazhariyetidir. Bu husus ayet-i kerimede şöyle buyrulur: **“Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra, meyvelerin her birinden ye de Rabbinin sana belirlediği yolları tut,” diye ilham etti. O arıların karınlarından, renkleri çeşitli bal çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette düşünen kimseler için bunda alacak ibret vardır.**”⁸²³

Burada, Allahın arıya bal yapmasını vahy etmesi, yani bildirip öğretmesi, diğer bütün hayvanlar içinde sadece bir örnektir. Bunda ne kadar büyük bir ibret olduğu düşünülmeli. Bugün, insanlar balı yapamıyor. Bala biraz şeker eriyiği karıştırılırsa sahteliği hemen anlaşılıyor. Şu halde Cenab-ı Hak, bu uçan sineklerin ufaklık vücutlarının her birine insanların yapamayacağı böyle şifalı bir gıdayı imal edecek cihazları yerleştirmiş ve dağ-bayır demeden çiçekten çiçeğe uçuruyor.

Hayvanların Allah'tan aldıkları bu talimlerine Kur'an "**vahy**" diyor. Bazı insanlar insiyak, içgüdü ve sevk-i tabî gibi isimler veriyorlar. Bu şekilde isim takmakla mesele basitleştirilip, ehemmiyetsizleştirilmeye çalışılıyor. Böylesi bir isim takmakla işi izah etmiş mi oluyoruz? Hayır. Gerçekte böyle bir isim takmakla işin azameti gözlerden kaçırılmak istenmektedir. Bu maddeci taktik, birçok konuda cereyan ediyor.⁸²⁴

Arının davranışlarının incelenmesinden çıkan bilgilere dayanılarak söylenebilecek olan, davranışın temelinde olağanüstü bir sinir organizasyonunun bulunduğudur. Nitekim Kur'an'da, örnek olarak alınan hayvandan her biri için söylenecek olan da budur. Arıların rakslarıyla, kendi aralarında bir haberleşme aracına sahip oldukları bilinmektedir. Onlar böylece kendi soydaşlarına, çiçek özü toplanacak çiçeğin hangi yönde ve ne kadarlık bulunduğu bildirmek kabiliyetine sahiptirler. Von Frisch'in ünlü tecrübeleri, bu böceğin, işçi bal arıları arasında haber ulaştırma amacıyla yaptığı hareketlerin delaletini ortaya koymuştur.⁸²⁵

823- Nahl, 68-69

824- Ulutürk, Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor, s. 67

825- Bucaille, Kitab-ı Mukaddes, s. 286-287

Dikkat edilirse ayet-i kerimede bal arısına hitap edilerek “**Rabbinin sana yayılman için belirlediği yolları tut.**” denilmektedir. Bu, her şeyden önce, bal arılarının, bu icraatlarını tamamıyla Allah’tan öğrendiklerini ve İlahî emre uygun olarak yaptıklarını göstermektedir.⁸²⁶

Arının yayılımı da çok değişik bir hâdisedir. Özel ve değişik ses dalgaları ve bunların yansması ile arı hem yayılımını tamamlar, hem de kovanını bulur. Bu hikmet de ayet-i kerimede arıya sağlanmış özel bir kolaylık olarak nitelendirilmektedir.

Arının ne denli bir hesap uzmanı olduğu kovan mimarisinden bilinmektedir. Ayrıca ses dalgaları ile sürdürdüğü hikâyesindeki fizik incelikler de aşikârdır. Acaba arı hazırladığı balı kendisi için mi yapmaktadır? Hayır. Balın %1’i bile kendisi için fazladır.

Böylesine bir hesap uzmanı, mimar olan arının bal yaparken hata yaptığı, bunu ihtiyacının çok ötesinde yanlışlıkla yaptığı düşünülebilir mi?⁸²⁷

Allah canlılara normal olarak verdiği iç güdünün dışında özel bir ilahi ilhamla çeşitli görevler vermektedir. İlahi hikmet böylece ilahi sanatı gereği isterse bir böcekten ibaret olan arıya en esrarengiz sırları öğretip akıl almaz mucizeler yaratır. İşte mühendislere ilham veren arı, bu sırta sahip canlılardan birisidir. Ve de ilahi kudretin bir toplu iğne başı kadar bile olmayan arı beyninin çok ötesinde mana sırrını bu ayette açıklıyor.⁸²⁸

O, bal arısına da vahyeder ve onu tüm görevini mükemmel ve sevk-i ilahî ile yerine getirmesini sağlayacak özelliklerle donatır. Uçmayı öğrenen bir kuş, yüzmeyi öğrenen balık ve emmeyi öğrenen doğmuş bir bebek için aynı şey geçerlidir. Allah(cc) ’ın bir insana birden bire fikir ilham etmesi de bir vahiydir. Bütün büyük keşifler, icatlar, büyük edebiyat ve sanat eserleri için de durum aynıdır.⁸²⁹

Arılara, yumurtalar için ayrı, bitki özünü bala çevirmek ve yiyecek depolamak için ayrı peteklerden, yani hayatın her yönü için ayrı bir petekten oluşan o mükemmel fabrikayı ve kovan içindeki düzeni sağlamalarını öğreten şey Allah’ın vahyidir. Arılara bu "fabrikayı" düzen içinde yürütmeyi, bir kral ve çeşitli işlerle görevli binlerce işçiden

826- Karaçam, Sonsuz Mu’cize Kur’an, s. 296

827- Nurbaki, Kur’an-ı Kerimden Ayetler, s. 117

828- Nurbaki, a.g.e. s. 121

829- Mevdudi, Tefhim, III, 37

oluşan bir topluluk kurmayı öğreten de Allah'ın vahyidir. Onlara vahiy yoluyla o denli açıklık getirilmiştir ki, arılar bunu düşünmeye bile ihtiyaç duymazlar.⁸³⁰

Denilebilir ki, onlarda bu harikulade bal nimetini meydana getirecek ne akılları, ne zekâları, ne de başka birisinden öğrendikleri bir ilimleri vardır. Zaten bal arılarından başka bal sanatını meydana getirmek için bütün insanların bu noktadaki bilgi ve maharetlerinin de aciz kaldığı tarif ve izahtan vârestedir. Hal böyle iken bal arısının herhangi bir ilim erbabından istifade ile böyle harika bir sanatı meydana getirmeleri mümkün değildir. Öyleyse bütün bunlara rağmen, böyle müstesna bir sanatı meydana getirmeleri, onları o işte istihdam eden ve onlara bu noktada ilham eden mutlak hikmet ve ilim sahibi bir Zât'ı göstermektedir.

3- Kuşlar

Kur'an-ı Kerim, sadece insanların yer yüzünde çeşitli şekillerde istifade ettiği hayvanları dikkatlerimize sunmaz. Bazen de insanların tefekkür nazarlarını, istediği yerde duran ve istediği yerde uçan kuşlara çevirir.

Böylece, uzun süredir alışık olmanın verdiği bir umursamazlıkla harekete geçmeyen ve duygulanmayan kafaları ve gönülleri hususi manzaralara tevcih eder.

Bu konudaki bazı ayetler şöyledir: **“Görmedin mi ki, göklerdekiler, yerdekiler ve havada sıra sıra uçan kuşlar hep onu tesbih etmektedirler. Her biri duasını ve tesbihini muhakkak bilmektedirler. Allah, onların yaptıklarını bilir.”**⁸³¹

“Gökyüzünde Allah'a boyun eğerek uçan kuşları görmediler mi? Onları ancak Allah tutuyor. Şüphesiz bunda iman edecek bir kavim için elbette bir çok deliller vardır.”⁸³²

Bu son ayet Allah'ın kudret ve hikmetinin mükemmel olduğuna dair diğer bir delildir. Çünkü Allah Teâla, şayet kuşu, uçabileceği bir biçimde yaratmasaydı bu mümkün olmazdı. Zira Allah kuşa, tıpkı suda yüzen kimsenin yaptığı gibi, bir kez açıp sonra kapatacağı bir kanat vermiş, havayı da delmenin ve içine nüfuz etmenin kolay

830- Mevdudi, Tefhim, III, 38

831- Nur, 41

832- Nahl, 79

olacağı güzel ve ince, lâtif bir biçimde yaratmıştır. Eğer böyle olmasaydı uçmak mümkün olmazdı. Cenâb-ı Hakkın bu ayetteki, **“Onları ancak Allah(cc) tutuyor.”** sözü ise, “Kuşun bedeni ağırdır. Ağır bir cismin ise havada, altta bir desteği, üstte de bir bağı olmaksızın muallakta, askıda kalması mümkün değildir. Binaenaleyh onu, havada tutanın Allah olması gerekir.” demektir.⁸³³

Dinî ve ilmî yönden kuşlardan alınacak dersler vardır. Allah(cc) ’ın emrine boyun eğerek gök boşluğunda uçan kuşları o boşlukta tutan Allah(cc) ’ın kanunudur. Biz insanların da bu fizikî olaylardan alacağı dersler vardır. Buradaki alınacak ders onların fizikî yönden uçabilmeleri için gerekli şartların nasıl oluştuğunu araştırarak, insanların da kuşlar gibi uçmalarını sağlamak olabilir. Bunlar ayetlerde açıklanmamış, ancak insanların araştırmasına bırakılmıştır.⁸³⁴

Kuşların uçuşundan insanın uçuşuna dek, insanın ne çabalar sarf ettiği, ne terler döktüğü bilinen hususlar arasındadır. Kuşların yaratılması ve havada kanat çırparak uçuşması elbette Allah'ın ayetlerindedir. İnsanoğlu da kuşların uçuşuna özenerek, çalışarak günümüzde çeşitli uçuş araçlarıyla dünya semasında rahatça uçabilmekte, dünyanın yakın komşusu Ay'ı fethedebilmekte, gezegenler arası hava yolculukları düşünebilmektedir. Bütün bunlar şu aşağıdaki ayetle bir arada düşünüldüğünde bir sorunun cevabı verilmektedir. O soru şudur: Allah Kur'an'da kara ve deniz ulaşım araçlarına temas ettiği halde niçin hava ulaşım vasıtalarından bahsetmemiştir? Kuşlarla ilgili ayetlerle birlikte düşünülmesini arzu ettiğimiz ayetin meali şöyledir. **“Onlara bir delil de; soylarını dolu bir gemiye taşımamız ve kendileri için bunun gibi daha nice binekler yaratmış olmamızdır.”**⁸³⁵ **“Bunun gibi daha nice binekler yaratmış olmak”** herhalde hava ulaşım vasıtalarına işaret olsa gerektir.⁸³⁶

833- Razi, Mefatih, XX, 90-91

834- Yaşar, Hüseyin, Kur'anda Anlamı Kapalı Ayetler, İst. 1997, s. 268

835- Yâsin, 42

836- Gölcük, Kur'anda İnsanın Değeri, s. 38-39

Kuşların gökyüzünde uçuşları bize Allah'ın uçuş kanununu öğretmiştir. Yerde iki ayakla, dört ayakla yürüyen hayvanlar iki tekerlekli, dört tekerlekli vasıtaları, denizde yüzenler de yüzme kanununu öğretmiştir.⁸³⁷

Kur'an, insanların üstlerinde kanat açıp yumarak uçan kuşlara bakmalarını hararetle tavsiye etmekte⁸³⁸ ve onların uçuşunu temin eden, uçuş şartlarını ve imkânlarını hazırlayanın Allah olduğunu bildirmekte ve tefekküre teşvik etmektedir.

Bu mu'cize her an olur. Fakat biz her zaman tekrarlandığı için ona hiç dikkat etmeyiz. Ondaki ilahî kudret ve azamet. Ne var ki, bir kuşu düşünmek, kanat çırpışlarını, açıp kapanışını tefekkür etmek. Her iki halde de havada kalmakta gayet rahat ve kolaylıkla yüzmekte olduğunu düşünmek...Cenab-ı Hak büyük-küçük her şeyin hesaba katıldığı, hücrenin ve atomun planlı olarak değerlendirildiği bu fevkalade ahenk ile dolu mevcudatı koyduğu kanunlarla ayakta tutmaktadır. Bu mu'cizeler bu kanunlar sayesinde tekerrür etmektedir. Yeryüzündeki hayvanları tutmak gibi, gökyüzündeki kuşları da boşlukta tutmak ve mevcudattaki bütün cisimleri yerinde durdurmak, ancak Allah'ın elindedir.⁸³⁹

Kısacası Allah(cc) 'ın hâkimiyet ve kayyumiyeti devre dışı kaldığı zaman bu alemde nizam ve intizam namına hiçbir şeyden bahs edilmesi mümkün değildir. Her şey karma karışıklığa ve keşmekeşliğe maruz kalmağa mahkum olacaktır.

Demek ki insanın bir taraftan yeryüzünde kendi emrine, istifadesine ve bakmak suretiyle göz zevkine sunulan hayvanları tefekkür ederken, diğer taraftan da bu alışkanlığın verdiği ülfet ve gafleti kırmak için gökyüzünde uçan kuşlara nazarını çevirip tefekkür ufkuna bir genişlik kazandırması gerekmektedir.

III- İÇTİMAÎ ve DİĞER ALANLAR

Afakî tefekkür olarak nitelediğimiz alanda da Kur'an'ın üzerinde düşünmemizi istediği konular arasında iki içtimaî olgunun ve mu'cizelerin de olduğunu görmekteyiz. Biz bunları yine Kur'an ayetlerine istinaden, açıklamaya çalışacağız.

837- Ulutürk, Kur'an- Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor, s. 68

838- Mülk, 19

839- Bkz. Kutub, fi Zilal, VI, 3642-43

A-İçtimâî Alanlar

Tarihte yaşamış bazı isyankar ve itaatkar topluluklar ve Aile olmak üzere iki kısım halinde görmemiz mümkündür.

1-Tarihte Yaşamış Bazı İsyankâr ve İtaatkâr Topluluklar

Kur'an, mazinin bir ibret levhası olduğunu ve daha önceki milletlerin tarihinde nice ibretli olayların gelip-geçtiğini bildirir.

Kur'an-ı Kerim'de ibret maksadıyla tarihte cereyan eden olaylar iki yönüyle ele alınıyor. Bir taraftan hak ve hakikate kulak verip tabi olanlar, diğer taraftan peygamberlerine isyan eden kavim ve toplulukların helak oluşlarıdır. Ancak helak olanlar yönü –isyankar ve inkârları sonucunda maruz kaldıkları elim ve dehşetli sonuçlarına dikkat çekmesi açısından- ağırlık kazanmaktadır.

Aslında Kur'an'da peygamberlerine tabi oldukları için muvaffak olanların durumu tefekkürümüze sunulurken de aynı zamanda netice itibariyle inkâr edenlerin kötü akibetlerine dikkat çekilmiş olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in peygamberine ittiba edenlerin muvaffakiyetini bildiren, kendisinde akıl sahipleri için ibret bulunduğunu ifade eden ve doğrudan tefekkürümüze takdim edilen şu ayet-i kerimeyi görmekteyiz: **“Karşılaşan iki toplulukta, sizin için muhakkak bir ibret vardır. (Onlardan) bir cemaat Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâfir idi. Onlar, öbürlerini gözleriyle, kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, kalp gözleri açık olanlar için bir ibret vardır.”**⁸⁴⁰ Müfessirler ayette geçen “iki topluluk” tan maksadın, Bedir gününde Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabıyla Mekke müşrikleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁸⁴¹

Bu ayette dikkatlerimize sunulan gerçek şu olsa gerektir: Allah ve Resulüne inanan ve inancının gereğini yerine getirenler sayıca inkâr edenlerden daha az olsalar dahi yine zafer onların olacaktır. Maddeten az ve zayıf olmalarına rağmen Allah'ın sonsuz kudretine istinad ettikleri için muvaffakiyet ve muzafferiyetleri muhakkaktır.

840. Âl-i İmran, 13

841. Razi, Mefatih, VII, 189

Allah'ın ehl-i iman karşısında ehl-i inkârı hezimetle uğratmasının sebebi ehl-i imana olan muhabbeti ve ehl-i inkâra da olan gazabından ve onların hayatından memnun olmadığındandır. İşte akli başında olanlar için bunda ibret ve hikmet dolu mana ve mesajlar vardır. .

İnsanların ıslah ve irşadında Kur'an'ın kullandığı metotlardan biri de, geçmiş ümmetlerin peygamberlerine karşı gelmeleri sonucunda helak olmalarından bahsetmesidir. Kur'an-ı Kerim geçmişte olan bu tarihî olayları dikkatlere sunarak onların helak oluş sebepleri üzerinde tefekkürü emretmektedir. Geçmişten ibret alarak geleceğe hazırlanmak ancak tefekkürle mümkün olabilecek bir husustur. Bu hususun önemini kavramayan fert ve milletlerin payidar olamadığı tarihî bir gerçektir. Ama geçmişin aynasına bakıp kendine çeki-düzen veren fert ve cemiyetler geleceğe ümitle bakabilmiş ve başarılı olmuşlardır.

Kur'an-ı Kerim'in delilleri gıda gibidir. Bunlardan herkes; alimler, cahiller, çocuklar, gençler ve ihtiyarlar faydalanırlar. Kur'an insanlığın her derecesine uygun ve herkesin anlayabileceği bir üslup kullanır. Delillerini :

- 1- Tarihî olaylarla
- 2- Darb-ı Mesellerle
- 3- Tabiat Olaylarıyla halkın zihnine perçinler.⁸⁴²

Şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an-ı Kerim belirli tarihî hâdiseleri alıp tafsilata girişmeden ana noktalara dokunmakta ve ders vermektedir. Daha çok kendi gayesine -ki insanlığın hidayete ermesidir- lazım olan tarafları seçmektedir. Bu vak'alar çeşitli yerlerde geçtiği halde her defasında ayrı bir tatlılık ve canlılıkla ifade edilmektedir. Kur'an'ın ele aldığı tarihî vak'aların her birinde Arap milletinin müptela olduğu bir hakikat dile getirilmektedir. Dolayısıyla Arapların o fena huyları tel'in edilmektedir.

Aşılacak istenen fikir, tarihî gerçeklerle ifade edilirse çok daha etkili olur. Kuru fikir insanı sıkır. Halk müşahhas vak'alar dinlemek ister. İnsan tabiatı hikâyeden hoşlanır. Bu her zaman böyledir. İşte Kur'an-ı Kerim insan ruhunun bu karakterini göz önünde tutarak tarihî " En Güzel Kıssaları " anlatmak, ifrata gitmeden tarihten örnekler

---

⁸⁴²- Ateş, İslama İtirazlar ve Kur'an-ı Kerimden Cevaplar, s. 483

vermek suretiyle fikir aşlamak yolunu tutmuştur. Öğüt ve irşadda en güzel yol da bu yoldur. Bu vak'alar Kur'an'ın parlak, cazip üslubuyla adeta bir sinema filmi gibi, resm-i geçit gibi halkın zihnine nakşedilmektedir. Sanki bu vak'alar birer öğretici film vazifesini görmektedirler. Öyle söz haline gelmiş öğretici filmler ki bin defa görülsa usanılmıyor, tekrar görülmek, seyredilmek isteniyor. ⁸⁴³

Tarihin şahadetiyle sabittir ki, peygamberlerine ve onların getirdikleri ilahî mesajlarına inanmayıp isyan eden kavimler birer enkaz haline gelmişlerdir. Bunların helaklerinden geri kalan yıkıntıları hâlâ ayakta duran tarihî vesikalardır.

Allah'ın her varlığı yaratılış gayesine yönelttiği halde⁸⁴⁴ insanı kendi haline bırakması hikmetine uymaz. Karıncaları kumandansız arıları arıbeysiz bırakmayan Allah, beşeri peygambersiz bırakır mı? Yüce Allah'ın insana doğuştan verdiği o kadar kabiliyetlerine ilaveten nur üstüne nur olmak üzere, beşerin hayatına zaman zaman, peygamberler göndermek suretiyle müdahale ettiği tarihî bir gerçektir. “Akıl kâfidir, peygamberlere, kitaba ihtiyaç yoktur,” diyenler fitrî ve ilahî gerçeklerin peygamber ve şeriatla te'kidini mümkün görmeyenler, Allah'ın hikmetini tenkid etmiş, Allah'ı hakkıyla takdir edememiş olurlar⁸⁴⁵. Muhtar bir Melik olan Allah'ın emir ve nehiyelerinin bulunması elbette onların bir tebliğcisinin bulunmasını gerektirir. Işıksız bir güneş nasıl düşünülemezse, Uluhiyetin de tezahürsüz olması düşünülemez. Peygamber göndermek de Uluhiyetin mühim bir tezahürüdür.⁸⁴⁶

Cenab-ı Hak Kur'an'da sık sık geçmiş ümmetlerin yıkılış sebeplerine bakmaya ve bu sebepler üzerinde tefekküre davet ederek kendilerinden önce gelip geçenlerin akıbetlerine bakıp ders almalarını ister. ⁸⁴⁷

Açık bir göz ve uyanık bir kalple yeryüzünde gezip dolaşmak ve eskilerin akıbetlerini düşünmek, iyice tefekkür etmek, şüphesiz ki kalbe yeni yeni ilhamlar, duygu ve düşüncelerle beraber takva sıfatını yerleştirir. Gaflet perdesine bürünmüş olan bir kalp eğer uyarılmazsa hiçbir hakikatı göremez. Görse bile anlamaz, hissetmez. Hissetse dahi ibret almaz. Bu gafletten de Allah'ın sabit ve sağlam kanunlarını

843- Ateş, Tefsir, s. 486-487

844- Taha, 50

845- En'am, 91

846- Ulutürk, Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor, 203-104

847- Yusuf, 109; Hac, 46; Rum, 9; Fatır, 44

görmeyen gaflet doğar. Hâdiseleri ve bu hâdiselerin umumi kanunlarla irtibatını tam olarak idrak edemez. Öysa akıl ve idrak sahibi insanla, başıboş, gelişigüzel yaşayan, hiçbir kaide ve kanunla mukayyet bulunmayan şuarsuz hayvan arasındaki bariz fark budur: Birinin akıl, şuur, idrak gibi vasıflarla bezenmiş olması, ötekinin ise bunlardan yoksun bulunmasıdır.

Maziye karışanların akibetleri üzerinde durup düşünmek, şimdikilerden daha kuvvetli oldukları halde bu kuvvetleri onları, mukadder sonuçtan kurtaramamıştır.⁸⁴⁸

Yeryüzünde gezip dolaşmayı tavsiye eden Kur'an-ı Kerim'in; **“(Sana karşı çıkanlar) yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalardı elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz, ancak sinelerdeki kalpler körelir.”**⁸⁴⁹ ayetinde ise , bunun burada zikrediliş maksadı daha iyi ibret almanın ne ile olacağı anlatılmaktadır. Çünkü ibret almada, bizzat görmenin önemli bir yeri vardır. Bu husustaki haberleri duyup dinlemenin de ibret almada tesiri vardır. Fakat bu iki husus, yani hem görme hem duyma, ancak kalbin düşünmesiyle birlikte olursa mükemmel ve tam olur. Zira görüp duyduğu halde, düşünüp tefekkür etmezse, görüp duyduğundan ibret alamaz. Ama duydukları-gördükleri şeyler üzerinde düşünürse, mutlaka istifade eder.⁸⁵⁰

Burada iki ihtimal vardır. Ya Kuran'ın ilk muhatapları olan müşrikler hiç sefere çıkmıyorlardı. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, inkârları sebebiyle imha ettiği kimselerin yıkılıp gittikleri o yerleri görsünler, onların eserlerini ve izlerini seyretsünler, böylece ibret alsınlar diye onları yolculuk yapmaya, gezip görmeye teşvik etmiştir. Ya da onlar gezip, bu yerleri görüyorlardı, fakat ibret almıyorlardı. Dolayısıyla onlar gezmeyen ve görmeyenler gibi telakki edilmişlerdir.⁸⁵¹

Kur'an-ı Kerimde **“Seyr/gezip dolaşmak”** emri onüç yerde geçmektedir.⁸⁵² Elbette bu emir kuru bir tekrar olmayıp ayrı manalar ihtiva etmektedir. Emrin te'kîdi ile beraber, tekrar edilen her ifade kendinden önce geçen veya sonra gelecek olan farklı

848- Kutub, fi Zilal, V, 2950

849- Hac, 46

850- Razi, Mefatih, XXIII, 44-45

851- Razi, a. g. e. XXIII, 45

852- Abdalbaki, Müfehres, s.475

olaylara, değişik açılardan bakmayı hedeflemektedir. Her tekrar yeni bir bakış açısı, ibret yönü ve te'sir gücünü meydana getirmektedir.⁸⁵³

Dolayısıyla ayetlerin hedeflediği her bir seyahat, yeni yerleri görmek ve her görülen yerden yeni dersler çıkarma gayesini gütmelidir. Çünkü tarihî birikimleri ve kevnî güzellikleri bağrında taşıyan her coğrafyanın insana vermek isteği farklı mesajlar vardır. Bu yerlerin değişik zaman ve şartlarda görülmesi de farklı ders ve ibretlerin alınmasını temin eder. İlk ziyaretimizde keşfedemediğimiz bazı ince noktaları daha sonraki ziyaretlerimizde anlamamız mümkündür. Bundan dolayı değişik açılardan bakıp, farklı neticeleri çıkarabilmemiz için tekrar tekrar ve sürekli olarak görüp gezmemiz istenmiştir.⁸⁵⁴

Başka bir ayet-i kerimede konuyla alakalı olarak şöyle buyrulur; **“De ki; yeryüzünde gezip dolaşın, böylece daha öncekilerin nasıl bir sona uğradıklarını görün...”**⁸⁵⁵

Kur'an, bu ve emsali ayet-i kerimelerle seyahatlere ayrı bir boyut kazandırarak insanların gördüklerine tefekkürle bakmalarını, kendilerinden önce helak olanların elim akıbetlerini görerek ibret nazarıyla temaşa etmelerini ve onların helakine sebep olan tavır ve davranışlarından uzak durmaları noktasında ders almalarını emretmektedir.

Bu ayet şu manayı da ihtar etmektedir: Yani Allah sizden öncekileri isyanlarından dolayı yok ettiği gibi sizi de yok edebilir.⁸⁵⁶ Eğer insanlar kendi maddî güç ve kuvvetlerine güvenip isyanlarını sürdürürlerse onlara şu ilahî cevap gelir; **“... O bilmez mi ki, Allah ondan önce geçmiş asırlar içinde kuvvetçe ondan daha şiddetli, mal ve efratça daha çok, nice kimseleri helak etmiştir.....”**⁸⁵⁷

Bütünüyle yeryüzü insanlığın hayatına sahnedir. Yeryüzü ve yeryüzünde cereyan eden hayata ait hâdiseler, ibret sahibi kimselerin önüne açılmış bir kitap gibidir. Bu kitabı tefekkürle okumak her akıl sahibinin temel görevidir. Bu itibarla Kur'an,

853. Bkz. Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, ts. III, 11-30

854. Bkz. Akpınar, Ali, *Kur'an Aydınlığında Seyahat*, Ank. 1998, s. 37

855. Rum,42

856. Razî, *Mefatih*, XXVI, 128

857. Kasas, 78

“Tekzip edenlerin akibetini görün”⁸⁵⁸ diye bu noktaya dikkat çekmektedir. Bu elim akibetin acı neticelerine yeryüzünün her yerinde rastlanılabilir. Geride kalmış insanlar o elim akibetin nasıl seyrettiğini iyice görebilirler. Bu elim akibetlerin acı nünuneleri Kur'an-ı Kerimde pek çok kere zikredilir. Bazen ayet-i kerimeler cereyan eden hâdiselerin yerini ve devrini, hatta şahıslarını bile zikreder. Bazen de tafsilat verilmeden kısaca işaret edilir ve geçilir. Yalancıların başına gelen geçmiş felaketler, yarın da gelecektir. Böylece Cenab-ı Hak bir taraftan mümin gönülleri itminana sevk ederken, diğer taraftan da yalancılarla münasebet kurmaktan sakındırıyor.⁸⁵⁹

Özetleyecek olursak, insan, bu konu ile ilgili ayetlerde, daha önceki milletlerin, özellikle geçmiş peygamberlerin ümmetlerinden peygamberlerin getirdikleri ilahi irşad ve mesajlara kulak tıkayan ve isyan edenlerin sonlarının ne olduğunu ve harabezara dönmüş yurt ve yuvalarını bizzat yerinde görmeğe ve ibretle bakıp tefekkür etmeğe teşvik edilmiştir. Böylece o, isyankar ümmetlerin elim akibetlerinin ne olduğunu yerinde görecektir ve aynı âkibete duçar olmamak için onların helakine sebebiyet veren isyan ve hatalardan uzak kalmağa gayret edecektir.

Kısacası Kur'anın tarif ve teşvik ettiği seyahat, hak ve hakikati bulmaya bir vesiledir. Yoksa seyahat bizzat gaye değildir. Yani Kur'anın teşvik ettiği tefekkürü seyahatle yer yüzündeki ibret dolu geçmiş ümmetlerin helak edilmiş yurtlarına yapılan seyahatin imtizacı temin edildiği zaman gerçek manada hedefine varmış bir seyahat olacaktır.

2- Aile

Aile, nüfusu yenileme, millî kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik fonksiyonlarının yerine getirildiği bir müessesese⁸⁶⁰ olması itibariyle insan hayatında büyük rolü inkâr edilmez bir gerçektir.

Ayrıca aile sadece bir ekonomik menfaat birliği değildir. Aileyi bir bakkal, kooperatif veya şirket gibi görmek yanlıştır. Ve onu sürdürebilmeyi zorlaştırır.⁸⁶¹

858- Al-i İmran, 137

859- Kutub, fi Zilal, I, 479

860- Erkal, Mustafa, Sosyoloji, İst. 1993, s. 88

Dünya bir oyun sahnesine benzerse aile de bu sınırsız tiyatro içinde kendine özgü oyununu oynayan, böylece toplumun büyük sahnesinde oynanan oyuna özel katkıda bulunan, sınırları ve içindeki fertlerin rolleri oldukça belirgin ayrı bir oyun sahnesidir.⁸⁶²

Toplumun büyük sahnesine özel katkısı olan ailenin bünyesinde meydana gelen müsbet veya menfi dalgalanmalar tabiatıyla toplumda da kendini gösterecektir. Zira cemiyet nizamının temelini aile teşkil eder. Cemiyeti bir binaya benzetirsek aileler o binanın taş ve tuğlaları yerindedir. Cemiyetlerin sağlamlığı, huzur ve saadeti onları teşkil eden ailenin saadet ve sıhhatiyle yakından ilgilidir. Cemiyetteki bozukluklar hiç şüphe yok ki, ailedeki bozuklukların tabî bir uzantısıdır. Bu bakımdan, nesillerin ilk terbiye ocağı olan aile yuvalarının sağlam esaslara bağlı olarak kurulması gerekir.⁸⁶³

Aile, toplumun ilk yapı taşı ve sosyal bir kurum olmasına rağmen, bir takım sosyolojik, iktisadî, hukukî ve psikolojik temellere dayanmaktadır. Onu güçlü kılan da hiç şüphesiz bu temellerin çeşitliliği ve sağlamlığıdır. Bu temeller içinde en önemlisi ve en etkin olanı ise, psikolojik olanıdır. Çünkü bu psikolojik temeller, insanın fitrî yapısı ile ilgilidir. Bu nedenle ailede önemli olan insandır ve insanın psikolojik yapısıdır.⁸⁶⁴

İnsanın bu psikolojik yönünün aile hayatındaki bu önemli konumundandır ki, Kur'an-ı Kerim şu ayet-i kerime ile ışık tutmaktadır. **"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi) nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de Onun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."**⁸⁶⁵

Ayette geçen **"kendi cinsinizden"** ifadesi fevkalade dikkat çekici bir husustur. Zira eğer Allah insanları hep erkek olarak, eşlerini de ayrı bir cins olarak, cinlerden ya da hayvanlardan yaratmış olsaydı, eşler arasında sevgi ve şefkat olmayacaktı. Hatta

---

861- Erkal, a. g. e. s. 89

862- Akdeniz, Sabri, *Eğitim Sosyolojisi*, İst. 1990, s. 66

863- (Heyet), *Aile*, İst. 1991, s.7

864- Kırca, *Kur'an ve İnsan*, s. 123

865- Rum, 21

şefkat yerine nefret hâkim olacaktı.⁸⁶⁶ Çünkü, farklı iki cins canlıdan biri diğerinde sükûnet bulmaz. Nefsi onunla huzur bulmaz ve kalbi de ona meyletmez.⁸⁶⁷

Allah, maymun veya diğer bir hayvandan değil, kendi özlerinizden aynı insan, beşer cinsinden zevceler yaratmış. Kendilerine ısınasınız, meyledip ülfet eyleyesiniz, diye yaratmış. Çünkü cinsiyet koklaşmaya, ihtilaf / farklılık ürküntüye sebep olur. İnsan eşini başka hayvandan aramak mecburiyetinde kalsaydı ne kadar feci olurdu.⁸⁶⁸ düşünölmelidir.

Allah Teâlanın insanlara bahşettiğı sayısız nimetlerden biri de yukarıda bahsi geçen ünsiyet ve ülfete temel teşkil eden aynı cinsten karı-koca arasındaki yaratılış birliğidir. Bu birliğin teminidir ki karı-koca arasında sevgi ve merhamet duygusu yerleşmiş ve aile hayatı küçük bir cennet manasını taşır hale gelmiştir.

Aynı cinsten yaratılmasının aradaki sevgi ve şefkate temel teşkil ettiği gibi aile hayatında da birbirinde sükûnet bulma ve karı-koca yekdiğerinin kusurlarını örtme gibi hususlarda manevî bir elbise olma gibi ayrı bir nimet yönü vardır.

Kur'an-ı Kerimde Cenab-ı Hak bu hususa şöylece dikkat çekmektedir: **“...Kadınlar sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtüsünüz...”**⁸⁶⁹ Yani iki nokta-i nazardan böyle birbirinizin elbisesi mesabesindeyiz. Bir taraftan elbise gibi yekdiğerinize sarılır, sarmalaşırınız, diğer yönden elbisenin ayıpları örtmesi, soğuktan koruması gibi her biriniz diğèrinin halini örter, iffetini muhafaza edip fisk-u fücürdan korur.⁸⁷⁰

Görölüyor ki , maddî ve manevî noktada birbirini bir elbise gibi koruma nimetini veren Cenab-ı Hak öbür taraftan da karı-koca arasına sevgi ve şefkat duygusunu yerleştirerek onların nazarlarını dışarıdan içeriye yani birbirlerine çevirmek suretiyle maddî ve manevî ahlakî tehlikelerden korumuştur ve dolayısıyla cehennem ateşinden korunma noktasında da karı-koca birbirlerine elbise olarak yaratılmış olması da düşünölebilir.

866- İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 315

867- Razi, *Mefatih*, XXV, 110

868- Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3811

869- Bakara, 187

870- Alusi, *Ruhu'l-Meani*, II, 65; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 670

İslam toplumunun temelini aile teşkil eder. Ailenin temel fertleri de karı-kocadır. Çocuklar ikinci derecede ailenin fertleri arasındadır. Erkek ve kadının birbirine karşı ilgi duyan iki cins olarak yaratılması evliliğin ve aile ortamını oluşturmanın en itici gücüdür. Kur'an-ı Kerimde, kadın ve erkeğin birbirine eş olarak yaratılması, eşler arasında sevgi ve şefkatin peyda edilmesi Allah'ın ayetlerinden kabul edilmiştir.⁸⁷¹ Ancak insanlar alışkanlık ve ülfet perdesi altında kalarak çoğu kez bu derin sevgi ve şefkatin Allah'ın varlığına ve birliğine delil olduğunu idrak edememektedirler. Oysa aynı ayette geçen “**kaynaşmanız için..**” ifadesi, eşlerin bir tesadüf eseri olarak değil, kasdî bir şekilde birbirine eş olarak yaratıldıklarını ve onları yaratan Zât'ın eğlenceden başka şeyler de istediğini göstermektedir.⁸⁷²

Yine söz konusu ayet-i kerimede iki mühim hususa dikkat çekilmektedir;

a- Erkeğin kadında sükunet bulması. Kadın için de durum aynıdır. Bu sükunet, hissî ve şehvî yönden olduğu gibi, aynı zamanda ruhî ve manevî yöndendir de....

Hakikaten insanın en muhtaç olduğu şey, kalbine karşı mukabil bir kalbin varlığıdır. Tâ ki her iki taraf, birbirleriyle sevgilerini, aşklarını, şevklerini mübadele ederek lezzet ve saadet duyulacak şeylerde birbirlerine yardımcı ve destek olsun. Kalplerin en lâtifî ve en şefkatlisi ise, hadiste " erkeğin bir parçası ve yarısı " olarak tabir edilen kadın kalbidir. Erkek ancak tam huzur, sükunet ve ünsiyet bulabilir.

b- Eşler arasında birbirlerine karşı sevgi ve şefkat konulmasıdır.⁸⁷³

Ayette bahsedilen ilahî sevgi bağı sebebiyle eşler, birbirlerine meyletmekte ve çocuklarını büyük bir ihtimamla büyütüp beslemektedirler. Ancak evlilik akdiyle/ nikâh meşru zeminde temerküz eden/odaklaşan sevgi ve cinsel ilişki, kadın ve kocasının birbirlerinde sükun bulmalarına ve nesillerini devam ettirmelerine sebep teşkil edebilir. Çünkü gayr-i meşru ilişkiler içerisinde cinsel temas, sevgi kaynağı olamayacağı, neslin sıhhatı ve toplumda ahlakî düzenin sürekliliğini sağlayamayacağı için yüce dinimiz İslam tarafından men edilmiştir.⁸⁷⁴

871- Rum, 21

872- Yılmaz, M. Kâzım, **İslamda Aile ve çocuk Terbiyesi Sempozyumu**, B.y.y. ts. s. 27

873- Dikmen, Mehmet, **İslamda Kadın Hakları**, İst. 1983, s. 77

874- Duman, **Tüp Bebek Hadisesi**, s. 4-5

Gayr-i meşru dairedeki ilişkiler sevgi kaynağı olamayacağındandır ki, eşler arasında ciddi sevgi ve merhamet, samimi ülfet ancak evlilik ile neşv-ü nema bulur. Koca akşama doğru işini bitirip evine dönünce, eşiyle, çocuklarıyla bir araya gelince, gündüz üzerine çöken sıkıntı ve üzüntüleri unuttur, yorgunluğu kalmaz. Kadının durumu da böyledir. Kocasıyla bir araya gelince kendisini sıkan bir çok şeyleri unuttur ve hayat arkadaşının yanında huzura kavuşur. İşte böylece eşlerden her biri derunî sükuneti diğerinin gölgesinde duyar, evlilik mutluluğunu bu gölgede hisseder.⁸⁷⁵

Cemiyetin nüvesini ve çekirdeğini teşkil eden ailenin bu büyük önemindedir ki, böyle bir müesseseye Allah'ın varlığına ve birliğine delil ve alamet olarak gösterilmekte ve düşünen kavimler için büyük ibret ve hikmetlerin bulunduğuna dikkat çekilmektedir.⁸⁷⁶ Zira, bir toplumda aile kurulmazsa, bu; toplumun ve insanlığın çözülmesine yol açar. Bu açıdan insan için ailenin kurulması ve devamlılığını sağlamak, yaratılış gereği olarak en önemli vazifelerden biridir. Evlenmeyen, aile ve çocuk sevgisi tatmayan kimseler genellikle başka insanlara sevgi duymazlar.

Sevgi, merhamet ve şefkat gibi yüksek duyguların kaynağı aile yuvasıdır. Bu güzel duygular ailede filizlenir ve yeşerir. Bazı kaba ruhlu yaşlı bekârların hırçınlıkları, zalimce ve merhametsizce davranışları her zaman göze çarpar. Şüphesiz bunun da istisnaları vardır. Bir aile içinde sevgiyi tatmayanlar başkalarına değer vermesini de bilmezler.⁸⁷⁷

Bundan dolayı bu sevgi ve merhamet kanunu, neslin devamı için tek sebeptir, denilebilir. Ailede mevcut olan bu kanun ailelerden meydana gelen toplumda da mevcuttur. Eğer toplum fertleri arasında bu sevgi ve şefkat kanunu hükmederse toplum sağlıklı olur. Aksi takdirde toplumdaki güçsüz ve zayıflar daima ezilmeğe mahkum olurlar⁸⁷⁸.

Kur'an-ı Kerim mezkur ayet-i kerimeler ışığında insanlığın dikkat nazarlarını ailenin psikolojik temelini teşkil eden eşler arasındaki sevgi ve şefkate tevcih ederken, diğer taraftan da meşru zeminde, Kur'an'ın çizgisinde teşkil edilen aile hayatının

⁸⁷⁵- Ulvan, Abdullah Nâsîh, *Terbiyetü'l-Evlat fi'l-İslam*, Ter. Celal Yıldırım, Konya, 1992, I, 42

⁸⁷⁶- Rum, 21

⁸⁷⁷- Coşkun, Ahmet, *Sohbetler ve Hâtıralar*, Kayseri, 1996, s. 48

⁸⁷⁸- Yılmaz, M. Kâzım, *Kur'an Ailesi*, Şanlıurfa, 1994, s. 21

kıymetli meyveleri ve neticeleri olan evlat ve torunlara da dikkat çeker. Onların nimetiyet yönünü bildirerek tefekküre davet eder ve şöyle buyurur; **“Allah size kendilerinizden zevceler de verdi. Size zevcelerinizden oğullar ve torunlar da verdi. Sizi hoş nimetlerle rızıklandırdı. Şimdi batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetlerini mi inkâr ediyorlar?”**⁸⁷⁹

Görülüyor ki, Cenab-ı Hak, bu ayet-i kerime ile evlat ve torunların Allah'ın birer nimeti olduğu ve tesadüfen veyahut anne ve babaların münhasıran arzu ve iradesiyle olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca evlat ve torunların baba ve dedelerine hizmette ve yardım etmedeki adeta yarış halinde olmaları ⁸⁸⁰ da Allah'ın tefekküre değer büyük nimetlerindendir. Çünkü güç ve tákattan kesilen ihtiyar anne- babalar ve dedeler güçlü ve kuvvetli olan evlat ve torunlarını kendi maddî güç ve kuvvetleriyle emirlerine musahhar edemezler. Ancak sonsuz bir kudret ve iradenin neticesinde o evlat ve torunların kalbine anne ve babalarına karşı koyduğu şefkat ve merhametin sonucu olabilir.

B-Mu'cizeler

Peygamber kıssalarının diğer bir yönünü, peygamber mu'cizeleri teşkil etmektedir. Kur'an-ı Kerim peygamber kıssalarında, akli başında olan kimseler için ibretler bulunduğunu şöyle ifade eder: **“Peygamberlerin kıssalarında elbette tam akıl sahipleri için alacak dersler vardır. İyi bilin ki, bu Kur'an uydurulmuş bir söz değildir.”** ⁸⁸¹

Peygamberlerin kıssalarında tam akıl sahipleri için ibret ve hikmetler olduğuna göre, peygamber kıssalarının bir yönünü teşkil eden mu'cizelerde de birçok ibretli ders ve mesajlar vardır.

Mu'cize, peygamberlerin Allah(cc)'in elçisi olduğunu gösteren ve onların davalarındaki doğruluğunu tasdik eden alamet ve işaretlerdir.⁸⁸² Peygamberler manevî

879- Nahl, 72

880- Bkz. Bursevî, *Ruhu'l - Beyan*, V, 58; Alusî, *Ruhu'l - Meanî*, XIV, 190; Kurtubî, *el-Cami'*, X, 94; Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 419

881- Yusuf, 111

882 - Taftazanî, *Mes'ud b. Ömer, b. Abdullah, Sa'düddin, Şerhu'l-Makasid*, Beyrut, 1989, V,11

noktada insanları irşad ve tenvir etmede, rehber ve önder oldukları gibi maddî yönde de yol gösterici ve rehberdirler. Peygamberler, bu rehberliklerini gösterdikleri mu'cizelerle ilan ve ispat etmişlerdir.

Kur'an hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır. Fakat bu demek değildir ki, onda, öğrenci defterindeki matematik problemlerinin çözümü, dil bilgisi kitaplarındaki cümle tahlilleri, çeşitli kimya ve fizik formülleri ve keşifleri vardır. Mesela; Kur'an size bir sandık elma vermez. Onun yerine size yeryüzünü sunup, elma ağacına sahip olacak kabiliyeti verir. Fizik kanunlarını sıralamaz, ama fizik kanunlarını öğrenmeye ve kullanmaya sevk eder. Kainatın sırlarını anlamak için, Kur'an iyi düşünmeyi ve aklı çalıştırmayı ister. İctimaî kanunlara olduğu gibi, tabiat kanunlarına da işaret eder. ⁸⁸³

Kur'an'ın bu hususta dikkatimize sunduğu şu ayeti kerime pek manidardır: “... **Yaş kuru her şey kitab-ı mübinde vardır.**”⁸⁸⁴ Buna göre, her şey, Kur'an'daki “var olma”, bütün teferruat ve incelikleriyle değil de işaretler, imalar ve gizli teşvikler şeklinde anlaşılmalıdır. İşte bu tarz teşvikler de insanlığa mu'cize eliyle bildirilmiştir.

İnsanların refah ve saadetlerini temin, fitratlarında gizli bulunan istidat ve kabiliyetlerini geliştirmek için kendilerine peygamberler tarafından bir çok faydalı sanatlar öğretilmiş ve mu'cizelerle gizli sanat ve kalkınmanın talimi vardır. Ziraat, terzilik ve gemi inşası gibi hayatî ihtiyaçlar tarif ve tavsiye olunarak bu sayede insanlık için terakki yolları açılmıştır.⁸⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'de bu tarz ilmî ve teknolojik gelişmelere teşvik, iki tarzda gösterilebilir. 1-Peygamberlerin mu'cizelerini anlatmak suretiyle 2-Tarihî olayları zikretmekleedir.

Peygamberler gösterdikleri mu'cizelerle insanlığa terakki yollarını işaret etmiş ve o yolda gösterilebilecek teknolojik gelişmelere numune teşkil etmişlerdir. Gösterdikleri bu mu'cizelerin meydana gelmesinde sebeplere riayet etmeyi de bir nevi ders vermişlerdir. Mesela; Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'ya hitaben şöyle buyurulmaktadır: “**Bir zaman da Musa, kavmi için su arayıp Allah'a yalvarmıştı. Biz de: “Asanı taşta vur!” demiştik. Bunun üzerine o taştan on iki pınar fışkırmış,**

⁸⁸³ - Yıldırım, Suat, Kur'an İlimlerine Giriş, s. 191-192

⁸⁸⁴ - En'am, 59

⁸⁸⁵ - Bkz. Taftazanî, Şerhu'l-Makasid, V, 6; Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelam, s. 169

her bölük kendine mahsus pınarı bilmişti. “Allah’ın rızkindan yiyin için, fakat sakın yeryüzünde fesat çıkararak taşkınlık yapmayın” demiştik.”⁸⁸⁶

Burada ayetin hatırlattığı şu mana vardır. Kavli dua ile beraber fiilî duaya da emir vardır. Zira ayette “âsanı taşa vur.” diyor. Demek ki o sırada Hz. Musa farz-ı muhal bu ilahî emre uymayıp da âsayı taşa vurmanın su ile ne münasebeti var gibi indî ve aklî bir kıyas ve muhakemeye kalkışsaydı bu nimet tecelli etmeyecek, dua ve araştırmalar belki boşa çıkacaktı. O halde harikanın en büyük sırrı bu sebebin ilhamında ve bu büyük nimetin o sebebe bağlanmış olmasındadır. Kuru taşları yarıp pınarlar fişkirtmeye kadir olan Allah, o suları doğrudan doğruya ihsan etmiyor, buna mukabil manevî bir sebep olan dua ile maddî bir sebep olan asayı taşa vurma üzerine ihsan ediyor. Hz Musa gibi bir peygamberin âsasında infilaka sebep olacak her türlü mihanikî kuvvetleri tasavvur etmek mümkündür. Demek ki Allah’ın tecelliyatı her zaman böyle maddi ve manevî sebeplerin toplanmasındadır. Nitekim fennî ve teknolojik sahada meydana gelen en büyük buluşlar insan kalbine şimşek gibi çarpan bir ilhamın eseridir.⁸⁸⁷

Görülüyor ki, buluş ve keşifler kalbî bir yakarış ve fiilî bir duanın bir neticesi olarak meydana gelmektedir. Bu iki husussa riayet edilmediği zaman istenilen netice gerçekleşmemektedir. İkisinden biri ihmal edildiği zaman ilahî nimet ihsan edilmemektedir.

Ayrıca Hz. Musa’nın asasını yere vurup suyu fişkirtmesinde şu mesajın da verilmiş olması mümkündür: Eğer insanlar tembelliği terkedip çalışırlarsa asa gibi bir aletle yerin derinliklerinde bulunan ilahi nimet olan suyu artezyen kuyuları vasıtasıyla çıkarmak, bugün insanlığın iktisadî hayatında mühim yeri olan petrol ve doğal gaz gibi yer altı zenginliklerini araştırmak ve yer yüzüne çıkarmak mümkündür. Bu mu’cizeden bu manaların çıkarılması da imkân dahilindedir.

Kur’an-ı Kerim’in dikkatlerimize sunduğu diğer bir peygamber mu’cizesi ise Hz. İsa’nın tıp noktasında gösterdiği mu’cizelerdir. Bu husus ayet-i kerimede şöyle belirtilir: “...(Hz. İsa İsrailoğullarına şöyle der:) Ben Allah(cc)’ın izniyle körü ve alacayı, iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi

⁸⁸⁶. Bakara, 60

⁸⁸⁷. Bkz. Elmalılı, Hak Dini, I, 366

size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır.”⁸⁸⁸ Hz. İsa'nın tıp noktasında mu'cize göstermesinin hikmeti ise şudur; Hz. İsa zamanında tıp revaçta olduğu için Cenab-ı Hak O'na tıp cihetinde mu'cize vermiş ve insanlara gösterilmiştir.⁸⁸⁹

Yukarıdaki ayetten anlaşılan mesaj şu olabilir; Hz. İsa'nın körlerin gözlerini iyileştirmesi, 'baras' denilen alaca hastalığını iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi gibi mu'cize eseri olarak meydana getirdiği hârikalar, insanlığı tıp sahasında çalışmaya ve en müzmin hastalıklara çareler araştırmaya teşvik etmektedir. Kur'an-ı Kerim Hz. İsa'nın bu mu'cizesini dikkat ve tefekkür nazarlarımıza sunmasıyla tıbbın en son hududu olan ölüyü diriltmeye kadar gidecek çalışma ve araştırmaların hedefini göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in tefekkürümüze sunduğu diğer bir peygamber mu'cizesi ise, Hz. Süleyman'ın gösterdiği mu'cizelerdir. Bu husus ayet-i kerimede şöyle ifade edilir: **“Sabah gidişi (ğuduvvuha) bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı Süleyman'a (Onun) emrine verdik ve Onun için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir kısmı, onun önünde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden sapsarsa, ona alevli bir azabı tattırdık.”**⁸⁹⁰

Ayette Hz. Süleyman'ın emrine verilen malum rüzgarlar değil belki hususi bir rüzgârdır. Çünkü bilinen bu rüzgârlar, ihtiyaç zamanlarında genel olarak herkese faydalıdır. Bunun böyle olduğunun delili, ayette “rîh” (rüzgâr) kelimesinin müfred olarak zikredilmesi, cemi' “riyah” (rüzgarlar) olarak okunmamasıdır.⁸⁹¹

Ayette (ğuduvvuha)'nın zamiri “rîh” 'a gönderilmiş, (ğuduvvuhu) diye Süleyman'a irca edilmemiş olduğuna göre yalnız rüzgarın hızı gösterilmiş olur. Süleyman (as) bununla balon gibi mi, yoksa uçak gibi mi giderdi orasını Allah(cc) bilir.⁸⁹²

888 -Âl-i İmran, 49

889 -Kurtubî, el-Cami', IV, 61

890- Sebe', 12

891- Razi, Mefatih, XXV, 248; Elmalılı, Hak Dini, VI, 3950

892- Elmalılı, Hak Dini, VI, 3951

Denilebilir ki, ayetteki rüzgârın Hz. Süleyman (as)'a teshir edilen ve malum bir rüzgar olduğu tefsirden anlaşıldığı gibi, bu mu'cize ile insanlığın rüzgarın özel kanunlarından istifade ederek havada uçması mümkündür. Dolayısıyla balon, uçak vs. medeniyet harikalarının keşfine bir teşvik ve işaret olabilir.

Hz. Süleyman'ın mazhar olduğu mu'cizelerde insanlığın alacağı ibretler vardır. Zira Hz. Süleyman'ın mazhar olduğu üstünlükler, ayet-i kerimede insanların ulaşamayacağı bir mahiyet taşıyan mu'cizeler suretinde değil, daha ziyade ona bahşedilen “**ilim**” sayesinde olduğu belirtilmektedir. Öyleyse insanlık ilmini artırarak onlara ulaşabilecektir. Kuşların dilini anlamak⁸⁹³, karınca ile muhabere kurmak⁸⁹⁴, cinleri bir kısım ağır işlerde istihdam etmek⁸⁹⁵, uzak mesafedeki eşyayı göz açıp kapama anında nakletmek⁸⁹⁶ gibi Süleymanî imtiyazlar ilim sayesinde insanlığın imkanları dahilindedir. Hatta Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine dayanarak, Kur'an'da tasvir edilen Süleymanî haşmetin, onun zatına mahsus olmak üzere anî ve def'î bir surette verilmiş bir mu'cizenin beyanı olmayıp, onun zamanında zirveye ulaşan ilme dayalı teknolojik seviyenin tasviri olduğu söylenebilir.⁸⁹⁷

Buna benzer misalleri çoğaltmak mümkündür. Fakat verilmesi gereken mesaj açısından konuyu anlamaya kâfi geleceğinden bu kadarını yeterli buluyoruz.

Bugün bu mu'cizelerin bir kısmının benzerleri gerçekleşmiş veya gerçekleştirmek için ilim adamları uğraşmaktadırlar. Gerçekleşenler henüz gerçekleştirilemeyenlerin teminatı olacağından, kıssalardaki mucizelerin işaretlerini, bilim ve teknoloji sahasında ümit ve şevk verici bir güç olarak telakki etmek, insanlığa bir şey kaybettirmeyeceği gibi, bilakis çok şeyler kazandıracaktır.⁸⁹⁸

Görüldüğü gibi, peygamber kıssalarının bir parçası olan ve üzerinde ibret ve tefekkürle düşünülmesi emredilen mu'cizeler, büyük önem arz etmektedir. İnsanlığın maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî terakki ve kalkınması da bir ölçüde mu'cize eliyle insanlığa hediye edilmiştir. Bahsinde bulunduğumuz peygamber mu'cizeleri esas

---

893- Neml, 16

894- Neml, 19

895- Sebe', 12

896- Neml, 40

897- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1991, XII, 358

898- Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994, s. 333

alınarak diğery peygamber mu'cizelerine de bu pencereden bakılabilir. Kur'an, Allah kelamı olması itibariyle bütün zaman ve mekânları ilmen ihata etmektedir. Mazideki peygamber mu'cizelerini dikkatlerimize sunarken, istikbaldeki insanların ondan istifade ederek bu mu'cizelere benzer teknolojik gelişmeler için gayret göstermeleri için teşvikte bulunmaktadır.

SONUÇ

Kur'an ayetlerinin ışığında ele aldığımız “**Kur'an'da Tefekkür**” adlı bu çalışmamızdan çıkardığımız sonuçları şu şekilde sıralamamız mümkündür.

Tefekkür ve ona eşanlamli olan tedebbür, tezekkür, nazar, itibar ve rü'yet gibi kelimelerin farklı tarifleriyle beraber birleştikleri ortak mana “ bir şeyin özüne nüfuz etme, kabuk ve kışırdan geçerek meselenin gerçek mahiyetini kavrama” olarak görülmektedir. Kur'an'ın birçok ayet-i kerimeleri konunun önemini belirtmek maksadıyla aynı manayı ihtiva eden tefekkürle alakalı tabirlerle insanlığı eşya ve hâdiseler hakkında tefekküre teşvik etmektedir.

Kur'an bir taraftan kendisi hakkında tefekkürü emrederken, diğer taraftan da kâinat kitabı ve kâinat kitabının küçük bir nümunesi ve fihristesi olan insanın kendisi hakkında tefekkür etmeyi emretmektedir. Zira Kur'an-Kâinat ve İnsan arasında derin ve vazgeçilmez sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. İnsan, kâinat kitabının manalarını ve yaratılış gayelerini kâinat kitabının ezeli bir tercümesi olan Kur'anla ancak anlayabilecek ve kavrayabilecektir. Kur'an'ın bakış açısı ile kâinata bakmamak insanı, tefekkürden beklenen parlak ve isabetli neticelere gitmekten mahrum bırakır. Çünkü tefekkür, bilinen ve görünenler sayesinde bilinmeyenlere ulaşma faaliyetidir. Aksi takdirde insicamsız ve neticesiz düşünceye tefekkür denilemez. İşte Kur'an tefekküre bu hayatî neticeyi kazandırmaktadır.

Tefekkür, bütün mahlukat içinde sadece insana mahsus en yüksek bir kabiliyet ve haslettir. İnsana mahsus olan bu yüksek kabiliyet ve seciye Kur'anî tefekkürle mayalandığı zaman gerçek ve ideal hüviyetini kazanmış olacaktır. Çünkü bütün ilahî marifet dairelerinde dolaşmak ve ruhî olgunlaşmayı elde etmek, maddî-manevî, ilmî ve teknolojik bütün gelişme ve icatların temel mihrak noktasını teşkil eden tefekkürdür. İşte Kur'an'ın kazandırdığı tefekkür anlayışı, beşerî tefekküre bir nevi ruh ve hayat olmaktadır.

Bütün hedef ve gayelere ulaşmada vasıta arandığı gibi tefekkürün de gerçek manada teşekkül ve tekemmülünde vasıtalar vardır. Bunlar da duyular, akıl ve kalp olarak görülmektedir. Duyular penceresi ile aleme nazar gezdiren ruh, kalbi harekete geçirip akıl ekranında tefekkür gerçeğinin yansımalarını temin eder. Tefekkürün kaynağı

ve gerçek vasıtası akıl mıdır, kalp midir, sorusu insanlık düşünce tarihinde münakaşalara sebebiyet vermiş bir husustur. Bütün felsefi akımlarda akıl, tefekkürün kaynağı olarak kabul edilirken, İslamî literatürde kalp kaynak olarak telakki edilmektedir. Gerek anatomik yapısı itibariyle ve gerekse vücutta icra ettiği fonksiyonları itibariyle farklı bir yeri olan kalbin tefekkürün kaynağı olması, kanaatımızca daha isabetli bir görüş olarak görülmektedir.

Tefekkürden beklenen ideal manadaki hedefe varmada vasıtaların ne kadar önemi varsa, belirlenen hedefe varmaya engel teşkil eden hususların da menfi manada o kadar önemi vardır. Kur'anî tefekküre ulaşmada en büyük engel hiç şüphesiz gaflet, ülfet, kibir, taklid, cehalet vb. hususlardır. Bu engelleri aşamayan insanlar Kur'an'ın insanlığa ufuk olarak belirlediği tefekkür gayesine ulaşamazlar. Vurdumduymazlığın, alışılmışlığın, maddî-manevî kemalata erişmenin engeli ve üstünlük çukuruna saplanmışlığın ifadesi olan kibrin, tahkik ve tetkik özelliğinden mahrumiyetin ifadesi olan taklidin hüküm-ferma olduğu bir ruhta tefekkür çekirdeğinin filizlenmesi mümkün değildir.

Kur'an'ın emrettiği ve sonuçlarını beklediği tefekkür, sadece mü'minlere değil, aynı zamanda inkârcılara da teklif edilmiştir. Böylece Kur'an'da emredilen tefekkürün insanda inancın baskısı altında gelişen zihni bir faaliyet olmadığı, bilâkis bütün aklı-selim sahiplerinin kabul ve icra edebileceği istidlaller yöntemi olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın dikkatlere sunduğu ve tefekkür alanı olarak tespit ettiği iki önemli saha vardır. 1-Enfûsî Tefekkür Alanı, 2-Âfakî Tefekkür Alanı. Enfûsî tefekkür alanının odak noktasını insanın kendisi teşkil etmektedir. İnsan ise, ruhî ve bedenî cepheleriyle vardır.

İnsan, hem bedenî yönüyle hârika bir sistem ve faaliyet mekanizması sergilemekte ve hem de ruhî yönüyle kâinat çapında bir derinlik arz etmektedir. O, eliyle, ayağıyla, diliyle ve dudağıyla muhteşem bir sanat abidesi iken, kalbî ve ruhî, fikrî ve dimağî cephesiyle de fizikî atmosferi aşarak metafizik alemde gezebilen hârika bir varlıktır.

İşte Kur'an, enfûs hakkında tefekkürü emrederken, insanın hem maddî ve hem de manevî yönüyle alakalı hususlarda tefekkürü kastetmektedir. İlk insan Hz. Adem'in

doğrudan topraktan yaratılması ve diğer insanların netice itibariyle topraktan yaratılması, beşerî çapta üzerinde önemle durulması gereken ciddî bir husustur. İnsanın bu alemin küçük bir misali olduğunu söylemiştik. Bu bakımdan insanların ana rahminde geçirdiği altı devrelik yaratılış safhaları ile kâinatın Kur'an'da ifade edilen altı günlük yaratılış safhalarının paralellik arz etmesi, bu gerçeğin bir delili olarak görülmektedir.

Kur'an'ın dikkat çektiği afakî tefekkür alanını ise, insanın dışındaki kâinat kitabı oluşturmaktadır. Âfakî tefekkürden maksat, Allah(cc) 'ın isimlerinin kâinattaki tecelli ve cilvelerini tanımak ve bu konuda elde edilen malumatı Allah(cc) 'ın marifet ve muhabbetine vesile yapmaktır.

Âfakî tefekkür alanı, gökyüzü ve yeryüzüyle ilgili olan alanlar olarak iki kısımda düşünülebilir. Gökyüzünde aydınlığı nisbetinde Allah(cc)'ın varlık ve birliğini ilan eden güneş, tefekkür edilmeye değer en büyük semavî vesikalardan biridir. Güneş o muhteşem büyüklük ve parlaklığıyla insanın maddî dünyasını aydınlatırken ona sahibi ve yaratıcısı namına bakıldığı ve neşrettiği enerjiden istifade etme yolları tefekkür edildiğinde insanlığın ruh dünyasını aydınlatır.

Dünyanın “gece lambası” olarak tarif edilebilecek olan ay ise, insanlığa hem takvimcilik ve hem de mehtaplı gecelerde tefekkür ehline efsunkâr bir tablo çizmesi açısından ayrı bir hârikalık arz etmektedir.

Yıldızlar insanın yön ve istikamet bulmasında gökyüzünü o tebessüm yüklü duruşlarıyla süslerken, aynı zamanda büyük bir tefekkür tablosu oluştururlar. Karanlık bir gecede gökyüzüne ibret ve tefekkürle bakıldığında, her biri birer inci tanesi gibi semaya serpilmiş olan yıldızların, seyredeni hayret ve hayranlığa sevk etmemesi mümkün değildir. Belirtmek gerekir ki yıldız denilince, hem insanlığa maddî sahada yol gösteren gökyüzünde parılayan gök cisimleri, hem de insanlığa ruhî ve fikrî sahada yön tayin eden Kur'an ayetleri hatıra gelmektedir.

Kur'an'ın insanların dikkatlerine sunduğu önemli noktalardan biri de, rüzgârların insan hayatındaki yeridir. Rüzgârlar bir taraftan rahmetin müjdecisi olarak bulutları sevk etmek suretiyle vazife yaparken, diğer taraftan da ağaçların döllenesinde büyük hizmetler icra etmektedir. Ayrıca rüzgârların bulutları aşılması sonucu insanlığın yardımına koşan yağmurun bulutlardan ihtiyaç olan yerlere yağması

fevkalade ibretli ve düşündürücü bir olaydır. Tabiatıyla bulutlardan boşalan yağmur, zararlı kütleler halinde değil, yararlı damlalar halinde belli bir ölçü dahilinde inmektedir. Bu manzara ise, insanın hayatın her safhasında ölçülü olması gerektiği mesajını vermektedir, denilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in dikkat nazarlarımızı çevirdiği diğer önemli bir olay ise, gece ve gündüzün peş peşe gelmesidir. Bu durum, hem ferdi hayatın huzur ve sükununun ve hem de değişik ibret levhalarının gösterilmesinin teminine vesile olmaktadır. Gece ve gündüzün peş peşe gelmesi, bilindiği gibi dünyanın kendi ekseninde dönmesiyle alakalı bir olaydır. Demek ki, Cenab-ı Hak gece ve gündüzün peş peşe gelmesi olayının gerçekleşmesinde dünyayı döndüren kudrete dikkat çekmekte ve ibret ve tefekkürle olaya yaklaşmamızı emretmektedir.

Kur'an'da bildirilen gölgenin Allah'a secde etmesi ise, fevkalade manidar ve ibret dolu bir hâdisedir. Kâinattaki her şeyi kudret elinde tutan Allah(cc), eşyanın aslına hükmettiği gibi gölgesine de hâkimdir. Eşya gölgesiyle beraber Allah'a itaat ederken, Allah'a itaat noktasında şuurlu bir varlık olan insanın cansız eşyadan geri kalmaması, akıllı ve şuurlu bir varlık olması temel gereğidir.

Eşya ve hâdiseler bazen tekvîni emirlere uymak suretiyle kendilerini yaratan Zâtı tanıyıp itaat ettiklerini ilan ederken, bazen de kendine mahsus gür sesleriyle tesbihlerini ilan ederler. Gök gürültüsü de o gür sesiyle kendisini yaratanı tesbih eder. İnsanlar feza boşluğunda çınlayan bu muhteşem gürültü karşısında şu iki hali birden yaşarlar: Birisi, ümitle yağmurun yağmasını beklemek; diğeri ise, yıldırımın kendilerine isabet etmesinden korkmak. Bu itibarla şimşek ve gök gürültüsü korku ile ümit arasında kulluğa uygun bir ruh haletinin yaşanmasına sebep olmak suretiyle fitri ve ilahî bir ikaz tecellisi zuhur etmektedir. Diğer taraftan da şimşegin çakmasıyla insanlara kâinatta mevcut olan ve henüz istifade edilemeyen elektrik enerjisinden istifade etmeye de ayrıca bir teşvik manasını taşımış olmaktadır.

Kâinatta insanlığın istifade ve tefekkürüne sunulan önemli unsurlardan biri de, hiç şüphesiz dağlardır. Bu gün ilmin tespit edebildiği kadarıyla bilinmektedir ki, dağlar yer kürenin dengesinin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Oynadığı bu mühim rolü ile beraber insanlığın iktisadî ve içtimaî hayatının birçok safhalarında büyük öneme haizdir. Dağlar, bir taraftan yeryüzüne birer kazık ve direk olduğu gibi

diğer taraftan da insanlık için adeta birer depo ve ambar vazifesini görmektedir. Altın, gümüş, demir vs. madenlere birer kaynak olarak görülmektedir.

Dağların söz konusu fayda ve öneminin yanı sıra denizlerin de insan hayatında büyük bir yeri vardır. Ve önemli bir tefekkür alanıdır. Gerek bünyesinde taşıdığı çeşit çeşit hârika hayvanlarıyla ve gerekse insanlığa süs ve zinet olarak takdim edilen inci ve mercan gibi kıymetli eşyalarıyla, üzerinde önemle durulması gereken bir tablodur. Adeta dünyanın ”**buhar kazanları**” olan denizler bir taraftan yağmurun yağmasına sebebiyet verirken, diğer taraftan da deniz ulaşım vasıtaları olan gemilerin seyr-ü seferlerine zemin teşkil etmektedir. Ayrıca acı bir suda tatlı ve eti lezzetli balıkların barınmasına kadar had ve hesaba gelmez nice faydalarının olduğu bedihîdir.

Ağaçların yeşertilmesi ve ağaçlar vasıtasıyla meyvelerin yaratılması fevkalade dikkate değer önemli hususlardır. Gerçekten toprakta çürüyen bir çekirdeğin ağaca dönüşmesi ve o ağaca da tat, renk ve kokusuyla meyvenin zuhuru, bakanları hayrette bırakan mühim bir tefekkür unsurudur. Yaratılan meyvelerin görünüşte kuru bir toprak ve şuarsuz bir su ile yetişmesi, sebep ve sonuç açısından hârika bir icraat olarak görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in üzerinde önemle, ibret ve tefekkürle durulmasını teşvik ettiği diğer bir husus ise, hayvanların insanların emrine ve istifadesine sunulmasıdır. Bir kısım hayvanlar etiyle, sütüyle ve yünüyle insanlığa hizmet ederken, diğer bir kısım hayvanlar ise, insanların taşımaktan aciz kaldıkları yüklerini uzak beldelere ve mekânlara ulaştırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in, hayvanların, bu fonksiyonuna dikkat çekmesi, onları emsali yük taşıyan ulaşım vasıtalarını yapmalarına bir nevi işaret ve teşvik olmaktadır. Kuşlar ve diğer uçan hayvanların nazara verilmesi ise, kâinatta mevcut olan uçma kanunundan istifade ile çeşitli vasıtalarla uçma hususunda insanlığı teşvik etmektedir.

Kur'an'ın insana teklif ettiği emirlerden biri de, onun yeryüzünde seyahat ederken ibret ve tefekkürle gezmesi, daha önceki ümmetlerin hayatlarını geçirmiş oldukları yerleri gezerek, helakin tarihî belgeleri olan bu yurtları görüp ibret almak, onların hatalarına düşmemek de Kur'an'ın insanlığa gösterdiği hedefler arasındadır.

Yapılan bu çalışmamızda elde edilen sonucu şöyle hülasa edebiliriz;

İnsana mahsus olan tefekkür, Kur'anî boyut kazanmakla bambaşka bir kıymet kazanır. Cesede ruhun' üflenmesiyle canlanması gibi, insandaki tefekkür kabiliyeti de Kur'an tefekkürü ile mayalandığı zaman öylece canlanmış olur. Kur'anî tefekkür, insanın hayata geliş gayesi olan şu kâinatın sahibini tanımak ve iman vasıtası ile O'na intisap etmek suretiyle yaratılış gayesini gerçekleştirmeyi hedefler. Bunun yanı sıra çekirdek mesabesinde taklidî bir seviyede imanı olan kimseye de tahkikî imanı kazandırmakla insana kâmil bir mü'min seviyesini kazandırmak, kâinat ve içindekilere dikkat ve tefekkür nazarlarını çevirerek hadiselerin dizgininin Allah(cc) 'ın elinde olduğunu ve kâinatta tesadüfün bulunmadığını şuurlara yerleştirmek, iman noktasında kemalini bulan bir insanı, kâmil imanın gereği olarak takva ve salahat dairelerinde terakki ettirmek ve bütün bunların yanı sıra dikkat çekilen enfüsî ve âfakî tefekkür alanlarındaki hususlardan hareketle yeni ilmî keşiflere fikrî noktada zemin hazırlamak da, yine Kur'an'ın insanlığa hedef olarak gösterdiği ufuk ve gayeler arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdin**, Muhammed Ebu'l Yüsr , **el-İcaz fi âyâti'l-İ'caz**, Daru'l-Beşair, Dımeşk, ts.
- Abdulbaki**, Muhammed Fuad, **Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Marife, Beyrut, Ts.
- Aclunî**, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hâfâ**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988
- Akarsu**, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İst. 1998
- Akdemir**, Salih, **Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercemeleri**, Akid Yay. Ank. 1989
- Akdeniz**, Sabri, **Eğitim Sosyolojisi**, M.Ü. İ. F. Yay. İst. 1990
- Akpınar**, Ali, **Kur'an Aydınlığında Seyahat**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank. 1998
- Akyıldız**, Necmettin, **Kulak Hastalıkları ve Mikro-cerrahisi**, Ank. 1998
- Alan**, Yusuf, **Lisan ve İnsan**, İzmir, 1994,
- Ali**, Muhammed Sami Muhammed, **el-İ'cazu'l-İlmî fi'l-Kur'anil Kerim**, Daru'n-Nur, Dımeşk, 1995
- Alusî**, Ebul-Fadl Şihabuddin Mahmud, **Ruhu'l-Meani**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1985
- Asımgil**, Sevim, **İnsanın Varoluş Serüveni**, Timaş Yay. İst. 1996
- Ateş**, Süleyman, **İslama İtirazlar ve Kur'an-ı Kerimden cevaplar**, Kevser Yay. Ank.1966
- _____ **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Milliyet Yay. İst. 1987
- Aydın**, Mehmet, **Din Felsefesi**, Dokuz Eylül Ü. Yay. İzmir, 1987
- _____ **Müsbet İlim ve Allah**, Şamil Yay. İst. ts.
- Aydüz**, Davut, **Kur'an-ı Kerimde Besinler ve Şifa**, Timaş Yay. İst. 1997
- Aynî**, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, **Umdetu'l-Kari Şerh-u Sahihi'l-Buharî**, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- B. Underwood**, Frederic, **The Encyclopedia of Religion**, “Meditation” md., New York,1987

- Bâr**, Muhammed Ali, **Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı**, Ter. Abdulvahhab Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank.1991
- Başar**, Alaaddin, **Zafer Dergisi** 1999, sayı, 267
- Beyzavî**, Nasiruddin Abdullah b. Ömer, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990
- Bilmen**, Ömer Nasuhî, **Muvazzah ilm-i Kelam**, Bilmen Yay. İst. 1972
- Bolay**, Süleyman Hayri, **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yay. Ankara, 1997
- Bucaille**, Maurice, **Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim**, Ter. Suat Yıldırım, T.Ö.V. Yay. İzmir, 1981
- Buharî**, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Yay. İst. 1981
- Bursevî**, İsmail Hakkı, **Ruhu'l-Beyan**, Eser Neşriyat, İst. H.1389
- Cabirî**, Muhammed Abid, **Arap Aklının Oluşumu**, Ter. İbrahim Akbaba, İst. 1997
- Canan**, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay. Ank. 1991
- Carrel**, Alexis, **İnsan Denen Meçhul**, Yağmur Yay. İst. 1997
- Cerrahoğlu**, İsmail, "Kur'anda İnsanın Yaratılış Sahnesi" A.Ü. İ. F. Dergisi Cilt, 20, Ank.1975
- Cevherî**, Tantavi, **el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'an**, Mısır, 1931
- Concordance**, Wensinck, **el-Mu'cemul-Müfehres li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevî**, Çağrı Yay. İst. 1988
- Coşkun**, Ahmet, **Sohbetler ve Hatıralar**, Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi Yay. Kayseri, 1996
- Cumsey**, Elizabeth, "Silence" md., **The Encyclopedia of Religion**, New York, 1987
- Cürcanî**, Ali b. Muhammed. B. Ali, **Tarifat**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996
- Çiçek**, Halil, **20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları**, Timaş Yay. İst.1966
- Dayıoğlu**, Bahri, **Yaratılış Mucizesi**, Yeni Asya Yay. İst. 1986

- Demirkan, Hüseyin, Yıldızların Esrarı**, Yeni Asya Yay İst. 1979
- Dikmen, Mehmet, İslamda Kadın Hakları**, Yeni Asya Yay İst. 1983
- Draz, M. Abdullah, En Mühim Mesaj**, Işık Yay. Ter. Suat Yıldırım, İzmir, 1994
- Duman, M. Zeki, Kur'an-ı Kerim ve Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi**, Nil Yay. İzmir, 1990
- Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa, el-Hüseyini el-Kefevî, el-Külliyat, Müessesetü'r-Risale**, Beyrut, 1993
- Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, İrşadu'l- Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1990
- Ebu Zehra, Muhammed, el-Mu'cizetü'l-Kübra**, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır, ts.
- Elmalılı, Muhammed. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat İst. 1979
- _____ **İslam Düşüncesinin Problemlerine Giriş**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank. 1996
- Emiroğlu, H. Tahsin, Esbabü'n-Nüzul**, Ülkü Basımevi, Konya, 1978
- Erdem, Mustafa, İlk İnsan Hz.Âdem**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank. 1994
- Erdem, Sabri, "Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine"** A.Ü. İ. F. Dergisi, c. 39, Ank. 1999
- Eren, Şadi, Gerçeği Arayış**, İst. 1999
- _____ **İnsan ve Eğitim**, Yeni Asya Yay. İst.1996
- Erkal, Mustafa, Sosyoloji**, Der Yay. İst. 1990
- Farabî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b.Uzluğ, es- Siyasetu'l-Medeniyye**, Haydarabat, H.1346
- Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an**, Ter. Alparslan Açıkgenç, Fecr Yay. Ank. 1987
- Fendi, M. Cemaleddin, Allah ve Kâinat**, Ter. Abdulhamit Bingöl, Çağrı Yay. İst. 1980
- Fığlalı, Ethem Ruhî, Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi**, Selçuk Yay. İst, 1986

- Fîruzabadî**, Mecduddin Muhammed, **el-Kamusu'l-Muhit**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1991
- Gazzalî**, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, **İhya-u Ulumi'd-Din**, Daru'l-Marife, Beyrut, ts
- _____**İtikadda Orta Yol**, Ter. Kemal Işık, A. Ü. Basımevi, Ank. 1971
- Gölcük**, Şerafettin, **Kur'an'da İnsanın Değeri**, Pınar Yay. İst. 1983
- Hâkim**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah en-Nisaburî, **Müstedrek**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990
- Halidî**, Salah, Abdulfettah, **Letaifu Kur'aniyye**, Daru'l-Kalem, Dımışk, 1992
- Hatib**, Abdulkerim, **Allah ve'l-İnsan Beyne'l-Felsefe ve'd-Din**, Daru'l-Marife, Beyrut, 1977
- Havva**, Said, **el-Esas fi't-Tefsir**, Ter. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınevi, İst.1989
- Hâzin**, Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1989
- (Heyet), **"Dikkat"** md., **Türk Ansiklopedisi**, M.E. Basımevi, Ank. 1966
- (Heyet), **"Meditasyon"** md., **Ana Britannica**, İst. 1987
- (Heyet), **Aile**, Yeni Asya Yay. İst. 1991
- (Heyet), **el-Mu'cemu'l-Vasît**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst. ts.
- (Heyet), **İnsan Vücudu**, Yeni Asya Yay. İst. 1979
- (Heyet), **İslamî Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay. Ank.1997
- (Heyet), **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye diyanet Vakfı Yay. Ank. 1993
- (Heyet), **Meydan Larousse**, Meydan Yayınevi, İst.1970
- (Heyet), **Sağlık Ansiklopedisi**, Türkiye Gazetesi Yay. İst. ts.
- (Heyet), **Tefekkür**, Yeni Asya Yay. İst. 1983
- (Heyet), **The Facts on File Dictionary of Religions**; Editör: John R. Hinnels, Newyork, 1984
- (Heyet), **Yeni Ansiklopedi**, Timaş Yay, İst.1991

- Heytemî**, Muhammed b. Ali b. Hacer, **ez-Zevacir an İktirafi'l-Kebair**, Mektebetü'l-Mustafa, Mısır, 1951
- Hicazî**, M. Mahmut, **el-Vahdetü'l-Mevduiyye fi'l- Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Kütübü'l-Hadise, Beyrut, 1987
- Hökelekli**, Hayatî, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. İst. 1993
- İsfehanî**, Rağıb, **Müfredatü Elfazi'l-Kur'an**, ed-Daru'ş-Şamiyye, Beyrut, 1992
- İbn Enes**, Malik, **Muvatta**, Çağrı Yay. İst. 1981
- İbnu'l- Esir**, Ebu Saadet el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, **en-Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser**, Daru'l-Kütübü'l-Benanî, Beyrut, ts.
- İbn Faris**, Ebu'l-Hüseyn Ahmet, **Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa**, Mısır, 1969
- İbn Hacer**, el-Askalanî, Ebu'l-Fadl, Şihabuddin Ahmed, **Münebbihat**, Eser Neşriyat, İst, 1976
- _____ **el-Metalibü'l-Aliyye bi Zevaidi'l-Mesanîdi's-Semaniyye**, Darü'l-Marife, Beyrut, ts.
- İbn Hanbel**, Ahmed, **Müsned**, Çağrı Yay. İst. 1981
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Şemsuddin Muhammed b. Ebî Bekr, **et-Tıbbu'n-Nebeviyye**, Darü'l-Fikr, Beyrut, ts.
- _____ Şemsuddin Muhammed b. Ebî Bekr, **I'lamu'l-Muvakkîn**, Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1991
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Kahraman Yay. İst. 1992
- İbn Mace**, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, **es-Sünen**, Çağrı Yay. İst. 1981
- İbn Manzur**, Cemaluddin Muhammed b. Mükrem, **Lisanu'l-Arab**, Daru Sadr, Beyrut, ts.
- İbn Receb**, Zeynuddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Şihabuddin el- Bağdadî, **Camiu'l-Ulum ve'l-Hikem**, Müessesetü'r- Risale, Beyrut, 1995

- İbnu'l-Cevzî**, Cemalüddin Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali, **Zâdü'l- Mesîr**, Dimeşk, 1964
- İkbal**, Muhammed, **İslamda Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, Kırkambar Yay. İst. 1999
- İzutsu**, Toshihiko, **Kur'anda Allah ve İnsan**, Ter. Süleyman Ateş, Kevser Yay. Ank. ts.
- _____ **İbn Arabî'nin Füsusundaki Anahtar Kavramlar**, Ter. Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs Yay. İst.1998
- Jeans**, Sir James, **Etrafımızdaki Kâinat**, Ter.Salih Murat Uzdilek, İst. 1950
- Kadı İyaz**, Ebu'l-Fadl, **eş-Şifa bi Ta'rif-i Hukuki'l-Mustafa**, Beyrut ts.
- Karaçam**, İsmail, **Sonsuz Mu'cize Kur'an**, Çağ Yay. İst. 1987
- Kasımî**, Muhammed Cemaluddin, **Mehasinu't-Te'vil**, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, 1957
- Kattan**, Menna Halil, **Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1982
- Kaya**, Faris, **İlimlerden Allah'a**, Yeni Asya Yay. İst, 1995
- Kazancı**, Ahmet, Lütfi, **Peygamber Efendimizin Hitabeti**, Marifet Yay.İst. 1995
- Keklik**, Nihat, **Felsefenin İlkeleri**, İ. Ü. E. F. Yay. Ank. 1996
- Keskiöglü**, Osman, **Kur'an-ı Kerim Bilgileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ank.1989
- Kılıç**, Sadık, **Kur'an'ı Anlama Sorunu**, İhtar Yay. İst. 1999
- _____ **Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim**, Nil Yay. İzmir, 1993
- Kırca**, Celal, **Kur'an ve İnsan**, Marifet Yay. İst. 1996
- _____ **Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler**, Marifet Yay. İst.1985
- _____ **Kur'ana Yönelişler**, Tuğra Neşriyat, İst. ts
- _____ **Kur'an-ı Kerimde Fen Bilimleri**, Marifet Yay. İst.1989
- Koçyiğit**, Talat-Cerrahoğlu-İsmail, **Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri**, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ank. 1990

- Korkmaz, H. Hüseyin, Vücutumuzdaki Hârikalar**, Seha Neşriyat, İst. 1986
- Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993
- Kutluer, İlhan, "Düşünme"** md., (DİA), İst. 1994
- Kutub, Seyyid, fi Zilali'l-Kur'an**, Daru's-Şuruk, Beyrut, 1992
- _____ **İslam Düşüncesi**, Ter. Akif Nuri, Çığır Yay. İst. 1976
- Kutub, Muhammed, Kur'an Araştırmaları**, Ter. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, Seriyeye Yay. İst. 1997
- _____ **Tevhid**, Ter. Nureddin Yıldız, Risale Yay. İst. 1990
- Macid, İlyas, İrşad ve Hitabet**, Resimli Kitap Mat. İst. ts.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, Edebu'd-Dünya ve'd-Din**, Temel Neşriyat, İst. 1985
- _____ **en-Nüketu ve'l- Uyûn**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992
- Merağî, Ahmet Mustafa, et- Tefsiru'l-Merağî**, Mısır, H. 1390
- Meriç, Cemil, Bu Ülke**, İletişim Yay. İst. 1995
- _____ **Işık Doğudan Gelir**, Pınar Yay. İst. 1984
- Mevdudî, Ebu'l-A'la, Tefhimu'l- Kur'an**, Ter.(Heyet), İnsan Yay. İst. 1991
- Miras, Kâmil, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Ank.. 1988
- Münavî, Muhammed Abdurrauf, Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir**, Beyrut, ts.
- Nesaî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, es-Sünen**, Çağrı Yay. İst. 1981
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, b. Mahmud, Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't- Te'vil**, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts
- Nevfel, Abdurrezzak, Allah ve Modern İlim**, Ter. Akif Nuri, Hikmet Yay. İst. 1977
- Nisaburî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî. el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'an'l-Mecid**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994

- Novak, Philip, "Attention" md., **The Encyclopedia of Religion**, New York, 1987
- Nurbaki, Haluk, **Kalb ve Ötesi**, Yeni Asya Yay. İst. 1985
- _____ **İnsan Bilinmezi**, Damla Yay. İst. 1997
- _____ **Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmî Gerçekler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank. 1988
- Özyazıcı, Alparslan, **Hücreden İnsana**, Yeni Asya Yay. İst. 1979
- Pazarlı, Osman, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metodlar**, İrfan Yay. İst. 1967
- Polat, Has, **Peygamberimizden Günümüze Beslenme**, TÖV. Yay. İzmir.1991
- Razî, Fahreddin, **Mefatihü'l-Ğayb**, (et-Tefsiru'l-Kebir) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ts.
- Rıza, Reşit, **et-Tefsiru'l-Menar**, Beyrut, ts.
- Sabri, Mustafa, **Mevkifu'l-Akl**, Mektebetü'l-İslamiyye, Kahire, 1981
- Sabunî, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasir**, Dersaadet, ts.
- _____ **Kabesun min Nuri'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 1986
- Sena, Cemil, **Tanrı Anlayışı**, İst.1978
- Songar, Ayhan, "Dil ve Düşünce", **Bilgi Dergisi**, İst. 1966, sayı, XIX
- Şa'ra'vî, Muhammed Mütevellî, **Kur'an Mu'cizesi**, Ter. M. Said Şimşek, Esra Yay. İst. 1995
- Şaban, Zekiyuddin, **Usulü'l-Fıkh**, Ter. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ank.1990
- Şahin, Naim, "Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri", **S.Ü.İ.F. Dergisi**, Konya, 1999, VIII. Sayı
- Şengül, İdris, **Kur'an Kıssaları Üzerine**, Işık Yay. İzmir, 1994
- Şerif, Adnan, **Min Ulumi'l-Ardi'l-Kur'aniyye**, Daru'l-İlm, Beyrut, 1993
- Şevkanî, Muhammed b. Ali Muhammed, **Fethu'l-Kadir**, Daru İhyai't-Turasi'l- Arabî, Beyrut. ts.

- Tabbara**, Abdulfettah, **Ruhu'd-Dini'l-İslamî**, Matbaatü Dari'l-Kütüb, Beyrut, 1966
 _____ **Kur'an ve Modern İlim**, Ter. Celal Yıldırım, Aydın Yay. İst. ts.
- Taberî**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an**, Daru'l- Fikr, Beyrut, 1995
- Taftazanî**, Sa'duddin Mes'ud, **Şerhu'l- Akaidin-Nesefiyye**, Eser Neşriyat, İst.1960
 _____ **Şerhu'l-Makasid**, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1989
- Taî**, Muhammed Bâsil, **Halku'l-Kur'an Beyne'l-İlmi ve'l-İman**, Daru'n-Nefais Beyrut, 1998
- Taylan**, Necip, **Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi**, Ensar Neşriyat, İst.1983
- Tirmizî**, Ebu İsa Muhammed, **Es-Sünen**, Çağrı Yay. İst.1981
- Topaloğlu**, Bekir, **Allah'ın Varlığı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ank. ts
- Tuna**, Taşkın, **Çevre Kirliliği**, Yeni Asya Yay. İst.1983
 _____ **Güneş Sistemi**,Yeni Asya Yay. İst. 1983
- Tümer**, Günay,-Küçük, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ank. 1988
- Tümer**, Günay, “**Budizm**” md., (DİA), İst. 1992
- Uludağ**, Süleyman, “**Gaflet**” md., (DİA), İst. 1996
 _____ **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay. İst.1995
- Ulutürk**, Veli, **Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, Nil Yay. İzmir, 1995
- Ulvan**, Abdullah Nâsih, **Terbiyetu'l-Evlad fi'l-İslam**,Ter. Celal Yıldırım, Konya, 1992
- Ünal**, Ali, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Kırkambar Yay. İst. 1988
- Vehbi**, Mehmet, **Ahkâm-ı Kur'aniyye**, Üç Dal Neşriyat. İst.1971
- Watt**, Montgomery, **Kur'an'a Giriş**, Ter. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay. Ank.1998
- Yakut**, Ahmet, **İnsan Denen Mu'cize**, Gençlik Yay. İst. 1996
- Yalçın**, Ayhan, **Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi**, İst.1981
- Yavuz**, Yusuf Şevki, “**Akıl**” md., (DİA), İst. 1989

- _____ **Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, İst. 1983
- Yeniçeri, Celal, **Uzay Ayetleri Tefsiri**, Erkam Yay. İst. 1995
- Yıldırım, Celal, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yay. İst. 1986
- Yıldırım, Suat, **Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri**, Işık Yay. İzmir, 1983
- _____ **Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş**, Ensar Neşriyat, İst. 1989
- _____ **Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, İst. 1998
- _____ **Mevcut kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, (DİB) Yay. Ank. 1988
- Yılmaz, Musa Kâzım, **İslamda Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**, B.y.y. ts.
- _____ **Kur'an Ailesi**, Hilal Yay. Şanlıurfa, 1994
- Yurdagür, Metin, "Afakî" md., (DİA), İst. 1988,
- Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer, **el Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983
- Zerkanî, Abdulazim, **Menahilu'l-İrfan**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982
- Zeydan, Abdulkerim, **el-Veciz**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst. 1979